

154. évfolyam (2020) | 4. szám

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Frank Tibor

Felelős szerkesztő:
Simon Anita

Szerkesztőség:
Bácsatyai Dániel, Bartha Ákos, Csukovits Enikő, Eiler Ferenc,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata
Szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
154. évfolyam (2020) 4. szám

Szerkesztőbizottság:

Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, Földes György, Gecsényi Lajos,
Gyarmati György, Hermann Róbert, Horn Ildikó, Izsák Lajos, Klaniczay Gábor, Kövér György,
Krász Lilla, Lévai Csaba, Orosz István, Pál Judit, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila, Rainer
M. János, Romsics Ignác, Sajti Enikő, Szakály Sándor, Varga Zsuzsanna,
Veszprémy László, Vonyó József, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (UK),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Teszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:

Reményi József Tamás

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu

ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

UTAK TRIANONHOZ

<i>Zeidler Miklós: A Daniélou-misszió</i>	675
<i>Göncz László: A muravidéki szlovénok és a Mura mente helyzete 1918 őszétől a Tanácsköztársaság létrejöttéig</i>	725
<i>Frank Tibor: Trianon és a Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya</i>	773

TANULMÁNYOK

<i>Tusor Péter: Lippay György a római Rezidencia Kongregáció előtt (1638–1642)</i>	779
<i>Büky Orsolya: Recepció és forrásérték. Hóman Bálint és a Darányi-irathagyaték</i>	821
<i>Tóth Krisztina: A pécsi püspöki szék 1926-os betöltése</i>	855

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Timár Péter: Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára I–VI. (Jankovich-Bésán Dénes)</i>	881
<i>Gulyás László Szabolcs: Mezővárosi önkormányzat a középkori Hegyalján (Lakatos Bálint)</i>	884
<i>Maria-Elisabeth Brunert – András Forgó – Arno Strohmeier (szerk.): Kirche und Kulturtransfer. Ungarn und Zentraleuropa in der Frühen Neuzeit (Kármán Gábor)</i>	887
<i>Ordasi Ágnes (szerk.): Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920) (Fekete Zsuzsanna)</i>	889
<i>Béla Bodó: The White Terror. Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921 (Gellért Ádám)</i>	892
<i>Gerald Lamprecht – Eleonore Lappin-Eppel – Ulrich Wyrwa (szerk.): Jewish Soldiers in the Collective Memory of Central Europe. The Remembrance of World War I from a Jewish Perspective (Novák Attila)</i>	894

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	899
------------------------------------	-----

Zeidler Miklós

A DANIÉLOU-MISSZIÓ*

Az első világháborút lezáró, 1919 és 1923 között aláírt békeszerződések megalkotásának története közismert. Az is köztudott – hiszen az okmányok záró rendelkezései között szerepel –, hogy e szerződéseket minden országnak ratifikálnia kellett, s az erről szóló hivatalos dokumentumot igazolás és archiválás céljából el kellett juttatnia Párizsba, ahol a békeszerződések egy-egy eredeti példányát őrizték.¹

A ratifikáció szabályai országonként némileg eltérőek voltak, de ez a feladat jellemzően a törvényhozásra és az államfőre hárult. Magyarországon a kormány törvényjavaslatként terjesztette a béke szövegét a Nemzetgyűlés elé 1920. október 26-án, s azt először a három illetékes parlamenti bizottság, a Külügyi Bizottság, a Közjogi Bizottság és a Közgazdasági Bizottság tárgyalta. A törvényjavaslat november 13-án került a plénum elé, az előadók pedig – bár nem tudtak azonosulni a béke rendelkezéseivel – elfogadásra ajánlották a javaslatot. Amint Huszár Károly exminiszterelnök a Külügyi Bizottság nevében fogalmazott: „Mint előadó a javaslat mellett a törvény tartalmát illetőleg – őszintén megmondom – nem tudok felhozni egyetlen egy argumentumot sem. Tisztán a kényszerhelyzetnek engedve, mégis azt ajánlom a t. Nemzetgyűlésnek, hogy az ország fontos, nagy, életbe vágó érdekében járuljon hozzá a ratifikációhoz.”² Az érzelmektől fűtött hozzászólásokat követően, a képviselők egy részének kivonulása után a Nemzetgyűlés – inkább tiltakozásnak mint jóváhagyásnak ható gesztusokkal – aznap első olvasatban, két nappal később pedig második és harmadik olvasatban is elfogadta a törvényjavaslatot.³ A békeszerződés törvénybe iktatásával azonban meg kellett várni a győztes hatalmak részéről a

* A tanulmány a K 124142 sz. NKFI-pályázat, valamint a Lendület Trianon 100 Kutatócsoport kérésén belül készült. A francia szövegek lefordításában nyújtott segítségükért Serdeán Mártának és Ablonczy Baláznak, néhány hivatkozás pontosításáért Berkes Antalnak tartozom köszönettel.

¹ A trianoni békeszerződés 364. §-ában ez áll: „A jelen Szerződés, amely francia, angol és olasz nyelven készült, meg fog erősíteni [...] A megerősítő okiratok letétele, mihamar lehetséges, Párizsban fog végbemenni. [...] Az első jegyzőkönyvet a megerősítő okiratok letételéről fel kell venni, mihamar a Szerződést egyrészről Magyarország, másrészről a Szövetséges és Társult Főhatalmak közül három megerősítette. Az első jegyzőkönyv keltének időpontjában a Szerződés életbe lép azok között a Magas Szerződő Felek között, amelyek azt ekként megerősítették. A jelen Szerződésben kitérített összes határidők számításánál ez a kelet lesz az életbelépés időpontja. Minden más tekintetben a Szerződés minden egyes Hatalomra nézve a saját megerősítő okirata letételének időpontjában lép életbe.” Lásd Magyar Törvénytár. 1921. évi törvények. Jegyz. Téry Gyula. Bp. 1922. (a továbbiakban: MT 1921) 325.

² Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója I–XVII. Bp. 1920–1922. (a továbbiakban: NN 1920–1922.) VII. 4.

³ A ratifikáció elleni felszólalásokat követően mintegy 40 képviselő elhagyta az üléstermet, nem vett részt a szavazáson s erről külön jegyzőkönyvet vett fel. A vitáról lásd NN 1920–1922. VII. 4–14.

kellő számú ratifikálást.⁴ A ratifikációs okmányok első bemutatására és kicserélésére csak 1921. július 26-án került sor Párizsban. Formálisan ezen a napon szűnt meg a hadiállapot Magyarország és volt ellenségei között, a trianoni békeszerződés pedig július 31-én került be a *Magyar Törvénytárba*.

A ratifikáció a győztes országokban is hasonló módon történt – többnyire a parlament, ritkább esetben a kormányzat végezte –, a trianoni béke így ott is törvényerőre emelkedett. A megerősítés során azonban a szerződés szövegét – természetesen – nem lehetett megváltoztatni. A parlamenti viták ezért némileg eltértek a szokásostól: kiegészítő, módosító indítványok beterjesztésére nem volt mód, a törvényjavaslat elutasítása viszont úgyszólván lehetetlen volt, hiszen ez egyfelől fenntartotta volna a háborús állapotot és feladta volna – legalábbis átmenetileg – a békéből fakadó előnyök érvényesítését, másfelől szembeállította volna az országot szövetségeseivel, fegyvertársaival.

A békeszerződések ratifikálása tehát a győztes és a vesztes országokban is szinte automatikusan történt, s csupán egy-egy esetben maradt el. A vesztes Törökország – kihasználva ellenségeinek meggyengülését és a közöttük feltámadó ellentéteket – elutasította a sèvres-i béke megerősítését s a fegyveres ellenállást is vállalva kedvezőbb békefeltételeket harcolt ki magának. A győztes Amerikai Egyesült Államok törvényhozásában pedig – a republikánusok hatalomra jutását követő izolacionista fordulat hatására – egyetlen békeszerződés sem kapta meg *mindkét* házban a *minősített* többséget. A washingtoni kormány ezért minden legyőzött országgal külön békét kötött, s ezek jóval kisebb felelősséget és nemzetközi kötelezettséget róttak rá.⁵

Mindazonáltal a parlamenti viták még azokban az országokban sem voltak formálisak, ahol a ratifikáció sikere nem volt kérdéses, s általában a honatyák 10-20%-a a békeszerződések ellen szavazott. Az adott szerződést bíráló hozzászólások egy része ugyan nem volt egyéb, mint az ellenzék rutinszerű támadása a kormány ellen, de elhangzottak olyan beszédek is, amelyek a háború által felszított indulatok csillapítását, valamint a békeszerződések szigorának legalább a végrehajtás során történő enyhítését sürgették, vagy egyenesen a legyőzött országhoz való politikai közeledést, ellenségből partnerré, sőt szövetségessé való átminősítését szorgalmazták.

Magyarországnak mint legyőzött, a háború egyik fő felelősének bélyegzett, politikailag elszigetelt, katonailag kiszolgáltatott, súlyos gazdasági helyzetben lévő kis államnak egyáltalán nem volt mindegy, hogy az új világrend vezető hatalmai milyen

⁴ Az okmányt a brit, a francia, az olasz, a japán, a belga, a román, a jugoszláv, a szíami, a csehszlovák és a magyar delegátus írta alá.

⁵ A budapesti békét 1921. augusztus 29-én írta alá Bánffy Miklós gróf külügyminiszter és Ulysses Grant-Smith amerikai megbízott. Ezt az 1921. évi XLVIII. tc. erősítette meg. Lásd MT 1921. 422–425.

hozzáállást tanúsítanak a trianoni békeszerződés végrehajtása iránt, s hogy általában miként viszonyulnak az immár független Magyarország helykereső, integrációs törekvéseihez. E tekintetben komoly eredménynek számított, hogy a magyar diplomáciának már a békekonferencia idején sikerült elérnie, hogy a brit parlament két házában a Magyarországot sújtó békefeltételeket élesen kritizáló, kimondottan magyarbarát felszólalások is elhangzottak, amelyek – még erőteljesebben – 1921 első felében, a londoni ratifikációs vitában is megismétlődtek.⁶

Az alábbiakban egy forrásközlés révén igyekszem bemutatni, miként próbálta elérni a magyar kormány, hogy a hazai közvélemény által a legádázabb ellenségnek tartott Franciaországban éppen a ratifikációs vita révén javuljon Magyarország megítélése.

A trianoni béke francia parlamenti ratifikálásának előkészítése

A francia törvényhozás röviddel a trianoni béke aláírása után hozzáfogott a ratifikáció előkészítéséhez. A Képviselőház Külügyi Bizottsága részéről az egyik alelnök, a fiatal, ambiciózus, külügyi kérdésekben járatos Charles Daniélou kapott felkérést a törvényjavaslatról szóló jelentés elkészítésére.

Charles-Léon-Claude Daniélou 1878-ban született a Bretagne-i Douarnenez kisvárosban, és középiskolai tanulmányait követően főként irodalmi ambíciói vitték Párizsba. A francia közvéleményt megosztó „nagy per” idején az anti-dreyfusard-ok által látogatott irodalmi szalonokba lett bejáratos, s hamarosan a politika iránt is érdeklődni kezdett. 1897-ben megkeresztelkedett, a következő évben pedig a klerikális jobboldal új szervezete, a *Ligue de la patrie française* aktivistája lett. A századelőn irodalmi kísérletezései – a breton lét nagy kérdéseit tárgyaló misztikus-romantikus költeményei és néhány Conan Doyle modorában írt folytatásos bűnügyi regény – mellett már közéleti karrierjét is egyengetni kezdte. Rendszeresen írt konzervatív-monarchista lapoknak, majd a szélsőjobboldali Maurice Barrès vezette *L'Echo de Paris* munkatársa lett, s hamarosan átvette a külpolitikai rovat szerkesztését. Politikai ambícióit követve 1905-ben visszaköltözött Bretagne-ba, ahol 1908-ban Locronanban lett tanácsnok, 1910-ben pedig nagy meglepetésre képviselői mandátumot szerzett Finistère megyében. A parlamentben hamarosan a politikai érvényesülés szempontjából ígéretesebbnek tűnő – az eléggé megtévesztő „haladó republikánusok” (*Républicains progressistes*) nevet

⁶ A Külügyminisztérium ezeket – propagandisztikus célokból – nyomtatásban is megjelentette. Lásd *The Hungarian Peace. Speeches of the Members of the British in House of Lords on the Trianon Peace Treaty*. Bp. 1922.; *The Hungarian Question in the British Parliament. Speeches and Answers thereto in the House of Lords and the House of Commons from 1919 to 1930*. Introd. Roland E. L. Vaughan Williams. London 1933.

viselő – mérsékelt republikánusokhoz csatlakozott, s meglehetősen aktív működést fejtett ki. Három bizottságnak is tagja lett – köztük a nagy presztízsű Külügyi Bizottságnak –, később jegyzőséget vállalt, és ügyesen megválogatott, népszerű témákban szólalt fel. A locronaniak méltányolták is tevékenységét, 1912-ben polgármesterükké választották és 1944-ig meg is tartották hivatalában.⁷

Az 1914-es országos választásokon Daniélou – meglepetésre – alulmaradt, s a következő évben e csalódás, valamint két közeli rokonának hősi halála hatására közlegényként bevonult a hadseregbe, de 1916-ban egy balesetet követően végleg leszerelték. Ekkor váratlanul kormányzati megbízatást kapott: Aristide Briand kormányfő a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetésével bízta meg, ami egyben azt is jelentette, hogy Daniélou a francia háborús bel- és külpropaganda egyik fontos tényezője lett. Később a békekonferencia előkészítésében is részt vett, s mindezek az általa nagyon is vágyott külügyi karrier lehetőségét villantották fel előtte.⁸

Daniélou 1919-ben megint képviselői mandátumot szerzett – ezt 1936-ig meg is őrizte –, s ezúttal már a baloldali republikánusok (*Républicains de gauche*) csoportjához csatlakozott. A jobbközép felé való újabb elmozdulás logikus lépés volt, hiszen így Daniélou belpolitikailag is közelebb került legfőbb támogatójához, Briand-hoz, aki szakmailag és emberileg is nagyra becsülte őt. Daniélou természetesen ismét bekerült a Külügyi Bizottságba, 1920-ban pedig több alkalommal is felszólalt a plénum előtt fontos külpolitikai kérdésekben. Nagy feltűnést keltett a külügyi költségvetés vezérszónokaként 1920. június 21-én elmondott beszéde, amelyben a külpolitika és a kultúrpropaganda összekapcsolásának koncepcióját fejtette ki. Távlati célja egy propagandaminisztérium felállítása volt, amelynek fő feladatául Franciaország nemzetközi imázsának javítását, távlatilag pedig újabb szövetségesek és szimpatizánsok megnyerését szabtta. Addig is javasolta, hogy a francia külképviseletek mellett állítsanak fel kulturális intézeteket (*Maisons de France*), a tengerjáró hajókon pedig létesítsenek múzeumi helyiséget, mozit és a francia találmányokat bemutató mintakiállítást, hogy azok a külföldi kikötőkben országismertető funkciót láthassanak el.⁹

Amikor tehát 1920 nyarán a francia parlamentben napirendre került a trianoni békeszerződés ratifikálása, Daniélou éppen „szem előtt volt” és alkalmasnak mutatkozott a törvényjavaslatról szóló képviselőházi jelentés elkészítésére.

⁷ Patrick Gourlay: Charles Daniélou (1878–1958). La brillante et atypique carrière d'un Finistérien sous la Troisième République. *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest* 103. (1996) 1. sz. 101–108.

⁸ Briand döntésének háttéréről Daniélou biográfusa sem közöl részleteket. Lásd Gourlay P.: Charles Daniélou. La brillante et atypique carrière i. m. 109.; Patrick Gourlay: Charles Daniélou (1878–1953). Itinéraire politique d'un Finistérien. Rennes 1996. (a munka online változata itt érhető el: <https://bit.ly/2Lhm2w6>, letöltés 2020. máj. 6.) IV. fej. 56–57. bek.

⁹ Gourlay, P.: Charles Daniélou. La brillante et atypique carrière i. m. 110–111.; Uő: Charles Daniélou. Itinéraire politique i. m. V. fej. 5–10. bek.

Felkérésében azonban nem csupán rátermettsége és ügyes politikai helyezkedése, hanem – amennyiben hinni lehet Daniélou memoárjának – egy személyes szívesség, illetve annak viszonzása is szerepet játszott. A történet szerint Daniélou korábban bizalmasan felfedte Louis Barthou, a Külügyi Bizottság elnöke előtt több bizalmas információ kiszivárogtatójának – bizottsági kollégájának – nevét, s a lekötözött Barthou hálából keresztülvitte Daniélou előadói megbízatását.¹⁰

Locronani vakációja idején mindenesetre Daniélou már hozzálátott Magyarország történetének s aktuális helyzetének tanulmányozásához. A külügyminisztériumtól kapott két ládányi iratnak azonban nem sok hasznát vette. Amint fölényeskedve írta memoárjában: „Elég volt átfutnom a jókora irathalmazt, hogy megbizonyosodjam róla, akkor veszem a leginkább a hasznát, ha befűtök vele a vidéki házam kandallójában.”¹¹

„Felkészítésében” később részt vett Praznovszky Iván diplomata is, aki 1920 első felében a magyar béke delegáció főtitkára volt, de a béke aláírása után is Párizsban maradt, és ő került előbb az ideiglenes magyar képviselet, majd 1921 októberében a magyar követség élére. Praznovszky rövid idő alatt meglehetősen széles és jól használható kapcsolatrendszert épített ki politikai, diplomáciai és sajtókörökben, és a francia–magyar közeledés egyik kulcsembere lett. 1920. szeptember 18-án az alábbi javaslatot tette Kánya Kálmánnak, a külügyminiszter állandó helyettesének:

„Magyarország szempontjából elsőrangú fontosságú lenne, hogy a magyar béke referense a francia képviselőházban céljainknak megnyerhető legyen. Egészen világos, hogy ezen kérdés tekintetében a legmesszebbmenő óvatosság és elővigyázat szükséges, mely körülmények szem előtt tartásával mégis megpróbáltam – anélkül, hogy bárkivel szemben is nevén neveztem volna a gyermeket – az illetőhöz hozzáférkőzni. Az akció úgy látom, jó mederbe terelődött, s mivel kilátásom van reá, hogy már a legközelebbi napokban összejöhessek az illetővel, szükségesnek láttam előre jelezni a dolgot, hogy a kellő lépéseket Budapesten is meg lehessen tenni. Ugyanis az illető képviselő egyes magyar–francia gazdasági vállalkozásokban lukratív díszállásokra való beválasztás által érdekeltté válna a magyar ügyben, és könnyebben volna kapható úgy ő, mint politikai barátai is, hogy esetleg lándzsát törjön a magyar ügy mellett, vagy legalábbis olyan kritika kíséretében nyújtsa be a magyar béke ratifikálásáról szóló törvényjavaslatot a francia képviselőházban, mely későbbi terveink szempontjából hasznos és előnyös lehetne. Én odairányítom a dolgot, hogy az illető Budapestre utazzék, kvázi a helyszínen

¹⁰ *Charles Daniélou*: Dans l'intimité de Marianne. Paris 1945. 239–242. Idézi: *Gourlay, P.*: Charles Daniélou. Itinéraire politique i. m. V. fej. 17–18. bek.

¹¹ *Daniélou, C.*: Dans l'intimité de Marianne i. m. 260. Idézi: *Gourlay, P.*: Charles Daniélou. Itinéraire politique i. m. V. fej. 19. bek.

tanulmányozandó a politikai viszonyokat és a béke eredményét, mely esetben egy-két közgazdasági kérdéssel foglalkozó úr is elkísérné. A többi azután már csak ügyesség dolga, és, azt hiszem, Budapesten játszva elintézhető, annál is inkább, mert a terrénum különben preparálva lesz.”¹²

Praznovszky szeptember 20-án találkozott először Daniélou-val, hogy megismeresse őt a magyar kormány álláspontjával, s rávegye, hogy Magyarország iránt barátságos szellemben készítse el jelentését. (A békeszerződés megbuktatásában persze nem lehetett reménykedni, de abban igen, hogy a francia parlament esetleg kedvezőbb hangot üt meg Magyarországgal szemben, ami egyfelől iránymutató lehet majd a francia külpolitika számára, másfelől arra ösztönözheti a győzteseket, hogy a békeszerződés végrehajtásában bizonyos nagyvonalúságot, jó szándékot tanúsítsanak.) Az első megbeszélést továbbiak is követték, melyek során Praznovszky javaslatokat tett a jelentés tartalmára és a magyarországi tanulmányútra vonatkozóan. A megbeszélésekről szeptember 27-én többek között az alábbiakat jelentette Csáky Imre gróf külügyminiszternek:¹³

„D[aniélou] egy pár szóval skiccírozta előttem *rapport*-ját [jelentését], mely nagyjából és egészéből már készen van, de változások még eszközölhetők rajta. Alapgondolata az, hogy kétféle magyar van: Attila (!) és Szent István. A háború alatt Attila karaktere érvényesült a magyaroknál, reméljük, hogy most Szent Istvánokra kerül a sor, kikben a franciák bíznak és akikkel a francia–magyar *rapprochement* [közeledés] végrehajtható. Az »Attila-rész«-ben természetesen kritikát gyakorol viselkedésünk felett, ami elengedhetetlen, mondá, már csak a szövetségesek etc. miatt is, azonban az egésznek a tónusa engesztelő és a *lettre d’envoi* [kísérőlevél] alapján áll, a *lettre d’envoi* elveinek végrehajtását kívánja, ami szerény véleményem szerint jelenleg amúgy is a maximum, amit elérhetünk.¹⁴ Különben úgy vettem ki, hogy *rapport*-ja

¹² Praznovszky Iván magánlevele Kánya Kálmánnak. Párizs, 1920. szept. 18. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 64 Külügyminisztérium, Politikai Osztály reservált iratai (1918–1944). (a továbbiakban: K 64) 2. cs. 1920–41–sz. n. (27–30. p.) Közli: A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései. Vál., bev. tan., jegyz. Zeidler Miklós. Bp. 2012. 218–219.

¹³ Praznovszky Iván jelentése Csáky Imrének. Párizs, 1920. szept. 27. MNL OL K 64 2. cs. 1920–41–sz. n. (48–49. p.) Közli: Praznovszky Iván emlékezései i. m. 220.

¹⁴ A békeszerződés végleges szövegéhez a békekonferencia többek között egy 1920. május 6-ai keltezésű kísérőlevelet is csatolt, amely átfogó magyarázatot adott arra, hogy miért nem fogadták el a magyar béke-delegáció javaslatait. A levél ugyanakkor kilátásba helyezte, hogy a majdani határkitűzés során tartandó helyszíni vizsgálatok alapján esetleg mód nyílhat a határvonal valamelyes kiigazítására. A levél szövegét a magyar kormány annyira fontosnak tartotta, hogy a trianoni békét becikkelyező törvény általános indokolásába is felvette „a békeszerződés hiteles magyarázatául”, ami viszont a győztes hatalmak tiltakozását váltotta ki. A levél hivatalos magyar fordítását lásd Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai I–XIII. Bp. 1920–1922. (a továbbiakban: NI 1920–1922.) VI. 329–334.

még Paléologue-ékkel egyetértésben állapítottatott meg,¹⁵ ha kidolgozását teljesen rá is bízta. Hangsúlyozni kívánom, hogy D[aniélou] nagyon hiú ember és szereti, ha ünneplik. Azt hiszem, ebben nem lesz hiba, amennyire a hazai viszonyokat ismerem.”

Praznovszky egyúttal felvetette, hogy érdemes volna Daniélou-t „egy vagy több francia–magyar vonatkozású közgazdasági vállalkozásba beválasztani, vagy őt másképpen érdekeltetni”. Ennek ugyanis nem csupán az lenne a hozadéka, hogy Daniélou „Magyarország ügyeit jobban a szívében viselné”, hanem rajta keresztül a francia belpolitika megkerülhetetlen személyisége, Aristide Briand és az ő bizalmi köre támogatását is el lehetne nyerni.¹⁶

Néhány nappal később Praznovszky egy újabb magánlevélben – talán az erkölcsei aggályok elhárítása szándékával – már egészen kendőzetlenül írt arról, hogy Franciaországban „korrupt világ van”, ahol a befolyásos politikai tényezők megnyerésére leginkább személyes és anyagi lekötözés ad módot. „Itt, ebben az országban *csakis így* lehet, tehát így *kell* dolgozni” – tette hozzá. Arról is beszámolt, hogy Daniélou október második felében utazik Budapestre, ahol a Praznovszky által összeállítandó programot fogja követni – „kivel beszéljen, mit nézzon meg etc.” –, miközben „kifelé (illetve nekem is, mert üzletről együtt sohasem beszélünk) úgy állítja be utazását, hogy a helyszínen tanulmányozza a békét”, s célja, hogy a „francia érdeket és az igazságot” szolgálja.¹⁷

A kedvező fejleményeket azonban beárnyékolta, hogy éppen ezekben a napokban fontos személyi változás történt a Quai d’Orsay-n: a francia–magyar közeledést támogató Paléologue hivatalát az erősen németellenes (és közvetve magyarellenés) beállítottságú Philippe Berthelot vette át. Praznovszky értesülései arról szóltak ugyan, hogy Berthelot „teljesen akceptálta” elődje politikáját, de az aggodalom nem volt alaptalan. Berthelot azonban egyelőre nem támasztott nehézségeket, sőt helyeselte Daniélou misszióját, csupán arra intette őt, hogy „ne hagyja magát agyonünnepeléssel félrevezettetni”.¹⁸ Október folyamán Praznovszkyt már súlyosabb kétségek kezdték gyötörni, s erről két újabb magánlevélben és egy számjeltáviratban számolt be Csákyinak. Második levelében

¹⁵ Az 1920 tavaszán zajló francia–magyar titkos tárgyalások olyan – váratlan – közeledést indítottak el, amely hosszabb távon a gazdasági és külpolitikai együttműködés lehetőségével kecsegtetett. A tárgyalásokban vezető szerepet játszott Maurice Paléologue, a francia külügyminisztérium főtitkára, valamint Csáky Imre. Vö. 86. jegyz.

¹⁶ Praznovszky Iván jelentése Csáky Imrének. Párizs, 1920. szept. 27. MNL OL K 64 2. cs. 1920–41– sz. n. (48–49. p.) Közli: Praznovszky Iván emlékezései i. m. 220.

¹⁷ Praznovszky Iván magánlevele Csáky Imrének. Párizs, 1920. szept. 30. MNL OL K 64 2. cs. 1920–41– sz. n. (40–42. p.) Közli: Praznovszky Iván emlékezései i. m. 223–224. (Kiemelések az eredeti szövegben.)

¹⁸ Praznovszky Iván magánlevele Csáky Imrének. Párizs, 1920. szept. 30. MNL OL K 64 2. cs. 1920–41– sz. n. (43. p.) Közli: Praznovszky Iván emlékezései i. m. 224.

jelezte, hogy Daniélou – bár Magyarországgal kapcsolatos felfogása nem változott meg – „erősen Berthelot befolyása alá került”, „roppant fél és a legmesszebbmenő óvatossággal kívánja kezelni a dolgokat”.¹⁹

A korabeli iratokból nem tűnik ki pontosan, hogy külpolitikai vagy gazdaságpolitikai megfontolások okozták-e a változást. Praznovszky úgy érzékelte, hogy a Paléologue–Berthelot váltás nyomán a francia külpolitika elkötelezte magát a kisantant támogatása mellett, s immár Csehszlovákia és Lengyelország közeledését szorgalmazta. Praznovszky szerint nem volt kizárható, hogy a kisantant később afféle délkelet-európai konföderációvá alakul, amelyben esetleg Magyarország is megtalálhatja a helyét, de úgy látta, hogy a szövetség egyelőre Magyarország irredenta törekvései ellen irányul.²⁰ Ugyanakkor az is lehetséges, hogy inkább a magyarországi tőkebefektetésekre készülő francia érdekcsoportok közötti rivalizálás állt a háttérben. A Paléologue-gal megkezdett titkos tárgyalásokon ugyanis Armand de Rafélis de Saint-Sauveur gróf, a Schneider-Creusot cég embere vett részt, míg Berthelot a Louis Loucheur körül csoportosuló politikusok és nagyvállalkozók csoportjához tartozott.²¹

Mindenesetre Daniélou, mielőtt október 14-én Budapestre indult volna, további útmutatásokért felkereste Alexandre Millerand köztársasági elnököt, Georges Leygues kormányfőt, aki a francia szokásoknak megfelelően a külügyi tárcát is viselte, valamint Louis Barthou-t, a Képviselőház Külügyi Bizottságának elnökét is.²²

Charles Daniélou magyarországi tanulmányútja

Daniélou október 16-án délután érkezett Budapestre, és 12 teljes napot töltött Magyarországon, ahol alaposan tájékozódott a közállapotok, a politikai hangulat és a gazdasági viszonyok felől. Találkozott Horthy Miklós kormányzóval, Teleki Pál miniszterelnökkel, Csáky Imre külügyminiszterrel, Bethlen Istvánnal, az Országos Menekültügyi Tanács elnökével, Apponyi Alberttel, a békedelegáció

¹⁹ Praznovszky Iván szigorúan bizalmas számjeltávirata Csáky Imrének. Párizs, 1920. okt. 17. MNL OL K 64 2. cs. 1920–41–404. sz.; Praznovszky Iván magánlevelei Csáky Imrének. Párizs, 1920. okt. 11. és 19. MNL OL K 64 1. cs. 1920–11–513. és 540. sz. (431–433. és 439–441. p.) Az idézetek a második levélből származnak. Berthelot valóban ellenőrizni kívánta Daniélou tevékenységét, és arra kérte Maurice Fouchet budapesti főmegbízottat, hogy tudassa vele, kikkel lép kapcsolatba a képviselő Magyarországon. Lásd Philippe Berthelot távirata Maurice Fouchet-nak. Párizs, 1920. okt. 8. Ministère des Affaires Étrangères, Archives Diplomatiques (Paris – La Courneuve), Paix (1914–1920). (a továbbiakban: MAE AD A–Paix) Vol. 145, nr. A–1068–3. (53. p.)

²⁰ Praznovszky Iván számjeltávirata Csáky Imrének. Párizs, 1920. okt. 17. Közl: Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary I–III. Eds. Francis Deák – Dezső Ujváry. Bp. 1939–1946. (a továbbiakban: PDRFRH) I. 725. számú dok. (696.) Az eredeti táviratot nem találtuk meg a külügyi iratok között.

²¹ Erről bővebben lásd a forrásközlésben Csáky István október 20-ai jelentését. Vö. 157. jegyz.

²² Gourlay, P.: Charles Daniélou. Itinéraire politique i. m. V. fej. 20. bek.

volt elnökével, valamint államtitkárokkal, kormánypárti és ellenzéki képviselőkkel, gazdasági szakemberekkel, magyarbarát ruszin, szlovák és román vezető személyiségekkel. Megtekintette a Hernád utcai iskolában berendezett szükséglakásokat, beszélgetett a Nyugati pályaudvar vagonlakóival, felkeresett néhány csökkentett kapacitással működő gyárat, elutazott Esztergomba, Salgótarjánba és a Balatonhoz. Rendszeresen konzultált a budapesti francia képviselet munkatársaival, Maurice Fouchet főmegbízottal és helyettesével, Louis de Robiennel. Mindebben Csáky István gróf, a külügyminiszter unokatestvére volt a segítségére, aki állandó kísértője, tolmácsa, beszélgetőpartnere és információforrása volt – s aki a külügyminiszter részére rendszeres jelentéseket készített Daniélou utazásairól és tárgyalásairól. (E jelentések olvashatóak a forrásközlésben.)

Csáky István a magyar diplomácia üdvöskéje volt, akit Teleki Pál „fedezett fel” s vitt be előbb 1919 nyarán Károlyi Gyula gróf szegedi ellenkormányába, majd szeptemberben a budapesti külügyminisztériumba. Csáky a párizsi béke-delegációba is bekerült, ahol Apponyi Albert gróf titkáráként működött, s később ő állította össze – már Budapesten – a delegáció naplóját is.²³ Ezután alacsony rangja (attasé) ellenére a Külügyminisztérium Politikai Osztályának helyettes vezetője lett, és különleges megbízatásokat is kapott.²⁴

Csáky, szokásához híven, igen hamar megalkotta kedvezőtlen véleményét Daniélou-ról – „igen önhitt ember, aki sokat tart a befolyásáról is”, „nem nagy látókörű ember”,²⁵ „ezt a missziót »*Sprungbrett*«-nek [ugródeszkának] akarja felhasználni”²⁶ –, de ettől függetlenül részletesen továbbította a francia bel- és külpolitikára vonatkozóan tőle nyert, gyakran igen értékes információkat a külügyminiszternek.

Október 17-én például azt jelentette, hogy Daniélou szerint a franciák támogatni fogják a kisantantot, s Magyarország akkor jár el helyesen, ha csatlakozik

²³ Erről bővebben lásd A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly–Versailles–Budapest. Vál., ford., bev. tan., jegyz. Zeidler Miklós. 2. javított kiadás. Bp. 2018.

²⁴ 1921 nyarán–őszén a Magyar–Csehszlovák Határmegállapító Bizottságban egy ideig Tánczos Gábor határbiztos helyettese volt. A nagyon tehetséges és ambiciózus fiatalemberre azonban gyors emelkedése miatt sokan féltékenyek voltak – önteltsége, fontoskodó és sértődékeny természete miatt pedig nem is igen kedvelték, de Teleki kedvenceként egy ideig érinthetetlennek számított. Lásd *Nemeskéri-Kiss Sándor*: Pipaszó. Derűs emlékek egy változatos életből. Bp. 1941. 284–285.; *Hory András*: Bukaresttől Varsóig. S. a. r., bev. Pritz Pál. Bp. 1987. 363–364.; *Barcza György*: Diplomataemlékeim, 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból I–II. Jegyz., utószó. Bán D. András. Bibliográfiai utószó. John Lukacs. Összeáll., szerk. Antal László. Bp. 1994. I. 386–387., 400. Ám Teleki 1921 áprilisában lemondott a miniszterelnökségről, s néhány hónap múlva Csákyt diplomáciai szolgálatra vezényelték, külföldi állomáshelyein pedig már nem részesült megkülönböztetett elbánásban, és előmenetele is ármenetileg lelassult. Röviddel halála után szinte hagiografikus kötet jelent meg Csáky pályafutásáról. Lásd Gróf Csáky István élete és munkássága a magyar revízió szolgálatában. Összeáll. Matolay Géza. Bp. 1941.

²⁵ Lásd a forrásközlésben Csáky István október 16-ai jelentését.

²⁶ Lásd a forrásközlésben Csáky István október 17-ei jelentését.

ehhez a csoportosuláshoz, ami pontosan egybevágott Praznovszky értesüléseivel. Csáky ugyanakkor azt jósolta – helyesen –, hogy Daniélou elsősorban gazdasági téren lát lehetőségeket az enyhülésre, a magyar határok módosítására azonban nem lát sok esélyt.²⁷ Hamar észrevette azt is, hogy Daniélou hosszabb távon az első számú Magyarország-szakértő szerepében kíván majd fellépni, ami francia és magyar körökben is növeli az ázsiját. Daniélou már ekkor kilátásba helyezte, hogy a parlament elé viszi az erdélyi nemzetiségek kérdését, igaz, nem a területi revízió, hanem a méltányos kisebbségvédelem biztosítása érdekében.²⁸ Ennek dacára Csáky fontosnak tartotta, hogy Daniélou legalább tudomást szerezzen a magyar területi igényekről. Erre többek között akkor adódott alkalom, amikor Fenyő Miksa, a Gyáriparosok Országos Szövetségének vezérigazgatója tartott előadást a magyar ipar megmentésének lehetőségeiről. Fenyő ekkor – írja Csáky – „utasításomra a keleti tótság és ruténség és a nyugati részek túlnyomóan magyar vidékeit jelölte meg”.²⁹ Daniélou már ekkor jelezte, hogy a békeszerződés szövegének megváltoztatására és Franciaország vétőjára nem lehet számítani: „ratifikálni fognak, bármit is találjon ő itten, azonban bizonyos tények leszögezése a parlamentben, különösen a jövőre, de jelen tárgyalásaink megkönnyítésére is nagyon hasznosak lehetnek.”³⁰ E kedvező reakciók alapján Csáky már Daniélou tanulmányútjának „félidejében” arról tájékoztatta Telekit, hogy „Daniélou meg van nyerve a magyar ügynek”, s „mivel Millerand-nal és Berthelot-val igen szoros viszonyban van és mivel erős külpolitikai ambíciói vannak, titokban mindent meg fog tenni a magyar kurzus pozitív megvalósítására”.³¹

Daniélou magyarországi tartózkodásának egyik legfontosabb mozzanata – legalábbis a későbbi fejlemények ismeretében – az október 24-ei salgótarjáni kirándulás volt. Daniélou és kísérete Bíró Pál, a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. vezérigazgatója, valamint Chorin Ferenc, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vezérigazgatója – a magyar nagyipar két óriásvállalatának vezetői – kalauzolásával megsejmelte a jó karban tartott működő üzemeket, amelyek azonban a bányák és gyártelepek nagy részének Csehszlovákiához csatolása miatt csak alacsony kapacitással működtek. Daniélou felvetette, hogy esetleg méltányos nemzetközi megállapodás révén lehetne gondoskodni a magyar vállalatok megfelelő üzemeltetéséről, Csáky azonban ezt – a prágai kormány ellenséges gesztusaira hivatkozva – lehetetlennek nevezte. Daniélou ekkor közölte, hogy „proponálni fogja a határnak az etnográfiai adatokkal megegyező megváltoztatását”, amire a végleges

²⁷ Uo.

²⁸ Lásd a forrásközlésben Csáky István október 18-ai jelentését.

²⁹ Lásd a forrásközlésben Csáky István október 19-ei jelentését.

³⁰ Uo.

³¹ Lásd a forrásközlésben Csáky István okt. 22-ei jelentését.

határmegállapítás keretében látott esélyt. „Ezzel csak azt akarom mondani – folytatta jelentését Csáky –, hogy ő maga mindent meg fog tenni, de látom, hogy maga sem biztos a sikerben.”³²

Ezután tervbe vették, hogy Fouchet október 27-én ebéden látja vendégül Daniélou-t és Ullmann Adolfot, a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatóját, ahol az üzleti lehetőségeket is szóba fogják hozni. Csáky óvatosságra intette Ullmann-t, aki megígérte, hogy Daniélou előtt csak finom utalást tesz majd, kifejezve reményét, hogy „ő is, mint sok más honfitársa, nem fogja elmulasztani bizalmát az újraépülő Magyarország iránt azáltal tanúsítani, hogy valami »Geschäft«-ben [üzletben] részt vesz”.³³ (Források hiányában azonban nem lehet biztosra venni, hogy a találkozó valóban megtörtént-e.)

Daniélou magyarországi utazása összességében meglehetősen ígéretesnek tűnt, hiszen több olyan kérdésben, amely a magyar kormány számára is fontos volt, valós lehetőséget látott arra, hogy a békeszerződés szigorú rendelkezéseit a végrehajtás során enyhítsék. Ilyen volt:

1. az államhatárok végleges kitűzése, amelynek során a határmegállapító bizottságoknak módjuk volt kisebb módosításokat javasolniuk, illetve eszközölniük;
2. a háborús jóvátétel mértékének észszerű megszabása;
3. az elcsatolt területeken élő kisebbségek hatékony védelme;
4. a költséges – és belbiztonsági kockázatokat is rejtő – zsoldos hadsereg felállításának kényszere helyett legalább a légénységi állomány sorozás útján való rekrutálása.

Október 28-án este Daniélou még részt vett a tiszteletére rendezett vacsorán, másnap délelőtt pedig vonatra szállt és visszautazott Párizsba. Október 29-ei jelentésében Csáky mérleget vont a látogatásról. Megállapította, hogy Daniélou nem fog a trianoni béke ratifikálása ellen érvelni a Képviselőházban, de „le fogja szegezni azt a határt, mely etnográfiailag megfelel és amely a mi megélhetésünkre és Közép-Európa békéjének a helyreállítására szükséges”. Csáky azt ajánlotta neki, hogy jelentésében a békeszerződés kísérőlevele alapján – de annál jóval határozottabb formában³⁴ – szögezze le, hogy a helyszíni határmegállapítás során lehetőség nyílik majd a magyar határok módosítására, s ennek az elvnek az elfogadásához kösse a béke ratifikálását. Ezzel – vélte Csáky – „a *commission de délimitation* [határmegállapító bizottság] nem mint olyan menne ki, hanem *commission de contrôle*

³² Lásd a forrásközlésben Csáky István okt. 24-ei jelentését. E területen később valóban sor került csekély határmódosításra – amiben Daniélou-nak is volt némi szerepe –, az elcsatolt nógrádi és gömöri területen fekvő magyar ipari és bányavállalatok üzemeltetéséről pedig több nemzetközi egyezmény is született az 1920-as évek első felében.

³³ Lásd a forrásközlésben Csáky István okt. 24-ei és 26-ai jelentését.

³⁴ Vö. 14. jegyz.

[ellenőrző bizottság], amely hivatva volna egy a francia parlamentben leszögezett álláspont helyességét megállapítani.” Az érintett államok és a győztes nagyhatalmak egy-egy képviselőjéből álló bizottságba kiküldendő francia határbiztos pedig utasítást kapna arra, hogy támogassa a határok Magyarország javára történő kigazítását. „Végeredményben azt hiszem, hogy a D.-féle missziónak különösen a jövőre nézve sok haszna volt” – zárta következtetéseit Csáky István.³⁵

A Magyarországon szerzett értesülésekkel és az itt élvezett megbecsüléssel Daniélou is elégedett lehetett. Tanulmányútjának még 25 évvel később, a világháború után megjelent visszaemlékezésében is több oldalt szentelt. Említést tett a legbefolyásosabb magyar politikusokkal való találkozóiról, s utólag is rácsodálkozott, hogy a magyarok mennyire nagyra becsülik a francia kultúrát, s milyen jól ismerik az újabb francia irodalmat is – igaz, jobbára fordításban –, amelyből főként Anatole France-t és Émile Zolát méltányolják. Természetesen azt sem mulasztotta el közölni olvasóival, hogy Papp Antal munkácsi görögkatolikus püspök egy alkalommal letérdelt előtte s úgy kérte közbenjárását kárpátaljai hívei érdekében.³⁶

Fouchet budapesti francia főmegbízott szintén elégedetten számolt be Daniélou missziójáról. Közölte, hogy Daniélou széleskörűen informálódott Magyarország politikai és gazdasági helyzetéről, s ennek alapján hitelesen tudja majd tájékoztatni a Képviselőházat a ratifikációs vitában. Fouchet kiemelte azt is, hogy „magyarországi megjelenése már önmagában is nagyon jó benyomást keltett, és bebizonyította a magyaroknak és saját honfitársainknak, hogy a francia parlament az ügy alapos ismeretében kíván állást foglalni”.³⁷

A magyar sajtó két héten át sokat foglalkozott Daniélou tanulmányútjával – bár információi kissé felületesek, olykor egészen pontatlanok voltak –, s a Magyar Távirati Iroda hírszolgáltatása alapján később bőven idézett azokból a cikkekből és interjúkból, amelyeket Daniélou már Franciaországban adott a francia sajtónak.³⁸

³⁵ Lásd a forrásközlésben Csáky István okt. 29-ei jelentését.

³⁶ *Daniélou, C.*: Dans l'intimité de Marianne i. m. 260–264. Vö. A trianoni szerződés francia előadója Ruzsinszky problémájáról. Pesti Napló, 1939. április 9. 19.

³⁷ Maurice Fouchet jelentése Georges Leygues-nek. Bp., 1920. nov. 2. MAE AD A–Paix, vol. 147, nr. A–1068–3–260. (144–145. p.) Közli: Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932 I–V. Réd. Magda Ádám. Bp. 1993–2010. (a továbbiakban: DDFHBC.) III. 142. számú dok. (183–184.)

³⁸ 1920. november 2-án és 4-én magyarországi útjának tapasztalatairól és Franciaország kíváncsot megbékítő szerepéről beszélt a hozzá közel álló L'Éclair című lapnak, illetve az Havas hírügynökségnek. November 7-én a magyar menekültek elkeserítő helyzetéről, reménybeli repatriálásáról, majd november 18-án a zsoldos hadsereg felállításának társadalmi veszélyességéről, december 2-án pedig a dunai államok közötti gazdasági kapcsolatok újjászervezésének és a „megértés politikájának” fontosságáról közölt cikket a L'Éclair-ben.

Daniélou előadói jelentése

Eközben Daniélou intenzíven dolgozott terjedelmes előadói jelentésén, majd november 19-én be is nyújtotta azt a Képviselőház Külügyi Bizottságának.³⁹ Mint látható, Daniélou igen rövid idő alatt állította össze imponáló terjedelmű, aprólékos statisztikai adatokat és a legtágabb nemzetközi és történelmi összefüggéseket felvonultató jelentését. Művének értékéből azonban sokat levon, hogy gondolatait és adatait a legkülönbözőbb, egymásnak gyakran ellentmondó, de egyenként is elfogult forrásokból merítette – és nyilvánvalóan eszébe sem jutott azok hitelességét ellenőrizni. A jelentés értékelésekor tehát nem az adatok pontosságára és az argumentumok megalapozottságára kell elsősorban odafigyelnünk, hanem arra a szándékra, amely magát a gondolatmenetet elindította, valamint azokra a célkitűzésekre, amelyeket a szöveg megfogalmazott.

Daniélou a magyarság nemzeti karakterének felvázolásával kezdte nagyívű eszmefuttatását. A magyarok részint Attilától, részint Szent Istvántól eredeztetett „kettős természetének” megrajzolásában Louis Léger, „a dunai nemzetekkel foglalkozó egyik legjobb francia történész” felújított kiadású, de rendkívül elnagyolt és elfogult művére⁴⁰ támaszkodott. Eszerint Attila öröksége a szlávok feletti uralom gyakorlása, míg Szent István hagyatéka a keleti barbárság nyugatra vezető útjának elzárása.⁴¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia elsődleges háborús felelősségét megállapító – felerészt megfontolandó, felerészt rabulisztikus – argumentumokat az „Egy német” álnéven publikáló Richard Grelling pacifista ügyvéd, a Német Béke Társaság alelnöke könyvéből kölcsönözte.⁴² Ehhez hozzátett még két, Tisza István ellen megfogalmazott, szintén Léger könyvéből átvett – egyszerre erőltetett, irreleváns és téves – vádpontot is, amivel Magyarország különös felelősségét kívánta alátámasztani.⁴³ Daniélou még azt is hozzátette, hogy

³⁹ A szöveget 1649. szám alatt csatolták a Képviselőház 1920. november 23-ai ülésének jegyzőkönyvéhez. A jelentés nyomtatott szövegét lásd MAE AD A–Paix, vol. 145, nr. A–1068–3–sz. n. (113–147. p.); The National Archives (London–Kew), Records of the Foreign Office, General Correspondence after 1906, Political. (a továbbiakban: TNA FO 371.) Vol. 6128, nr. C16479/1862/21. (186–218. p.) A jelentést Daniélou 1923 októberében hosszú előszóval ellátva könyv alakban is kiadta. Lásd *Charles Daniélou: Le traité de Trianon*. Paris 1923. A továbbiakban ennek oldalszámaira hivatkozom.

⁴⁰ *Louis Léger: Histoire de l’Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu’en 1918*. Paris 1920. Léger valójában szlavista irodalmár volt – egyben a szláv népek elkötelezettje –, aki könyvének e kiadásában diadalmas tort ült a Monarchia romjai fölött, s bár a 19. századra jellemző regényes stílusa igen kellemes olvasmánnyá teszi művét, adatai és állításai fölöttébb megbízhatatlanok.

⁴¹ *Daniélou, C.: Le traité de Trianon* i. m. 35–37.

⁴² *Un Allemand [Richard Grelling]: J’accuse*. Paris 1915. 123–124. Idézi: *Daniélou, C.: Le traité de Trianon* i. m. 40–41.

⁴³ Léger – és nyomában Daniélou – szerint Tisza „Kálmán” már 1897-ben felvázolta a Mitteleuropatervet, 1911-ben tett balkáni utazása pedig Dalmácia és Bosznia-Hercegovina Magyarországhoz csatlósításának előkészítését szolgálta. *Léger, L.: Histoire de l’Autriche-Hongrie* i. m. 638–639.; *Daniélou, C.:*

Magyarország „hagyományai ellenére maga is részt vett a békés nyugati népek elleni agresszióban” – holott 1914 nyarán éppenséggel Franciaország és Nagy-Britannia üzent hadat a Monarchiának.⁴⁴ (Ezt neki, aki oly büszke volt az általa összeállított első világháborús szöveggyűjteményére, igazán tudnia kellett.)

Magyarország felosztását indokoltnak tartotta, a trianoni békeszerződést pedig összességében helyes döntésnek nevezte, ezért a ratifikációt is támogatta. Több ponton azonban kifogásolta az általa túlságosan szigorúnak vélt rendelkezéseket, s azt is fontosnak tartotta, hogy felhívja a figyelmet a magyarok erőnyeire és szinte kilátástalan helyzetére, amelyek miatt feltétlenül támogatást érdemelnek. Daniélou a magyarok javára írta a proletárdiktatúra megdöntését, valamint azt, hogy készek lettek volna teljes haderejükkel a bolsevizmus ellen küzdő lengyelek segítségére sietni.⁴⁵

A békeszerződés területi rendelkezéseire rátérve kijelentette: „Csak a jövő a megmondhatója, hogy helyes volt-e oly önkényesen alkalmazni a nemzetiségi elvet, ahogyan azt a szövetséges megbízottak tették.”⁴⁶ A nagyhatalmi döntés „több százezer” magyart önkényesen választott el hazájától,⁴⁷ holott a határok mentén élő elcsatolt magyar kisebbségek száma méltányosabb döntéssel csökkenthető lett volna.⁴⁸ A megnagyobbodott Románia közepén enklávéban élő székelyek számára „bizonyos fokú autonómia” bevezetését sürgette,⁴⁹ a hazatérni vágyó menekültek repatriálása ügyében pedig a nagyhatalmak közbenjárását és az utódállamok nagyvonalúságát kérte.⁵⁰

Daniélou felvetette a korlátozott területi revízió lehetőségét is, amikor úgy fogalmazott, hogy a békekonferencia a kísérőlevélben „teljes felhatalmazást adott a határmegállapító bizottságoknak arra, hogy – már az európai béke védelmében is – határkiigazítást eszközöljenek ott, ahol az etnikai és a gazdasági helyzet ezt megköveteli”. Azt azonban nem tartotta valószínűnek, hogy e módosítások nagy kiterjedésűek lehetnek.⁵¹

Jelentésében hosszan tárgyalta a zsoldos hadsereg alkalmazásának hátrányait: a kirívóan magas költségeket s annak a veszélyét, hogy a hivatásos legénységi

Le traité de Trianon i. m. 42. Az első állítás nyilvánvaló tévedés, a második pedig a háborús felelősség szempontjából érdektelen, hiszen a nevezett két terület – ahol Magyarország valóban erős gazdasági befolyás megszerzésére törekedett – ekkor már a Monarchia részét képezte. Lásd *Demeter Gábor*: A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig. A balkáni behatolás gazdasági és ideológiai alapjai. Sofia–Bp. 2018., különösen: 80–85., 91–97., 139.

⁴⁴ Daniélou, C.: Le traité de Trianon i. m. 50.

⁴⁵ Uo. 50–51.

⁴⁶ Uo. 30.

⁴⁷ Uo. 56–59.

⁴⁸ Uo. 61–63.

⁴⁹ Uo. 60–61.

⁵⁰ Uo. 60.

⁵¹ Uo. 63., 69., 160–161.

állomány főként az alacsonyabb, kevésbé művelt, a szélsőséges demagógia hatásának – s végeredményben a bolsevizmusnak – kitett társadalmi rétegekből verbuválódik majd. Ezért helytelenítette, hogy Magyarországot ilyen hadsereg felállítására kötelezzék, s nem engedélyezik számára a férfi lakosság rendszeres sorozását.⁵²

A jelentés legnagyobb részét azonban Magyarország gazdasági helyzetének taglalása tette ki. Daniélou megállapította, hogy a nemzetgazdaság valamenynyí ága – de különösen az ipar – óriási veszteségeket szenvedett, s nem csupán azt vonta kétségbe, hogy Magyarország meg tud-e majd felelni a békeszerződésben reá rótt anyagi kötelezettségeknek, hanem azt is, hogy adott helyzetében egyáltalán életképes lesz-e.⁵³ Külön is kitért az új államhatár által kettévágott észak-magyarországi iparvidék gyárainak nehéz helyzetére, s a magyar érvekre támaszkodva megállapította, hogy a Gömör vármegyei bányák és vasérctelepek visszacsatolása nagy jelentőségű lenne a magyar ipar és az egész nemzetgazdaság számára, miközben Csehszlovákiának ezek nem különösebben fontosak.⁵⁴

Daniélou végül így összegezte álláspontját: „Meg kell állapítani azt a tényt, hogy Magyarország a legszűkebb etnikai határai közé szorult vissza, s hogy iparvidékeitől megfosztva képtelen lesz a túlélésre, ha nem kap külső támogatást.” Mivel azonban a békeszerződés rendelkezéseit nem lehet megváltoztatni, azt kell megvizsgálni, hogyan tudná Franciaország Közép-Európában biztosítani a tartós békét, és megakadályozni Magyarország bolsevizálódását. A megoldás a Duna-medence országainak gazdasági (és politikai) együttműködésében rejlik, s öröndetes, hogy a francia kormány már korábban felismerte, hogy fontos szerepet játszhat e népek megbékítésében és a gazdasági segítségnyújtásban.⁵⁵ Egyszersmind ünnepélyesen felhívta a prágai, a bukaresti és a belgrádi kormányt is, hogy „mutassák a lehető legnagyobb engedékenységet ama kérdések rendezése során, amelyekről nem csupán országaik nyugalma, hanem a Balkán békéje is függ, amely oly hosszú időn át állandó aggodalmat okozott Európa számára”.⁵⁶

Mint látható, a jelentés – bár bizonyos pontokon bírálta a szerződés gazdasági és területi intézkedéseit – egyáltalán nem ütött meg olyan radikális hangot, mint azt Daniélou Budapesten tett kijelentéseiből gondolni lehetett volna.⁵⁷ A magyar kormányzati körök és a magyar lapok nem is voltak maradéktalanul elégedettek Daniélou jelentésével, de könnyen belátható volt, hogy nemigen lehetett többre számítani. A hazai közvélemény az év végére napirendre is tért a fejlemények fölött.

⁵² Uo. 73–77.

⁵³ Uo. 113–114.

⁵⁴ Uo. 125–129., 160–162.

⁵⁵ Uo. 150–151.

⁵⁶ Uo. 165.

⁵⁷ Praznovszky jelentése Csákynek. Párizs, 1920. nov. 21. Közli: PDRFRH I. 817. számú dok. (779–780.)

A trianoni béke francia ratifikálása

Eközben Párizsban a Külügyi Bizottság december 3-án egyhangúlag elfogadta a jelentést, amely így a Képviselőház elé került – a példányokat december 11-én osztottak szét a honatyák között. A jelentés tárgyalása azonban előbb az év végi ünnepek, majd az 1921. eleji kormányválság miatt egyre csak halasztódott, ezt követően pedig Daniélou küszöbön álló – végül füstbe ment – kormányzati kinevezése⁵⁸ szólt közbe, s ezen összeférhetetlenség miatt le is váltották őt az előadói posztról. Daniélou előterjesztését ily módon csak szűk kör – a Külügyi Bizottság 42 tagja és talán néhány érdeklődő honatya és diplomata – ismerhette meg. Az új előadó, Charles Guernier, a Külügyi Bizottság másik alelnöke 1921 tavaszán új jelentést készített.

A párizsi magyar képviselőlet természetesen azonnal „célba vette” Guernier-t. Praznovszkyn kívül Gesztesi Gyula sajtóelőadó és az éppen Párizsban tartózkodó Teleki Pál is ellátta őt információkkal és ötletekkel, ennek azonban kevés fogantaja volt. Guernier nem sok megértést mutatott a magyar álláspont iránt, ami jelentéséből is tükröződött. Ennek első változatát április közepén nyújtotta be a Külügyi Bizottságnak, ezt azonban meg sem vitatták, hanem kiegészítését kérték az előadótól – különösen az európai békét „fenyegető” Habsburg restauráció elleni intézkedésekre, valamint a trianoni békeszerződés területi rendelkezéseinek pontos végrehajtására vonatkozólag. Időközben ugyanis IV. Károly 1921. márciusi trónfoglalási kísérlete új aggodalmakat keltett Franciaországban és az általa támogatott Duna-medencei országokban, Magyarország pedig még mindig nem adta át Ausztriának a neki ítélt burgenlandi területet. Emiatt 1921 tavaszán–nyarán észrevehetően romlott Magyarország megítélése a szomszéd államokban és Franciaországban is: két újabb szövetségi szerződés aláírásával és Románia bekapcsolódásával megerősödött a kisantant szervezete, a francia külpolitika pedig nagyobb bizalmatlansággal szemlélte a magyar kormány diplomáciai próbálkozásait.

Mindez Guernier második jelentésére is hatással volt. A kiegészített szöveg május 24-én került a Külügyi Bizottság elé, s váratlanul szigorú hangjával csatlódást okozott a magyar közvéleményben és kormányzati körökben is. Guernier ugyanis leszögezte, hogy Franciaország nem hajlandó eltérni külpolitikai irányvonalától, amelynek lényege az európai béke fenntartása és a szövetségeseinek lojális támogatása. Márpedig a Habsburg-ház restaurációja a világbékét fenyegeti, s ezért Magyarországot is bizonyos felelősség terheli. Guernier megállapította, hogy a békekonferencia alapos megfontolás után, körültekintően döntött a magyar határokról, s azok a várakozások, amelyek szerint a Millerand-féle kísérőlel alapján nagyobb határkorrekciókat lehet majd végrehajtani, csupán „csalóka

⁵⁸ Lásd 108. jegyz.

remények”. Jelezte ugyanakkor – s ebben már tetten érhető volt az *Anschluss*tól való francia félelem –, hogy a győztes hatalmak nem emelnének kifogást az osztrák–magyar határ módosítása ellen, amennyiben az a két érintett fél békés megállapodásán nyugszik. A gazdasági nehézségeket csak futólag említette, Franciaország támogatását és a szomszéd államok megértő hozzáállását nem tartotta fontosnak hangsúlyozni, a békeszerződés kíméletes végrehajtásáról pedig szót sem ejtett.⁵⁹ A magyar diplomaták mindebben egyöntetűen a Quai d’Orsay – s elsősorban Berthelot – beavatkozását látták, s ebben nem is tévedtek.⁶⁰

Guernier jelentése csakugyan látványos visszalépés volt Daniélou beszámolójához képest, és – mint azt az éppen Franciaországban tartózkodó Teleki Pál írta – „erősen megütötte a kedvezőtlen hangot”.⁶¹ Anatole de Monzie szenátor újság-cikkben bírálta az új jelentést, megállapítván, hogy ha Daniélou „vigasztalt”, akkor Guernier „leckéztetett”.⁶² Bethlen István miniszterelnök egy interjújában még azzal igyekezett nyugtatni az újságolvasókat, hogy „*Guernier úr előadói jelentése még nem jelenti a francia kormány, vagy a francia kamara állásfoglalását, s legalább is annyi benne a magánvélemény, mint a hivatalos megnyilatkozás*”.⁶³ A jelentést azonban a Külügyi Bizottság egyhangúlag elfogadta és a plénum elé terjesztette.

A Képviselőházban június 7-én két részletben zajlott le a ratifikációs vita.⁶⁴ A Guernier-féle jelentéshez képest a felszólalók némelyike valamivel engedékenyebb hangot ütött meg – még maga az előadó is –, de magyar szempontból kedvező beszédek csak Daniélou és Joseph Paul-Boncour szocialista képviselő részéről hangzottak el. Mindketten megértően szóltak a háború alatt és a háború után működött magyar kormányok nehéz helyzetéről, s az általános megbékélést hirdetve a Magyarországgal való együttműködésnek és az új békerendszerbe való mielőbbi integrálódásának fontosságát emelték ki. A képviselők végül

⁵⁹ A pójtentés szövegét 2603. sz. alatt csatolták a Képviselőház 1921. április 29-ei ülésének jegyzőkönyvéhez. Lásd TNA FO 371, vol. 6128, nr. C16479/1862/21. (182–185. p.) A Magyar Távirati Iroda által készített összefoglalót több napilap is teljes terjedelmében közölte. Lásd pl. A magyar békeszerződés előadói jelentése a francia kamarában. *Az Est*, 1921. május 26. 1.

⁶⁰ Gesztesi Gyula sajtójelentése. Párizs, 1921. jún. 10. MNL OL K 66 Külügyminisztérium, Sajtó- és kulturális osztály iratai (1918–1944) (a továbbiakban: K 66.) 8. cs. 1921–I–5–Párizs–sz. n. (60–66., 72. p.); Teleki Pál jelentése Bánffy Miklós gróf külügyminiszternek. Bp., 1921. jún. 12. MNL OL K 58 Külügyminisztérium, Miniszter kabinetjének iratai (1918–1944) (a továbbiakban: K 58) 38. cs. 1921–266. sz. (1247. p.)

⁶¹ Teleki Pál jelentése Bánffy Miklósnak. Bp., 1921. jún. 14. MNL OL K 58 38. cs. 1921–266. sz. (1259. p.)

⁶² A cikket az MTI jóvoltából a magyarországi napilapok is kivonatolták. Lásd pl. Közép-Európa felvagdósása ellenkezik az etnikai és gazdasági igazságokkal. *Magyarország*, 1921. június 9. 1.

⁶³ A miniszterelnök Guernier jelentéséről. *Budapesti Hírlap*, 1921. május 26. 1.

⁶⁴ *Journal Officiel de la République Française* (Débats parlementaires: Chambre des Députés), 1921. június 8. 2569–2581. és 2582–2593. A vita lefolyásáról június 8–9-én a magyar lapok is bőszeges tudósításokat közöltek.

478 szavazattal 74 ellenében elfogadták a törvényjavaslatot, amely így már csak a Szenátus megerősítésére várt.⁶⁵

A második kamarában hasonló volt a ratifikációs eljárás rendje. Az előadót már 1920 őszén kiszemelték, s Praznovszky Iván őt is igyekezett megkönyövezni. Ez azonban nem járt sikerrel, mert – ahogyan Praznovszky kissé frivol modorban írta október 19-ei jelentésében – „pechem volt, amennyiben az illető szenátort aznap, midőn össze kellett volna vele jönnöm, megütötte a guta és meghalt. Remélem, hogy nem a tőlem való félelem okozta halálát. A szenátusban tehát mindent előről kell kezdenem.”⁶⁶

A szenátus ezután a már említett Anatole de Monzie-t kérte fel előadónak, aki később magyarbarátságáról lett nevezetes. Az ő „megpuhítását” nem Praznovszky végezte – távirataiban és jelentéseiben nem is találkozunk de Monzie névvel –, hanem Varannai Aurél, *Az Újság* című lap párizsi tudósítója, akit a szenátor titkárként vett maga mellé, hogy összegyűjtse és lefordítsa számára a magyar vonatkozású anyagokat.⁶⁷ De Monzie egyébként egy magyar vonatkozású ügyvédi megbízás ügyében október 28-án szintén Budapestre érkezett s a lehetőséget kihasználva megbeszélést folytatott a még éppen Budapesten tartózkodó Daniélou-val, a következő napokban pedig néhány politikai jellegű találkozón is részt vett, többek között Horthyval és Telekivel is tárgyalt.⁶⁸ A trianoni békéről egészen lesújtó véleménye volt, s kijelentette, hogy „a trianoni szerződés elvetését fogja a szenátusban javasolni”.⁶⁹ A szenátor november elejétől többször is beszámolt magyarországi tapasztalatairól a lapokban, főleg a Praznovszkyval ekkor már jó kapcsolatokat ápoló *L'Éclair* és *L'Oeuvre* hasábjain. Jelentését azonban már nem tudta elkészíteni mert leváltották posztjáról – talán éppen a békeszerződést radikálisan bíráló megnyilvánulásai miatt –, s helyébe december közepén a külpolitikai ügyekben meglehetősen aktív Georges Reynald-t állították, aki korábban a bolgár békeszerződés ratifikálásának előadója volt.

⁶⁵ Journal Officiel de la République Française (Débats parlementaires: Chambre des Députés), 1921. június 8. 2593. A külügyminisztérium felhivatalos lapja szerint a szavazatarány 464:77 volt. Lásd Le traité de Trianon avec la Hongrie. Le Temps, 1921. június 9. 3–4.

⁶⁶ Praznovszky Iván jelentése Csáky Imrének. Párizs, 1920. okt. 19. MNL OL K 64 1. cs. 1920–11–540. sz. (441. p.) Feltehetőleg Jean Codet-ről (1852–1920) van szó. A korabeli napilapok szerint ő volt az egyetlen szenátor, aki a jelentést megelőző hetekben hunyt el (október 10-én).

⁶⁷ „... én nem hamisítom meg a történelmet”. Varannai Auréllal beszélget Vezér Erzsébet. Mozgó Világ 15. (1989) 11. sz. 31.

⁶⁸ Wilfrid Athelstan-Johnson budapesti brit ügyvezető főmegbízott jelentése Lord Curzon külügyminiszternek. Bp., 1920. okt. 30. The National Archives (London–Kew), Records of the Foreign Office, General Correspondence after 1906, Political (a továbbiakban: TNA FO 371.) Vol. 4857, nr. C10729/141/21. (136. p.)

⁶⁹ Csáky Miklós jelentése a Daniélou-féle misszióról. Bp., 1920. okt. 29. MNL OL K 64 1. cs. 1920–11–sz. n. (483. p.)

Reynald jelentése, amelyet 1921. július 8-án osztottak szét a szenátorok között, szintén csalódást okozott a magyar külügyminisztériumnak. Reynald szerint a békekonferencia jogosan állapította meg, hogy Magyarországot, amely egész haderejével részt vett a harcokban, teljes felelősség terheli a háborúért, az új határok megvonása pedig minden releváns szempont figyelembevételével, körültekintően történt. Ugyanakkor elismerte, hogy Magyarország kivételesen súlyos gazdasági helyzetben van, ezért jóvátételi kötelezettségeit nem a háborús felelősségének mértékéhez, hanem fizetési képességeihez mérten kell majd megszabni. A július 11-én tartott ratifikációs vitában Guernier a trianoni békeszerződés pontos végrehajtására helyezte a hangsúlyt, de beszéde végén a térség országai közötti gazdasági együttműködés fontosságát és Franciaország segítőkézségét is megemlítette.⁷⁰ A további felszólalók és közbeszólók többsége kritikával illette a békeszerződést, de Monzie – a leváltott előadó – kimondottan érzelmes beszédben „búcsúztat-ta” a történelmi Magyarországot, külön kiemelve Nyugat-Magyarország elcsatolásának „abszurditását” és a későbbi határmódosítások lehetőségét.⁷¹ Aristide Briand miniszterelnök csak a háborús győzelem tényét, a szövetségesek iránti kötelező lojalitást és a kialakult helyzet tudomásulvételét hozta fel a ratifikáció mellett – mintha csakugyan attól tartott volna, hogy a Szenátus megbuktatja a törvényjavaslatot. Végül megígérte, hogy amennyiben Magyarország megbékél a helyzetével és nem követ el „örültséget”, számíthat Franciaország támogatására.⁷² Éjfél után néhány perccel a szenátorok „kézfeltartással” elfogadták a ratifikációt,⁷³ s ezzel elhárult az utolsó akadály is a trianoni békeszerződés életbe lépése elől. 1921. július 26-án, a ratifikációs okmányok kicserélésével Magyarország számára hivatalosan is véget ért a világháború.

Mindez azt jelentette, hogy csak annyit sikerült elérni, hogy a ratifikációs vita során mindkét házban elhangzottak a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos kritikák, a felszólalók többsége békülékeny hangot ütött meg és a béke méltányos végrehajtásáért emelt szót. A Quai d'Orsay azonban fokozatosan távolodott az 1920 elején megindult francia–magyar titkos tárgyalások szellemétől. Ennek egyik fontos állomása volt a tárgyalásokat kezdeményező Paléologue menesztése és Berthelot kinevezése a külügyminisztérium főtitkári posztjára 1920. szeptember végén, valamint annak a terjedelmes cikknek a megjelenése – két héttel korábban –, amely a tekintélyes

⁷⁰ Journal Officiel de la République Française (Débats parlementaires: Sénat), 1921. július 12. 1692–1696.

⁷¹ Uo. 1696–1700.

⁷² Uo. 1703–1705.

⁷³ A szavazatarányt sem a hivatalos közlöny, sem külügyi félhivatalos lap nem közölte. Lásd Journal Officiel de la République Française (Débats parlementaires: Sénat), 1921. július 12. 1705.; Le traité de Trianon. Le Temps, 1921. július 13. 3.

La Revue des Deux Mondes hasábjain támadta a francia–magyar közeledést. A cikk szerzője, Raymond Poincaré leendő miniszterelnök volt, aki a háborús szövetségi politika elárulását látta a titkos tárgyalásokban, s követelte, hogy a kormány ne flörtöljön a magyarokkal, hanem térjen vissza a román, a csehszlovák és a jugoszláv kormány támogatásához.⁷⁴ A Quai d'Orsay érezhetően nem kívánt konfliktusba kerülni világháborús partnereivel, s elég hamar megbarátkozott a Magyarország nélkül megvalósuló közép-európai szövetségi rendszer és gazdasági blokk gondolatával, amelyben így Lengyelország mellett csupán a kisantant államai kaptak helyet.

Daniélou: a francia–magyar barátság „szószólója”?

Ami Daniélou további pályáját illeti, neki végül sikerült kormányzati karriert befutnia. 1921. április 19-én kinevezést kapott a Külügyminisztériumban kifejezetten az ő kedvéért felállított propaganda főbiztosság élére, amelyet 1922 januárjáig, a Briand-kormány lemondásáig vezetett. Ezt követően visszatért a parlamenti munkához és Briand hatására tovább folytatta lassú balra tolódását: 1924-ben már a centrista *Gauche radicale* (radikális baloldal – társadalmi kérdésekben konzervatív, politikai kérdésekben baloldali) képviselőcsoportban politizált, amelynek 1928-ban a vezére is lett. Közben 1925 áprilisában közmunkaügyi államtitkárrá nevezték ki, 1926 márciusa és júliusa között pedig Briand keze alatt ő lett a miniszterelnökség és a külügyminisztérium államtitkára, ami kétségtől pálya csúcsát jelentette. Később miniszteri posztokat is betöltött – 1930–1931-ben előbb 9, majd 41 napig a kereskedelmi flotta minisztere volt, azután 1932 decemberétől 1933 októberéig az egészségügyi minisztériumot vezette –, de presztízs tekintetében ezek a megbízatások már kevesebbet jelentettek.⁷⁵ 1936-ban Daniélou elveszítette képviselői mandátumát, de mint a volt képviselők testületének megválasztott elnöke továbbra is bejáratos volt a Kamarába. Így mindenestre több ideje jutott polgármesteri feladatainak ellátására, amit egészen 1944-ig folytatott.

Magyarországgal való kapcsolataiban azonban, amelyek politikai és üzleti téren is ígéretesen indultak, hamar meglazultak. Ha a külügyi kormányzatnak az volt az elképzelése, hogy talán Daniélou lesz „Monsieur Hongrie” – vagyis az első számú Magyarország-szakértő, egyszersmind Magyarország bennfentes szószólója és reprezentánsa Franciaországban –, akkor csalatkoznia kellett. Pedig ez nem lett volna haszontalan, mert – mint láttuk – Daniélou a következő tíz évben néhány fontos kormányzati poszton is megfordult és nem elhanyagolható befolyással rendelkezett

⁷⁴ *Raymond Poincaré*: Chronique de la quinzaine. *La Revue des Deux Mondes* 90. (1920) 437–448. Vö. 185. jegyz.

⁷⁵ *Gourlay P.*: Charles Daniélou. La brillante et atypique carrière i. m. 111–118.

a törvényhozásban is. Ám úgy tűnik, Teleki Pálnak lett igaza, aki már 1921 júniusában megjósolta, hogy Daniélou nem lesz képes megváltoztatni azt a tényt, hogy a magyar–francia kapcsolatoknak nincs nagy jövőjük. Párizsi tárgyalásaiból Teleki azt szűrte le, hogy Magyarország sem a mérsékelt Aristide Briand, sem a nacionalista Raymond Poincaré számára nem tud olyasmit kínálni, amiért ők feladnák a hagyományos francia külpolitikai irányvonalat. Utóbbi „elismeri – írta Bánffy Miklós külügyminiszternek írott jelentésében Teleki –, hogy nem egészen saját hibánkból keveredtünk a háborúba, s ezért a békeszerződés és szövetségeseik érdekein belül szívesen segítenek rajtunk, de ezeken túl vagy ezekkel ellentétben ne várjunk semmit, ezt erkölcsileg nem tehetik. Daniélou is ugyanezt mondotta, ha vitt is bele egy erősebb szimpátia-momentumot, amire Magyarországon való szíves fogadtatására tekintettel kötelesnek látszott érezni magát, s mert szeret a »l’espoir de Hongrie« [Magyarország reménysége] formájában feltűnni s Guernier-vel szemben kedvező beállítástba kerülni. Hiszem, hogy Daniélou-t még viszontlátjuk nálunk üzletekben, de tenni értünk a Quai d’Orsay-n nem fog semmit, először, mert végtelen félénk, másodsor, mert már mint »betolakodottat« erősen kikezdték a Quai d’Orsay-n.”⁷⁶

Csakugyan nincs nyoma annak, hogy Daniélou a későbbiekben magyarokkal „üzletelt” volna, esetleg bevásárolt volna valamely magyarországi gazdasági szervezet vagy vállalat vezetőségébe. Magyarország iránt tanúsított jóindulatáért azonban még 1921-ben megkapta a jutalmát, még ha erre kissé bonyolult megoldást találtak is az illetékesek. A Külügyminisztérium Praznovszky javaslatára úgy döntött, hogy a diszkréció megőrzése érdekében közvetett módon fejezi ki háláját Daniélou fáradozásaiért. Hosszas egyeztetések után, 1921 februárjában, a francia képviselőhöz közel álló napilap, az ekkor már magyarbarát cikkeket is közlő *L’Éclair* egyik munkatársa – Daniélou bizalmasa –, Mario Dulieni 150 vagon kukorica, 40 vagon árpagyöngy és 30 vagon hántolt borsó kivitelére kapott formális kiviteli engedélyt, amelynek „jutalékát” néhány hónap múlva készpénzben kapta meg.⁷⁷

Úgy tűnik, Daniélou ezt követően visszavonult a magyar–francia kapcsolatok ápolásától. Neve a magyar napilapokban és a külügyi iratokban is – legalábbis a Politikai Osztály és a Párizsi Követség mutatókönyveiben – alig-alig bukkant fel. Egy kézzel írott feljegyzés⁷⁸ azonban arra utal, hogy 1923 elején mégis szerepe lehetett abban a bonyolult folyamatban, amelynek végén két magyarul települést

⁷⁶ Teleki Pál jelentése Bánffy Miklósnak. Bp., 1921. jún. 12. MNL OL K 58 38. cs. 1921–266. sz. (1243. p.)

⁷⁷ Daniélou megkörménykezéséről és megvesztegetéséről lásd Praznovszky Iván emlékezései i. m. 218–227.; Praznovszky Iván jelentése Csáky Imrének. Párizs, 1920. okt. 19. MNL OL K 64 1. cs. 1920–11–540. sz. (439–441. p.); Vegyes belső levelezés (1920. november – 1921. február). MNL OL K 58 38. cs. 1921–115. alapsz. (897–930. p.)

⁷⁸ Csáky István feljegyzése (D. n. [Párizs, 1923. jan. 31. (?)]). MNL OL K 478 A Határmegállapító Központi Iroda általános iratai, 6. cs. 1923–28–sz. n. (1458. p.)

visszacsatoltak az anyaországhoz. A Nemzetek Szövetsége Tanácsa 1923. január végén kezdte tárgyalni a Magyar–Csehszlovák Határmegállapító Bizottság 1922 őszén kelt beadványát, amely etnikai és gazdasági megfontolásból a Salgótarján környéki határszakaszon fekvő Somoskő és Somoskőújfalu Magyarországnak történő visszaadását javasolta. A Tanács párizsi ülésén René Viviani, Daniélou régi ismerőse elnökölt, s Daniélou maga kérte, hogy a magyar delegáció által készített rövid emlékeztetőt, amely a határmegállapító bizottság korábbi tárgyalásait ismertette, átadhassa kollégájának és beszéljen vele az ügy fontosságáról.

A Tanács 1923. április 23-án valóban Magyarországnak ítélte a két falu déli, lakott részét, míg az északon fekvő magaslatokat – a sátorosi állami trachitbányával és a magántulajdonban lévő, kitűnő minőségű bazaltot rejtő Macskalyuk-bányával – csehszlovák területen hagyta. A trachitbánya a csehszlovák állam tulajdonába ment át, a bazaltbánya azonban magyar kézben maradt és egy nemzetközi megállapodás révén többé-kevésbé zavartalanul működhetett – a munkások, a kitermelt kőzet, a gépek és a szállítóeszközök külön engedéllyel léphették át a határt. Daniélou ezzel mintegy pontot tett annak a munkának a végére, amelyet még 1920-ban kezdett el, s amelynek egyik fő célkitűzése éppen a Salgótarján környéki határkiigazítás, valamint az ipari termelés újraindítása volt.

Függelék

Jelentések a Daniélou-misszióról

Az alábbiakban annak a tizenkét, kézzel írott jelentésnek a szövegét adjuk közre, amelyet Csáky István írt 1920. október 16–29. között Teleki Pál miniszterelnöknek a „Daniélou-féle misszióról”.

A jelentéseket teljes terjedelmükben közöljük, mivel úgy tűnik, hogy e forrás eddig elkerülte a történetírás figyelmét. Ahol a kissé rongált, a lapszéleken hiányos papíron a szöveg nem volt olvasható, ott a valószínű olvasatot szögletes zárójelben tüntettük fel. A szövegközlésben a mai helyesírási szabályokat követjük, de a kifejezés sajátosságait és az egyéni írásmódot – például a diplomaták levelezésére jellemző sok idegen kifejezést – megtartottuk. Csáky igen gyakran francia nyelven reprodukálta Fouchet-val és Daniélou-val folytatott beszélgetéseinek részleteit. A francia szöveget meghagytuk – a helyesírási hibákat korrigáltuk –, a magyar fordítást pedig szintén szögletes zárójelben helyeztük el. Dőlt betűvel emeltük ki az idegen kifejezéseket, valamint a szerző által is aláhúzott szövegrészeket. Aláhúzással különböztettük meg azokat a szavakat, amelyeket ismeretlen kéz – feltehetőleg Teleki – piros ceruzával húzott alá.

A szövegben említett személyek bemutatása, valamint a kevésbé ismert események magyarázata a lábjegyzetekben olvasható.

Valamennyi jelentést azonos lelőhelyen találjuk a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában.⁷⁹

1-ső jelentés a Daniélou-féle misszióról – Budapest, 1920. X. 16.

Daniélou képviselő 7:30-kor minden incidens nélkül megérkezett. Ő *républicain-radical (gauche)* [radikális köztársaságparti (baloldali)], amely pártnak Leygues⁸⁰ a feje. Régi képviselő, de 1914-ben nem választották meg újra, mert a 3 éves szolgálat mellett volt.⁸¹ Briand⁸² mint *chef de sa presse personnelle*-t [személyes sajtófőnökét]⁸³ vette maga mellé, és Pichon⁸⁴ is megtartotta. Igen önhitt ember, aki sokat tart a

⁷⁹ MNL OL K 64 1. dob. 1920–11–sz. n. (468–483. p.)

⁸⁰ Georges Leygues (1857–1933) francia politikus. Parlamenti képviselő, különböző posztokon több kormányban is tagja, 1920. szeptember 24. – 1921. január 16. között miniszterelnök.

⁸¹ A francia parlament 1913-ban, nagy viták után, kettőről három évre emelte a kötelező katonai szolgálat idejét a háborús veszélyre való tekintettel.

⁸² Aristide Briand (1862–1932) francia politikus. Parlamenti képviselő (1902–1932), különböző posztokat tölt be több kormányban, 1909–1929 között hat alkalommal miniszterelnök, de 1920 őszén nem tagja a kormányban.

⁸³ Briand valójában a külügyminisztérium sajtószolgálatának vezetőjévé nevezte ki Daniélout 1916-ban.

⁸⁴ Stéphen Pichon (1857–1933) francia diplomata. Georges Clemenceau bizalmasa, három alkalommal külügyminiszter (utoljára: 1917–1920), de 1920 őszén már nem tagja a kormányban.

befolyásáról is. Fouchet-nak⁸⁵ mindjárt kijelentette, hogy *il est très bon d'avoir des amis parmi les députés* [nagyon jó, ha az embernek barátai vannak a képviselők között]. Nekem is azt mondta, *qu'il voulait garder tout[e] son indépendance de jugement* [meg akarja őrizni teljes vélemény szabadságát]. Üdvözlő szavaimat igen köszönte, és azt mondta, hogy azért jött, hogy személyesen gyűjtsön tapasztalatokat, mert mindenesetre a ratifikációs tárgyalás *sortira du cadre des débats ordinaires* [ki fog lépni a vita szokásos kereteiből]. Mindenesetre a Paléologue–St.-Sauveur-féle klikkhez⁸⁶ tartozik, *mais il se donne des airs* [de fennhordja az orrát]. A külügyi bizottság tagja, de nem nagy látkörű ember. Azt kérdezte tőlem: *dites-moi pourquoi terrorisez-vous vos voisins?* [mondja, miért terrorizálják Önök a szomszédait?] Én neki azt válaszoltam, hogy erre nincs értelme, hogy feleljek, mert elfogultnak fog tartani, hanem a határon majd hasonlítsa össze a mi őrségünket a szomszédaiéinkkal [sic!], s ez majd neki többet fog mondani. Kijelentette, hogy nekünk okvetlen meg kell egyeznünk a szomszédainkkal, különösen Ausztriával, amely különben⁸⁷ Németországhoz fog csatlakozni.⁸⁸ Ez szerinte ránk nagy veszedelmeket rejtene. Én a már ezen kérdésben Praznovszkynak adott instrukciók⁸⁹ értelmében feleltem. Azután hangsúlyozta, hogy Franciaország gazdaságilag segítségünkre lesz, de *il faudra exécuter le traité de paix à la lettre* [az utolsó betűig be kell majd tartani a békeszerződést]. Csak ezen át juthatunk ismét be a világpolitikába. Sajnos Ausztriában nagy nyomort és élelmiszerhiányt vélt látni. Félek, hogy ebből Nyugat-Magyarország odacsatolásának a

⁸⁵ Maurice Fouchet (1873–1924) francia diplomata, 1920–1921-ben budapesti főbiztos.

⁸⁶ Georges-Maurice Paléologue (1859–1944) francia diplomata. 1920. január–szeptember között a külügyminisztérium főtitkára, a francia–magyar közeledés támogatója. Armand-Eugène-Guillaume-Étienne-Marie de Rafélis de Saint-Sauveur gróf (Párizs, 1879–1969) francia politikus. A Schneider et Compagnie francia nagyvállalat (lásd 96. jegyz.) képviselője. Mindketten részt vettek az 1920. március–május között folyó francia–magyar titkos tárgyalásokon, amelyek a két ország külpolitikai és gazdasági együttműködésének lehetőségeiről folytak. A tárgyalásokról bővebben lásd *Ormos Mária*: Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. Századok 109. (1975) 904–949.; *Zeidler Miklós*: A francia–magyar titkos tárgyalások. Rubicon 25. (2014) 6. sz. 77–81.

⁸⁷ Értsd: ellenkező esetben.

⁸⁸ Bár az Anschlusst a német (80. cikkely) és az osztrák békeszerződés (88. cikkely) is a Nemzetek Szövetsége Tanácsa jóváhagyásához kötötte – s ezzel lényegében megtiltotta –, a győztes hatalmak mindvégig számoltak a két ország egyesülésének lehetőségével.

⁸⁹ Eszerint a magyar kormány reméli, hogy mindkét felet kielégítő megállapodásra jut majd Ausztriával Nyugat-Magyarország hovatartozása ügyében, de erre csak az ausztriai választások után kerülhet sor, mert a jelenlegi kormánnyal a tárgyalások nem vezetnének eredményre. Lásd Csáky Imre külügyminiszter számjelentésvirata Praznovszky Iván párizsi képviselőlet-vezetőnek. Bp., 1920. okt. 4. Közl: PDRFRH I. 693. számú dok. (667–668.)

szükségességre fog következtetni.⁹⁰ Ezt ellensúlyozandó, Fouchet és de Robiennel⁹¹ együtt igyekeztünk beláttatni vele, hogy Ausztria csatlakozása Németországhoz meg nem gátolható. Popescu megbokszolása⁹² igen rossz vért szült, úgy látszik az oláhok Párizsban jól kihasználták.⁹³ Azt mondtam neki, hogy sokat jobban fog érteni, ha a vagonlakókkal összehozom!⁹⁴ Erre azt válaszolta, hogy egyik fő célja éppen az, *d'étudier comment vous mettre en bons rapport[s] avec vos voisins* [tanulmányozni, miként teremtenek jó viszonyt a szomszédaikkal]. *Il faut vous entendre sur le terrain économique et on verra après. Pour le présent la question politique est réglée.* [Meg kell értetniük magukat gazdasági téren, a többit majd meglátják. A politikai kérdés egyelőre el van intézve.] Daniélou a propagandabizottságnak⁹⁵ is előadója volt. Eziránt

⁹⁰ Az osztrák békeküldöttség már a békekonferencián is „nemzeti, politikai és gazdasági kötelékekre” hivatkozva, különösen Bécs, Graz és az alsó-ausztriai iparvárosok élelmiszerellátásának biztosítása céljából formált jogot Burgenland területére, „Bécs konyhakertjére” – népszavazás útján. Az osztrák delegáció által 1919. június 16-án a békekonferenciának benyújtott memorandum szövegét német és francia nyelven közli: Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain-en-Laye I. Wien 1919. 135–152., különösen: 138–139. Angol fordításban: The Treaty of St. Germain. A Documentary History of Its Territorial and Political Clauses. With a Survey of the Documents of the Supreme Council of the Paris Peace Conference. Ed. Nina Almond – Ralph Haswell Lutz. Stanford 1935. 281–297., különösen: 284. A békekonferencia július közepén úgy döntött, hogy a megjelölt terület mintegy 80%-át – a plebiszcitum mellőzésével – átadja Ausztriának.

⁹¹ Louis de Robien (1888–1958) francia diplomata. 1920–1926 között a budapesti francia főkonzulátus, majd követség beosztottja.

⁹² Dumitru Popescu ezredes a román hadsereg küldte Budapestre, hogy végrehajtsa a Szövetséges Katonai Misszió rendelkezését a végleges román csapatkivonásról. Popescu 1920. június végén érkezett Budapestre, ahol három hónapot töltött. Szeptember 27-én hajnalban, éppen a hazautazása napján, két magyar tiszt a Hotel Ritzben lévő szobájában inzultálta őt, román mivolta miatt, s egyikük, Jánossy Sándor tartalékos főhadnagy – a vád szerint bokszerrel, a vádlott szerint ököllel – le is ütötte. Az eset óriási botrányt kavart, Sréter István tábornok honvédelmi miniszter azonnal egy tisztet küldött Popescu után, hogy még a vonaton tolmácsolja személyes bocsánatkérését az incidens miatt. Az elkövetőket perbe fogták, s november 3-án a budapesti hadosztálybíróság Jánossyt könnyű testi sértésért három hónapos „foglárfogságra” (laktanyai elzárásra) ítélte, melyből egy hónapot letöltöttek tekintett. A fennmaradó büntetés első és utolsó két hetét Jánossynak magánzárában kellett letöltenie. Az enyhe ítélet antant körökben feltűnést keltett, annál is inkább, mivel az incidens másnapján Sréter István (1867–1942) honvédelmi miniszter még azt ígérte Jules Hamelin tábornoknak (1866–1958), a francia katonai misszió parancsnokának, hogy megpróbálja eltávolíttatni a tetteseket a hadseregből. Az esetről és a Perről az 1920. november 3–4-ei napilapok is beszámoltak. Vö. Athelstan-Johnson budapesti brit ügyvivő jelentései Lord Curzon külügyminiszternek, 1920. szept. 28. és nov. 5. TNA, FO 371, vol. 4859, nr. C7867/166/21. (10–12. p.) és uo. nr. C11301/166/21. (79–82. p.); A Szövetséges Katonai Misszió 1920. szept. 30-ai ülésének jegyzőkönyve. TNA, FO 371, vol. 4865, nr. C8428/400/21. (216–217. p.)

⁹³ Aznap rövid, tárgyilagos közlemény jelent meg a francia külügyminisztérium felhivatalos orgánumának tekintett lapban a Popescu elleni támadásról. Lásd *Officier romain [sic!] en mission frappé à Budapest.* Le Temps, 1920. október 16. 1.

⁹⁴ Erről lásd az 1920. okt. 20-ai feljegyzést.

⁹⁵ Ilyen bizottságot nem ismerünk. Csáky talán arra utal, hogy 1916–1918 között Daniélou vezette a francia külügyminisztérium sajtószolgálatát, amely belföldi és külföldi propagandával is foglalkozott. A francia állami költségvetés képviselőházi vitájában pedig Daniélou 1920. június 21-én külön propagandaminisztérium felállítását javasolta, amelynek fő feladata Franciaország nemzetközi imázsának javítása, távlatilag pedig újabb szövetségesek és szimpatizánsok megnyerése volt, többek között világméretű intenzív sajtó- és kultúrpropaganda – például a francia külképviseltek mellett felállítandó kulturális intézetek – révén.

különösen érdeklődött (mennyre haladt a francia szimpátia, olvasnak és beszélnek-e franciául stb.). Azt mondja, hogy St.-Sauveurtól hallotta, hogy a kultuszminiszterünk⁹⁶ nagyon sokat tesz ebben az irányban. Jelezte továbbá, hogy M. Cheysson,⁹⁷ a békeszerződés pénzügyi részének az alkotója, kilépett az államszolgálatból és Schneiderékhez⁹⁸ lépett be és nemsokára Magyarországra fog jönni. Mindebből azt következtetem, hogy jelenleg egy nagy harc van a magyar kurzus⁹⁹ hívei és ellenzői között, és hogy St.-Sauveur–Paléologue-ék nem engednek.

Csáky István
köv. attaché

2-[d]ik jelentés a Daniélou-féle misszióról – 1920. X. 17.

Ma délelőtt Daniélou azt a kérdést vetette fel, hogy honnan terjedtek el azok a hírek, mintha Magyarország nem akarna egyebet, mint a szomszédait agyonütni. Én hagytam Fouchet-t beszélni, aki azt mondta, hogy ez egyrészt egy kis és felelőtlen katonai klikk kiabálásából származik,¹⁰⁰ másrészt meg kortesfogás¹⁰¹ a kormány ellen. Ehhez hozzáfűztem, hogy nekünk nem lévén meg a megfelelő propagandaszervezetünk, az ellenfeleink ezt felhasználják arra, hogy a magyar veszély ürügye alatt az antanttól engedményeket és más egyéb támogatást csikarjanak ki. Mi nagyon örülünk, hogy ő idejött, mert meggyőződést szerezve békés szándékainkról, segíthet nekünk ellenfeleink kezéből ezt a fegyvert kicsavarni. Meg vagyok győződve, mondtam, hogy ha szomszédaink látni fogják, hogy a nyugat többé nem ugrik nekik be, meglazul az a gyűrű, melyet a tőlünk szerzett és féltett zsákmány köré vontak, és akkor mi is helyet

⁹⁶ Haller István (1880–1964) újságíró, politikus. Vallás- és közoktatásügyi miniszter (1919. nov. 24. – 1920. dec. 16.).

⁹⁷ Pierre Cheysson (1887–1971) francia pénzügyi szakember. A francia békedelegáció, majd a Jótét Bizottság tagja, 1920. november 10-én a Schneider-Creusot cég vezető pénzügyi tisztviselője és közép-európai befektetéseinek ügyintézője. Vö. 98. jegyz.

⁹⁸ A Schneider testvérek – François-Antoine-Adolphe (1802–1845) és Joseph-Eugène (1805–1875) – által felépített francia vas- és acélpipari óriáscég (Société Schneider et Compagnie, Schneider-Creusot), amely az első világháború idején a francia hadsereg egyik legnagyobb fegyver- és hadianyag-szállítója volt. A vállalat később is prosperált, de fegyverszállító ágazata az első világháború után csődbe ment.

⁹⁹ Magyarbarát irányvonal.

¹⁰⁰ Fouchet bizonyára a fegyveres ellenállást sürgető intranzigens hadviselt nacionalistákra utal. E csoportról így írt Praznovszky Iván, a párizsi magyar képviselő vezetője Csáky Imre külügyminiszterhez intézett, 1920. november 10-én magánlevelében: „A legörültebb és legnaivabb az a politika, ami nálunk a szájokat jártató nemzeti hősök köréből ered. Ezeknek hazafiságuk abban nyilvánul, hogy azt torkuk szakadtából hirdetik, még ha ezzel ártanak is Magyarországnak és pusztulásba viszik is az országot. Ellenben az a hazaáruló, aki értelmes eszközökkel az ország javát akarja és kitűzött céljainkhoz el tudna juttatni.” Lásd MNL OL K 64 1. cs. 1920–11–439. sz. (414. p.)

¹⁰¹ Bár az újabb nemzetgyűlési választások csak 1922-re voltak tervbe véve, a kormányzat antanttal együttműködő magatartása ellen – ekkor még – népszerűnek tűnhetett a harcias patrióta hangvétel.

találhatnánk ebben a hatalmi csoportban, amint azt Franciország is kívánja. Amint volt szerencsém jelteni, D. egyik oka, hogy idejött, az volt, hogy megirigyelte Margaine-nek¹⁰² az osztrák béke előadójának a babérait, aki a „*rapport*”-ja [jelentése] előtt elment Ausztriába. Látogatásával a miniszterelnök¹⁰³ és külügyminiszter úrnál¹⁰⁴ igen meg volt elégedve, csak azt jegyezte meg nekem négy szemközt, hogy a külügyminiszter, úgy látszik, túl sokat remél a határkiigazító bizottságtól, mely nézete szerint *ne pourra pas sortir de ses attributions ordinaires qui sont très limités* [nem lépheti túl megszabott hatáskörét, mely nagyon korlátozott]. Például a marokkói határkiigazító bizottságot hozta fel. Én a „*lettre d’envoi*”-ra [kísérőlevélre]¹⁰⁵ hivatkoztam, amely éppen arra jó, hogy egy különleges hatáskört biztosítson neki,¹⁰⁶ mire azt válaszolta: *oui, si la volonté de [vos] populations des territoire[s] en question est trop manifeste!* [igen, amennyiben a vitatott területek lakossága egyértelműen kinyilvánítja akaratát!] Nem tudom, micsoda kérdéseket intézhetett a miniszter urakhoz, de mikor gróf Csákytól kijött, azt kérdezte Fouchet-tól: *Est-ce que je n’étais pas trop brusque? Vous savez, je ne connais pas votre phraséologie diplomatique.* [Nem voltam túl nyers? Tudja, én nem ismerem az Önök diplomáciai szóhasználatát.] Fouchet megnyugtatta.

Daniélou Briand-nak az embere. Este négy szemközt, kérve, hogy tartsam meg a dolgot magamnak, előadta, hogy mikor Millerand¹⁰⁷ elnök lett, magához hívatta Briand-t, és közölte vele, hogy őt túlságosan nagy kaliberű embernek tartja, semhogy arra a szerepre felkérné, hogy egy kész kabinetet átvegyen. Másrészt ő a volt [társ]ait

¹⁰² Alfred Margaine (1870–1953) francia politikus. Parlamenti képviselő, 1919–1924 között a Külügyi Bizottság tagja, 1920-ban az osztrák békeszerződést becikkelyező törvényjavaslat előadója.

¹⁰³ Teleki Pál gróf (1879–1941) földrajztudós, politikus. Parlamenti képviselő, különböző posztokon több kormánynak is tagja, a párizsi békeküldöttség fődelegátusa (1920. jan.–márc.), majd külügyminiszter (1920. ápr.–júl.) és miniszterelnök (1920. júl. 19. – 1921. ápr. 14.).

¹⁰⁴ Csáky Imre gróf (1882–1961) diplomata. A párizsi békeküldöttség tagja, a párizsi francia–magyar titkos tárgyalások résztvevője (1920. márc.–máj.), majd külügyminiszter (1920. szept. 22. – dec. 16.).

¹⁰⁵ A békeszerződés végleges szövegéhez csatolt, 1920. május 6-ai keltezésű ún. kísérőlevélben Alexandre Millerand, a békekonzferencia akkori elnöke egyfelől megindokolta, miért nem fogadták el a győztes hatalmak a magyar békelegáció kéréseit, másfelől kilátásba helyezte, hogy a határjelek kitzése során még lehetőség nyílhat bizonyos határkorrekciók végrehajtására.

¹⁰⁶ Vagyis a határmegállapító bizottságnak. A magyar békeszerződés végleges szövegéhez csatolt, május 6-ai keltezésű kísérőlevélben – amelynek hivatalos magyar fordítása a trianoni békét becikkelyező törvénybe is bekerült – ez áll: „ha a Határbizottságok megkezdték munkájukat, ha úgy vélik, hogy a Szerződés intézkedései [...] valahol igazságtalanok, s hogy ennek az igazságtalanságnak orvoslása közérdek, módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy, ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetséges Tanácsa felajánlhassa jószolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol annak megváltoztatását valamelyik Határbizottság kívánatosnak mondja. A Szövetséges és Társult Hatalmak bíznak benne, hogy ez az eljárás megfelelő módot nyújt minden igazságtalan határvonnal kiigazítására, ha azok ellen alapos ellenvetést lehet tenni.” Lásd NI 1920–1922. VI. 332.

¹⁰⁷ Alexandre Millerand (1859–1943) francia politikus. Parlamenti képviselő, különböző posztokon több kormánynak is tagja, miniszterelnök (1920. jan. 20. – szept. 23.), majd köztársasági elnök (1920. szept. 23. – 1924. jún. 11.).

nem kergethette el azért, mert egyet lépett felfelé. Ezért Leygues lett megbízva „*pour liquider les affaires*” [hogyzárja az ügyeket]. Briand, ha sorra jön, majd teljes szabadsággal fogja [a] kabinetjét megalkotni. Ezen esetben meg fogja tartani a külügyet is, és *sous-secrétaire d'état*¹⁰⁸ Daniélou lesz. Briand volt az, *qui m'a suggéré l'idée d'aller [voir] ce qui se passe là-bas* [aki azt ajánlotta nekem, hogy menjek és nézzem meg, mi történik ott – értsd: Magyarországon], mondotta. Briand nagy barátja a gazdasági összeköttetéseknek velünk, szerinte *il les poussera peut-être plus que le gouvernement présent* [talán még a jelenlegi kormánynál is jobban fogja támogatni]. Kurzusváltozás Berthelot¹⁰⁹ dacára nincs, hanem, mondotta, mi esetleg többet képzeltünk a francia közeledésről vagy legalábbis többet írtunk róla, mint szükséges volt.¹¹⁰ Ők az ezáltal létrejött kis *entente*-ot¹¹¹ el nem hagyhatják, és nekünk is be fog kelleni oda lép-nünk. Paléologue-nak azért kellett buknia, mert megvádolták, *qu'il favorisait une restauration monarchique en Hongrie* [hogya a királyi hatalom helyreállítását támogatja Magyarországon]. A trónbetöltés kérdéséről részletesen referáltatott magának Fouchet által, s engem megkért, hogy a miniszterelnök úr ide vonatkozó beszédjét¹¹² fordít-sam le neki. *Il faudrait ajourner la solution de cette question* [el kellene napolni ennek a kérdésnek a megoldását], jegyezte meg. Pénzügyi és gazdasági helyzetünk különösen

¹⁰⁸ A Quai d'Orsay-n addig nem létező, de Briand által most Daniélou-nak szánt államtitkári poszt létrehozását a parlament takarékosági okokból nem támogatta. Daniélou azonban nem maradt feladat nélkül: 1921. áprilistól kilenc hónapon át egy a külügyminisztériumon belül újonnan felállított hivatal, a külföldi francia befolyás erősítését és a külpropaganda irányítását végző főbiztosságot vezette.

¹⁰⁹ Philippe Berthelot (1866–1934) francia diplomata. Különlegesen erős befolyását az első világháború idején a külügyminisztériumban az európai ügyek osztályvezetőjeként, később főtítkárként (1920. szept. 30. – 1921. dec. 25., 1925–1933) gyakorolta, miközben erősen németellenes s közvetve magyarellenes külpolitikát folytatott.

¹¹⁰ A titkos tárgyalásokról már május végén kiszivárogtak információk – magyar forrásból is –, június 2-án pedig már parlamenti interpelláció hangzott el a MÁV esetleges bérbeadása ellen, amit a sajtócenzúra töröltetett a napilapokból. A hézagos információkból a szélesebb közönség a magyar nemzetgazdasági érdekeknek a franciák javára történő kiszolgáltatására következtetett, és ellenezte a tervezett megállapodást, amelynek magyar szempontból előnyös elemeit nem méltányolta. A brit, az olasz, a csehszlovák, a jugoszláv és a román diplomácia szintén tiltakozott a magyar–francia különmegállapodás ellen, s részben ez vezetett az 1920. augusztusi csehszlovák–jugoszláv szövetségi szerződéshez. Vö. 111. jegyz.

¹¹¹ Csehszlovákia és Jugoszlávia 1920. augusztus 14-én kötött szövetségi szerződést a magyar revíziós törekvések megakadályozása céljából. Később hasonló megállapodást kötött Csehszlovákia és Románia (1921. ápr. 23.), majd Románia és Jugoszlávia (1921. jún. 7.), s ezt követően a három bilaterális szerződés által összeállt csoportot nevezték kisantantnak, amely utóbb politikai és gazdasági téren is szorosabbra fonta együttműködését. A szerződések szövegét magyarázatokkal közli: *Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződésai. 2. átdolgozott és bővített kiadás. Bp. 1983. 154–159. A Pesti Hírlap névtelenségbe burkolózó újságírója – talán a békekonferenciát megjárta Benda Jenő – már 1920 elején „apró ántánt”, illetve „keleti kisvédetek ántántja” néven gúnyolta a Magyarország ellen irányuló csehszlovák–román–jugoszláv együttműködést, amelynek eredményeként „a kicsinyek, az apróságok, az ágaskodó jelentéktelenségek is teljesen megértik egymást és szent szövetségre lépnek egymással”. Lásd Apró ántánt. Pesti Hírlap, 1920. február 26. 1.*

¹¹² Szegedi választói előtt 1920. október 10-én tartott beszédében Teleki lesögezte, hogy Magyarországnak alkalmas időben királya lesz szüksége, aki azonban csak a magyar koronát viselheti majd.

érdekli, mindig visszatér rá. Azt mondja, a fő nehézséget egy kölcsön előteremtése fogja okozni, melybe a francia nép nehezen fog belemenni, mikor most az államnak 7,5 milliárd újabb adókat meg fogja tagadni.¹¹³ Ezen ügyben ma du. magához kérte Daudet[-t]¹¹⁴ is *pour qu'il me donne des informations sur votre état financier et économique, qui du reste me paraît déplorable* [hogy tájékoztasson az Önök pénzügyi és gazdasági helyzetéről, amely egyébként siralmasnak tűnik számomra]. Erre én megjegyeztem, hogy hogyan képzeli akkor a zsoldos hadsereg fenntartását.¹¹⁵ Azt felelte, hogy ő fog is ebben az értelemben előterjesztést tenni.¹¹⁶ Úgy látszik, Saint-Sauveurtól erősen függ, s ezért kitértem arra, hogy az óhajtott „*entreprise*”-ek [vállalkozások]¹¹⁷ aligha lesznek „*lucrative*”-ek [jövedelmezőek], ha minden többtermelést a zsoldra kell költenünk. Azt mondta, hogy az adórendszerünket kellene megreformálnunk, mire én ennek nehézségeit abban az értelemben fejtettem ki, amint Praznovszky követnek sürgönyöztünk a ratifikáció feltételeiről.¹¹⁸ Ezt azonnal felírta. Azután azt mondta, milyen kár volt, hogy nem tudták előbb felbecsülni „*l'importance*” *des pays centraux* [e közép-európai országok jelentőségét]. Clemenceau [ezt] nem látva, egy rossz békét kötött, melyet senki sem hajt végre, s ezért kell buknia [is].¹¹⁹ Nem minket, de Németországot kellett volna feldarabolni (*sud-nord*) [észak–dél],¹²⁰ nálunk elég [lett] volna minket a nemzetiségeknek adandó koncessziókra¹²¹ szorítani. (Briand-elv.) [De] momentán legalábbis látszólag végre kell hajtánunk a szerződést, *parce-qu'ils [sont] solidair[e]s les uns des autres* [mert ezek összetartoznak]. Kifejtettem neki a rutén vidék

¹¹³ Daniélou feltehetőleg a francia költségvetési vitára utal.

¹¹⁴ Léon H. Daudet (?–?), a Schneider-Creusot cég főmérnöke 1920 júliusában érkezett Budapestre, hogy a csepeli nemzetközi szabad kikötő megépítésének lehetőségét vizsgálja. Korábban a brit Danube River is érdeklődött a beruházás iránt, de visszalépett, mert nem volt biztos annak jövedelmezőségében. Lásd Athelstan-Johnson jelentése Lord Curzonnek. Bp., júl. 21. másolat. TNA, FO 371, vol. 4856. nr. C3007/137/21. (22–23. p.) Vö. Az első francia közmunka vállalása Magyarországon. Az Újság, 1920. július 18. 3. A beruházásról szóló szerződést végül 1922-ben írták alá, s a kikötőt 1928 októberében nyitották meg.

¹¹⁵ A trianoni békeszerződés értelmében Magyarország békeidőben csak szerződéses katonákból álló, hivatásos hadsereget tarthatott fenn.

¹¹⁶ Előadói jelentésének IV. részében, amely a trianoni békeszerződés katonai cikkelyeivel foglalkozott, Daniélou csakugyan megemlítette, hogy a szerződéses katonákból álló hadsereg fenntartása túlságosan megerhelné a magyar költségvetést, ráadásul zsoldosnak általában a városi lakosság „megbízhatatlan”, „gátlástalan”, „kalandor” elemei jelentkeznek, Magyarországon pedig feltehetőleg az „állástalan fiatal munkások”, akiknek „erkölceit már megrontotta a négy és fél hónapos kommunista uralom”. Lásd Daniélou, C.: *Le traité de Trianon* i. m. 74–75.

¹¹⁷ A francia tőkebefektetések révén indítandó vasúti és kikötői fejlesztések és a banki befektetéseken keresztül finanszírozandó ipari beruházások.

¹¹⁸ A magyar kormány azt kérte, hogy a bevezetés előtt álló vagyonadót ne foglalják le a jóvátétel részére. Lásd Csáky Imre külügyminiszter számjeltávirata Praznovszky Iván párizsi képviselő-vezetőnek. Bp., 1920. szept. 29. Közl.: PDRFRH I. 676. számú dok. (650–651.)

¹¹⁹ Daniélou feltehetőleg az 1919. június 28-án Németországgal kötött versailles-i békére utal.

¹²⁰ Egy északi protestáns és egy déli katolikus többségű német államra.

¹²¹ Engedményekre, kedvezményekre.

fontosságát ránk [nézve] először gazdaságilag, azt állítva, hogy fát, vasat, kavicsot vasútjaink csak onnan tudnának olcsón és rentábilisan kapni, egy csepp sónk sincs, de ott kapnánk, s azután politikailag, kifejtve egy orosz–német szövetség veszélyét, amelybe[n] Csehország az összekötő szerepet játszaná. S ha északon e két népet szét is választották,¹²² délen szerencsésen összekötik. Kifejtettem, hogy a cseheknek általuk szánt szerep csak akkor tölthető be, ha nekünk adják át, „*et si nous sommes viable[s]!*” [és ha életképesek leszünk!] Ezt is felírta, megjegyezve, hogy ez csak úgy volna lehetséges, ha meg tudnánk nyerni teljesen a bizalmukat. Minden oldalról hallják, hogy amíg a népnél a francia kurzus szimpátiára talál, a magas és irányító köröknél a németek ki-bejárnak, a hadsereg és egy nagy párt¹²³ a parlamentben germanofil. Én Kun Béla¹²⁴ esetére hivatkoztam, szociális ellentétekre és gazdasági lehetetlenségekre, hogy ezt megcáfoljam, megjegyeztem azonban, hogy a dolog másképp is lehet, ha a Nyugat-Magyarország elcsatolása révén a német birodalom néhány km-re lesz Pesttől. Ő igen jóban van Vesnićtyel,¹²⁵ amit esetleg Pécssett ki fogok használni,¹²⁶ Magyarországot Ausztriához viszonyítva kitűnő állapotban találja, s ezt sokszor hangoztatja. *En somme* [végeredményben], fejezte be, *le terrain pour une pénétration réciproque et amicale est préparé[e] de deux côtés* [mindkét oldalról elő van készítve a terep a kölcsönös és barátságos együttműködés számára]. Azt hiszem, ő különösen gazdasági kérdésekben (az ipar feltámasztása stb.) mindent el fog követni a javítás céljából. Politikai (*territorialis*) [területi – értsd: határmódosítási] téren kevés a remény!

Csáky István
köv. attaché

3-[d]ik jelentés a Daniélou-féle misszióról – Budapest, 1920. X. 18.

Daniélou a mai napon különös előszeretettel foglalkozott a felelősség kérdésével, mely minket a háború kitöréséért terhel. Azt mondja, hogy Margaine minket erősen bemártott az osztrákok javára, s ő maga is egy rapportot írt, melyben a mi szocialista [sic!] pártunknak egy 1914. júliusi kiáltványa is helyet foglal, amely megvádolja a Tisza-kormányt, hogy tudatosan dolgozik a háború

¹²² A független Lengyelország helyreállítása révén.

¹²³ Daniélou feltehetőleg a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjára utal.

¹²⁴ Kun Béla (1886–1938) újságíró, politikus. A Tanácsköztársaság idején külügyi népbiztos, a Forradalmi Kormányzótanács legbefolyásosabb tagja.

¹²⁵ Milenko Vesnić (1863–1921) szerb jogászprofesszor, diplomata, politikus. Különböző posztokon több kormánynak is tagja, 1919–20-ban a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság párizsi követe és a békedelegáció egyik vezetője, majd miniszterelnök (1920. máj. 16. – 1921. jan. 1.).

¹²⁶ A tervezett pécsi látogatásra nem került sor.

kitörésén.¹²⁷ Azt mondja, hogy ezek után a védőügyvéd szerepe igen nehéz. Én átadtam neki az ide vonatkozó munkálatainkat,¹²⁸ s remélem, sikerült neki olyan argumentumokat nyújtani, amelyekkel vetélytársát, Margaine-t sarokba szoríthatja.¹²⁹ Általában azt hiszem, hogy ő ezt a missziót „*Sprungbrett*”-nek [ugródeszkának] akarja felhasználni. Ezt megerősíti azon kérése, hogy adasam le a párizsi sajtónak, hogy ő itt van és *enquête*-ezik [vizsgálódik]. Ő a magyar kérdést egy új megvilágításban szeretné beállítani, s így egyrészt a Briand-féle eszmekörbe beilleszkedni, másrészt a *spécialiste dans les affaires de Hongrie* [Magyarországi ügyek szakértője] hírét megszerezni. Feltétlen jóindulattal van irántunk, a feleségének azt sürgönyözte: *c'est un beau pays avec des gents charmants* [szép ország elbűvölő emberekkel]. Ő mindenkihez egyformán intéz bizonyos kérdéseket, tehát mindenestre ezek érdeklik legjobban. Kérem a miniszter úr Öexcellenciáját, a kormányzó urat, aki D.-t holnap fogadja, előkészíteni, hogy biztosan kérdezni fogja, vajon a commissions de délimitations-tól [határmegállapító bizottságoktól] sokat várunk-e, amire mindenki igent mondott. Azután ki kell emelni a rutén és cseh-szlovák részek fontosságát és azokat a pontokat, amelyekhez a ratifikációt is kötöttük (pü-i és katonai kérdés pü-i szempontból nézve).¹³⁰ Az ő szisztémája, hogy ellenőrizi, amit az egyik mond azáltal, amit ugyanarról a dologról egy másik állít. Meg fogja azt is valószínűleg kérdezni, hogy milyen formában várja Magyarország a francia concours-t [közreműködést]. A lettre d'envoi-ra is nagy súlyt kell helyezni. Azután, mivel az éjjel azt mondta: „*ne le dites pas aux affaires étrangères mais je porterai la question des nationalités de Transylvanie à la tribune*” [ne szóljon a külügynek, de az erdélyi nemzetiségek kérdését is a (képviselő)ház elé viszem], jó volna ezt a kérdést is megpendíteni. Ismét hangsúlyozta gróf Apponyi előtt, hogy nincs

¹²⁷ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nem bocsátott ki ilyen kiáltványt, de lapja, a Népszava, több olyan vezércikket is közölt, amely a bécsi és a budapesti kormány háborús „uszítását” bírálta: A történelem félhivatalos lehellete. Népszava, 1914. július 22. 1–2. A háború réme kísért.; Népszava, 1914. július 23. 1.; Ultimátumot küldtek Szerbiának. Népszava, 1914. július 24. 1–3.; Nem akarunk háborút. Népszava, 1914. július 25. 1–2. Ezt követően a szociáldemokraták tudomásul vették a hadiállapot beálltát, és a magyar katonai erőfeszítések támogatására szólították fel híveiket.

¹²⁸ Csáky feltehetőleg a magyar békeidegáció által a békekonferenciához 1920. február 14-én benyújtott II. jegyzék 34. mellékletére utal, amely A magyarság felelőssége a háborúban címet viselte. Magyar fordítását közli: A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius–március havában. I–III/B kötet. Bp. 1920–1921. I. 86–92. Vö. *Stephen Csáky: The Responsibility of the Hungarian Nation in the War*. London–New York–Bp. 1921.

¹²⁹ Margaine a francia képviselőház külügyi bizottságának tagja és az osztrák békeszerződés parlamenti előadója volt (vö. 102. jegyz.), s Daniélou, aki kormányzati – s elsősorban külügyi – karrierre vágyott, többek között vele szemben bizonyíthatta rátermettségét.

¹³⁰ Magyarország a jövőtétél és az egyéb háborús fizetési kötelezettségek csökkentését, valamint a katonai sorozás engedélyezését kívánta elérni, mert a hivatásos haderő fenntartása a magasabb fizetések miatt túlságosan megterhelte a költségvetést.

„*refroidissement*” [elhidegülés], aminek legjobb bizonyítéka az ő jövelete, mely Barthou,¹³¹ Millerand, Leygues stb. tudtával történt. Azt is meg fogja kérdezni, vajon van-e kilátás a népben francia szimpátiákra. Én persze azt feleltem, hogy ez mindig is megvolt, de könnyítsék meg a kormány munkáját „*par un acte manifeste de sympathie*” [a rokonszenv egy látványos gesztusával] ők is. Igen ajánlottam erre Nyugat-Magyarországot és a cseh–rutén kérdést.¹³² Utóbbiban azon kérdésére, hogy hogyan kellene ehhez hozzáfogni, azt ajánlottam, hogy adjanak a cseheknek agit¹³³ arra, hogy velünk territorális kérdésekről tárgyaljanak. Ha ez olyan formában történne, mondtam, hogy a cseh kormány ezt a nép előtt mint új helyzetet tudná beállítani, akkor a mai nehéz helyzetében nem hiszem, hogy előlünk elzárkóznék. Érdekesen adta elő a háborús és békéről létező két ellentétes felfogást Franciaországban. Az egyik a Clemenceau-féle, a másik a Briand-é. Utóbbi mint a balkáni expedíció¹³⁴ értelmi szerzője azt hiszi, hogy a döntést ott és nem nyugaton kellett volna meghozni. Minket egy kíméletes békére szorítani, „*et disloquer l’Allemagne*” [és Németország feldarabolása] lett volna a végcél. Ausztria–Magyarországot meghagyták volna, sőt még Bajorországot is hozzácsatolták volna.¹³⁵ Kérdezte tőlem, hogy gondolom-e, hogy ez sikerülhetett volna, ha a macedóniai frontot támadják főleg és aztán Pest és Bécs felé mennek, „*pour prendre l’Allemagne de revers*” [hogy hátbatámadják Németországot]. Én erre a butaságra azt feleltem, hogy csak technikai nehézségeket látok, de a siker feltétlenül bekövetkezett volna. Tettem ezt azért, mert úgy hiszem, jó erősíteni a Briand-irányzatot, mely nem idegenkednék attól, hogy minket ismét összevarrjon. Feleletemnek láthatólag nagyon örült. Lloyd George-ra¹³⁶ igen haragusznak, azt mondja, úgy hazudik, hogy csak akkor hisznek neki, ha leírja.¹³⁷ A miniszter úrról megkérdezte, hogy

¹³¹ Louis Barthou (1862–1934) francia politikus. Parlamenti képviselő (1887–1922), különböző posztokon több kormánynak is tagja, külügyminiszterként az 1934. október 9-ei marseille-i merénylet egyik áldozata.

¹³² A magyar kormány az 1920 tavaszi francia–magyar tárgyalások végén átadott memorandumában jelezte, hogy Kárpátalja visszacsatolását gazdasági okokból szükségesnek tartja, Nyugat-Magyarország hovatartozását pedig népszavazás útján kívánja véglegesen eldönteni. Lásd A magyar békeküldöttség naplója i. m. 215.

¹³³ Biztatást, ösztönzést.

¹³⁴ Briand 1914–1915-ben, majd 1916-ban is sürgette a Görögországból indítandó balkáni francia hadműveletek megkezdését – előbb Szerbia megsegítése, illetve Oroszország távoltartása céljával, utóbb egy újabb front megnyitása és a Verdunre nehezedő nyomás enyhítése reményében.

¹³⁵ Francia körökben létezett olyan elképzelés, amely Németországot egy északi protestáns és egy déli (esetleg Ausztriával egyesítendő) katolikus államra bontotta volna. Vö. 120. jegyz.

¹³⁶ David Lloyd George (1863–1945) brit politikus. Parlamenti képviselő, különböző posztokon több kormánynak is tagja, majd miniszterelnök (1916–1922), közben a párizsi békekonferencián a brit delegáció vezetője.

¹³⁷ A francia politikusok már a békekonferencia idején többször szembekerültek Lloyd George-dzal, aki helytelenítette az európai dominancia megszerzésére irányuló francia törekvéseket.

igaz-e, hogy olyan germanofil.¹³⁸ Én kellő felvilágosítások után ezen kérdésben St.-Sauveurhöz utasítottam. A nemzetiségi kérdés túlhajtását számárságnak tartja, s Wilsont¹³⁹ egy istencsapásnak. Mikor Wilson telegrafice¹⁴⁰ megkérdezte Clemenceau-t, hajlandó-e a németek által felajánlott fegyverszünetet elfogadni a 14 pont alapján, C. azt válaszolta, hogy igen. Utána meg kerestette mindenütt, hogy mi az a 14 pont. Pichon, mindenki kereste, de sehol sem volt meg. C. dühöngött, s akkor ő, Daniélou mondta meg, hogy megvan *Les documents de guerre* című könyvében.¹⁴¹ Megkérdeztem, mi a francia külpolitika[i] eszme (*esprit directeur*) [vezéreszme]. A béke, válaszolta. Nem tartja a németellenes politikát axiómának, és sok okos ember van, válaszolta, aki szeretne egy francia–német közeledést. A fő baj, mondotta, hogy nem hajtják végre a békét. Daniélou sokat engedett merevségéből, és nyugodtan mondhatom, erősen felmelegedett velem szemben, sőt majdnem bizalmas lett. Az ő személyét sikerült megnyernem a magyar ügynek, de hogy Párizsban mekkora hatalommal rendelkezik nézeteinek keresztülvitelére, azt nem áll módomban megítélni, sőt félek, nehogy egy túlságos magyarbarát állásfoglalással olyan kontroverziákat¹⁴² támasszon, melyek a most még tagadhatatlanul igen erős ellenáramlatot megfeszített akciókra kényszerítsék.

Csáky István
köv. attaché

Kérem ezen jelentést a miniszter úrnak¹⁴³ sürgősen bemutatni.

¹³⁸ Németbarát. Csáky Imre gróf valójában a francia–magyar titkos tárgyalások egyik kulcsembere volt, akit Teleki éppen azért tett meg – viszonylag alacsony diplomata beosztása ellenére – külügyminiszternek, hogy a franciák felé hangsúlyozza a magyar közeledési szándék komolyságát.

¹³⁹ Thomas Woodrow Wilson (1856–1924) amerikai politikus. Az Egyesült Államok elnöke (1913–1921), a párizsi békekonferencián az amerikai delegáció vezetője, a nemzeti önrendelkezési elv és a minden érintett fél érdekeit figyelembe vevő, megegyezéssé béke szószólója, 1919-ben a Nobel-békedíj kitüntetettje.

¹⁴⁰ Táviratban.

¹⁴¹ Lásd *Charles Daniélou*: Responsabilités et buts de guerre. En marge des Livres Diplomatiques I–III. Paris 1918. II. 168–173. Daniélou erősen eltúlozza saját fontosságát, hiszen Wilson programjáról 1918 januárjától kezdve folyamatosan cikkeztek a francia lapok. Ezt az anekdotát mindenestre annyira frappánsnak tartotta, hogy memoárjaiban is megemlítette. Lásd *Daniélou, C.*: Dans l'intimité de Marianne i. m. 227–228. Idézi: *Gourlay, P.*: Charles Daniélou. Itinéraire politique i. m. IV. fejr. 60–61. bek.

¹⁴² Ellentéteket, vitákat.

¹⁴³ Csáky Imre gróf külügyminiszternek.

4-[d]ik jelentés a Daniélou-féle misszióról – Budapest, 1920. X. 19.

Ma reggel a Gyáriparosok Országos Szövetségénél voltunk. Dr. [Fenyő]¹⁴⁴ egy előadást tartott D.-nak arról, hogy mely környékek volnának okvetlenül szükségese a magyar ipar megmentése céljából. Utasításomra a keleti tótság és ruténség és a nyugati részek túlnyomóan magyar vidékeit jelölte meg. Daniélou kérte Fenyőt, hogy ezt írásban adja meg neki, mindenütt feltüntetve az etnográfiai viszonyokat. Feltűnt az is, hogy többször kérdezte, vajon nem volna-e a dolog megoldható a kérdéses területek széleskörű autonómiájával, amire én megjegyeztem, hogy ez egészen attól függ, hogy ez [az] autonómia hogyan működne. Még mindig ragaszkodik azon ideához, hogy [a] szomszédainkkal való ellentétek gazdasági alapon megoldhatók volnának. Nagyon érdekelte a magyar–lengyel viszony és a magyar–francia viszony gazdasági alapjainak kifejtése. Tőlem is kérte, hogy a zsoldoshadseregére vonatkozó ellenérveimet írásban adjam meg neki. Pekár államtitkárnál¹⁴⁵ és Haller miniszternél is voltunk. Tőlük a műkincsekre, a kisebbségi jogokra vonatkozó sérelmeink leírását kérte. Utóbbiakra megjegyezte, hogy nehéz lesz ügyesen bevezetni, mikor az egész világ tele van azzal, hogy itt a zsidó kisebbségeket agyonverjük!¹⁴⁶ Ma ismét szóba jött a kurzusváltozás Párizsban,¹⁴⁷ s ő ismét kijelentette, hogy szó sincs róla. Hisz Millerand-nak azelőtt, mint most, külpolitikai kérdésekben Berthelot, Paléologue és egy *directeur politique* [politikai igazgató] voltak a bizalmasai. Délután felküldtem hozzája dr. Dvorcsák¹⁴⁸ és dr. Christiánt.¹⁴⁹ Este megkérdeztem, mi volt róluk a benyomása, azt felelte: *qu'ils ne voulaient absolument faire partie de Tchéco-Slovaquie* [hogy egyáltalán nem akarnak Cseh-Szlovákiához tartozni]. Azt mondja, hogy a fő baj az, hogy mind, amit mi akarunk, az romba döntené a *traité* [szerződést – értsd: a trianoni békét], mert egy „*fissure*” [hégaz] maga után vonná a többi. Én azzal feleltem,

¹⁴⁴ Fenyő Miksa (1877–1972) jogász, gazdasági szakember, író, politikus. 1917–1938 között a Gyáriparosok Országos Szövetségének ügyvezető igazgatója.

¹⁴⁵ Pekár Gyula (1867–1937) sportoló, író, politikus. Parlamenti képviselő, Friedrich István (1883–1951) kormányának tárca nélküli minisztere (1919), majd vallás- és közoktatásügyi államtitkár (1919–1921).

¹⁴⁶ A magyarországi zsidóellenes pogromokról és atrocitásokról szóló hírek 1919 végétől keringtek a világsajtóban – erős túlzásokkal, de nem alaptalanul – és már a párizsi magyar béke delegációnak is hitelességi problémákat okoztak.

¹⁴⁷ Csáky a francia külpolitika magyarellen fordulatára utal. Vö. 185. jegyz.

¹⁴⁸ Viktor Dvorčák (Dvortsák/Dvorcsák Győző) (1878–1943) magyarbarát szlovák nemzetiségi politikus. Magyarországi parlamenti képviselője (1920–1922), a Magyarországhoz tartozó autonóm Szlovákia külföldi szószólója.

¹⁴⁹ Christián Géza (1883–?) ügyvéd, újságíró. Az 1920-as években magyar napilapok külföldi tudósítója, Dvorčák oldalán a magyarbarát szlovák propaganda szószólója.

hogy bemutattam [neki (?)] a spai,¹⁵⁰ a belga konvenció¹⁵¹ és a kisantant által okozott „fissure”-öket. Beszélgetés keretében de Robiennek azt mondta, hogy ratifikálni fognak, bármit is találjon ő itten, azonban bizonyos tények leszögezésére a parlamentben, különösen a jövőre, de jelen tárgyalásaink megkönnyítésére is nagyon hasznosak lehetnek.

Azt hiszem, itt van az igazság! Mindenesetre nagyobb vitára van kilátás, [mert (?)] eljön Margaine is, az osztrákok előadója,¹⁵² hogy szakszerűen felszólalhasson [a] magyar ügyekben. Daniélou mindenesetre a jövő embere.

Érkezett egy távirat Párizsból,¹⁵³ mely szerint a román misszió nem fog addig [jönni], míg nincs a Popescu-dolog rendezve.¹⁵⁴

Csáky István
köv. attaché

5-[d]ik jelentés a Daniélou-féle misszióról – 1920. X. 20.

D. ma a következőket adta elő. Megkérdeztem óvatosan, milyen viszony van Saint-Sauveur és Loucheur¹⁵⁵ között. Erre azt válaszolta, hogy Franciaország külpolitikájára ma két nagy csoport igyekszik döntő befolyást gyakorolni, úgymint a Loucheur és a Schneideré. Nézete szerint nekünk kölcsön stb. szempontjából a legjobb volna, ha a Briand-kombináció¹⁵⁶ beütne, amely esetben Loucheur lenne [a] p. ügyminiszter.¹⁵⁷ Ugyanis S.-Sauveur és Loucheurék nem harcolnak egymás ellen, ha-

¹⁵⁰ A belgiumi Spa városában 1920. július 5–16. között tartott brit–francia–német konferencián az egy évvel korábban aláírt német békeszerződés végrehajtásának egyes vitatott kérdései (szénszállítások, jóvátétel, lefegyverzés) voltak napirenden. A mindvégig feszült, olykor ellenséges hangulatú tárgyalások bebizonyították, hogy a vonatkozó rendelkezések betű szerinti végrehajtása kivihetetlen, s jelentősebb enyhítések nélkül nemcsak Németországnak, hanem a győztes hatalmaknak is károkat okoz.

¹⁵¹ Csáky feltehetőleg az 1920. szeptember 7-én aláírt francia–belga egyezményre utal, amely a feltételezett német veszélyre való tekintettel szorosabb együttműködést írt elő a két ország hadserege között.

¹⁵² Pontosabban: az osztrák békeszerződés ratifikációs tárgyalásának előadója a francia képviselőházban. Nincs nyoma annak, hogy Margaine valóban Magyarországra jött volna, 1921. június 7-én, a trianoni béke képviselőházi ratifikációs vitájában azonban bírálta a nemzetiségi viszonyoknak nem megfelelő határmegvonást. Erről másnap a magyarországi napilapok is beszámoltak.

¹⁵³ A táviratot nem találtuk meg a külügyi iratok között.

¹⁵⁴ Lásd 92. jegyz. A tettesek felelősségrevonása november elején megtörtént, de a diplomáciai misszió kiküldését a román kormány – részben új ürügyekkel – még 1920 végén is halogatta. Lásd Fouchet jelentései Leygues-nek. Bp.–Párizs, 1920. nov. 30. és dec. 11. DDFHBC III. 165., 171. számú dok. (223., 232–233.)

¹⁵⁵ Louis Loucheur (1872–1931) nagyiparos, politikus. Parlamenti képviselő (1919–1931), a párizsi békekonferencián Clemenceau gazdasági főtanácsadója, különböző posztokon több kormánynak is tagja, de 1920 őszén nincs miniszteri tárcája.

¹⁵⁶ Aristide Briand kormányalakítása.

¹⁵⁷ Pénzügyminiszter. Briand 1921. január 16-án alakított ismét kormányt, amelyben Loucheur egy éven át a felszabadított területek minisztere volt.

nem megosztottnak a „*sphère d'influence*”-on [befolyási övezeten]. Mielőtt D. elindult volna, Loucheur kérte őt, hogy rapportját úgy fogalmazza, hogy neki Magyarországon pénzügyi érdekei vannak.¹⁵⁸ „*Vous lui deviendrez plus intéressants*” [Önök érdekesebbek lesznek a számára], mondotta, „*si on vous rattache certains territoires industriels du Nord* [ha északon visszakapnak bizonyos ipari területeket].” Így nem hiszem, hogy Loucheurnak érdeke volna ez ellen dolgozni, tekintve, hogy Csehországban nem neki, de a Schneider-csoportnak vannak nagyobb és speciálisabb érdekei. A Loucheur–Berthelot viszonyra még nem sikerült világot vetnem,¹⁵⁹ de Fouchet megsúgta, hogy Daniélou *est très lié avec M. Berthelot* [szorosan kötődik Berthelot úrhoz]. Így nem hiszem, hogy Berthelot túlságosan veszedelmessé válhatnék.

D. szintén igen sürgeti a ratifikációt. A november 1-jei terminust, azt hiszem, sikerülni fog elkerülni, mert a három *haut-commissaires* [főmegbízott]¹⁶⁰ sürgönyözött, hogy tolják ki, és Fouchet nézete szerint, hacsak erre 2 napon belül válasz nem érkezik, akkor már technikai okokból lesz lehetetlen, hogy ezt követeljék. Megkérdeztem Fouchet-t, hogy informálja D.-t helyesen a zsidókérdésről, amelyet, úgy vettem észre, igen kellemetlen beállításban hoztak tudomására, és a nyugat-magyarországi helyzetéről. Ez meg is történt. Mivel több oldalról kaptam értesítést, hogy ha lehet, ne menjünk Nyugat-Magyarországra, azért sokat beszéltem neki a rossz utakról és a rövid időről, úgyhogy ő maga ajánlotta nekem, hogy ne menjünk oda, hisz úgysem értené a nyelvüket. Némi színlelt vonakodás után belementem. Vesnić Eisenmann¹⁶¹ útján kérte D.-t, hogy látogassa meg. Most D. nem akar Szegedre se menni, mert azt mondja, Vesnić rossz néven venné, hogy odáig elment, de Belgrádig nem folytatta [az (?)] utat. Ezt még meglátjuk, tekintve, hogy meglehetősen azt tesz[í], amit én neki szuggerálok. Pénteken el akar utazni, mert a egész rapportját újra kell csinálnia, mondotta, a Magyarországon szerzett tapasztalatok

¹⁵⁸ Loucheur talán azokra az 1920 márciusában megindult francia–magyar titkos tárgyalásokra és az ott kilátásba helyezett magyarországi francia tőkebefektetésekre utalt. Vö. 86. jegyz. Az esetleges együttműködés gazdasági vonatkozásairól ugyan a Schneider-Creusot cég képviselőjében Saint-Sauveur tárgyalt, a tárgyalások megindítását francia részről elsőként Loucheur szorgalmazta.

¹⁵⁹ A párizsi magyar követ csaknem egy évvel későbbi magánlevelének tanúsága szerint a Berthelot fivéreknak és Loucheurnak a párizsi metró építésében volt közös érdekeltségük. Lásd Praznovszky Iván magánlevele Khuen-Héderváry Károly grófnak. Párizs, 1921. szept. 13. MNL OL K 66 8. cs. 1921–I–5–Párizs–17.078. sz. (56–59. p.)

¹⁶⁰ Hivatalos diplomáciai kapcsolatok hiányában a francia, a brit és az olasz misszió vezetői – Maurice Fouchet, Thomas Beaumont Hohler (1871–1946) és Gaetano Caracciolo, Castagneto hercege (1879–1923) – főmegbízotti címet viseltek, jóllehet Castagneto formálisan követi megbízatást kapott kormánytól.

¹⁶¹ Louis Eisenmann (1869–1937) francia történész. Az első világháború idején a francia külügyminisztérium első számú Monarchia-szakértője, később a Sorbonne szláv történelem tanszékének vezetője.

alapján. Megkért engem, hogy utolsó nap 2 órát szenteljek neki, hogy ebben segítségére legyek. *Je n'y manquera pas!* [Nem fogom elmulasztani!]

Néhány nap előtt megkértem Bethlen grófot,¹⁶² hogy vezessen el a vagonlakkókhöz. A vacsoránál láttam, hogy ez a látvány nagy benyomást tett rá. Annál is inkább, mert Fouchet megmutatott neki egy jelentést a bukaresti francia követ-től,¹⁶³ aki szintén a kisebbségek tarthatatlan helyzetéről beszél.

Eisenmann állítása szerint [a] szerb kormány el van határozva a megszállott terület kiürítésére.¹⁶⁴

Csáky István
köv. attaché

6-[d]ik jelentés a Daniélou-féle misszióról – Budapest, 1920. X. 21.

Ma reggel Daniélou azzal fogadott, hogy neki pénteken¹⁶⁵ el kell utaznia. Mikor ennek okai iránt érdeklődtem, azt mondta, hogy csak úgy tud a mi sorsunkon valamit segíteni, ha *avant la rentrée de la chambre* [a Kamarába – értsd: a Képviselőházba – való visszatérés előtt] új rapportját elkészítheti, és bizonyos személyekkel is beszélhet. Ezt Fouchet is megerősítette nekem, hozzátéve, hogy ezt az antant új *démarche*-a [közbelépése] is szükségessé teszi. A délelőtt folyamán a Viktoria [sic!] gőzmalomban¹⁶⁶ és a Lang-féle [sic!] gépgyárban¹⁶⁷ voltunk. Azért választottam e kettőt, mert Budapest legnagyobb gyárai közé tartoznak, de nyersanyag híján nem bírnak dolgozni.¹⁶⁸ A két igazgató¹⁶⁹ hosszasan előadta

¹⁶² Bethlen István (1874–1946) politikus. Parlamenti képviselő, a párizsi békeküldöttség fődelegátusa (1920. jan.–márc.), a párizsi francia–magyar titkos tárgyalások résztvevője (1920. ápr.–máj.), majd az Országos Menekültügyi Tanács elnöke (1920–1921), később miniszterelnök (1921–1931).

¹⁶³ Émile Daeschner (1863–1928) francia diplomata. A bukaresti követség vezetője (1920–1922). A jelentés szövegét nem ismerjük.

¹⁶⁴ A jugoszláv megszálló csapatok csak 1921 augusztusában vonultak ki a békeszerződés által Magyarországnak ítélt dél-baranyai területről.

¹⁶⁵ Daniélou valóban október 29-én, pénteken délelőtt hagyta el Magyarországot.

¹⁶⁶ A Pesti Victoria Gőzmalom Rt. telephelye az Újpesti-rakparton volt.

¹⁶⁷ A Láng Gépgyár üzemelt a Váci út észak-pesti külső szakaszán álltak.

¹⁶⁸ A dualizmus idején prosperáló vállalat egyike volt azoknak, amelyek nehezen tudtak megbirkózni a piacvesztésből fakadó nehézségekkel. 1925 végén egy hirtelen gabonaár-emelkedés hatalmas veszteséget okozott a cégnek, amely – miután részvényeinek árfolyama egy hét alatt a negyedére zuhant – nem is tudta fedezni adósságait. A csőd idején Bacher Emil vezérigazgatót (lásd 169. jegyz.) tözs-dei bűncselekmény gyanújával letartóztatták, s miután később hiába próbálta talpra állítani vállalatát, öngyilkos lett. Az első világháború idején nagy hadi megrendeléseket is teljesítő Láng Gépgyár 1918 után mozdonyjavítással, valamint gőzgépek, dízel- és gázmotorok és generátorok gyártásával igyekezett pótolni kieső bevételeit.

¹⁶⁹ Bacher Emil (1854–1926) üzletember, gazdasági szakíró, a Pesti Victoria Gőzmalom Rt. tisztviselője, cégvezetője, majd elnök-vezérigazgatója és főrészvényese, 1919–1920-ban a Béke-előkészítő Bizottság gazdasági szakértője. Láng Gusztáv (1873–1960) gépészmérnök, üzletember, a Láng Gépgyár vezérigazgatója.

a *chômage* [munkanélküliség] okait, és utasításomra különösen a cseh–szlovák határ rossz megvonásával okolta meg. Az én érveim közül különösen az ragadta meg, hogy mikor a német ipari konkurenciáról beszélünk, amely a háború előtt igen nagy volt, de most ismét kezd lábra kapni, azt mondtam neki, hogy mi a mai helyzetben nem is álmodhatunk arról, hogy velük a versenyt felvegyük, s így rövidesen ismét meg fogják hódítani az egész piacot, és természetesen ezzel a politikai befolyásuk is lépést fog tartani. De ha nyersanyagterületeket visszakapnánk, akkor Németországot a mai helyzetben kiszoríthatnánk. És mivel iparunk nagy részét a Hitelbank¹⁷⁰ kontrollálja, ebből könnyen levonhatja a következményeket. Ezt azonnal feljegyezte. Azután adatokkal bizonyítottuk be, hogy Cseh–Szlovákiának sem Szepes, sem Gömör megyére, sem a rutén területekre nincs szüksége.¹⁷¹ „*C’est terrible*” [szörnyű] – mondotta – *de voir ce que l’ignorance a fait d’un pays en plein essor et avec une culture industrielle si élevée*” [látni, hogy az ostobaság mivé tett egy fellendülőben lévő és ily magas szintű ipari kultúrával rendelkező országot]. A vesszőparipája mindig az, hogy gazdasági alapon még ki lehetne a dolgot reparálni.¹⁷² Én rámutattam arra, hogy Magyarország elszakított részeinek a kérdése nem esik egyforma megítélés alá. Amíg a csehek által elragadott területek fölött gazdasági alapon is lehet tárgyalni, [a] szerbek és oláhok által megszállott részek fölötti kiegyezés elsősorban politikai kérdés, [s (?)] míg az üldözések és áskálódások meg nem szűnnek, a közvélemény nem fogja tűrni a tárgyalásokat.

Tavasszal D. M.[onsieur] Millot-val [sic!],¹⁷³ a francia propaganda főnökével egy utat szándékozik tenni Ausztrián, Csehországon, Magyarországon, Bulgárián, Törökországon, Szírián át, hogy tanulmányozzák, mily eszközökkel lehetne a francia befolyást terjeszteni. Ezen alkalommal Magyarországot tüzetesen beutazni szándékoznak.¹⁷⁴ D. meg van győződve, hogy a békeszerződés nálunk lehetetlen állapotokat teremtett, amelyeknek gyors megszüntetése Franciaországnak gazdasági és politikai hasznot hozna.

Csáky István
köv. attaché

¹⁷⁰ Az 1867-ben alapított Magyar Általános Hitelbank Magyarország kiemelkedően legnagyobb pénzügyi vállalkozása volt, amely számos ipari, közlekedési és közművállalat működését támogatta.

¹⁷¹ A magyar érvelés egyik – a csehszlovák fél által erősen vitatott – sarokpontját képezte az a tétel, hogy a felvidéki nyersanyaglelőhelyek Magyarország ipara számára nélkülözhetetlenek, a csehszlovák nemzetgazdaság számára viszont nem bírnak különösebb jelentőséggel, Kárpátalja pedig gazdasági tekintetben az Alföld felé gravitál és Csehszlovákiában életképtelen lesz.

¹⁷² Kijavítani.

¹⁷³ Albert Milhaud (1871–1955) francia tanár, újságíró, író, politikus. 1920. januártól 1921. októberig ő volt az első igazgatója annak a Külügyminisztérium égisze alatt működő hivatalnak, amely a francia művek külföldi terjesztésével foglalkozott.

¹⁷⁴ Nem találtuk nyomát annak, hogy 1921-ben bármelyikük is megfordult volna Magyarországon.

7-[d]ik jelentés a Daniélou-féle misszióról – Budapest, 1920. X. 22.

Ma reggel 8^h-kor a 30. sz. francia bűvárhajóvadászson¹⁷⁵ Esztergomba utaztunk. Alighogy elindultunk, hozzám jött Fouchet. És azt mondta, hogy sohasem látta a miniszter urat¹⁷⁶ „*tellement ému*” [annyira megindultnak], mint tegnap este. Én erre azt feleltem, hogy ezen nincs mit csodálkozni. A miniszter úr, egyéni nézetem szerint, a franciabarát politikát, mondtam, mintegy a sajátjának tekinti, mivel ő volt a kezdeményező. Ha önök mindjárt a hivatalba lépése után ok és cél nélkül ultimátumokkal üdvözlnek, ha a francia orientációnak egyéb hasznát nem látja a publikum, ha önök rajtunk még negatíve, vagyis úgy sem tudnak segíteni, hogy ellenünk intézett célz[atos (?)] és megalázó támadásokat elhárítanak, akkor a miniszter urat meg fogják buktatni a parlamentben, és természetesen az utódja már nem jöhet a régi programmal. Fouchet erre Daniélouval visszavonult, és kb. két óra hosszat tanácskozott. Azután visszajött hozzám, és azt mondta: „*après la ratification on fera quelque chose pour vous* [a ratifikáció után valamit tenni fogunk Önökért]. *Je ne sais pas encore quoi mais probablement au sujet de l'armée.*” [Egyelőre nem tudom, mit, de valószínűleg a hadsereg ügyében.] Én figyelmeztettem, hogy a „*signe d'amitié doit être très visible même retentissant*” [a barátság kifejezésének nagyon észrevehetőnek, sőt harsánynak kell lennie], különben nem lesz elég erős dolog, amire támaszkodhatunk, hogy a német irányú propagandát ellensúlyozhassuk.¹⁷⁷ Azon kérdésére, mik a legsürgősebb kívánságaink, rámutattam a sorozásra, Nyugat-Magyarországra, rutén területre és arra, hogy pénzügyileg nem fogunk rendbe jöhetni, ha a jóvátételi bizottság nem adja meg az ismeretes és már kért garanciákat.¹⁷⁸ Igen jó hatással volt, hogy a kormányzó úrtól kezdve minden tényező, akivel D. beszélt, hangsúlyozta, hogy Magyarország rendkívül sokat remél Franciaországtól és a *commission de délimitation*tól. Én csendesen megjegyeztem, mikor ezt D. előttem kiemelte, hogy a felcsigázott és aztán megcsalt remény (*les espoirs déçus*) rendesen rossz tanácsadó szokott lenni.

Fouchet hirtelen megkérdezte tőlem, hogy mi a véleményem a közép-európai helyzetről. Én azt feleltem, hogy ha nem unja végighallgatni az én legsajátabb egyéni nézetemet, evvel szívesen szolgálhatok. Előrebocsátottam, hogy a kisan-tant egy múlandó dolog, amely Oroszország föltámadásával természetesen fel fog bomlani, alkotó elemeire. Ez csak egy esetben nem fog megtörténni, ha

¹⁷⁵ Tengeralattjárók ellen használt romboló.

¹⁷⁶ Csáky Imre gróf külügyminisztert.

¹⁷⁷ A magyar külpolitika franciabarát vonulata a szélesebb közvélemény előtt egyáltalán nem volt népszerű, és a diplomaták egy része sem tudott vele azonosulni. A közgondolkodás a franciákat tartotta a trianoni béke értelmi szerzőjének, s inkább a háborús fegyvertárs Németországgal való együttműködést szorgalmazta. A MÁV esetleges bérbeadása ellen 1920 nyarán több szervezet is tiltakozott.

¹⁷⁸ Lásd 118. jegyz.

létrejön az orosz–német szövetség, mikor is a kisantant *bon gré – malgré* [kénytelen-kelletlen] ehhez fog csatlakozni.¹⁷⁹ Mindennek [okát] természetesen részletesen kifejtettem neki, s itt csak a gondolatmenetre szorítkozom. Önök, mondtam, vagy akarják a német befolyást Közép-Európában megakadályozni, [s (?)] ezáltal a nyomást a saját határaikon csökkenteni, vagy nem. Ha igen, akkor [majd (?)] fog kelleni egy állam önöknek, amely ezt biztosítja, „*qui jouera dans un certain moment le rôle de votre gendarme et surveillant*” [amely egykor majd az Önök csendőrének és felvigyázójának szerepét fogja játszani]. Ez Cseh-Szlovákia nem lehet, mert összetételénél fogva ennek érdeke az orosz–német szövetség. Ez nem fog akarni „*devenir le champ de bataille de deux grandes puissances et d’une guerre civile*” [két nagyhatalom és egy polgárháború hadszínterévé válni]. Egy olyan állam kell, hogy legyen,¹⁸⁰ amely erős, és amelynek nincsenek sem szláv, sem germán rokonai a szomszédságban. Szóba jöhetne Románia, de a baj az, hogy rosszul fekszik, és egy túlságos támogatás feltétlen Franciaország ellen ingerelné Oroszországot. Ugyanezt mondhatnám Lengyelországról is. A mondottakból következik, hogy Jugoszlávia sem alkalmas. Ön persze, folytattam, erre azt gondolhatja, hogy mint magyar beszélek így, de a jövő nekem fog igazat adni, amint a jelen is már igazol. (Erre kitértem a cseh–német, német–román gazdasági szerződésekre.) Azt is gondolhatná Ön, hogy ha ezt a politikát elfogadnák és egy életképes Magyarországot teremtenének, mi garantálná, hogy ez nem fog ellenünk fordulni? Egy kis megfontolás beláttatja, hogy Magyarország helyzete maga a garancia. Akinek az összes szomszédain van követelnivalója, akit pénzügyileg és gazdaságilag önök irányíthatnak, az nem választhat más utat. Németországhoz csak a kétségbeesés hajthat, mert igen jól tudjuk, hogy ez a politika súlyos és fájdalmas lemondások mellett volna csak lehetséges. A monarchia szétrobbantásával kikapcsolták az ellentéteket a balkánnépek [sic!] és a németek között, és a németek minket akkor támogatnának csak, ha ebből mi is levonnánk a konzekvenciákat. Önök itt csak akkor bírhatnak *influence prépondérante*-tal [túlnyomó befolyással], ha egy elég erős Magyarország *croquemitaine*-jével [mumusával] játszh[atna]k a Párizstól oly messze eső országok fővárosaiban. „*Je vous comprends parfaitement*” [teljesen értem Ön], felelte Fouchet, „*et je partage vos vues*” [és osztom a nézeteit!]. Az önök közvéleményében, de politikai [köreiben (?)] is,

¹⁷⁹ A jóslat nem vált be: a kisantant – 1921-ben Romániával kibővülve – hosszú életű szerveződés maradt, s csak az 1930-as évek végén bomlott fel. Németország és a Szovjetunió erősödése eltérően hatott a kisantant egyes tagállamaira, de az 1922-től két évtizeden át tartó német–szovjet gazdasági (és katonai) együttműködés inkább szilárdította a kisantant belső egységét. Az 1939 augusztusában aláírt német–szovjet megnemtámadási szerződés idején viszont – Csehszlovákia felbomlását követően – a kisantant már nem létezett.

¹⁸⁰ Tudniillik Franciaország közép-európai támasza.

fejeztem be, megnyilvánult a félelem, hogy a közép-európai kis népek elhagyják Franciaországot, „*s'ils ne sont pas ménagés*” [ha nem gondoskodnak róluk]. A *ménagement*-ra [gondoskodásra], mondtam, nem lehet számítani, mert hálára és szimpátiára nem lehet tartós politikát felépíteni, ha az érdekek másfelé vezetnek. Éppen azért Vrangelre¹⁸¹ se nagyon számítsanak, mert ez a politika is csak múltó személyi köteléken alapulna. Minden *ménagement*-nél hathatósabb eszköz egy erős franciabarát Magyarország, amely ellenállni képes volna a környező népek azon szándékainak, hogy Franciaország befolyása alól magokat függetlenítsék. Ez volna a Foch¹⁸² által katonailag 50 évre biztosítani akart védelmi politika diplomáciai befejezése. Egy koalíciót Franciaország ellen egy közös határral bíró Lengyel- és Magyarország mindig meg tudnának akadályozni.

Daniélou utazás közben nagyon is észrevette, hogy úgy Szobon innen, mint túl *le pays a le même caractère* [ugyanolyan jellegű a táj]. Igen jó hatást tett az esztergomi felrobbantott híd, melyről nem tudta felfogni, hogy a csehek miért tették tönkre.¹⁸³ Azután megmutattam neki, hogy míg a káptalan innen, annak birtoka túl van a demarkációs vonalon, úgyhogy nem kap se tejet, se főzeléket, sem gyümölcsöt, semmit, míg ellenben odaát ez piac miatt elrohad.

Nemzetiségi szempontból igen jó hatást tett rá dr. Siegescu¹⁸⁴ látogatása, akinek előre megírtam, hogy mit mondjon. Vasárnap Salgótarjánba megyünk.

A benyomásom az, hogy Daniélou meg van nyerve a magyar ügynek. De tekintve, hogy ő népszerűségére hiú ember, azt hiszem, működését ketté kell osztanom egy [nyílt és] egy titkosra. A francia közvélemény ma még erősen támogatja a volt szövetségeket,¹⁸⁵ valamint a békék szolidaritásának a gondolatát. D. ezt nem fogja szem elől tévesztetni, [de] mivel Millerand-nal és Berthelot-val igen

¹⁸¹ Pjotr Nyikolajevics Vrangel (1878–1928) orosz tábornok, 1920 áprilisától a szovjet Vörös Hadsereg ellen harcoló fehér haderő főparancsnoka, aki nem csupán katonai, hanem állami-politikai elengedélyt is kívánt teremteni az egykori orosz birodalom területén kiépülő bolsevizmusnak. 1920 novemberében – a Krím térségében elszenvedett katonai vereségét követően – a francia földközi-tengeri flotta segítette a Vrangel által vezényelt kiűzést, amelynek során 70 ezer katona és közel 80 ezer civil menekült hajón Törökországba, majd onnan különböző európai országokba.

¹⁸² Ferdinand Foch (1851–1929) francia tábornok. 1918-ban a szövetséges haderők főparancsnoka, 1919-ben a francia Legfelsőbb Haditanács elnöke, majd haláláig örökös tagja.

¹⁸³ Az Esztergom és Párkány között 1895-ben felépült Mária Valéria híd északi részét 1919. július 22-én robbantották fel cseh katonák – feltehetőleg véletlenül. Két évvel később ideiglenes gyaloghíddal pótolták a hiányzó útteket, 1927. május 1-jén pedig újra átadták a forgalomnak a kijavított hidat.

¹⁸⁴ Siegescu József (1873–1931) irodalomtörténész, magyarbarát román kisebbségi vezető. A Budapesti Tudományegyetem professzora (1911–1927).

¹⁸⁵ Raymond Poincaré (1860–1934), aki a világháború idején köztársasági elnök volt (1913–1920), 1920 szeptemberében a tekintélyes *Revue des Deux Mondes* folyóirat hasábjain támadta a francia–magyar közeledést, s a következő üzenetet fogalmazta meg olvasóinak: „Azok, akik velünk voltak a béke megkötése idején, továbbra is a szívünkhöz közel kell, hogy álljanak, azok pedig, akik még mindig ellenük [Franciaország szövetségesei ellen – Z. M.] vannak, nem lehetnek teljesen velünk.” Lásd *Poincaré, R.: Chronique de la quinzaine* i. m. 447.

szoros viszonyban van és mivel erős külpolitikai ambíciói vannak, titokban mindent meg fog tenni a magyar kurzus pozitív megvalósítására. Ebben nagy segítségére lesz a titkára,¹⁸⁶ aki ügyvéd és újságíró, s aki teljesen meg van nekünk nyerve.

Csáky István
köv. attaché

7-[d]ik és 8-[d]ik 187 jelentés a Daniélou-féle misszióról – Budapest, 1920. X. 24.

Ma Salgótarjánban voltunk. Dr. Bíró¹⁸⁸ és dr. Chorin¹⁸⁹ adatokkal bizonyították az újonnan vont határ gazdasági lehetetlenségeit. Nagy hatást tettek rá a gyönyörűen tartott, de vasárnap folytán vesztglő gyárépületek. D. kijelentette, hogy a vak is látja, hogy el kell pusztulnunk, ha nem lesz határkiigazítás. Mikor ismét visszatért a téma, vajon „*accords économiques*” [gazdasági megállapodások] alapján nem lehetne-e a kérdést rendezni, felhasználtam egy éppen akkor érkezett sürgönyt, melyben a bányatársulat egy vállalata felpanaszolja, hogy nem tudja az általa szénért, melyet a cseheknek már átküldött, kompenzációként kapott bányafát¹⁹⁰ megkapni, hogy kimutassam D.-nak, hogy csak gazdasági alapon velük megegyezni lehetetlen. Hiszen világos, hogy ha az egyik szerződő fél a másiktól majdnem független, és minden *atout*-t [ütőkártyát] a kezében tart, míg a másik abszolúte függ tőle, akkor egy ilyen szerződés betartása az erős fél kénye-kedvére van bízva, amire gazdasági életet felépíteni naivság volna. Például felhoztam a híres osztrák–cseh szén- és osztrák–jugoszláv élelmiszer-szerződést,¹⁹¹ melyet az erősebb független fél „*unila-*

¹⁸⁶ Jean Moleyre (?–?) francia újságíró, ügyvéd, diplomata. Moleyre később – magyarországi úti élményeit és Daniélou parlamenti jelentését felidézve – rokonszenvező tanulmányt írt a magyarországi mezőgazdaság helyzetéről. Lásd *Jean Moleyre: L'Agriculture en Hongrie. France et Monde* 7. (1921) 544–558.

¹⁸⁷ Helyesen: 8. és 9. jelentés.

¹⁸⁸ Bíró Pál (1881–1955) üzletember, politikus. Parlamenti képviselő, a magyar békeelőkészítő munkálatok ipari szakértője, a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. vezérigazgatója (1917–1927), később elnöke.

¹⁸⁹ Chorin Ferenc (1879–1964) jogász, nagyiparos. 1918–1925 között a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vezérigazgatója, később elnöke, egyben a Gyáriparosok Országos Szövetségének alelnöke, majd elnöke.

¹⁹⁰ A bányajáratok aládúcolásához használt támfák anyagát.

¹⁹¹ A Monarchia felbomlása után feketeszénrel egyáltalán nem, barnaszénrel pedig alig rendelkező Ausztria Csehszlovákiából tudta beszerezni a fűtéshez, közlekedéshez és a gyáripár működtetéséhez szükséges szenet egy 1918 decemberében aláírt szerződés révén, ezzel párhuzamosan azonban le kellett mondania a németlakta Szudéta-vidékre vonatkozó igényéről. A csehszlovák kormány a szerződést megszegve több alkalommal is a szállítások felfüggesztésével tartotta sakkban az osztrák kormányt. Ausztriát eközben súlyos élelmiszerhiány is sújtotta, amit a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságból érkező importtal kívánt enyhíteni. Egy 1919 decemberében megkötött egyezmény értelmében az élelmiszer ellentételezéseként Ausztria vasúti mozdonyokat szállított, illetve javított Belgrád részére, ezt azonban a délszláv kormány 1920 áprilisában felmondta. Az új szerződést – amely Ausztria részéről a mozdonyokon kívül más iparcikkek szállítását is előírta – csak 1920. szeptember közepén írták alá.

téritablement dénonce” [egyoldalúan felmondott], tisztán politikai okokból. Tehát bizonyos területeket meg kell kapnunk, hogy függetlenebbül élhessünk, mert ekkor a retorzió lehetősége meglesz, és akkor két inkább egyenrangú fél állván szemben, a másik is fogja respektálni az egyezményeket. Csak így lehet az „*accords économiques*”-ok alapján a mindenki által annyira óhajtott békés fejlődést biztosítani. D. erre Chorin, Bíró és előttem kijelentette, hogy ő proponálni fogja a határnak az etnográfiai adatokkal megegyező megváltoztatását. Ezt annál is könnyebben teheti, mondtam, mert a tótokkal még 1918-ban volt egy ilyen megegyezésünk (Hodzsza–Bartha),¹⁹² amelyet a csehek erőszakkal döntöttek meg.¹⁹³ Ezt a szerződést jó volna megszerezni neki.¹⁹⁴ Ő még hozzáfűzte, hogy most már csak így bírja elgondolni a béke fenntartását, de ha ezt megkapjuk, azt hiszi, hogy legalább 25 évig nem fogunk háborús szándékokkal foglalkozni. Hogy neki ezen propozíció megtételére komoly szándékai vannak, azt több dologból láttam. Például nagyon érdeklődött, mi tudunk a „*commissions de délimitations*” [határmegállapító bizottságok] összetételéről. Vajon nem lesz-e ott túl sok katona? Kitől fog függeni etc.? Ezzel csak azt akarom mondani, hogy ő maga mindent meg fog tenni, de látom, hogy maga sem biztos a sikerben.¹⁹⁵ Salgón látott erdélyi menekülteket is. Nagy

¹⁹² Bartha Albert (1877–1960) katonatiszt, hadügyminiszter (1918. nov. 9. – dec. 12.). Milan Hodža (1878–1944) szlovák politikus, a magyar, majd a csehszlovák parlament képviselője, 1918–1919-ben a csehszlovák kormány magyarországi megbízottja. Hodža 1918. november 24-én érkezett Budapestre, ahol tárgyalásokat kezdett Jászi Oszkárral, a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó tárca nélküli miniszterrel. Egy korabeli laptudósítás szerint már november 30-án elvi megállapodás született arról, hogy a „tót imperium” alá kerülő területeken „szlovák fennhatóság alá kerül a közigazgatás, az igazságügy és a közoktatásügy. A gazdasági vonatkozású ügyeket tovább is Budapestről intézi a magyar kormány, tehát ide tartoznak a vasutak és más közlekedési eszközök, a pénzügy, adóbehajtás, a közlelmezés stb. [...] A megállapodás szerint a városok közül Pozsony, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Dobsina, Gölnicbánya, Kassa, Ungvár és több más város marad magyar közigazgatás alatt. Tót impérium alá kerül: Bártfa, Kisszeben, Eperjes, Késmárk. Szepesbela, Igló, Rózsahegy, Pöstyén, Szliács és a Tatra nagy része.” Lásd Általánosságban befejezték a tótkérdés tárgyalását. Budapesti Hírlap, 1918. december 1. 2–3. A magyar értelmezéssel szemben Hodža teljes állami szuverenitásra tartott igényt a megjelölt területen. December 2-án a prágai kormány közbelépésére a tárgyalások megszakadtak, majd némi szünet után – immár Bartha bekapcsolódásával – tovább folytatódtak. December 6-án Bartha és Hodža arról értesítette Ferdinand Vix alezredest, a budapesti antantmisszió parancsnokát, hogy megállapodásuk értelmében az ideiglenes demarkációs vonal a szlovák–magyar nyelvhatárnál húzódik, a Dévény–Bazin–Pered–Érsekújvár–Verebely–Bát–Losonc–Szomolnok–Gölnicbánya–Gálszécs–Töketeremes–Nagymihály–Szobránc–Homonna–Laborc vonal mentén, ám az csak a Párizsból érkező újabb rendelkezésekig marad érvényben.

¹⁹³ A szövetségesek újabb jegyzéke december 23-án a nyelvhatárnál jóval délebbre – a Duna–Ipoly–Losonc–Rimaszombat–Gönc–Ung vonalig – tolt a demarkációs vonalat.

¹⁹⁴ Az egyezmény szövegét nem ismerjük. Az események után egy évtizeddel Bartha egyenesen tagadta, hogy megegyezett volna Hodzával a demarkációs vonalról. Lásd Hodzsza 1918-ban nem demarkációs vonalat, csupán „tót miniszteri tárcát” kívánt a Károlyi-kormánytól. Budapesti Hírlap, 1929. január 3. 5. Vö. *Suba János*: Demarkációs vonalak Felvidéken 1918. (Kartográfia-elemzés.) Közép-Európai Közlemények 11. (2018) 1. sz. 107–125. Vö. 224. jegyz.

¹⁹⁵ A francia parlamentnek természetesen nem volt joga a trianoni béke – mint sokoldalú nemzetközi szerződés – felülbírálatára, azt csak egészében fogadhatta vagy utasíthatta el. A magyar határok etnikai elvű módosításának kivitelezése csak úgy volt elképzelhető – s még úgy is bajosan –, hogy a

szimpátiát mutatott a parasztok iránt, akikkel folyton szóba kellett állni. A szociális állapotok iránt is erősen érdeklődött, és amit látott és hallott, az igen kielégítette. A salgói kirándulás igen jól sikerült, a fogadtatásról minden oldalról gondoskodtam. A miniszter úr által jelzett baranyai misszió nem jelentkezett a nekik kitűzött órában. De az álló gyárakra mutatva és a vasárnap nem járó vonatokra hivatkozva mondtam, hogy jó volna a szerbeket Pécsről mielőbb kitenni.¹⁹⁶ Hazafelé jövet az igazán rossz utakon D. egyszerre akkorát zökkent, hogy majd kirepült a kocsiból. Látja, mondtam, így néznek ki a legjobb útjaink. Mondja meg Párizsban, ha a mi háborús szándékainkkal töltik meg a fejét, hogy a saját bőrén érezte, hogy még ha akarnánk se tudnánk háborút viselni. *C'est évident* [ez nyilvánvaló], felelte nyögve. A szabadkőművesekről beszélve kijelentette, hogy ő nem az, de azért nem hiszi, hogy okos volt őket feloszlattunk,¹⁹⁷ mert azt mondja, hogy befolyásos tagjaik folyton látogatják Masarykot¹⁹⁸ és Benescht¹⁹⁹ [sic!].

Ullmann-nal²⁰⁰ terveik vannak, mert Fouchet, hogy összehozza őket, meghívta szerdára²⁰¹ ebédre. Én fogok beszélni U.-nal, és óvatosságra intem. Addig nem is akartam D.-t elvinni Ullmannhoz, míg el nem dől, vajon jön-e Dulieni²⁰² Pestre vagy nem. Ha megjött volna, talán jobb lett volna az egész dolgot Dulienire bízni.

Még néhány szót kívánok szólni a titkáráról. M. Moleyre egy igen intelligens, agilis fiatalember, aki a háború alatt a berni francia követségen „*renseignement*” [tájékoztatási] szolgálatot tesz. Jelenleg ügyvéd. Észrevettem, hogy egész

határmegállapító bizottságok tesznek javaslatot nagyszabású kiigazításokra, amelyet a nagyhatalmak és az érdekelt felek magukéva tesznek. Ebben a folyamatban lehetett – volna – szerepe a francia parlament állásfoglalásának.

¹⁹⁶ Vö. 164. jegyz.

¹⁹⁷ A magyarországi szabadkőműves szervezeteket az 1920. május 18-án kelt, 1550/res. B. M. sz. rendelettel oszlatták fel – az intézkedés indoklásában a szabadkőművességnek „a háború felidézésében, a háború folyamán, majd [...] a defetizmus és az általános destrukció felkeltésében s állandó élesztgetésében, a forradalomnak és a bolsevizmusnak felidézésében való tudatos aknamunkája” szerepelt. A központi funkciókat betöltő Podmaniczky utcai páholyház a szélsőjobboldali Magyar Országos Véderő Egyesület székháza lett.

¹⁹⁸ Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) cseh(szlovák) szociológus, filozófus, politikus. Az első világháború idején a csehszlovák függetlenségi gondolat hirdetője, az önálló Csehszlovákia egyik megalapítója, köztársasági elnök (1918–1935).

¹⁹⁹ Edvard Beneš (1884–1948) cseh(szlovák) jogász, politikus. Masaryk oldalán a független Csehszlovákia szószólója, majd csehszlovák külügyminiszter (1918–1935), később több ízben miniszterelnök és köztársasági elnök.

²⁰⁰ Ullmann Adolf báró (1857–1925) bankár, 1909-től haláláig a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatója, aki már 1920 januárjában tárgyal Loucheurrel Párizsban magyarországi francia tőkebefektetések lehetőségéről.

²⁰¹ 1920. okt. 27-ére.

²⁰² Mario Dulieni (?–?) olasz származású francia üzletember, Daniélou üzleti ügyintézője. Egy fertőzés miatt két hétig járóképtelen volt, így nem tudott 1920 októberében Budapestre utazni.

nap eltűnik, és folyton a francia konzullal²⁰³ van együtt, s tőlem is a gazdasági előkelőségek után érdeklődik. Hogy kiderítsem, mit csinál, erőszakoltam, hogy kísérjen el Salgóra. Ott egy eminens gazdasági környezetben gondoltam, majd speciálisan kiterjeszttem rá a figyelmet. Tényleg láttam is, hogy minden „prix” [ár], „prix de revient” [önköltségi ár], „rendement” [hozam], „marché” [kereslet] és „matières premières” [nyersanyagok] adatot feljegyzett. D. ezen mulatni látszott, de mivel ő egy okos ember, azt hiszem, ez inkább csak nekem szólt. A benyomásom az, hogy míg D. reprezentál és igyekszik figyelmet Moleyre-ről elterelni, addig az utóbbi szaglászik igazán gazdasági lehetőségek és politikai adatok után. Azt hiszem, D. argumentumokat keres, amivel Párizsban anélkül, hogy kompromittálná magát, síkra szállhat mellettünk oly irányban, mely saját gazdasági előnyeit is támogatni fogja. Azt hiszem, fő feladatunk volna arra ügyelni, hogy az ő előnyeik igazán fedjék a mieinket, és valahogy ezeket felül ne múlják.

Csáky István
köv. attaché

10-[d]ik és 11-[d]ik jelentés a Daniélou-féle misszióról – Budapest, 1920. X. 26.

Ma kifejtette D., hogy miért hiszi, hogy nehéz lesz nekünk Franciaországban egy kölcsönt kapnunk. Azt mondja, tudomása szerint szomszédaink is fordultak volt már ilyen kéréssel hozzájuk, de elutasításra találtak, így most furcsa lenne, ha mi, volt ellenség, kapnánk. Ebből is csak azt akarom következtetni, amit előzőleg már voltam bátor jelteni, hogy Franciaország „*veut ménager l’opinion publique de nos voisins*” [kézben akarja tartani szomszédainknál a közvéleményt]. Ez lesz a határ, ameddig el fognak menni, de ugyanakkor nem fogják elmulasztani ezt az „opinion”-t úgy megdolgozni, hogy nekik tágabb teret engedjen a mi kielégítésünkre. D. meggyőződése, hogy a béke Közép-Európában csak így tartható fenn. Ő munkálatait két részre osztja: 1° *rapport* a külügyi bizottság előtt, amely most változtatni fog, főleg a konklúziókban; 2° *discours à la chambre* [beszéd a Kamarában – értsd: a Képviselőházban], melyben a szerzett tapasztalatokat fogja kifejteni. Nagy *débats*-kra [vitákra] nézete szerint akkor fog sor kerülni, ha az „*extrême gauche*” [szélsőbaloldal],²⁰⁴ mely nekünk nagy ellenségünk, beléje köt. Roppant hatott rá is, de különösen a titkárára a nagy és egységes nemzeti érzés, amelyet nálunk észrevenni véltek. A titkár, aki D.-nak igen bizalmas embere,

²⁰³ Budapesten ekkor csupán egy francia konzuli hivatal működött a főbiztosság alárendelésében – e hivatal munkatársa volt Jean de Vréville (?-?), aki 1924-ben valóban budapesti konzul lett. Csáky feltehetőleg őrá, esetleg a gazdasági ügyekben járatos Raoul Chélard (1857–1939) kereskedelmi attaséjára utal.

²⁰⁴ A szocialisták parlamenti csoportja.

különösen azt bámulta, hogy még a „*poule*”-ok [tyúkok – értsd: prostituáltak] is ugyanazon nemzeti argumentumokat használják, mint „*vos homme d'état*” [az Önök államférfiai]. Én erre azt mondtam, hogy ez természetes, hisz az igazán nagy igazságok azok, amelyek a népben élnek. Az szenved. És rájön, hogy mért kell nélkülöznie. Azt persze nem tudta, hogy a kérdéses *poule*-t előző nap megdolgoltam, hogy mit mondjon. Kitűnő hatással volt a rutén parasztküldöttség, melyet kérésemre Kutkafalvy²⁰⁵ hozzájuk vezetett. Mikor este D. közölte velem, hogy a rutének, akiket idáig „nem akartam” hozzája bocsátani, mégis beférkőztek hozzá, érdeklődéssel kérdeztem, hogy hogyan folytak le a dolgok. Mire ő különösen három pontot emelt ki. 1° ruténül beszéltek; 2° azt mondták, hogy ha nem szabadítják meg őket a csehektől, fegyvert fognak; 3° sírva kezét csókoltak neki. Ez a látogatás szörnyen imponál neki, mert mindenkinek elmondja. Amilyen „*Effektenhascher*” [hatásvadász], nincs kizárva, hogy a *tribune*-re [szónoki emelvényre – értsd: a Képviselőház elé] viszi. Azt mondtam legalább neki, hogy a kézcsókló öreg paraszt képe nagyszerűen hatna a nagy francia lélekre! Ullmann-nal beszéltem. Ő csak kis „*allusion*”-t [célzást] fog tenni, hogy reméli, hogy ő is, mint sok más honfitársa, nem fogja elmulasztani bizalmát az újrácépülő Magyarország iránt azáltal tanúsítani, hogy valami „*Geschäft*”-ben [üzletben]²⁰⁶ részt vesz. Itt nem a haszonról, de a bizalomról van szó, melyet 20 fr-kal is kifejezésre lehet hozni. Ebben megállapodtunk, azt hiszem, és sem nem sok, sem nem kevés.

A Berthon–Troismonts²⁰⁷ klikk-kel a[z] *Haut-Commissariat* [főbiztosság]²⁰⁸ igen rossz viszonyban él. Azt tartják, hogy hiába költik a nagy fizetéseket, és rontják a franciák hírét mindenféle gyanús üzlettel. Csempészetet is emlegetnek. Nem mulasztottam el rámutatni arra, hogy ilyen körülmények között ne csodálkozzanak futárincidenseken,²⁰⁹ mire de Robien megjegyezte: „*évidemment*” [nyilvánvaló]. Hogy ily hírek keringenek, ezt a miniszter úr²¹⁰ is megemlíthetné, ha még kínozzák futársérelmekkel, mert nem fog süket fülekre találni, és csak

²⁰⁵ Kutkafalvy Miklós (Nyikolaj Kurka) (1882–?) kárpátaljai publicista, ügyvéd, politikus. 1919–1922 között a Nemzeti Kisebbségi Minisztérium ruszin ügyekért felelős államtitkára, 1920–1922-ben nemzetgyűlési képviselő.

²⁰⁶ Fáradozásaiért Daniélou – amint azt a bevezető tanulmány említi – a Külügyminisztérium közbenjárására tekintélyes nyereséget biztosító kereskedelmi ügyletben lett részes 1921 elején.

²⁰⁷ Georges-Charles de Troismonts gróf (?–1930 k.) francia katonatiszt, 1919–1921-ben a budapesti francia katonai misszió parancsnokának segédtisztje századosi, majd őrnagyi rangban. Berthon (?–?) francia katonatiszt, a budapesti francia katonai misszió tagja alezrederesi, majd ezrederesi rangban. Troismonts később megtalálta a számítását Magyarországon: 1921-ben kilépett a katonai misszió kötelékéből, Budapesten telepedett le és különböző kereskedelmi vállalatok, valamint magyar–francia üzleti és kulturális szervezetek vezetőségében működött.

²⁰⁸ A Fouchet vezette budapesti francia képviselet.

²⁰⁹ Konkrét esetet nem ismerünk, de Csáky feltehetőleg arra utal, hogy valamely francia futár(ok) személyével vagy csomagja(ik) tartalmával kapcsolatban merült fel a csempészés gyanúja.

²¹⁰ Csáky Imre gróf külügyminiszter.

elmérgesíti a viszonyt a civilek és a katonák között. Ez alkalommal nem mulasztottam el meggyőződni arról sem, vajon igaz-e, amit W. úr²¹¹ gróf Khuen-Héderváry tanácsos úrnak²¹² mondott, hogy a vagonlakóknál tett látogatás kitűnő hatását a francia katonai misszió tagjai azzal akarták lerontani, hogy maguk kerestek azonnal lakásokat, mintegy bizonyítékul arra, hogy ha akarnánk, el tudnánk őket helyezni. Többször agit adtam neki arra, hogy ezt az orrom alá dörzsölje, amit meg is tett volna, ha a dolog igaz lenne. Mindenesetre, hogy mindennek elejét vegyem, azt mondtam az előbb említett beszélgetés folyamán: „ne csodálkozzék kérem, ha a tisztjeikről ilyen nem éppen hízelgő hírek keringenek, hisz a napokban is megtörtént, hogy ezek az urak privát lakások után érdeklődtek, és azonnal is kaptak csomó ajánlatot a hírhedt vagyonos osztálytól, ugyanazoktól, akik ha menekülőket akarunk hozzájuk vinni, orvosi bizonyítványokkal stb. jönnek.” Hallier tábornokról²¹³ is volt szó. Úgy civilek, mint katonák ellene dolgoznak. Én azt mondtam, hogy nézetem szerint ebben az esetben nehéz lesz azt mondani, hogy az angolok vagy olaszok küldték ide Hallier-t. Fouchet azt mondta: „*attendez, il n'est pas encore là*” [várjon, még nincs is itt]. De Robien Noulens-nak²¹⁴ ír, hogy ezt elhárítsa. D. egy rapportot küldött. D. titkára azt a tanácsot adta nekem, hogy később is, ha vannak ilyesfajta nehézségeink, írjak. D.-nak, aki hamarabb fog intézkedhetni, mint ha hivatalos úton történnék. Véletlenül megtudtam, hogy a francia klérus kinevezésére és irányítására döntő befolyása van Rómában a francia *séminaire supérieur*-jének [szeminárium főnökének]. Ő nevezte ki Msgr. Dubois-t²¹⁵ párizsi érsekké. Ez jóban van D.-val, és neki mindent besúg, mert egy odavaló falubeli parasztnak a fia. Jó volna gróf Somssichcsal²¹⁶ tudatni. A nevét nem jól értettem (Lafont?),²¹⁷ de nem mertem érdeklődni.

²¹¹ Személyét nem tudtuk azonosítani.

²¹² Khuen-Héderváry Sándor gróf (1881–1947) diplomata. A Külügyminisztérium Politikai Osztályának vezetője (1920–1925).

²¹³ Henri Hallier (1866–1956) francia tábornok. 1919-től a bécsi francia katonai misszió parancsnoka, majd a katonai ellenőrző bizottság francia tagja, egyben a francia követség katonai attaséja. Budapestre vezényléséről nincs tudomásunk.

²¹⁴ Joseph Noulens (1864–1944) francia politikus, diplomata. Parlamenti képviselő, majd szenátor (1920–1924), különböző posztokon több kormánynak is tagja, 1919–1920-ban mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter. Közbenjárásától azért lehetett eredményt remélni, mert 1913–1914-ben a hadügyminisztériumot vezette.

²¹⁵ Louis-Ernest Dubois (1856–1929) francia katolikus főpap. Rouen (1916–1920), majd Párizs érseke (1920-tól haláláig). Bár a pápa csak 1920. december 13-án emelte Dubois-t az augusztus végén megüresedett párizsi érseki székbe, diplomáciai körökben, úgy látszik, már hetekkel korábban tényként beszéltek kinevezéséről.

²¹⁶ Somssich József gróf (1864–1941) diplomata. Magyarország külügyminisztere (1919. nov. – 1920. márc.), majd szentszéki követ (1920. júl. – 1924. szept.).

²¹⁷ Henri Le Floch (1862–1950) francia teológus. A Rómában működő francia papi szeminárium rektora (1902–1927). Posztjáról a pápa kérésére távolították el, mert szoros kapcsolatot ápol az Action Française nevű radikális jobboldali szervezettel.

A balatoni kirándulás kitűnően sikerült. Ő az „*état de l'agriculture*”-t [mezőgazdaság helyzetét] akarta látni ott, ahol az oláhok nem voltak. Azt tapasztalta, hogy „*vous manquez d'engrais artificiel et de machines agricoles*” [Önöknél kevés a műtrágya és a mezőgazdasági gép]. Pécszet ez alkalommal ismét felemlítettem.²¹⁸

Jó hatással volt az, hogy a miniszter úr beléje nagy bizalmat látszott helyezni. Ezt nem nekem, de Fouchet-nak mondta. Azt hiszem, ez a hiú ember, ha még gazdasági érdeklődése is ide lesz irányítva, nem fogja elmulasztani, hogy ezen bizalomra érdemesnek mutatkozzék, már azon szempontból is, hogy a befolyását dokumentálja.

Csáky István
köv. attaché

12-[d]ik jelentés a Daniélou-féle misszióról – Budapest, 1920. X. 29.

Ma reggel 10:15-kor elutazott Daniélou. Fouchet és de Robien bizalmasan megmondták nekem, hogy D. nem fog a ratifikáció ellen konkludálni,²¹⁹ mert ennek nem volna értelme, ha mi már úgyis ratifikáltunk, azonfelül attól is fél, hogy ez a kormány bukását vonná maga után, és esetleg egy baloldaliabb kormány jutna hatalomra. Mindezt az éjjel D. megbeszélte de Monzie szenátorral,²²⁰ aki egy magánügyben (egy *sequestre* [vagyonzárolás] dologban magyar klienst vállalt) tegnap este ideérkezett. De Monzie, melleleg megjegyezve, nagy barátunk (*pour cause* [okkal]), és Daniélouval ellenkező véleményen van, amennyiben a trianoni szerződés elvetését fogja a szenátusban javasolni.²²¹ De Monzie volt miniszter,²²² hétfőn fog visszautazni. Ami D. proposícióját illeti, ő a tribune-ön le fogja szegezni azt a határt, mely etnográfiailag megfelel és amely a mi megélhetésünkre és Közép-Európa békéjének a helyreállítására szükséges. Ezt nekem Fouchet is megerősítette. De bizonyára már azért is meg

²¹⁸ Vö. 164. jegyz.

²¹⁹ Véggövekeztetése nem szól majd a ratifikáció ellen.

²²⁰ Anatole de Monzie (1876–1947) francia politikus. Parlamenti képviselő, szenátor (1920–1929), különböző posztokon több kormánynak is tagja, 1920–1921-ben a trianoni békeszerződés ratifikációjának szenátusi előadója, a gyenge magyarbarát francia irányzat egyik legaktívabb képviselője.

²²¹ A szenátus 1921. július 11-ei ülésén de Monzie – aki akkor már nem volt az ügy előadója – valóban ellenezte a trianoni békeszerződés ratifikálását, s erre szólította fel a többi szenátort is. Lásd *Journal Officiel de la République Française* (Débats parlementaires: Sénat), 1921. július 12. 1696–1700.

²²² De Monzie ekkor még nem volt miniszter, de 1913-ban és 1917-ben is tagja volt a kormánynak mint a kereskedelmi flottáért, illetve a tengeri kereskedelemért felelős államtitkár. Lásd 220. jegyz.

fogja tenni, hogy üssön egyet Tardieu-n,²²³ aki bizonyára más véleményen lesz és aki neki személyes ellensége.²²⁴ Én azt ajánlottam neki, hogy álljon a *lettre d'envoi* [kísérőlevél] alapjára, és annak a „*termes vagues*”-jait [bizonytalan megfogalmazásait] öntse ezekbe a pozitív klauzulákba, amelyektől azután függővé tenné a ratifikálást.²²⁵ Ez esetben, mondtam neki, a *commission de délimitation* [határmegállapító bizottság] nem mint olyan menne ki, hanem *commission de contrôle* [ellenőrző bizottság], amely hivatva volna egy a francia parlamentben leszögezett álláspont helyességét megállapítani. Mondanom sem kell, hogy ez mennyire megkönnyítené a mi helyzetünket. Viszont, azt hiszem, a csehekét is. D. ezt elfogadni látszott. Ez egyszersmind biztosítaná a francia kurzust Magyarországon, mondtam neki. Mert féltő, hogy ha önök Teleki–Csákyt bukni engedik az eredménytelen franciapolitika folytán, akkor az új kormány csak egy új iránnyal jöhetne. Megmondtam azt is, hogy ez a második alkalom, ahol örökre megnyerhetik Magyarországot. Búcsúzásul átadtam neki a Hodzsa–Bartha-féle egyezményt és térképet,²²⁶ a rutén kérdésről írt könyvem,²²⁷ és mivel azt hiszem, hogy földrajzi okoknál fogva ez ma összefügg a kisantant kérdésével, az ismert „*Abhandlung*”-omat [értekezésem]²²⁸ is a kisantantról. Azt mondta, hogy legalább az úton lesz mit olvasnia. És erre számítottam is.

Belpolitikai kérdésekben meg van győződve, hogy a konszolidáció jól halad és hogy a royalizmusban az egész ország közvéleménye találkozik.

Végeredményben azt hiszem, hogy a D.-féle misszióknak különösen a jövőre nézve sok haszna volt.

Csáky István
köv. attaché

P. s. De Monzie-t felhossa Fouchet a miniszter úrhoz.

²²³ André Tardieu (1876–1945) francia politikus. Parlamenti képviselő, különböző posztokon több kormánynak is tagja, három ízben miniszterelnök, 1919–1920-ban Clemenceau első számú munkatársa a párizsi békekonferencián.

²²⁴ Kettejük ellentéte feltehetőleg a Clemenceau–Briand rivalizálásból fakadt, s 1919–1920 fordulóján a Clemenceau köztársasági elnökké választását támogató Tardieu már élesen szembekerült az ellenkampányban hangadóként fellépő Daniélou-val.

²²⁵ A magyar kormány azt akarta elérni, hogy a francia parlament a ratifikálás fejében követelje meg: a határok végleges kijelölése alkalmával a határmegállapító bizottságok érvényesítsék az etnográfiai szempontokat – vagyis az államhatárt az érintett területek nemzetiségi viszonyainak figyelembevételével vonják meg.

²²⁶ Az eredeti egyezményt és térképet nem ismerjük. Lásd 192. és 194. jegyz.

²²⁷ *Étienne de Csáky*: La question ruthène. Paris–Bp. 1920.

²²⁸ Ezt a művet nem ismerjük.

THE DANIELLOU MISSION

by Miklós Zeidler

SUMMARY

The Peace Treaty of Trianon had to be ratified by all the signatories. The French House of Representatives asked Charles Daniélou to be the rapporteur of the bill. Daniélou had started his political career in the clerical right wing, but at the time of World War I was already one of the confidants of Aristide Briand. The Hungarian representation at Paris made efforts to win the support of Daniélou as early as September 1920. In October Daniélou undertook a two-week study trip to Hungary, where he met several political and economic leaders, as well as those of the national minorities, and made several visits to the countryside. He was constantly accompanied by the diplomat István Csáky, who prepared detailed reports about their travels and conversations. In his own report, completed in November, while criticizing some of the stipulations of the Peace Treaty of Trianon, Daniélou nevertheless proposed that it should receive parliamentary ratification. For some time, however, he continued to be reckoned in Hungarian governmental circles as one of the key figures in a potential Franco-Hungarian rapprochement.

A MURAVIDÉKI SZLOVÉNOK ÉS A MURA MENTE HELYZETE 1918 ŐSZÉTŐL A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG LÉTREJÖTTÉIG*

A történelmi Vas és Zala vármegyék szlovénok és horvátok lakta részén az első világháború előtti időszakban a muraközi horvát lakosság esetében beszélhetünk saját nemzeti tudatuk erőteljesebb megéléséről. A Mura mentén élő szlovén közösség nemzeti ébredése a muraközi horváténál szerényebb mértékű volt, annak ellenére, hogy a 70-75 ezer főt számláló népcsoport évszázadokon át őrizte anyanyelvét és szokásait. Az első világháború előtti két-három évtized erőteljesebb magyarosító intézkedéseinek hatása érződött a szlovénok nemzeti tudatán (leginkább abban, hogy a magyar nyelvet beszélők aránya jelentősen megnőtt), ami a közösség beolvadási folyamatát kifejezőbbé tette. A dualizmus idején a két egymás mellett élő, viszonylag kis lélekszámú szlávnyelvű közösség közül a muraközi horvátok kevésbé, míg a Mura menti szlovénok sokkal inkább Magyarországcentrikusak voltak. Mivel a Muraköz a zágrábi püspökséghez tartozott, az ottani horvát lakosság részéről – amint azt mindkét térség korabeli kutatója, Gönczi Ferenc megállapította –, a horvát érzelmű papok szlávcentrikus tevékenysége miatt magyarellenes jelenségek is elő-előfordultak.¹ A Mura folyótól északra fekvő, szlovénok lakta területen lévő plébániák a szombathelyi püspökség részét képezték, ahol a szláv származású papság ugyan kitartott a vallási élet szlovén nyelvjárásban történő gyakorlása mellett, azonban radikálisabb nemzeti követelések 1918 ősze előtt itt nem fogalmazódtak meg. Kövágó László, aki saját bevallása szerint a marxista történetírás szellemében kutatta e két közösség helyzetét az 1960-as évek elején, még egy fontos tényezőre felhívta a figyelmet, amely szintén kihathatott az említett közösségek anyanyelvének megőrzésére: mindkét közösség többé-kevésbé zárt tömböt alkotott. Az 1910. évi magyarországi népszámlálás adatai szerint a Muraköz mintegy 90 ezer lakosából 91,6% horvátnak vallotta magát, s a szlovénok esetében is hasonló arányú, mintegy 70 ezer főt számláló közösségről beszélhetünk.²

E tanulmányban a Mura mentén élő szlovénok jellemzésével és nemzeti tudatával, valamint e közösség nemzeti alapú „közigazgatási” megszervezésével foglalkozunk hangsúlyosabban. Az első világháború utáni hónapok eseményeinek

* A tanulmányban felhasznált magyarországi levéltári források közül az általam 2019-ben feltártakat az MTA Domus (senior) ösztöndíj keretében kutattam fel.

¹ Gönczi Ferenc: Muraköz és népe. Bp. 1895. 152–154.

² Kövágó László: A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben. Bp. 1964. 10–11.

ugyanis volt némi hatása a vidék hovatartozására vonatkozó nagyhatalmi döntésre 1919 nyarán. Fontos azonban a muraközi helyzet elemzése is, mivel így könnyebben megérthetők az első világháború utáni események, az említett két közösség közötti párhuzamok, valamint az érintett megyék magyarok lakta részén tapasztalt helyzet is.

A Muraközzel ellentétben a Muravidék regionális vagy közigazgatási egységként, akárcsak a terület mai megnevezése, a vidék Magyarországtól történő elcsatolásáig gyakorlatilag nem létezett. Az utána meghonosodott terminust illetően fontos pontosítani, hogy az 1919 nyarán bekövetkezett délszláv megszállást követően nemcsak a többségében szlovénok lakta vasi és zalai települések (a történelmi Vend-vidék) alkották a mintegy 950 négyzetkilométernyi területet, hanem a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt csaknem harminc, túlnyomórészt magyar többségű település is, a Lendva-vidéktől az Őrségig.³

Munkámban főképpen a muravidéki szlovénok és részben a muraközi horvátok nemzeti tudatát és törekvéseit vizsgálom, valamint a korabeli magyar állami és megyei szervek velük kapcsolatos magatartását 1918 késő őszétől a Muraköz megszállásáig, illetve a Muravidék esetében a Tanácsköztársaság létrejöttéig. A szlovénok lakta vasi és zalai területre irányuló jugoszláv területszerzési aktivitást, amely sorsdöntően a békekonferencia keretében zajlott, terjedelmi okok miatt itt nem taglalom, ahogyan nem térek ki a Tanácsköztársaság időszakának két fontos regionális, bár kevésbé ismert eseményére sem: az úgynevezett alsólendvai ellenforradalomra⁴ és a rövid életű (mindössze néhány napos), kalandor módon létrejött Mura Köztársaságra.⁵

A muraközi horvátok 1918 novemberében és decemberében

A Mura menti szlovénok körülményeinek és törekvéseinek ismertetése előtt röviden össze kell foglalnunk a muraközi helyzetet, a régió Muravidékkal való összefonódását, valamint a Muraközre vonatkozó horvát igényeket, amelyek az 1848-as események és az azt követő bő évtizedig tartó (1848–1860) horvát fennhatóság után különösen felerősödtek. Annak ellenére, hogy az osztrák–magyar kiegyezést követte a magyar–horvát is, a Muraközben a helyzet nem volt konfliktusmentes.

³ Göncz László: A muravidéki magyarság 1918–1941. Lendva 2001. 11–12.

⁴ Bővebben lásd *Békassy Jenő*: Zala vármegye feltámadása Trianon után – Zalai fejek. Bp. 1930.; *Göncz László*: Az alsólendvai ellenforradalom. *Lindua* 12. (2018) 20. sz. 19–26.; *Nagy Károly*: Az alsólendvai ellenforradalom. Zalaegerszeg 1925.

⁵ Bővebben lásd *Göncz László*: A »Mura Köztársaság«. In: *Göncz L.*: A muravidéki magyarság i. m. 55–64.; *Darjan Lorenčič*: 1919 Rdeče Prekmurje. *Pekel* 2019.; *Jurij Titl*: Murska Republika 1919. Murska Sobota 1970.

Ennek egyik oka a már említett, időközben érsekséggé átalakult zágrábi horvát egyházi vezetés nemzettudat-ébresztő törekvéseiben rejlett, amit a Zágrábban képzett papság erőteljesen képviselt és terjesztett. Nemcsak vallási küldetést teljesítettek, hanem a horvát nemzeti eszmét is ők ápolták, valamint a muraközi horvát értelmiség utánpótlásáról is gondoskodtak. Nem véletlen, hogy a magyar római katolikus egyház, valamint az állami és megyei vezetés hosszabb ideig fáradozott a Muraköznek a szombathelyi (vagy veszprémi) püspökséghez csatolásán, ami végül – annak ellenére, hogy azt Ferenc József császár és király is jóváhagyta – nem sikerült. Magyar részről pedig a „zágrábi hatással” párhuzamosan erőteljes asszimiláló törekvés érvényesült az oktatás és a közigazgatás terén. Az első világháború előtti évtizedekben következetesen magyar tisztviselőket küldtek a Muraközbe, az iskolákból pedig a horvát nyelvet megpróbálták minél jobban kiszorítani. A Trefort Ágoston kultuszminiszter által 1883-ban kiküldött bizottság a muraközi horvát nyelvjárást részesítette előnyben az irodalmi horvát nyelvvel szemben, annak a használatát írták elő, a horvát nemzeti tudat korlátozása és gyengítése céljából. A magyar közoktatásért felelős szervek hivatalosan közzétett adatai szerint az 1912–1913-as tanévben már egyetlen horvát tannyelvű iskola sem működött a Muraközben, a vegyes nyelvhasználatúakban pedig a magyar nyelv dominált.⁶ Az első világháború utáni kaotikus állapot, az egymás ellenében kölcsönösen zajló agitáció a muraközi magyar–horvát konfliktust még inkább elmélyítette.

A magyar miniszterelnökséget már 1918 tavaszán tájékoztatták az erősödő jugoszláv mozgalomról, s arról, hogy a Jugoszláv Klub⁷ a Muraköz iránt is érdeklődést mutat. Egy korábbi miksavári lakos, Ivan Novak⁸ agitálását, valamint a délszláv érzelmű horvát papok szerepét külön is kiemelték.⁹ Az 1884-ben született

⁶ *Kövágó L.*: A magyarországi délszlávok i. m. 32–37.

⁷ Az osztrák–magyar parlament szlovén, horvát és szerb nemzetiségű képviselői 1917 tavaszán Jugoszláv Klub név alatt tömörültek (kezdetben 33 tagja volt, mintegy kétharmada szlovén). Az elnöki tisztséget Anton Koršec szlovén politikus töltötte be, aki 1917. május 30-án a bécsi országgyűlésben felolvasta a Klub tagjainak egységes nyilatkozatát (az ún. májusi nyilatkozatot), amely a délszláv népek egyesített autonómiájának a létrehozására vonatkozott az Osztrák–Magyar Monarchia keretében. *Walter Lukan*: Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis* 62. (2008) 91–149.

⁸ A főszövegben és a lábjegyzetekben előforduló idegen, főképpen szláv (szlovén, horvát, szerb stb.) személyneveket az érintett nyelv jelenleg érvényes szabályainak megfelelően írjuk. Elsőként a keresztnév szerepel, utána következik a családi név. Amennyiben nem magyar származású, egykori osztrák–magyar állampolgár magyar nyelvi környezetben következetesen a magyar helyesírási szabályok szerint írta a nevét, illetve magyar szövegekben főképpen úgy szerepelt, e tanulmányban is azt a formát alkalmazzuk (pl. a szlovén származású Obál Béla kormánybiztos neve valamennyi korabeli magyar nyelvű szövegben magyarosan szerepelt, ami a korszak másik fontos muravidéki személyisége, Jožef Klekl esetében nem mondható el).

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Országos Levéltára (a továbbiakban: OL) Miniszterelnökségi levéltár, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter iratai. 1918–1919. (a továbbiakban: K 40) 1918–XVI. 20. A muraközi belügyi hatóság értesítése.

Novak Budapesten szerzett jogi doktorátust, miután a muraközi Perlakon ügyvédgyakornok volt, majd a Pero Magdić nevével fémjelzett *Naše pravice* című lap egyik külső munkatársa lett, és az első világháború idején költözött Zágrábba. A Muraköz képviselőjeként részt vett a zágrábi nemzeti tanács 1918. október 5–6-ai alakuló ülésén. Az újonnan alakuló délszláv állam létrejöttével kapcsolatos, különböző jellegű horvát és szerb határozatok hitelességével, valamint azok eltérő értelmezéseivel e tanulmány keretében nem kívánok foglalkozni. Csupán arra utalok, hogy a zágrábi nemzeti tanács elnökségének 1918. október 19-ei megválasztásáról közzétett hír keretében felsorolták a választásban részt vevő képviselők régióját is.¹⁰ Konkrét személyeket ugyan nem említettek, azonban feltételezhető, hogy a Muraköz képviselőjében akkor is Ivan Novak szavazott. Novak egyébként ott volt már az 1918. március 2–3-ai zágrábi megbeszélésen is, amelyen a jövőbeli horvát állam kérdéséről tanácskoztak. A Muraközre vonatkozó horvát igényt az is mutatja, hogy október 29-én, amikor a horvát Sabor (országgyűlés) kimondta Horvátország, Szlavónia és Dalmácia elszakadását Magyarországtól, a határozat második pontjában kinyilvánította, hogy a horvát tartományok a szerbek, horvátok és szlovénok teljes nemzetiségi területén megalakuló állam részei lesznek, amivel szemben nem ismernek el semmilyen meglévő területi vagy államhatárt. Mivel a Muraköz horvát lakosságának aránya meghaladta a 90%-ot, nem kétséges, hogy horvát szempontból a határozat e tájegységre is vonatkozott.¹¹ Ivan Novakot a mai horvát szakirodalom a Muraköz megszerzése kulcsfontosságú egyéniségének tekinti, aki a konkrét teendők tervezésénél és szervezésénél, majd a tájegység 1918. december 24-ei megszállásában egyaránt fontos szerepet vállalt. A Muraköz délszláv államhoz kerülése után ő lett a terület első jugoszláv kormánybiztosa.¹²

Közvetlenül az első világháború befejezése után, Horvátországban sor került a „zöld káder vagy káderek” néven emlegetett, a harcterekről túlnyomórészt szervezetlenül érkező, többségükben szláv (főleg horvát) származású katonákból és helyi elégedetlenekből (esetenként csőcselékből) összeállt csoportok garázdálkodására. November első napjaiban a Muraközbe, sőt a Murától északra fekvő területekre is áterjedtek a zavargások, amelyek megfékezése és megtorlása során a magyar hatósági szervek néhány muraközi faluban ártatlan embereket is kivégeztek,

¹⁰ *Kövágó L.*: A magyarországi délszlávok i. m. 63–65.

¹¹ Uo. 99.

¹² *Ljiljana Križan*: Dr. Ivan Novak – hrvatski narodni preporoditelj i oslobođitelj Međimurja. In: Domorodci! Međimurci! Suženstvu je našemu kraj! Izložba povodom 100. obljetnice odcjepljenja Međimurja od mađarske države. Čakovec 1919. 19–22.

bántalmaztak.¹³ A Muraköz iránti erőteljesebb horvát érdeklődésről természetesen a zalai alispán, Kolbenschlag Béla is értesült. A tájegység két főszolgabíróját (a csáktornyait és a perlakit) ezért a „legéberebb figyelemre és örökösre” utasította, 1918. október 24-én pedig személyesen kívánt tájékozódni a muraközi hangulatról, és Csáktornyára utazott¹⁴. A Csáktornyán folytatott beszélgetéseken arról győződött meg, hogy a magyar szempontból aggasztó tünetek már legalább egy esztendővel korábban is érzékelhetők voltak. Kolbenschlag szerint ez főképpen a magyarellenességre szertartó propaganda Horvátországban is erősödő hatásának volt köszönhető. Csáktornyán, illetve a Muraközben szerzett tudomást és kapott bővebb információt a „zöld káder” közeledtével jelentkező veszélyről is. Az említett csoport akkor már nagyban fosztogatott és gyújtogatott Horvátországban. Az alispánhoz eljutó adatok szerint a „zöld káder” mintegy 50 000 főből tevődött össze, és céljai között szerepelt a Muraközbe és Magyarországra való betörés is. Más forrásból (Čulinović Ferdo 1957-ben megjelent könyvében) 200 ezer emberről olvashatunk, akik közreműködtek a „zöld káderben”.¹⁵ A garázdálkodás megelőzése, valamint a Muraközben feltételezett nemzeti izgatás megakadályozása céljából Kolbenschlag alispán komoly erőfeszítéseket tett a Dráva-vonal megerősítésére. A honvédelmi miniszter rendelete alapján néhány kisebb katonai alakulatot a Muraközbe vezényeltek (a nagykanizsai 20. honvéd pót századból két századot és a 11. szombathelyi huszárezredből egy gépfegyver szakaszt említene). Néhány nappal később, miután értesültek róla, hogy a „zöld káder” betört Somogy megyébe, további néhány századnyi katonai erő érkezett. Kolbenschlag alispán közben tárgyalást kezdeményezett a varasdi főispánnal, s azt a megnyugtató információt kapta tőle, hogy a hivatalos horvát hatóság nem akar konfliktust a magyarokkal, és a nyugalom megteremtésére törekszik. Csáktornyán a környékbéli előjáróktól arról értesült, hogy „bármilyen történjék, és bárhol alakuljanak az események, hűek fognak maradni a magyar államhoz”. A perlaki járás előjáróitól azonban kevésbé biztató válaszokat kapott. Az első kedvezőtlen hírek is éppen Perlakról és az ottani járásból érkeztek november 2-án, melyek szerint a hazatérő katonák és a csőcselék fosztogatni kezdett, és ellenséges magatartást tanúsít.¹⁶ A következő napokban elszabadult a pokol, a garázdálkodók – akik az alispán szerint nem tartoztak közvetlenül a Horvátország területén fosztogató „zöld káderhez”, hanem a

¹³ Ivan Jerić: Moji spomini. Murska Sobota 2000. 53–55.; *Hatos Pál*: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története. Bp. 2018. 130–131., 330.

¹⁴ MNL Zala Megyei Levéltára (a továbbiakban: ZML) Zala vármegye alispánjának iratai (a továbbiakban: IV. 404b.) 38002/ni.1918. 1. Kolbenschlag Béla alispán helyzetjelentése a megyei törvényhatósági bizottságnak, 1918. nov. 25.

¹⁵ *Kövágó L.*: A magyarországi délszlávok i. m. 55.

¹⁶ MNL ZML IV. 404b. 38002/ni.1918. 1–2. Kolbenschlag Béla alispán helyzetjelentése a megyei törvényhatósági bizottságnak, 1918. nov. 25.

Muraközben álltak össze – mindenütt fosztogatni kezdtek, még a Murától északra fekvő, szlovénok lakta falvakban is, s néhány alsólendvai, novai és letenyei járásbeli magyarok lakta falut sem kíméltek. A helyzet annyira elfajult, hogy a főispán – belügyminiszteri engedéllyel – november 6-án statáriumot rendelt el, amely november 17-éig volt érvényben.¹⁷

A Muraközben kivégzettekről, valamint a harcokban elesettek számáról eltérő adatok láttak napvilágot. Kővágó László összefoglalója szerint a belügyminisztériumi információkra hivatkozó újságok először 50, később 30 kivégzetről írtak, Weisz Endre Zala megyei jogtanácsos a belügyminiszternek intézett jelentésében 137 kivégzettet említett, miközben Hamburger Jenő, az akkori nagykanizsai kormánybiztos utólag, a *Proletár* 1920. október 13-ai számában közzétett cikkében 173 paraszt felakasztására utalt.¹⁸ A már említett Ivan Novak 280 horvát áldozatról beszélt, akik között feltehetően nemcsak a statárium által kivégzettek, hanem a statárium előtti harcokban elesett muraközi horvátok egy része is szerepelhetett. Kővágó László többször idézett írásában megállapította, hogy a muraközi események nem használhattak a horvát–magyar viszony javulásának.¹⁹ A zágrábi nemzeti tanács kihasználta az eseményeket arra, hogy a muraközi horvátok megvédése címén határozottan kinyilvánítsa és nyomatékosítsa a tájegységre irányuló igényét. A területszerzés célja volt fontos, az említett területet nem igazán foglalkoztatta, hogy a november első napjaiban bekövetkező muraközi lázadás inkább szociális vagy magyarellen es alapon történt-e. Kővágó – az egy pártrendszer történetírási elvárásának szellemében – a szociális mozgatórugóra helyezte a hangsúlyt (amit rajta kívül mások, például a muravidéki Jerič is, állítottak). Ennek valóságtartalmát ugyan nehéz cáfolni, de az biztos, hogy a horvát nemzeti integráció szempontjából a másik, a nemzeti szempont jött jobban kapóra.²⁰ A magyar hatóság beavatkozásáról, amely a statárium formális megszűnése után is folytatódott, a *Zalai Hírlap* úgy számolt be, hogy a Muraközben a „lényegesen felemelt létszámú muraközi csendőrsökök szorgalmasan dolgoznak, hogy a múlt hetekbeli rablások és fosztogatások tettei az igazságszolgáltatás keze alá kerüljenek”.²¹ A statáriumot bevezető zalai főispánt, Bosnyák Gézát, Hamburger Jenő kormánybiztos javaslatára, a minisztertanács felmentette tisztségéből, mivel őt tették felelőse a muraközi durva, sok ember halálát okozó fellépésért, valamint – közvetve – a Muraköz már feltételezett elvesztéséért. A főispán felmentését a

¹⁷ MNL ZML Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV.402.a.), 1918. dec. 13. 38002/1918. 362.

¹⁸ Kővágó L.: A magyarországi délszlávok i. m. 102–103.

¹⁹ Uo. 104.

²⁰ Uo. 105.; Jerič, I.: Moji spomini i. m. 40–44.

²¹ A Muraköz ügye. Zalai Hírlap, 1918. november 29. 1–2.

Zala Megyei Törvényhatósági Bizottság 1918. december 13-ai ülésén formálisan is elfogadták.²²

Időközben, 1918. október 29-én, megalakult a Szlovén–Horvát–Szerb Állam,²³ Zágráb központtal, ami a Muraközben – a zavargásokkal, valamint a statárium általi durva megtorlással párosulva – rendkívül feszült hangulatot idézett elő. A tájegység központi helyén, Csáktornyan koncentrált a magyar értelmiség, valamint a magyar érzelmű lakosság jelentős hányada, ezért ott a jugoszláv „veszélyre” különös érzékenységgel figyeltek. Az események hatására a csáktornyai nemzeti tanács nevében Isoó Viktor elnök levelet intézett Károlyi Mihály miniszterelnökhöz, melyben figyelmeztetett arra, hogy „a délszláv birodalom a Muraközt is magának követeli”. Isoó szerint a lakosság Magyarországhoz ragaszkodott, „mert a Zrínyiek földje ezer éve Magyarországhoz tartozott”, valamint azért, mivel „nagyközségeit ízig-vérig magyar értelmiség, falvait pedig oly különleges nyelvjárású horvát nép lakja, amely eddig mindig örömmel vallotta magát Magyarországhoz tartozónak”.²⁴ Ahhoz nem fér kétség, hogy a nemzeti tanács elnökének álláspontját a Muraközben többen vallották, amint azt Kolbenschlager alispán korábban már említett kérdésére a csáktornyai eljárás előjárói is megerősítették, azonban ez nem volt többségi vélemény. Alapítan magyarózkodásnak tekinthetőek Isoó azon sorai, melyekben azt hangsúlyozta, hogy a Drávától délre élő, kevésbé művelt lakosságtól a muraköziek merőben eltértek. Abban azonban igaza volt, hogy a muraközi horvátok nyelve különbözik a Dráván túli horvátok és a stájer határszél mentén élő szlovénok nyelvétől. A csáktornyai nemzeti tanács elnöke idézett levelét azzal a kéréssel zárta, hogy a miniszterelnök támogassa a Magyarország mellett maradás érdekében kifejtett agitációt.

A muraköziek hangulatára, valamint a Muraközzel kapcsolatosan horvátországi oldalon kialakult elképzelésekre az 1918. november 13-án megkötött belgrádi konvenció is hatással volt, mivel annak értelmében Magyarország és a létrejött délszláv állam közötti határ nyugati részén a Dráva folyó képezte a demarkációs vonalat. A horvát érdekek szempontjából ez kedvezőtlen fejlemény volt, mert a Muraközt a Szlovén–Horvát–Szerb Államon kívül hagyta. Éppen a belgrádi konvenció megszületésének napján, 1918. november 13-án került sor horvát részről a Muraköz elfoglalásának első kísérletére. Kővágó szerint a „statárium elől menekülő muraköziek segélykérésére” Varasdról három század, túlnyomórészt

²² Kővágó L.: A magyarországi délszlávok i. m. 106–107.; MNL ZML IV.402.a. 1918. dec. 13. 38002/1918. 362.

²³ A Szlovén–Horvát–Szerb Állam a felbomlott Osztrák–Magyar Monarchia délszlávok lakta részeiből 1918. október 29-én, konföderatív alapon létrejött államalakulat volt, amely a Szerb Királysággal való egyesüléséig, 1918. december 1-ig létezett.

²⁴ MNL OL K 40 1918–XVI. 376. A csáktornyai nemzeti tanács elnöke, Isoó Viktor Károlyi Mihály miniszterelnöknek címzett levele, amely 1918. november 26-án érkezett meg a nemzetiségi miniszterhez.

önkéntesekből összetevődő, felfegyverzett katona kelt át a Dráván. Különösebb sikert nem értek el, hiszen mindössze Drávavásárhelyig jutottak, azonban a horvát vezetés számára ekkor bizonyosodott be, hogy csak jól szervezett erővel számíthatnak sikerre. A belgrádi egyezmény miatt ugyanis a jugoszláv kormány semmilyen legális szerepet nem vállalhatott, amit maga a trónörökös tudatott az őt Muraköz kérdésével felkereső Ivan Novakkal.²⁵ A Muraköz megszerzése, mint láttuk, régóta dédelgetett horvát törekvés volt, amelynek a november elejei zavargásokra adott magyar válasz (statárium) lendületet adott, s így akkortól a Varasd környékén szervezkedők csak az alkalmat keresték, hogy mikor tudják megszállni a területet.²⁶

A magyar kormánynak nem állt módjában a Muraköz vonatkozásában frontot nyitni, mivel az egykori társországi horvát terület akkorra már a délszláv államhoz csatlakozott, ezért más tervet fontolgatott. Jászi Oszkár autonómiát kívánt biztosítani a muraközi horvátoknak, ami – az első elképzelés szerint – a Murától északra élő szlovén (vend) közösségre is kiterjedt volna. A későbbi fejlemények hatására ettől a tervétől visszalépett.²⁷ A *Zalai Hírlap* tudósítása szerint Hamburger Jenő is hasonló jellegű autonómia-javaslatot terjesztett a kormány elé december 6-án; ő a tájegységet autonóm területté nyilvánította volna, hivatalos nyelvként a horváttal, s az iskolákban horvát nyelvű tanítással.²⁸ A belügyminisztérium az érdekelt Zala és Vas vármegyék képviselőinek a meghallgatása után két önálló, nemzeti alapú vármegye megalakítása mellett döntött, külön-külön a horvátoknak és a szlovénoknak. Úgy vélték, hogy a Mura és a Dráva közötti horvát közösség számára ez megfelelő alternatíva lehet a Magyarországtól való elcsatolással szemben. Feltételezték, hogy az erősen vallásos, római katolikus horvát népesség így már szívesebben marad a magyar állam fennhatósága alatt, mintsem a jugoszláv államban dominánsnak vélt szerb pravoszlávoknak alárendelt státusban. A muraközi „horvát megyét” a magyar kormány néhány nap alatt létre akarta hozni. Úgy tervezték, hogy az iskolákban és vallási intézményekben azonnal

²⁵ *Kövágó L.*: A magyarországi délszlávok i. m. 107–108.

²⁶ A november első felében zajló muraközi zavargásokról, valamint a megtorlások értelmezéséről eltérő volt a magyar és a horvát álláspont, ezért az eseményeket mindkét fél a saját érdekeinek megfelelően magyarázta. A varasdi nemzeti tanács elnökének, dr. Križmannak a nagykanizsai kormánybiztoshoz küldött táviratát a nemzetiségi miniszterhez is eljuttatták. Križman családottságának adott hangot a muraközi zavargások miatt, amiért a magyarokat hibáztatta, mert szerinte azok a két nép jó viszonyát megzavarják. Križman úgy értékelte, hogy a Muraközben és más vidéken történt zaklatások és kihallgatások okát a „leketlen rekvirálásokban” kell keresni. A muraközi helyzet Križman szerint nem indokolta a magyar alakulatok durva eljárását, amelyeknek a tagjai „törvénykezés nélkül akasztanak, ölnek és harácsolnak”. MNL OL K 40 1918-XVI. 782. A varasdi kormánybiztos távirata Nagykanizsa kormánybiztosának.

²⁷ *Kövágó L.*: A magyarországi délszlávok i. m. 109.

²⁸ Muraköz autonómiát kap. *Zalai Hírlap*, 1918. december 9. 2.

bevezetik a horvát nyelvet, a közigazgatásban pedig a lakosságnak díjmentesen biztosítanak tolmácsokat, mivel tudatában voltak annak, hogy a nyelvet kellő szinten bíró hivatalnokállománnyal nem rendelkeztek.²⁹ Az 1918. december 13-án és 14-én zajló belügyminisztériumi tárgyalás nagy hiányosságának tekinthető, hogy azon nem voltak jelen az érintett muraközi horvát közösség képviselői. A körülmények alapján azonban feltételezhető, hogy ha részt vesznek is a megbeszélésen, a javasolt autonómia-terv akkor már számukra kevés lett volna.

A magyar belügyminiszter – amint az az 1918. december 8-án Jászi Oszkárnak írott leveléből kiderül – utasította Zala vármegye alispánját, hogy a Dráva folyó mindkét partjának őrzését engedje át a horvát kormánynak, „ha a magyar érdekek megvédése súrlódások elkerülése nélkül lehetetlenné válnék”.³⁰ A helyzet súlyosságát jól mutatja az a főispáni megbeszélés, amelyre 1918. november 15-én a varasdi főispáni hivatalban került sor, főképp a muraközi zavargások tárgyában. Az eseményen horvát részről Kulmer Ferenc varasdi (városi és megyei) főispán, magyar részről pedig dr. Huszár Pál, a csáktornyai járás főszolgabírója voltak jelen, valamint a két érintett hadsereg képviselői, Khun György alezredes, a csáktornyai járási nemzetőrség parancsnoka, illetve a varasdi nemzeti hadsereg parancsnoka. A csáktornyai főszolgabíró a tárgyaláson ismertette, hogy Zala megye törvényhatósági közgyűlésén értékelték a Muraközben történt eseményeket, és megállapították, hogy a túlkapásokat muraközi illetőségűek vagy stájervidékiek követték el, nem pedig a horvátországi „zöld káderhez” tartozók. Szerinte ezért tovább is biztosított a „jó baráti viszony” alapfeltétele. A varasdi főispán azonban felvetette, hogy a muraközi menekültek nemzeti és politikai jellegű megtorlásokról számoltak be, amit – szerinte – nem alaptalanul tettek, ezért hangsúlyozta, hogy „az nem tesz jót a varasdi lakosságnak”. A főszolgabíró cáfolta a főispán megállapítását, és kijelentette, hogy a külső beavatkozások csupán a pusztítások utáni helyreállítást szolgálták. A tárgyalás jegyzőkönyve szerint a csáktornyai főszolgabíró érvelése semmilyen szempontból nem győzte meg Kulmer főispánt, aki elmondta, hogy egy varasdi tiszt a drávavásárhelyi (Nedelišče) események által kiváltott konfliktus megfékezésére toborzott önkénteseket. A főispán szerint a horvátországi (varasdi) oldalról „mentek rendet csinálni” a muraközi oldalra, mert olyan hírek érkeztek hozzájuk, hogy „helyben nem tudják biztosítani a rendet és veszélyeztetve van a lakosság”.³¹ Kolbenschlag alispán, aki a találkozó-
nak a kezdeményezője volt, korábban idézett beszámolójában azonban határozottan állította, hogy a novemberi zavargásoknak, melyek a főúri rend tagjai, a

²⁹ Muraköz – külön vármegye. Zalai Hírlap, 1918. december 18. 1–2.

³⁰ MNL OL K 40 1918-XVI. 909. A belügyminiszter Jászi Oszkárnak küldött értesítése, 1918. dec. 8.

³¹ MNL OL K 40 1918-XVI. 909. A 31. jegyzetben idézett belügyminiszteri értesítéshez mellékelte, a varasdi főispáni hivatalban zajló 1918. november 15-ei megbeszélésről készült jegyzőkönyv.

nagyobb vagyonnal rendelkezők és az állami szervek képviselői ellen irányultak, a Muraközben nemzeti jellege volt, hiszen magyarok ellen követték el azokat, valamint konkrét magyarellenes megnyilvánulások is bőven akadtak (például letéptek a magyar feliratokat vagy átfestették azokat, illetve magyarellenes szövegeket harsogtak).

Zágrábnak – annak ellenére, hogy áldozatokat követelt a garázdálkodások megtorlása a Muraközben – politikai szempontból kapóra jött a durva magyar fellépés. A helyzet a következő hetekben rendkívül feszült volt. Zala megye alispánja 1918. december 17-én arról tájékoztatta a nemzetiségi minisztériumot, hogy a csáktornyai főszolgabíró horvátországi sajtóhíre alapozott üzenete szerint a horvátok önkéntes légiót szerveznek a Muraköz megszerzése érdekében. A toborzást a főszolgabíró szerint a „szokol szövetség”³² végezte.³³ A horvát betörésre utaló figyelmeztetések nem voltak alaptalanok, mert 1918. december 24-én a Muraköz mindkét járását jugoszláv csapatok szállták meg. A katonai cselekményre annak ellenére sor került, hogy a formálisan érvényben lévő demarkációs vonalat a Dráva képezte. A zalai alispán hivatalos beszámolója szerint a délszláv katonai alakulatok parancsnoka felszólította a csáktornyai járás irányításával megbízott Gyömörey István tiszteletbeli főszolgabírót, hogy a járás vezetését adja át neki. Gyömörey kényszerhelyzetben átadta a hatalmat, azonban Zala vármegye nevében tiltakozott a megszállás ellen. A megszálló katonaság lefoglalta az élelmiszerállományt, a csáktornyai állampénztárt, a főszolgabírói hivatal pénztárában lévő készpénzt és egy takarékpénztári betétkönyvet, valamint az ott talált iratokat. A perlaki járás megszállása is hasonlóan zajlott. Ott Zalán Gyula főszolgabíró december 30-án adta át végérvényesen a hatalmat az akkorra már Horvátországból megérkező civil tisztviselőknek.³⁴ Matija Slavič szerint a Muraközt megszálló jugoszláv katonai alakulatban túlnyomórészt horvát nemzetiségűek voltak, valamint néhány szlovén önkéntes. A megszálló egységek

³² A szokol (szláv nyelveken jelentése: sólyom) egyesületek a szláv nemzeteknél a testnevelő tevékenységet felkaroló szervezeteként jöttek létre a 19. század közepétől, majd a század végére többnyire mozgalommá alakultak át, melyeknek – a testnevelés mellett – nemzetetérősítő politikai és ideológiai programja is volt. Tagjai (többnyire fiatalok) általában a szabadságot és a fejlődést hangoztató közegekből verbuválódtak (később túlnyomórészt baloldalinak számító körökből), míg a keresztény és népi érzelmű irányzatok – hasonló célból – ún. orel (jelentése: sas) egyesületeket alapítottak. A két világháború közötti időszakban a két különböző politikai-ideológiai közegehez tartozó szervezetek (mozgalmak) között erőteljes, gyakorta konfliktusokba torkolló rivalizálás zajlott.

³³ MNL OL K 40 1918-XVI. 945. Kolbenschlag Béla zalai alispán jelentése a nemzetiségi minisztériumnak, 1918. dec. 17.

³⁴ MNL ZML IV. 404b. 3058/ni.1919. 1. Kolbenschlag Béla alispán helyzetjelentése a megyei törvényhatósági bizottságnak, 1919. febr. 5.

főparancsnoka Slavko Kvaternik ezredes volt.³⁵ A korabeli események egyik muravidéki résztvevője, Ivan Jerič, arra utalt, hogy Perlakon azokban a napokban a lakosság egy nagygyűlés keretében kinyilvánította elszakadási szándékát Magyarországtól, valamint egyesülését Jugoszláviával.³⁶ Ez a nagygyűlés 1918. december 31-én volt, azonban már azt megelőzően is néhány településen sor került hasonló eseményre. A horvát (délszláv) hatalomátvétel tiszteletére szervezett központi muraközi nagygyűlésnek a december 27-ei csáktornyai népgyűlés tekinthető, amelyet a nagyszámú résztvevő miatt, akik a tájegység egész területéről érkeztek, a polgári iskola udvarán kellett megtartani. A rendezvény főszónoka Ivan Novak, a muraközi Horvát Nemzeti Tanács elnöke volt. A népgyűlést követően a nemzeti tanács vezetői arról döntöttek, hogy a tájegység nemzeti tanácsainak együttes, ünnepi közgyűlésére 1919. január 9-én kerül sor, és azt a napot nemzeti ünnepké nyilvánították. Azon a rendezvényen a horvát források szerint mintegy tízezer gyűltek össze.³⁷

A Muraköz megszállásával kapcsolatban a magyar VI. számú csendőrkörületi parancsnokság 1919. január 3-án jelentést küldött Székesfehérvárról a belügyminiszternek (amelyet január 9-én a miniszterelnök is megkapott). Ebben arról számoltak be, hogy a Muraközt és a Muravidéket megszálló csapatok „dalmát tengerészekből, horvátországi illetőségű volt közös hadseregbeli és honvéd katonákból, horvát illetőségű volt pécsi hadapródiskolai növendékekből, muraközi illetőségű, volt 20. gyalogezredbeli és 48. közös ezredbeli átpártolt katonákból és a megszállás pillanatában részünkről őrségen volt és fegyveresen azonnal átpártolt muraközi illetőségű katonákból” tevődtek össze (az adatokat a zalaegerszegi szárnyparancsnokságtól beérkezett információk alapján összegezték). A megszállás irányát és ütemét illetően közölték, hogy az előnyomulás Varasdról indult 1918. december 24-én hajnalban, és mindenütt meglepetést okozott. Az őrsállomásokon legelőször az őrs laktanyákat szállták meg, ezért a csáktornyai, stridovári, muraszerdahelyi, miksavári és dékányfalvi őrsök legénységét mind elfogták. Csak az alsódomborúti és perlaki őrs legénységének sikerült elmenekülnie. Az elfogott legénységet mindenütt súlyosan bántalmazták, és a laktanyákat szétdúlták. A jelentés szerint a megszálló csapatok az összes kincstári és magánvagyonot, valamint egyéb értékeket elrabolták, a legénységről még a ruhát és a lábbelijét is leszedték. Minden volt magyar őrsön azonnal felállítottak egy-két csendőrből s több katonából álló horvát őrsöt. Arra is utaltak, hogy Csáktornyaán a magyar feliratokat és a cégtáblákat mindenütt leverték s kicserélték horváttal,

³⁵ *Matija Slavič*: Naše Prekmurje. (Zbrane razprave in članki). Ed. Vrtnjak Viktor. Murska Sobota 1999. 249.

³⁶ *Jerich, I.*: Moji spomini i. m. 54.

³⁷ *Sedmak, J.*: Medjimurci! Domorodci! i. m. 47–68.

a vasutasokat viszont további szolgálatra kényszerítették. A Muraközben elfogott csendőröket Csáktornyára kísérték, s ott őrizet alatt tartották őket. A jelentésben arra is utaltak, hogy leginkább a magyar csendőrök ellen irányult a lakosság ellenszenve, amit a november elején zajló garázdálkodások megtorlásával hoztak összefüggésbe.³⁸

A Muraközt megszálló katonai alakulatok egyik csoportja, Jurišić százados vezetésével átkelt a Murán, és néhány napra – 1918. december 26-a és 1919. január 3-a között – megszállva tartotta Alsólendvát, Belatincot, Muraszombatot és több más környező települést is. Ezekről az alakulatokról a zalai alispán a törvényhatósági bizottságnak készített jelentésében azt közölte, hogy irreguláris csapatok voltak, s nagyrészt a Muraközben felfegyverzett egyénekből tevődtek össze.³⁹ Slavič szerint Jurišić csapatának a betörése, amelyben önkéntesek vettek részt egy csoport tengerésszel, a százados saját kezdeményezésére történt, amit nem egyeztettek a tágabb térség délszláv katonai vezetőivel. A Maribor (Marburg) katonai megszerzését irányító Rudolf Maister is (akit e kimagasló teljesítményéért azonnal őrnagyból jugoszláv tábornokká léptettek elő) azokban a napokban tervezte a Muravidék megszállását, azonban Jurišić akciója meglepte, és ezzel megakadályozta abban. Slavič azért is megkérdőjelezte a százados cselekedetének helyességét, mert az „nem tájékozódott a Stájerországról és a Muravidékért illetékes szlovén nemzeti tanácsnál”,⁴⁰ s emiatt – szerinte – tudatlanságának és túlkapásának súlyos ára lett.⁴¹

Miközben a Murától északra fekvő települések esetében a magyar karhatalmi alakulatok határozottan felléptek és elűzték Jurišić megszálló csapatát, a Muraközben erre nem került sor. Ivan Jerič fentebb idézett írásában azt feltételezte, hogy a magyar kormány felismerte a november elején történt zavargások megtorlásakor elkövetett atrocitások következményeit és megijedt az újabb beavatkozástól, mivel közeledett a békekonferencia. A novemberi események kétségtelenül beárnyékolták a muraközi viszonyokat, azonban Jerič véleménye mégsem tekinthető döntő oknak. A Muraközre vonatkozó magyar magatartás tényleges okát sokkal inkább Magyarország általánosan bizonytalan helyzetében, katonai szempontból reménytelen állapotában, valamint az emiatt keletkező, behatárolt mozgástérben kereshetjük. Magyarország közvetlenül a megszállást követően

³⁸ MNL OL Miniszterelnöki iratok (a továbbiakban: K 26) 1919-XXXVII. 174. A Magyar VI. sz. csendőrkerületi parancsnokság jelentése a belügyminiszternek a Muraköz és a Muravidék karácsonyi megszállásáról, 1919. jan. 3.

³⁹ MNL ZML IV.402.a. 3058/1919. A közgyűlést, amelyre az idézett alispáni jelentés készült, a politikai helyzet miatt nem tartották meg.

⁴⁰ A tanulmányban található fordítások, amennyiben nem jelezzük másképpen, a szerző munkái.

⁴¹ *Slavič, M.*: Naše Prekmurje i. m. 38., 251–253.

tiltakozott d'Esperey tábornoknál, az antant hadsereg illetékes parancsnokánál, azonban mielőtt annak válasza megérkezett volna (amely egyébként néhány nappal később nemleges volt), már sor került a magyar és jugoszláv katonai alakulatok összecsapására a Murától északra fekvő területeken. A gyorsan változó körülmények közepette, az antant közömbös, magyar szempontból kedvezőtlen viszonyulása hatására, a hadügyminiszter csak a Muravidék területének felszabadításáról rendelkezett, a Muraközt pedig a jugoszlávok kezén hagyta. A megszállt tájegység védelmét Belgrád katonailag azonnal megerősítette, annak ellenére, hogy a megszállást illetően elsősorban horvát érdekről volt szó, s a szerb politikai és katonai vezetők addig visszafogottak voltak a kérdésben.⁴²

A határvédelmi vonal parancsnoka, Habacher alezredes a megszállás kezdetekor azonnal reagált az eseményekre, és orvosolni próbálta a helyzetet. Már december 26-án jelentette a hadügyminisztérium elnöki osztályának, hogy azon a napon katonai részről Pirchner őrnagyot és Papp főhadnagyot, valamint a civil hatóság részéről dr. Krátkyt, Nagykanizsa város főjegyzőjét és Kumper tolmácsot Csáktornyára tervezte küldeni azzal a paranccsal, hogy felhatalmazott küldöttség tagjaiként a Magyarország ellen induló jugoszláv csapatok legmagasabb rangú katonai parancsnokságával tárgyalásba lépjenek. Habacher utasításokkal is ellátta őket, elsőként a demarkációs vonal megjelölését javasolta nekik. Ha pedig arra nem mutatott volna hajlandóságot a tárgyaló fél, akkor a horvátok további szándékát lettek volna kötelesek megismerni. Mivel a jugoszláv katonai hatóságok a megszállt területen egyeseket megfosztottak a szabadságuktól, az alezredes javasolta, hogy győzzék meg tárgyaló partnereiket egy vegyes bizottság felállításának fontosságáról, amelyik kivizsgálja a helyzetet. Addig pedig a fogvatartottak szabadlábba helyezését kezdeményezte. Habacher arra is utasította a küldötteket, hogy eszközöljék ki a magyar közigazgatás megmaradását. A magyar szándék őszinteségét illetően az alezredes azzal érvelt, hogy Jászi miniszter a Muraköz autonómiájáról biztosította őt, a novemberi túlkapások elkövetőit pedig felelősségre vonták, a statáriumot bevezető főispánt felmentették hivatalából. A kijelölt képviselőknek arról is tudomást kellett volna szerezniük, hogy a délszláv katonai alakulatok a Muraköz megszállását vajon az antant avagy a jugoszláv kormány rendelete alapján hajtották végre.⁴³

A hadügyminisztérium rendőri főosztályának 1918. december 30-ai jelentése, amelyet a miniszterelnökségnek, a külügyminisztériumnak és a nemzetiségi minisztériumnak küldtek, az 1918. december 25-ei alispáni telefonjelentésre hivatkozva arra

⁴² Fogarassy László: A magyar–délszláv katonai kapcsolatok története 1918–1921. In: Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. Szerk. Szita László. Pécs 1986. 537–539.

⁴³ MNL OL K 26 1918-XLI. 6663. Habacher alezredes jelentése a hadügyminisztérium elnöki osztályának, 1918. dec. 26.

utalt, hogy a megszálló csapatok parancsnoka a Csáktornyára kiküldött magyar képviselőkkel mélyreható tárgyalásba nem bocsátkozott. Csupán közölte velük, hogy a Muraközt megszállta, mivel az ottani lakosság horvát, tehát a rokonokat szabadították fel a magyar uralom alól. A kiküldött képviselők megállapították, hogy a megszálló katonaság nem szerb, hanem horvát volt, ami megerősíti az arra vonatkozó, más (főképpen szlovén) forrásból származó állításokat. A Muraközben tartózkodó jugoszláv katonaságot 2000 főre becsülték, valamint egy lovas századot és tüzérséget is láttak. A jugoszláv katonai parancsnok térképén nyilak jelölték, hogy a továbbiakban – Alsólendva mellett, amelyet közben már megszálltak – Szentgotthárdot, Zalaegerszeget és Szombathelyt is megszállják majd, s tovább menetelnek a Duna felé. A vezérkari tiszt azt is tudatta velük, hogy Nagykanizsát is el akarták foglalni. A hadügyminisztérium leveléhez mellékelte alispáni telefonüzenet a néhány nappal később bekövetkezett eseményekre is utalt. Annak alapján arról kaptak értesítést a címzettek, hogy a Muraköz határát átlépve, a jugoszlávok Alsólendva városát és vasútállomását is megszállták, és mindenkit lefegyvereztek, aki fegyvert viselt. Az alispán utalt arra is, hogy a jugoszlávok bizonyára azért választották karácsony ünnepét a megszállás időpontjául, mert feltételezték, hogy akkor mindenki békességben van.⁴⁴

A Mura mente bizonytalan voltára utal a Zala megyei főjegyző 1918. december 27-ei keltezésű jelentése a belügyminiszternek, amelyben ő is utalt a Muraköz és Alsólendva megszállására.⁴⁵ Tájékoztatta a belügyminisztert, hogy Alsólendván a hivatalok és a magyar tisztviselők tovább működtek, azonban a helyiségekben horvát csendőrök is jelen voltak. A városban a jugoszlávok 25–30 embert, akiket a zalai főispán részéről elrendelt novemberi statárium végrehajtásával összefüggésbe hoztak, letartóztattak és Horvátországba vittek, ahol rendes bíróság elé akarták őket állítani. Közülük azonban időközben (a magyar bizottság odaérkezése előtt) 17 személyt elengedtek, akikről kiderült, hogy 1918 novemberében semmiféle túlkapást nem követtek el. A jelentés folytatásában a főjegyző a Habacher alezredes által december 26-án Csáktornyára kiküldött küldöttség útjára utalt, amely szerint a jugoszláv parancsnok közölte annak tagjaival, hogy a „szerbek előrenyomulása csak privát vállalkozás, mert ők csak a Muráig szállják meg az országot”, ezért ő visszarendelte a „szerb csapatokat” Alsólendváról és környékéről. A parancsot azonban nem tartották be, aminek okát a jugoszláv parancsnok – a főjegyző jelentése szerint – azzal a feltételezésével magyarázta, hogy a Muravidékre betörő csoport más utasítást is kaphatott. Arra vonatkozóan azt nyilatkozta a parancsnok, hogy „ezen intézkedéséért és kijelentéséért felelősséget

⁴⁴ MNL OL K 40 1919-VIII. 62. A hadügyminisztérium rendőri főosztályának összefoglalója a zalai alispán december 25-ei telefonjelentéséről, 1918. dec. 30.

⁴⁵ MNL OL K 26 1918-XLI. 6702. A Zala megyei főjegyző jelentése a belügyminiszternek, 1918. dec. 27.

nem vállal, mert a megszálló csapatok közvetlenül Belgrádból és Párizsból is kaphatnak utasítást”. Ez egybecseng a szlovén visszaemlékezők, elsősorban Matija Slavič véleményével, miszerint bizonytalan volt, hogy a Lendva-vidékre betörő Jurišić százados kinek a megbízásából lépte át a Mura folyót.⁴⁶ Visszatérve a zalai főjegyző idézett jelentésére, a Habacher alezredes által a Muraközbe küldött küldöttség arról is beszámolt, hogy egy jugoszláv hadnagy indítványozta az új demarkációs vonal azonnali helyszíni megállapítását, de az mégis meghíúsult, mert mire kiértek a helyszínre, egy horvát zászlós, vélhetően felsőbb utasításra, közölte velük, hogy a demarkációs vonal megállapítására vonatkozó terv tárgytalan. A Zala megyei főjegyző jelentése szerint az volt a magyar küldöttség benyomása, hogy a jugoszláv fél „le akarta őket rázni”.

Tekintettel a sajátos helyzetre, kevésbé meglepő, hogy a magyar kormányon belül sem alakult ki egységes álláspont a Muraköz státusáról. Voltak, akik a körülményekre való tekintettel hamar lemondtak a területről, mások viszont 1919. január elején még, a december 13-ai belügyminisztériumi tárgyalás szellemében azt fontolgatták, hogy egy kormánybiztost kellene küldeni Csáktornyára. Erre utal Obál Béla szlovén kormánybiztosnak az 1919. január 11-én Alsólendván feladott távirata, melyet a nemzetiségi minisztérium címére küldött (címzettként név szerint Jekel tanácsos szerepelt). A távirat szövege a következőket tartalmazta: „Felszólítására, hogy a muraközi kormánybizottságot is vállaljak, a következő sürgős előterjesztést teszem. Muraszombatot és Vas megyét már teljesen megtisztítottam a betörő bandáktól. A Muraköz azonban még jugoszláv megszállás alatt áll. Hogy itt a két megyében a határvédelmi vonalat szervezhessem, feltétlenül szükségem volna, hogy ne csak a Muraköz, hanem egész Zala megye is kormánybizottságom alá rendeltessék, és a hatóságok ne gördítsenek utamba mindenféle oktan akadályokat. Gyorsan és erélyesen itt csak úgy lehet dolgozni, ha egy katonai parancsnokság, nem csak egy polgári hatóság intézkedik. Vas és Zala megye egy határvédelmi vonalat képez. A határvédelem érdekében áll, hogy Vas megye után legalább egyelőre Zala megyével is feltétlenül rendelkezhessem, mert csak így tudnám a katonaságot minden szükségessel ellátni és együtt tartani. Az itteni vend és horvát nép is annyira kiábrándult a jugoszláv uralomból, hogy mindenben kezünkre játszik.” Obál a továbbiakban közölte, hogy Muraszombat „szinte ingyen” biztosított élelmet a katonáknak, valamint néhány nap alatt a környék tehetősebb polgárai majdnem félmillió koronát adományoztak a kormánybiztos által kezdeményezett határvédelmi alapnak.⁴⁷

⁴⁶ Slavič, M.: Naše Prekmurje i. m. 38., 250.

⁴⁷ MNL OL K 40 1919-XVI. 119. Obál Béla kormánybiztos távirata a nemzetiségi minisztériumnak, 1919. jan. 11.

A magyar kormány a Muraköz délszláv megszállását, tekintettel a rendkívül nehéz bel- és külpolitikai körülményekre, de facto tudomásul vette, de formálisan nem ismerte el. Az adott helyzetet ideiglenesnek tekinthette, amire két alább ismertetett határ menti tárgyalás alapján lehet következtetni. A megbeszéléseken járási, illetve megyei tisztségviselők vettek részt. Mindkét eseményre 1919 januárjában került sor, és a tárgyalások eredményeként áthelyeződött a demarkációs vonal a Dráváról a Murára, sőt attól másfél kilométerre beljebb a magyar területre. Az ideiglenes határvonal alakulását illetően sajátos jelenségről volt szó, mert míg az addig érvényben lévő demarkációs vonal meghatározása az antant katonai vezetői döntése alapján történt, ezúttal kétoldalú megbeszélés keretében került sor arra. Valójában az egyik érintett fél, a délszlávok követelésére helyeződött át a demarkációs vonal a Dráváról a Mura folyóra. Először 1919. január 12-én Muraszerdahelyen találkoztak és tárgyaltak a jugoszlávok megbízottjai a magyarországi képviselőkkel. Jugoszláv részről Dragutin Perkó alezredes, a megszállt muraközi terület katonai parancsnoka vett részt a tárgyaláson a tisztjeivel, a magyar oldalról pedig Schöpfl őrnagy és tisztársai, továbbá dr. Józsa Fábián járásorvos, az alsólendvai nemzeti tanács elnöke és dr. Vizkelety Árpád alsólendvai főszolgabíró. A tárgyalás keretében a délszláv küldöttség közölte, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kormányának a döntése alapján a demarkációs vonalat a Murától másfél kilométerre a magyar oldalon jelölik meg. Ez ellen a magyar küldöttség tiltakozott, de az „ellenségeskedések meggátlása végett” beleegyezett abba, hogy bevárja, míg a jugoszláv fél a saját kormányától újabb utasítást kap. Amikor a muraszerdahelyi tanácskozásról 1919. február 2-án beszámolt a *Muraszombat és Vidéke* hetilap, úgy fejeződött be a tudósítás, hogy „a horvátok előőrsei a hidak mindkét oldalát megszállva tartják”, valamint utaltak arra, hogy a magyar katonai alakulatok előőrsei mindenütt a Murától másfél kilométernyire északkeltre, azaz a muravidéki oldalon álltak.⁴⁸

Az említett (január 12-ei) megbeszélésről 1919. január 17-én Kolbenschlag zalai alispán tájékoztatta a zalai főszolgabírókat és polgármestereket, valamint a katonai parancsnokságot. Levelében nem tért ki konkrétan a demarkációs vonal kérdésére, és arra sem utalt, hogy a magyar kormány részéről ki tudott a megbeszélésről. Üzenetében csupán arra összpontosított, hogy a Muraközben, illetve Alsólendva és Muraszombat vidékén előfordult kiütéses tifusz és himlő továbbterjedésének megakadályozása érdekében január 12-én a kiküldött képviselők megállapodtak a megszálló jugoszláv parancsnokkal. Részletekbe menően tájékoztatta őket arról, hogy a Muraközbe be-, illetve onnan kiutazókat alapos

⁴⁸ Tárgyalásaink Jugoszlávia megbízottaival. Muraszombat és Vidéke, 1919. február 2. 2.

orvosi ellenőrzés alá vetik, valamint hogy a vizsgálat a közigazgatási hatóság által kiállított utazási igazolvánnyal igazolható.⁴⁹

A következő napon, 1919. január 18-án, Kolbenschlag alispán arról értesítette a főszolgabírókat, polgármestereket és rendőrkapitányokat, hogy újabb találkozóra került sor a muraközi jugoszláv kormánybiztos és az ottani katonai parancsnok, valamint az ő (tehát Kolbenschlag) megbízottja, Vizkelety Árpád tiszteletbeli főszolgabíró között. A Csáktornyán 1919. január 16-án⁵⁰ zajló megbeszélésen a következő határozatok születtek: „1. A muraközi és a szomszédos magyar járások között a kocsi, gyalog és vasúti forgalom akként állapíttatik meg, hogy minden személy, aki a muramenti járásokból a Muraközbe, és a Muraközből be Magyarországra akár gyalog, akár kocsin, vagy vasúton utazni szándékozik, tartozik az I. fokú közigazgatási hatóság által kiállított hatósági orvos által igazolt, és a katonai karhatalmi parancsnokság által láttamozott bizonyítványt felmutatni, mely szerint az utazó járványmentes vidékről való. A jugoszláv katonai parancsnokság a Muraközbe való belépést csakis politikailag és egyéb tekintetben megbízható egyének számára engedi meg, míg kommunista és bolsevista elemeket nem enged be., 2. Minden Muraközbe utazó egyén folyó hó 20-a után csakis 1000 korona erejéig lévő pénzüsszeggel utazhat, a többlet, amely esetleg feltaláltatik, az illető egyén tartózkodási helyére visszaküldetni fog., 3. A távbeszélő vonal Csáktornyárról minden irány felé újból megnyitvatik, azonban azt és a távírdát csakis hivatalos személyek vehetik igénybe.”⁵¹ A *Muraszombat és Vidéke* előbbi (a január 12-ei tárgyalásra vonatkozó, azonos cikkben közzétett) tudósítása szerint a január 16-án megrendezett csáktornyai tanácskozáson jugoszláv részről dr. Ivan Novak muraközi kormánybiztos és Dragutin Perkó alezredes, magyar részről pedig a már említett Vizkelety Árpád alsólendvai főszolgabíró vett részt. A tárgyaló felek a fent ismertetett határozatok mellett megállapodtak arról is, hogy a jegyzők ideiglenesen a Muraközben maradhattak, a fizetésüket a jugoszláv fél volt köteles folyósítani. A sajtóhír szerint Perkó alezredes kijelentette, hogy a délszláv alakulatoknak akkor (január 16-án) nem volt felhatalmazásuk arra, hogy átkeljenek a Murán. Arra is utalt, hogy azokat a tiszteket, akiknek irányításával 1918 karácsonya után Alsólendvát megszállták, már megbüntették, valamint állítása szerint

⁴⁹ MNL ZML Zalaegerszeg város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: V.1607/c) 1919. 71. doboz 374. Kolbenschlag Béla zalai alispán levele a zalai főszolgabíróknak és polgármestereknek, valamint a zalaegerszegi katonai parancsnokságnak, 1919. jan. 17.

⁵⁰ Az alispán említett levelében téves dátum szerepel, ugyanis január 18-át jelölték meg a tárgyalás időpontjaként, azonban a levél tartalma és a Muraszombat és vidéke idézett tudósítása alapján egyértelműen kiderül, hogy elírás történt.

⁵¹ MNL ZML V.1607/c. 1919. 71. doboz 374. Kolbenschlag Béla zalai alispán levele a zalai főszolgabíróknak és polgármestereknek, valamint a zalaegerszegi katonai parancsnokságnak, 1919. jan. 18.

eljárás folyt ellenük. Azokra a hírekre reagálva, miszerint Alsólendvát bombáznai fogják, a muraközi katonai parancsnok szintén megnyugtató kijelentéseket tett.

A magyar miniszteri fegyverszüneti bizottság a miniszterelnöknek címzett 1919. február 19-ei levelében arról ír, hogy a horvát–szlávón bán újabb tárgyalást javasolt a Muraközre vonatkozó demarkációs vonalról. A magyar kormány – Vix alezredesre, az antant misszió képviselőjének a nyilatkozatára hivatkozva, mely szerint a gazdasági határzár megszűnik, és a jugoszlávok az 1918. november 13-ai demarkációs vonalra térnek vissza – nem volt hajlandó a tárgyalásra. Az említett bizottság leveléből kiderül, hogy a két szembenálló katonai parancsnokság „a Mura folyóban állapodott meg, de ezt a magyar kormány sohasem hagyta jóvá”. A miniszteri fegyverszüneti bizottság szerint a horvát kormány taktikai okokból vetette fel a kérdést, hogy egy esetleges bilaterális megállapodással új politikai helyzetet teremtsen. Azonban a magyar kormány számára akkor a november 13-ai belgrádi katonai egyezmény volt mérvadó.⁵² Ez megerősíti korábbi megállapításunkat, miszerint a magyar kormány tisztában volt a muraközi helyzettel, ezért a demarkációs vonal áthelyezését a Dráváról a Murára tudomásul vette, de azt hivatalosan nem fogadta el, mivel 1919 februárjában még reménykedett a Muraköz státusának megváltozásában. Emiatt a horvát tartományi kormánynak a demarkációs vonalra vonatkozó, magasabb, feltehetően állami szinten történő bilaterális tárgyalási kezdeményezését nem fogadta el.

Összegzőképpen elmondható, hogy a Muraköz hovatarozásának kérdése az 1918. december 24-ei délszláv megszállással de facto eldőlt. A megszállás utáni hónapokban nem folytak állami szintű tárgyalások a Muraközről, a békekonferencián pedig megoldott kérdésként kezelték a tájegység hovatarozását. A muraközi impériumváltás jelentős hatással volt a Murától északra fekvő, szlovénok lakta vidékre és Alsólendva környékére is. Egyrészt 1919 januárjától ott állomásozott a Muravidék megszállására készülő jugoszláv katonai erő, másrészt Muraköz a példakép szerepet töltötte be a szlovénok szemében. Ugyan mindkét közösség önálló etnikumnak tekintette magát, mégis 1919 folyamán erőteljes horvát igényt fogalmaztak meg az alsólendvai járás területének megszerzésére. A járásban közvetlenül a délszláv megszállás utáni napokban, igaz rövid ideig, horvát hivatalnokok gyakorolták a hatalmat. A többségükben a történelmi Zala megye területéről való muravidéki szlovénokból álló küldöttség emiatti tiltakozásul 1918. augusztus 29-én Belgrádba utazott, ahol ismertették álláspontjukat és hangoztatták szlovén kötődésüket. A szlovén–horvát vita a Muravidéket illetően azzal zárult, hogy Pribičević jugoszláv belügyminiszter 1919. szeptember 2-án rendelkezett a kérdésben, s ennek

⁵² MNL OL K 26 1919-XXXIV. 1258. A miniszteri fegyverszüneti bizottság levele a miniszterelnöknek, 1919. febr. 19.

értelmében a Murától északra fekvő terület teljes egészében a szlovén érdekszféra részévé vált. A Muraköz, amely már bő fél évvel korábban a délszláv királyság megszállása alá került, Horvátország területének része lett.⁵³

A szlovén közösség ébredése és Obál Béla kormánybiztosi kinevezése

Kővágó László, aki az egypártrendszer időszakában a Mura mente dualizmus kori helyzetét és az 1918–1919-es időszakot is kutatta, találóan jellemezte a Mura menti szlovénok nemzeti tudatának állapotát, amikor azt hangsúlyozta, hogy „a magyarországi szlovének csak a 19. század végén jutnak el a szlovén nemzeti mozgalom kulturális szakaszához, s hogy nemzeti öntudatosodásuk útja a továbbiakban is ellentmondásos” volt.⁵⁴

Annak ellenére, hogy a Mura mentén élő szlovénok körében 1918 késő őszen a szomszédos muraközi horvátokénál kevésbé erőteljes nemzeti jellegű megnyilvánulásokkal találkozunk, azok jelei azért körükben is megmutatkoztak. A magyar miniszterelnökség keretében tevékenykedő, Jászi Oszkár tárca nélküli miniszter vezette „nemzetiségi minisztériumban”⁵⁵ felfigyeltek a jelenségre, mivel az első világháború utáni időszak nagyszabású politikai eseményei mellett (a monarchiabeli délszláv nemzetek egyesülése, majd csatlakozásuk a szerb királysághoz, továbbá az erdélyi események és a cseh–szlovák egyesülés) a Mura bal oldalán lévő terület járási és megyei szerveitől is több arra vonatkozó figyelmeztetést kaptak. A mura-szombati főszolgabíró 1918. december 4-én táviratban jelentette Jászinak, hogy egy 250 főből álló szlovén katonai alakulat megszállta a túlnyomórészt szlovénok lakta mura-szombati járás közvetlen szomszédságában lévő stájerországi Radkersburgot, ahol a hivatalokat is elfoglalták, a tisztviselőket pedig elbocsájtották. Az új radkersburgi városvezetéstől olyan hírek szivárogtak ki a mura-szombati főszolgabíró szerint, hogy a szlovénok december 9-én Vas és Zala vármegyéket is meg akarták szállni a Rábától a Muráig, hogy a lakosságot megnyerjék Jugoszláviának. A mura-szombati főszolgabíró attól tartott, hogy az esetleges megszállás a járása lakosságának hazafias hangulatát negatívan befolyásolná, ami rendezavarást, rablást és egyéb

⁵³ *Miroslav Kokolj*: Prekmurski Slovenci od narodne osvoboditve do nacistične okupacije 1919–1941. Murska Sobota 1984. 22–23.

⁵⁴ *Kővágó L.*: A magyarországi délszlávok i. m. 40–47.

⁵⁵ Az 1918. október végi és novemberi magyarországi politikai változások utáni Károlyi-kormányban (majd Berinkey-kormányban) a Miniszterelnökség keretében tevékenykedett Jászi Oszkár tárca nélküli miniszter, akit a szakirodalom is leginkább nemzetiségi miniszterként említ. Ezzel párhuzamban a titkárságát nemzetiségi minisztériumnak nevezték, és ebben a tanulmányban is ezt a megnevezést használjuk. (Jászi Oszkár tisztségének hivatalos megnevezése: A Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott minister volt.)

súlyos cselekményt idézhetne elő.⁵⁶ A főszolgabíró táviratára hatással lehetett a szomszédos alsólendvai járásban, lázadás és fosztogatás céljából alig egy hónappal korábban összeverődött csoportok rossz emléke, és annak negatív hatása a Mura mente lakosságára. A Jászi vezette minisztériumnak az idézett táviratra vonatkozó véleménye szerint a ljubljana-i szlovén nemzeti tanácsnak lett volna a feladata megakadályozni a főszolgabíró által feltételezett túlkapásokat.⁵⁷ A félelmek ellenére (akkor még) nem került sor a délszláv katonai alakulatok hadműveletére a térségben. Radkersburg elfoglalásának azonban, az újonnan létrejött délszláv állam északi határainak alakulása mellett, a Muravidék tervezett megszállása szempontjából is fontos stratégiai szerepe volt, amire a későbbi nagyhatalmi döntést befolyásoló statisztikai adatok és egyéb jugoszláv érvek elkészítésében oroszánrészt vállaló Matija Slavič, a békekonferencia délszláv küldöttségénél szakértőként működő tudós több ízben is utalt. Slavič a muravidéki szlovénok nemzeti érzelmének megerősödése szempontjából fontosnak tartotta, hogy a stájerországi szlovénok lakta vidéken, Ljutomerban (Luttenberg) 1918. november 3-án, valamint Radgonában (Radkersburg, Regede) 1918. december 26-án szervezett, Jugoszláviát éltető nagygyűléseken a magyarországi szlovén közösségből is többen részt vettek.⁵⁸ Emellett Slavič utalt arra is, hogy a Vend-vidéki Magyar Közművelődési Egyesület megalapításának 25. évfordulója alkalmából Muraszombatban szervezett ünnepségen, 1918 októberében, a magyarok „félni kezdtek a szlovén nemzeti mozgalomtól”, ezért az úgynevezett vend elmélettel rukkoltak elő, amely szerint a szlovénok nem szlávok, hanem vendül beszélő magyarok.⁵⁹

A kialakult helyzetre való tekintettel Jászi Oszkár kormánybiztos kiküldését tervezte a Mura mentére. A nemzetiségi miniszter 1918. december 5-ei levelében tájékoztatta a belügyminisztert a „Muraközben lakó vend nép” helyzetéről.⁶⁰ Levelében akad néhány pontatlanság, amit a félreértések elkerülése végett meg

⁵⁶ MNL OL K 40 1918-XI. 642. A muraszombati főszolgabíró távirata a nemzetiségi miniszternek, 1918. dec. 4.

⁵⁷ Uo. A nemzetiségi minisztérium véleménye a muraszombati főszolgabíró táviratának átirata mellett szerepel.

⁵⁸ *Slavič, M.*: Naše Prekmurje. i. m. 37.

⁵⁹ Az alapján téves, a későbbiek során többször negatívan visszaható „vend elmélettel” bővebben itt nem foglalkozunk. Közismert, hogy az évszázadok során a magyar nyelvterületen a szlovén származású népességet „vendnek” (esetenként „vindusnak” vagy „vindustónak”) nevezték; aminek 1918 előtt nem volt különösebben negatív hangzása. Azonban az 1918 őszétől értelmezett, újkeletű „venddé nyilvánítás”, ami a Mura menti szlovén ajkú közösség szláv származásának megkérdőjelezését jelentette, káros és tudatosan gerjesztett „magyarázat” volt, ami a szlovén népcsoport vezetőinél és tagjainál ellenszenvet váltott ki. A későbbiek során Mikola Sándor és mások által képviselt álláspont különösképpen pejoratív hangzásúvá vált. Erről lásd *Göncz L.*: A muravidéki magyarság i. m. 13.; *Göncz László*: Felszabadulás vagy megszállás. A Mura mente 1941–1945. Lendva 2006. 48–57.

⁶⁰ MNL OL K 40 1918-XII. 637. Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter levele a belügyminiszternek, 1918. dec. 5.

kell említeni. A szövegben a „Muraköz” földrajzi nevet a Vas és Zala megyék területén élő teljes, szlávok lakta vidékre használta, helytelenül. Amint arra korábban már utaltunk, a Muraközben, a Dráva és a Mura folyók közötti területen, évszázadok során horvát származású lakosság élt. A Mura folyótól északra pedig már szlovénok lakta területről beszélünk. Ehhez hasonló tévedés számos korabeli és későbbi iratban, újságcikkben és más forrásban is előfordult. Nem valószínű, hogy Jászi kabinetje ismeret- vagy/és információhiány miatt „mosta össze” a két népcsoportot, ugyanis negyedmillió lakost emlegettek. Valószínűbb, hogy 1918 novemberében, illetve decemberében fontos lehetett a magyar kormány számára, hogy nagyobb tájegységre vonatkozóan létesítenek horvát–szlovén alapú önkormányzatot, mert így a radikálisabb muraközi horvát megnyilvánulásokat könnyebben kezelhették volna. A Jászi-féle levélben az említett lakosság szám mindenképpen magas volt, mert a zalai és a vasi szlovénok akkor mintegy 70 ezren voltak, a muraközi horvátok pedig 85 ezren lehettek a korabeli országos és megyei statisztikai adatok szerint. Amennyiben ehhez hozzáadjuk azt a mintegy 25–30 ezer magyart, aki a ma Muravidéknek nevezett területen és a Muraközben élt (ők a későbbiek során a délszláv államhoz kerültek), akkor is csak mintegy 200 ezer személy élhetett a miniszter levelében említett területen. Jászi hangsúlyozta, hogy „a Muraközben lakó vend nép sorsa a horvát izgatás miatt bizonytalanná vált”, ezért kíváncsúnak tartotta a szlovén lakosság érdekeit képviselő állandó kormánybiztos kirendelését. A tisztségre dr. Obál Bélát, az eperjesi teológiai akadémia tanárát javasolta. Obál szlovén kötődésű volt, a Mura mentéről, Vashidegkútról származott, és – Jászi szerint – a szlovénok rokonszenveztek vele. A miniszter elképzelése alapján a tervezett közigazgatási reform keretében a szlovénokat egy önálló szervezeti egységbe (járásba vagy megyébe) kellett volna tömöríteni, Muraszombat központtal. Erre azért lett volna szükség, mert a szlovénok „délről és nyugatról áramló, káros idegen hatásoknak” voltak kitéve. A „déli hatások” a Muraközből érkeztek, ahol – ahogy arra utaltunk – a magyarellenesség és az elcsatolási törekvés erőteljesebb volt, a nyugati befolyással pedig a stájer vidéken létrejött szlovén nemzeti tanács tevékenységére utalt a miniszter. A maribori (Marburg) székhelyű nemzeti tanács ugyanis elsőként emelte programjába a magyarországi szlovénok csatlakozását az új délszláv államhoz.⁶¹

Még mielőtt a belügyminiszter döntést hozott volna a javasolt szlovén kormánybiztos kinevezéséről, Obál Béla Jászi megbízásából Zala és Vas vármegyék szlovénok lakta vidékére látogatott, hogy felmérje a tényleges helyzetet. A korábbi évekhez képest kedvezőtlenebb állapotot tapasztalt, s december eleji telefonjelentésében arról számolt be, hogy „a vend lakosság meglehetősen elhagyatottságban és

⁶¹ *Slavič, M.*: Naše Prekmurje i. m. 175–177.

nyomorban él, hangulata elkeseredett, de még javunkra fordítható”. Obál szerint a legsürgősebb élelmezési és közszükségleti cikkek azonnali biztosítása a helyzetet kedvezően befolyásolná, ezért 100 ezer csomag dohány, 100 mázsa gyertya, 400 hordó petróleum, 700 mázsa cukor, 200 vagon szappan, 100 mázsa talpbőr, valamint szivar és megfelelő mennyiségű cigaretta minél hamarabbi küldését szorgalmazta.⁶² A nemzetiségi miniszter javaslatára az élelmezési miniszter „nemzetiségi érdekből” elrendelte a hatáskörébe tartozó cikkek biztosítását, a dohányáru ügyében pedig a pénzügyminiszterhez fordultak segítségért. Valamennyi említett áru biztosítása hosszabb időt igényelt, az úgynevezett cukorközpontot azonban az élelmezési miniszter utasította az érintett megyék cukorkontingensének azonnali, soron kívüli leszállítására a Muravidékre, amiről a közlélelmezési hivatal 1918. december 8-án értesítette a nemzetiségi minisztert.⁶³

Obál Béla mellett még egy személy, Weiss Konrád is esélyes volt az említett kormánybiztosi tisztségre. December elején őt is elküldték a Mura mentére az Obáléhoz hasonló terepszemlére. Weiss Muraszombatból 1918. december 7-én táviratban jelezte Jekel Péter miniszteri tanácsosnak, hogy „Barkóc községben az összes lakosság részvételével megalakult az első vend gazdatanács, mely kezembe letette a hűségesküt a népköztársaságra és a népkormányra”. Weiss szerint a szlovén közösségnek gazdasági természetű igényei voltak (ő petróleumot, sót, gyufát, dohányt, lúgkőt, meszet említett). Arra is utalt, hogy a barkóci gyűlésen a „jugoszlávok” megpróbáltak zavart okozni, azonban a község „egyhangúlag állást foglalt a magyarság mellett”. Az esemény körülményeit nem részletezte. A kiküldött kormánybiztos-jelölt további gazdatanácsok megalakulására is utalt a környékbeli szlovén falvakban.⁶⁴ Szorgoskodása ellenére Weiss nem nyerte el Jászi tetszését, aki a hozzá átküldött táviratra reagálva december 9-én azt jelezte vissza Jekel Péter tanácsosnak, hogy az igényelt áruval kapcsolatos intézkedések megtörténtek, érvényesítésük az új kormánybiztos feladata lesz, akinek a „kinevezése folyamatban van”.⁶⁵ Nem tudjuk, hogy akkorra már eldöntötte-e Jászi, hogy kit fog javasolni a kormánybiztosi tisztségre, feltételezhető azonban, hogy Obál Béla élvezett nála előnyt. Erre utalt néhány héttel később a hivatalától búcsúzó Vas megyei főispán, Ostffy Lajos a belügyminiszternek írt 1919. január 14-ei

⁶² MNL OL K 40 1918-XII. 587. Obál Béla telefonjelentése Muraszombatból a nemzetiségi minisztériumba. (A pontos dátumot a telefonjelentést összegző szöveg alapján nem sikerült megállapítani, feltételezhető azonban, hogy az 1918. december 2–4. között történt.)

⁶³ Uo. A nemzetiségi minisztérium részéről az élelmezési miniszternek küldött felszólításra történő utalás és a Közlélelmezési Hivatal 1918. december 8-ai értesítése a nemzetiségi miniszternek.

⁶⁴ MNL OL K 40 1918-XII.730. Weiss Konrád távirata Jekel Péter miniszteri tanácsosnak, 1918. dec. 7.

⁶⁵ Uo. Jászi Oszkár miniszter Weiss Konrád idézet táviratának tartalmával összefüggő értesítése Jekel tanácsosnak.

levelében, amelyben felettesét a Vas megyei nemzetiségi helyzetről tájékoztatta. A főispán, akit úgyszintén Obál Béla váltott a megye élén, aprólékos beszámolóját azzal zárta, hogy „mielőtt főispáni széket átadnám utódomnak, aki elsősorban a nemzetiségi miniszter úrnak, Jászi Oszkárnak bizalmi embereként került Vas megye vend vidékének kormánybiztosi állására, tehát emberi valószínűség szerint a nemzetiségi miniszter úr intencióinak lesz letéteményese, kötelességemnek érzem belügyminiszter urat tájékoztatni Vas megye német nemzetiségi kérdéséről.”⁶⁶ Jászi Obál iránti „szimpátiájának” hátterét teljességében eddig nem sikerült feltárni, a legvalószínűbb okot azonban a világnézeti és a pártpolitikai szempontok jelenthették.

A szlovén nemzeti közösséget felelős kormánybiztos kiválasztása felkeltette a megyei és a járási szervezetek, valamint az érintett lakosság érdeklődését. A Magyarországot érintő óriási területveszteségek hatására ugyanis ennek a területnek a hovatartozása is a politikai érdeklődés látókörébe került. Stájer oldalról fokozódott az agitáció az újonnan létrejött délszláv állam iránti szimpátia erősítésére, miközben a helyi értelmiség, köztük sok szlovén származású (néhány római katolikus pap és a háborús évek során a szláv mozgalommal szimpatizáló fiatalember kivételével) a Magyarország mellett maradást szorgalmazta. Az utóbbi álláspont támogatása érdekében 1918. december 2-án Muraszombatban, a városháza tanácstermében népgyűlést tartottak, melyet Obál Béla hívott össze, akkor még kormány megbízottként. Sömen Lajos ügyvéd, a muraszombati nemzeti tanács elnöke és a *Muraszombat és Vidéke* főszerkesztője határozati javaslatot terjesztett a népgyűlés elé, amelyet a jelenlevők (akik között muraszombatiak és a környékbeli falvakból érkező képviselők egyaránt voltak) – az említett újság tudósítása szerint – éljenzéssel támogattak és elfogadtak. A nemzetiségi minisztériumba elküldött határozatot a december 2-ai népgyűlés 140 résztvevője látta el a kézjegyével.⁶⁷ A december 2-ai muraszombati határozat a következőket tartalmazta: „Mi, muravidéki vendek 1000 évig híven kitartottunk a magyar állam mellett. Most amidőn a wilsoni elvek alapján teljes önrendelkezési jogot nyerünk, nem akarunk elszakadni a magyar államtól, de önrendelkezési jogunkkal élni kívánunk. Egyben azonban érdekeinknek megfelelően berendezkedni is akarunk. Eddig különböző megyékhez voltunk csatolva. De mindegyiknek mostoha gyermekei voltunk.” A határozat folytatásában azt kérték, hogy a Vas és Zala megyék mintegy 200 községében élő szlovénokat, „a Murától a Rábáig”, egy nemzeti alapon létrehozott megyében egyesítsék, melyet Muramegyének nevezzenek.

⁶⁶ MNL OL K 40 1919-XII. szám nélkül (vegyes iratok – 88-89, 90-91) Ostffy Lajos leköszönő Vas megyei főispán levele a belügyminiszternek. (Feltehetően 1919. január 8-án vagy 9-én írta, és január 14-én küldték tovább a minisztériumból.)

⁶⁷ Muramegye. Muraszombat és Vidéke, 1918. december 15. 1–2.

Az új megye székhelyül Muraszombatot javasolták, ahol szlovén nyelven működő közigazgatási intézmények, bíróság és tanfelügyelőség létrejöttét szorgalmazták. Állami támogatást kértek az iskolarendszer majdani bővítéséhez, s szorgalmazták a vasúti hálózat továbbfejlesztését, mindezt azért, hogy a szerintük elhanyagolt szlovén népesség gazdaságilag és kultúrájában is fejlődhesen. A határozatban külön kitértek az éppen akkor időszerű kormánybiztosi kinevezésre is, és megköszönték a népkormánynak, hogy a kívánságaik meghallgatása céljából a Mura mentére leküldték Obál Bélát, akinek bizalmat szavaztak. Arra kérték a kormányt, hogy „a fenti átalakítás és újjászervezés azonnali foganatosítása végett” Obált konkrét végrehajtó jogokkal ruházza fel, mert szerintük a „már nagymértékben folyó jugoszláv izgatásokkal és ígéretekkel szemben csak gyors és gyökeres intézkedésekkel lehet a Vend-vidéket a magyar államnak megtartani”.⁶⁸

Az idézett határozat 1918. december 12-én érkezett meg hivatalosan a Jászi-féle kabinethez, azon a napon, amikor a kormány döntött Obál kinevezéséről. A kormánybiztos székhelyül a minisztertanács Muraszombatot jelölte ki. A kinevezést az akkor hivatalban lévő Vas megyei főispán, Ostffy Lajos nem támogatta. Egy nappal a döntés előtt levelet küldött a kormánynak, amelyben ő is szorgalmazta a szlovén vármegye létrehozását, mert ellenkező esetben szerinte a szlovén agitációnak nem tudnak majd ellenállni. A főispán Obál ideiglenes kiküldését ugyan fontosnak tartotta, azonban az esetleges új, szlovén (vend) vármegye élére nem tartotta őt alkalmas személynek. Érvként a jelölt protestáns vallását említette, amit – szerinte – a katolikus vallású szlovénok nem fogadnának el. Ostffy a leendő kormánybiztos-főispáni tisztségre gróf Batthyány Zsigmondot javasolta. Vele ellentétben a muraszombati nemzeti tanács elnöke, Sömen Lajos táviratban is sürgette Obál Béla kinevezését, valamint a korábban úgyszintén kiküldött Weiss Konrád visszahívását. A kormánybiztosi megbízatást végül Obál Béla kapta, mi több, 1919. január 7-én Vas megye főispánjának is kinevezte őt a kormány, éppen a felmentett Ostffy helyébe. Mivel ettől kezdve a székhelye Szombathelyen volt, helyben tevékenykedő kormánybiztos-helyettesnek a szombathelyi főszolgabíró, Sinkovich Eleket bízta meg, aki korábban már muraszombati főszolgabíró is volt.⁶⁹

A Sömen Lajos vezette muraszombati nemzeti tanács (akárcsak a többi hasonló szervezet a Muravidéken) nem nemzeti alapon szerveződött 1918 késő őszén, hanem a Károlyi-kormány hatalomra kerülése utáni időszak általános „forradalmi” szerve volt. A Weiss Konrád által említett barkóci (és néhány környező faluban tervezett) gazdatanács mellett, a nemzeti alapú szlovén tanács megalapítását

⁶⁸ MNL OL K 40 1918-XII. 827. Az 1918. december 2-ai muraszombati népgyűlés határozata.

⁶⁹ MNL OL Belügyminisztérium, Elnöki iratok (a továbbiakban: K 148) 733. D. 1920-11-1459. Obál Béla kormánybiztos kinevezése.

csak 1919. január 3-ra hirdették meg Muraszombatban. Az első, feltehetően regionális jellegűnek tervezett muravidéki szlovén nemzeti tanács létrehozására akkor adódott lehetőség, amikor a Muraközt megszálló délszláv katonai alakulat egyik csoportja a Murától északra fekvő területre is betört, és Muraszombatot néhány napig megszállva tartotta. Az 1919. január 3-ra hirdetett esemény körülményei (január 3-a utólag az egyhetes jugoszláv megszállás utolsó napjának bizonyult) máig is tisztázatlanok, amint az is, hogy a szlovén nemzeti alapú tanács egyáltalán létrejött-e. Kővágó László összefoglalója szerint a Muravidék megszállásának támogatására Maister szlovén tábornok által küldött csoportnak kellett volna megalakítania a muravidéki szlovén nemzeti tanácsot, „amelynek elnökévé Božidar Sever fiatal stájerországi szlovén önkéntest jelölték ki”.⁷⁰ A Kővágó által használt feltételes mód arra utal, hogy a terv nem valósult meg, mert azt megakadályozta a magyar katonai alakulat 1919. január 3-án kora reggel befejeződött előrenyomulása, amely véget vetett Muraszombat és a Muravidék néhány napig tartó délszláv megszállásának. Matija Slavič ezzel szemben azt az álláspontot képviselte, hogy a muravidéki „szlovén nemzeti tanács tényleg megalakult”, és Božidar Sever elnökként állt az élére.⁷¹ A megalakulás körülményeire azonban Slavič nem tért ki. Ivan Jerič azt az álláspontot képviselte, hogy a Muraszombatot 1919. január 3-án visszafoglaló magyar katonai alakulat „Božidar Severt is elfogta, aki már a muravidéki szlovén nemzeti tanács alapításán fáradozott”, tehát ő a szervezet tényleges megalapítására nem utalt.⁷² Maga Božidar Sever egy Alsólendvára tervezett szlovén kereskedelmi létesítmény engedélyezésére vonatkozó kérvényében, amelyet 1919. október 22-én írt a már véglegesen megszállt Muravidék jugoszláv kormánybiztosának, az 1919 januárjában zajló muraszombati szlovén nemzeti tanács alapításával kapcsolatban a következőket hangsúlyozta: „Az 1918-as októberi fordulat után minden erőmmel a Muravidék és a Muraköz Jugoszláviához csatolásáért munkálkodtam, ezért tavaly decemberben Maister tábornok – mint kormány megbízottat, illetve a maribori katonai körzet megbízottját – Muraszombatba küldött, ahol a muravidéki ismerősökkel és nemzetünk elkötelezett képviselőivel a Muravidék megszállásának előkészületein fáradoztam, valamint Muraszombatban nemzeti tanácsot alapítottam stb., ameddig ez év január 3-án a magyar katonai alakulatok el nem fogtak.”⁷³ A muravidéki

⁷⁰ Kővágó L.: A magyarországi délszlávok i. m. 137–138.

⁷¹ Slavič, M.: Naše Prekmurje i. m. 38., 251., 253.

⁷² Jerič, I.: Moji spomini. i. m. 56.

⁷³ Arhiv Republike Slovenije. AS-60. Predsedstvo deželne Vlade za Slovenijo. Prekmurje IV. škatala (31). 13428/1920. Božidar Sever levele a muravidéki kormánybiztosnak, 1919. okt. 22. A levélnek nincs külön száma, sem jelzete, a szlovén belügyi hatóság elnöksége részéről egy Sever elleni vádemelés tárgyában 1920. december 2-án a szlovén tartományi kormány elnökségének küldött iratcsomóban található.

szlovén nemzeti tanács megalapításának kérdésében Sever idézett mondata kétértelmű, mert egyaránt értelmezhető a szervezés eredményes befejezéseként és a megalapítási folyamat említéseként. A tárgyalt eseményt illetően ezek után nehéz egyértelmű megállapítást megfogalmazni, az azonban nem vitatható, hogy a tervezett muravidéki szlovén nemzeti tanács fő szervezője Božidar Sever volt.

1919. január közepétől azonban már több, szlovénok lakta településen megalakultak a nemzeti tanácsok, amelyekről – a *Novine* című hetilap híradásai alapján – joggal feltételezhető, hogy a szlovén nemzeti érdek képviselője volt programjuk fontos célkitűzése: Szakonyfaluban (Sakalovci; Magyarországhoz tartozik) január 16-án, Murapetrőcön (Petrovci), Kőhidán (Gederovci), Bírószeiken (Sodšinci) és Véghelyen (Krajna) pedig január 18-án.⁷⁴

Szlovén vonatkozású magyar közigazgatási és autonómia-tervek 1918 decemberétől 1919 márciusáig

A dualizmus időszakában a Mura mentén élő szlovénok nem rendelkeztek semmilyen területi jellegű szervezeti vagy képviselői formával, amelynek keretében anyanyelvüket, nyelvi és kulturális jogaikat intézményesen védelmezhetnék és alakíthatnák volna. A többségükben egyházi működtetésű népiskolákban és a vallási élet keretében használhatták bizonyos mértékig a szlovén helyi nyelvjárást (a magyar betűrendszer alkalmazásával), azonban 1913-ig semmilyen nemzeti érdekérvényesítést megtestesítő intézménnyel nem rendelkeztek. Akkortól kezdett megjelenni szlovén nyelvjárásban a *Novine* hetilap, amely szerepet játszott a muravidéki szlovénok nemzeti ébredésében. A szlovén nemzeti tudat főként külső hatásra kibontakozó lassú ébredése és erősödése, valamint a Monarchia utolsó két évtizede során, nemegyszer a „pánszláv félelem” miatti magyar nemzeti jellegű túlkapások okozta feszültség a Mura mentén is éreztette hatását. Az első világháború után azonban megváltozott a helyzet. A magyar kormány azért, hogy elébe menjen az erőteljesebb elszakadási törekvéseknek, hajlott arra, hogy a szlovénok lakta területre vagy annak bizonyos részére vonatkozó, nemzeti alapon szervezett területi egységet állítson fel. Annak ellenére, hogy a Mura menti szlovénok belső, a közösség részéről megfogalmazott követelése nem mérhető az 1918 őszén de facto már elszakadt, nagy lélekszámú nemzeti közösségek törekvéseihez (románok, szlovákok, szerbek, horvátok), de még a németek és a rutének igényeihez sem, a Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztérium itt is próbálta

⁷⁴ „Narodni svet” („Nemzeti tanács”). *Novine*. Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrške Slovence (a továbbiakban: *Novine*), 1919. február 2. 2.

menteni, ami még menthetőnek tűnt. A Muravidék akkor még kezelhető közegnek számított, hiszen 1919 első felében magyar fennhatóság alá tartozott.

Az első, nemzeti alapon tervezett szlovén önkormányzat a belatinci járás volt, amelyet eredetileg már az első világháború előtt létre kívántak hozni az alsólendvai járás szlovénok lakta településeiből. A történelmi Zala vármegye szlovénok lakta települései hatékonyabb megszervezésének a kérdése ugyanis már akkor felvetődött. A belügyminiszter 1913-ban jóváhagyta a Zala megyei törvényhatósági bizottság 1912. szeptember 9-én elfogadott határozatát, amelynek alapján a Zala megyei szlovénok lakta települések, Belatinc központtal, önálló járást alkottak volna. Azonban csak az 1918 késő őszen kezdődő, majd 1919-ben fokozódó szlovén önállósulási (és elszakadási) törekvések – amelyeket éppen az alsólendvai járás szlovén ajkú településeiben lehetett a leginkább érezni – készítették az illetékes megyei és az állami szerveket konkrétabb cselekvésre. A belatinci járás tényleges megalakulására néhány nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt került sor, miután a belügyminiszter jóváhagyását a Zala megyei törvényhatósági bizottság közgyűlése 1919. március 12-én a 8257. sorszámú határozatával tudomásul vette. A határozat értelmében az új járás, melyet a belatinci, a bántornyai, a cserencsói, a bagonyai, a murabarati és a zorkóházi körjegyzőségekhez tartozó települések alkottak, 1919. március 15-én kezdett el működni.⁷⁵

A muravidéki szlovénok körében a római katolikus papok voltak a közösség által beszélt szlovén nyelvjárás „intézményes” gyakorlói, terjesztői és védelmezői, mivel az értelmiség, valamint a csekély számú tekintélyesebb polgárság – a tanítókat kivéve, akik úgyszintén bizonyos szinten terjesztették és őrizték a szlovén nyelvet – többnyire közömbös volt a szlovén nemzeti tudat iránt. Az 1900-as évek elején Ivánóczy Ferenc vagy Franc Ivánóczy (eredeti családnevén Kodila) kanonok, a tudományos pályán is otthonosan mozgó római katolikus esperes volt a szlovén közösség szellemi vezetője, aki körül kialakult néhány szlovén származású római katolikus papból álló csoport, amelynek tagjaiból később, 1918 ősztől az úgynevezett nemzetébresztők lettek. Ivánóczy (aki 1913-ban elhunyt) az adott kor törvényes előírásai által megszabott mozgásteret követő egyéniség volt, és erőteljesen fellépett a szlovén nyelv és kultúra védelmében, visszautasította a szlovénnal szembeállított „vendezést”, ugyanakkor minden radikális politikai megnyilvánulástól távol tartotta magát. Véleménye szerint a muravidéki szlovénség nemzeti alapon nem részesült nagyobb elnyomásban, mint a magyar többségi nemzet tagjai, ezért Magyarországot a hazájának érezte.⁷⁶ Utódai közül

⁷⁵ MNL ZML V. 1607c. 1919. 77. doboz 2869. Értesítés a Zala Megyei Törvényhatósági Bizottság határozatáról, melyben a Belatinci Járási megalakításáról döntött.

⁷⁶ *Ivánóczy Ferenc: Vázlatok a régmúlt korból.* In: A vend kérdés. Szerk. Lukács István. Bp. 1996. 39–42.

idősebb Jožef Klekl, nyugalmazott cserencsói plébános számított a szlovén pap-ság meghatározó egyéniségének, aki leginkább az általa szerkesztett *Novine* révén aktív nyelvi, kulturális és szervezői szerepet vállalt a Mura menti szlovén közösség életében. A lap eleinte a magyar betűrendszert (ábécét) használta, majd idővel áttért a szlovén ábécére, bár a hetilap teljes terjedelmében mindvégig muravidéki szlovén nyelvjárásban jelent meg.⁷⁷ Klekl kétségtelenül rokonszenvezett a Mura mente délszláv államhoz való csatolásának gondolatával, bár azt nyilvánosan 1919 tavaszáig nem hangoztatta. A Mariborban székelő szlovén nemzeti tanács ljutomeri és radgonai gyűléseire (szlovén körökben „táboroknak” nevezték ezeket a találkozókat) Klekl elküldte megbízható embereit, valamint megírta számukra a felszólalás szövegét is. A Jože Cigan útmester által Ljutomerban felolvasott szöveg úgy fejeződött be, hogy „a Muravidék (Slovenska krajina) a Murán túl élő szlovénokhoz csatlakozik, azaz Jugoszláviához.”⁷⁸

Slavič szerint (aki később a Mura mentével megbízott szakértőként tevékenykedett a békekonferencia jugoszláv küldöttsége mellett) a szlovén érzelmű római katolikus papok szűkebb csoportjához 5–6 személy tartozott: a már említett idősebb Jožef Klekl és ifjabb Jožef Klekl mellett Ivan Baša bagonyai, Štefan Kühár belatinci és Jožef Sakovič tornisai plébánosok.⁷⁹ A *Novine* 1918. december 8-ai számának vezércikkében Klekl (feltehetően az ifjabb) úgy fogalmazott, hogy „a magyar nyelvet korlátlan mértékben nem hagyjuk terjeszteni a mi vidékünkön, hiszen mi szlovénok vagyunk, ugyanannyi joggal, mint bármelyik másik nemzet”. Ugyanebben a lapszámban (*Nemci Železne županije* [Vas megye németjei] címmel) beszámoltak arról, hogy a Vas megyében élő német kisebbség tagjai már nemzeti tanácsot alakítottak és intézményes szinten követelik nyelvi jogaik biztosítását és érvényesítését. A szerző a cikkben feltette a kérdést, hogy „mi, szlovénok mikor mozdulunk már meg?”, majd figyelmeztetett arra, hogy „ha most szunyókálnak”, akkor örök időkre elmulasztják a lehetőséget nemzetiségi jogaik érvényesítésére. Bár nem sok reményt fűztek az eredményes érdekérvényesítéshez, a cikkben felszólították a plébániák híveit, lakosságát, hogy egy-egy tagot (papot vagy tanítót) jelöljenek meg, aki megalakulása esetén közreműködik majd a szlovén nemzeti tanácsban.⁸⁰

⁷⁷ A hetilapot egy időben, több mint egy esztendeig (1917 végétől a Tanácsköztársaság létrejöttéig) Jožef Klekl azonos nevű, fiatalabb unokaöccse, az úgyszintén papi pályát választó ifjabb Jožef Klekl szerkesztette, mivel 1910 után a betegeskedő és nyugállományba vonuló idősebb Klekl abban az időben többször is kórházi kezelésre szorult. Lásd *Slavič, M.*: Naše Prekmurje i. m. 36–37. Emiatt – a tárgyalt időszakban és még utána is – a cikkek szerzőinek meghatározásánál gyakoriak a tévedések.

⁷⁸ MNL Vas Megyei Levéltára (a továbbiakban: VaML), Klekl József muravidéki lelkész iratai (a továbbiakban: XIV. 10.) 227–230.

⁷⁹ *Slavič, M.*: Naše Prekmurje i. m. 246–247.

⁸⁰ *Nemci Železne županije* (Vas megye németjei). *Novine*, 1918. december 8. 2.

A magyar hatósági szervek éberen figyeltek az idősebb (és fiatalabb) Klekl tevékenységére, mint ahogy minden egyéb nemzeti kisebbségi újságra. A belügyminiszter 1918. december 7-én kérdést intézett a nemzetiségi miniszterhez az „államellenes sajtótermékek” postai szállításának megvonása tárgyában. A nemzetiségi minisztériumból az a válasz érkezett, hogy bizonyos német nyelvű sajtótermékek ténylegesen államellenesnek tekinthetők, ezért a betiltásukat kívánatosnak minősítették. A *Novine* „vend lapra” vonatkozóan pedig azt írták, hogy „lefoglalása rossz hatást keltene”. A belügyminiszterhez intézett, december 24-ei válaszában ezért Jászi Oszkár azt javasolta, hogy „a *Novine* című lap megjelenésének és terjesztésének korlátozását nem tartom a sajtótörvény szellemében összeegyeztethetőnek; a lap megfelelő irányítása végett azonban a vend ügyek kormánybiztosát egyidejűleg megkerestem”.⁸¹ Obál Bélához tényleg eljutottak Jászi Oszkár észrevételei. Egy december 23-ai levélben arra figyelmeztették a kormánybiztos, hogy a szóban forgó szlovén nyelvű hetilapban gyakran fordult elő „a magyar állameszmétől való elszakadásra felhívó közlemény”. Mivel a sajtótörvény értelmében a lap tartalmát nem lehetett befolyásolni, így kívánatosnak tartották Obál találkozását a főszerkesztővel, amelynek keretében a kormánybiztos „őt a magyar állameszméhez való ragaszkodás előnyeire figyelmeztetné és működését más irányba terelni igyekeznék”.⁸² Obál azt követően találkozott a főszerkesztővel (feltehetően az idősebb Klekkel), és a tárgyalás menetéről 1919. január 19-ei levelében tájékoztatta Jászit, valamint a belügyminisztert is. Közölte, hogy a *Novine* tartalmára vonatkozólag a szerkesztővel olyan megállapodásra jutott, hogy a találkozó után megjelenő lapszámokban kerülni fognak minden olyan „intenciót”, amely a magyar állameszme rovására lehetne.⁸³

Az újonnan létrehozott belatinci eljárás megalakulásának körülményei után szólunk a tágabb tájegység, a két megyében élő szlovénokra egészében kiterjedő szervezeti formáról is. Az egyik ilyen, 1918. december elején létrejött tervre, az Obál Béla által kezdeményezett Mura megyére már utaltunk. A másik terv születésénél is jelen volt Bagonyán (Bogojina), ekkor még csak a kormány megbízottjaként (nem volt még kinevezett kormánybiztos). A bagonyai nemzeti tanács 1918. december 1-jei gyűlésén határozatot fogadtak el, amelyben a budapesti kormánytól a muravidéki szlovénok részére autonómiát követeltek a közigazgatás, a vallás és az oktatás terén. A határozatot Ivan Baša, helybeli plébános a *Novine* hasábjain a következő formában ismertette: „Mi, a bagonyai körjegyzőség

⁸¹ MNL OL K 40 1919-XII. 278. A nemzetiségi miniszter válasza a belügyminiszternek államellenes sajtótermékek postai szállításának megvonása tárgyában, 1918. dec. 24.

⁸² Uo. A nemzetiségi miniszter levele Obál Béla kormánybiztosnak, 1918. dec. 23.

⁸³ Uo. Obál Béla kormánybiztos a belügyminiszternek és a nemzetiségi miniszternek címzett levele, 1919. jan. 19.

szlovén közössége, a magyarokkal való ezeréves együttélés szellemében kijelentjük, hogy a történelmi magyar határok keretében akarunk testvériségben élni valamennyi itt élő néppel, azonban a wilsoni elvek alapján a mi szlovén népünk részére igazságos, általunk irányított rendszer biztosítását kérjük egyházi, oktatási, kulturális és közigazgatási téren.” Baša plébános a továbbiakban elmagyarázta, hogy „az általunk irányított rendszer”-en (samopravda) autonómiát kell érteni. Hangsúlyozta, hogy a különböző hatósági szervektől, „a főispántól, alispántól, a bíraktól, tisztviselőktől, tanítóktól, jegyzőktől” elvárják, hogy szlovénul szóljanak hozzájuk vagy írjanak nekik levelet. Követelték, hogy hozzanak létre „szlovén vármegyét”, amelynek testületeiben a szlovén képviselők szlovénul beszélhetnek. A javasolt szlovén megye keretében tervezték megtárgyalni a közösségre vonatkozó legfontosabb döntéseket, valamint a megye lenne a szlovén képviselőlet megtestesítője a kormány felé. A bagonyai plébános az említett határozat ismertetése után a többi, Mura menti szlovénok lakta település lakosságához fordult és arra ösztönözte őket, hogy fogjanak össze, és minden faluban határozattal nyilvánítsák ki egyetértésüket a bagonyai nyilatkozattal, majd azt küldjék el az illetékes minisztériumnak.⁸⁴

Obál 1918. december 2-án Muraszombatban részt vett egy a bagonyaihoz hasonló összejövetelen, ahol – bizonyára az előző nap hatására – még inkább konkretizálódott Muramegye⁸⁵ létrehozásának a terve. Az ott elfogadott javaslatok lényegét, valamint az egyéb ajánlásokat az előző fejezetben már érintettük. A helyi és a megyei magyar nyelvű sajtó megpróbált a tervet illetően kedvező hangulatot teremteni. A Szombathelyen megjelenő *Vasvármegye* című napilap 1918. december 8-ai számában közölte, hogy a magyar kormány „a népek önrendelkezési joga alapján áll”, mert a szlovén megye támogatásával segített az ország területi integritása megvédésében, valamint „meg kívánja adni a nemzetiségeknek a legteljesebb autonómiát még akkor is, ha azért ők maguk nem is jelentkeztek”.⁸⁶ A bagonyai és a muraszombati „tervezet” között nem volt jelentős különbség, azonban mivel Bagonyán az „autonómia” szó erőteljesebben szerepelt, ami a többségi lakosság körében ingerlőbb lehetett, Obál Béla a Muramegye megnevezést javasolta Jászi miniszternek, aki – a belügyminiszter beleegyezésével – a kormány elé terjesztette annak jóváhagyását.

A „szlovén” vármegye javaslata, pontosabban annak a híre, sok emberhez eljutott. A római katolikus papság is tájékoztatta arról a híveit, akik a vallásos Mura menti szlovén lakosság abszolút többségét képezték. A szlovén érzelmű papok,

⁸⁴ Samoodločba narodov. Slovenci čujte (A nemzetek önrendelkezése. Szlovénok, halljátok.). Novine, 1918. december 29. 1.

⁸⁵ Ebben a formában szerepelt a korabeli szövegekben és helyenként a sajtóban.

⁸⁶ Vend vármegye alakul. Vasvármegye, 1918. október 8. 2–3.

különösen a Belatinc környékén tevékenykedők, sokat reméltek az általuk továbbra is autonómiaként emlegetett tervtől, amelyen a későbbiek során még módosítottak. Egyre erőteljesebben kezdték hangoztatni, hogy „egy szlovén sem maradhat” az autonóm területen kívül, éljen akár olyan községben vagy településen, ahol a szlovénok kisebbséget vagy szórványt képeznek. Ez már radikális követelés volt, hiszen – egyebek mellett – Alsólendvát és Szentgotthárdot is az 1919 januárjában javasolt szlovén autonómiához sorolták. (Másfél hónappal később a jugoszláv küldöttség a párizsi békekonferencián hasonló érvekkel követelte az említett városokat, valamint csaknem harminc magyar falut.) Slavič szerint a Zala megyei részen, a későbbi rövid életű belatinci járás területén tevékenykedtek a római katolikus papok legbuzgóbban a szlovén érdekekért. Azok tevékenységét nagyra értékelte, megfogalmazása szerint ő (tehát Slavič) „azokkal csinálta leginkább Jugoszláviát”.⁸⁷

Muramegye tervével sokan rokonszenveztek a szlovénok közül, míg a magyar származásúak és magyar érzelműek többsége, valamint a római katolikus egyházi vezetők bizalmatlanok, jobb esetben bizonytalanok voltak azzal szemben. A két „érintett” római katolikus esperes, a muraszombati (szlovén származású) Szlepecz János és az alsólendvai Strausz Flórián a szlovén nemzeti törekvéseket illetően tartózkodóak voltak. A túlnyomórészt Vas megyéhez tartozó evangélikus közösségek, a szlovénok is, kezdettől fogva elzárkóztak a muravidéki szlovén nemzeti megnyilvánulásoktól. Néhány fiatal, általában az első világháború frontjait megjárt személy, mint például az első világháború utáni hetekben fontos szerepet vállaló Ivan Jerič – aki már 1914 előtt büszke volt szlovén származására, majd a világháború alatt az együtt harcoló, szláv nemzetiségű katonáktól még jobban „megfertőzve” – már 1918 novemberétől a Mura mente Magyarországtól történő elcsatolását támogatta. Jerič, akit később úgyszintén római katolikus pappá szenteltek, ellene volt minden típusú autonómiának és szlovén önkormányzatnak Magyarország keretében; ő még arra sem vállalkozott, hogy az általa különösen tisztelt idősebb Klekl plébános kérésére a később ismertetett Klekl-féle autonómia-tervet lefordítsa szlovénra.⁸⁸

A bagonyai és a muraszombati gyűlések és a szlovén vármegye tervének a kormány elé terjesztése közötti napokban a szlovénok lakta terület elsődlegesen javasolt nevét illetően változás történt: a Muramegye helyett a „Vend vármegye” név szerepelt a kormányhatározat szövegében. A magyar kormány 1918. december 6-án, Batthyány Tivadar belügyminiszter javaslatára határozott arról, hogy „Zala és Vas megye vend nemzetiségű járásai és községei Muraszombat székhellyel vend

⁸⁷ *Slavič, M.*: Naše Prekmurje i. m. 247.

⁸⁸ *Jerič, I.*: Moji spomini i. m. 60.

vármegyévé alakítandók át, élén egy kormánybiztossal.”⁸⁹ Miután Obál Béla kormánybiztossá történő kinevezése előtt egy nappal, december 11-én, a kormány határozatot fogadott el a „vend kormánybiztosság” létrehozásáról, majd másnap kinevezte Obált a tisztségre, az utána következő hetekben a vármegye terv tökéletesítése és széleskörű társadalmi elfogadtatása volt az új szlovén kormánybiztos egyik legfontosabb feladata (a Mura menti lakosság számára biztosított legszükségesebb élelmiszerek és használati cikkek, valamint a határvédelem megszervezése mellett). A *Novine* Önrendelkezés (Samoodločba) című, 1918. december 8-ai vezércikke – amelyben ugyan nem említették a muravidéki szlovénok állami hovatartozásának a kérdését, és a Muramegyére vonatkozó tervezetre sem reagáltak konkrétan – az időszerű, a tervekben is érintett kérdésekkel foglalkozott. Kiemelte, hogy a Mura menti szlovénok kis lélekszámuk ellenére a köztársasági miliőben meg akarják őrizni a szlovén nyelvet, melyet „ezer évig ápoltak”, hisz egy köztársaságban mindenkinek joga van a közügyekhez, a saját nyelv használatához a templomban, az iskolában, a hivatalokban és az élet egyéb területein. Az említett cikk egészére hasonló hangnem volt jellemző. Szerepelt benne, hogy „kívánjuk a *vindis*, a *tót*, a *vend paraszt* megnevezések megszűnését a mi uraságaink beszédében, mert ezek a rabságra, az alattvalóságra emlékeztetnek bennünket, amikor a szlovén embernek csak dolgozni volt szabad az uraság javára, és mindennel egyet kellett neki érteni. Most ez mind elmúlt, a királyság intézménye összeomlott, és kikiáltották a népkormányt. Nincsenek többet nemzetiségek, mindenki egyforma, és egyforma jogokat élvez. Mi magunkat szlovénoknak nevezünk, és ez a megnevezés magyarul is használható. A magyar nyelv erőltetett terjesztését nem engedjük, mert mi szlovénok vagyunk, és annyi jogunk van, mint minden más nemzetnek.”⁹⁰ Feltételezhető, hogy Muramegye eredetileg tervezett megnevezésének átkeresztelését „vendre” aligha nézték jó szemmel a szlovén közösség vezetői és öntudatosabb tagjai. Erre utal a *Novine* más összefüggésben már idézett 1918. december 29-ei számában a vezércikk hangneme is. Abban már sokkal konkrétabban, sőt radikálisabban fogalmaztak, amikor arról írtak, hogy miután a szlovénok, a horvátok és a szerbek a délszláv királyságban egyesültek és elfoglalták az általuk lakott, egykori magyarországi területeket, „erőteljesen felvetődik a kérdés, hogy mi lesz velünk, Mura menti szlovénokkal. Miért titkolnánk, hogy származásilag mi is jugoszlávok vagyunk. Ránk is érvényesek a wilsoni elvek által biztosított jogok, főképpen az, hogy megkapjuk saját autonóm körzetünket. Ha eddig szundítottunk is, ezentúl ne azt tegyük! A bagonyai nemzeti tanács megmozdult.”⁹¹

⁸⁹ *Kövágó L.*: A magyarországi délszlávok i. m. 132–133.

⁹⁰ Samoodločba (Önrendelkezés). *Novine*, 1918. december 8. 1.

⁹¹ Samoodločba narodov. Slovenci čujte (A nemzetek önrendelkezése. Szlovénok, halljátok). *Novine*, 1918. december 29. 1.

Obál Béla kormánybiztos „vármegyeszervező” munkájának a következő hetek nem kedveztek. December végén, miután megszállták a Muraközt, egy délszláv katonai csoport Jurišić százados vezetésével a Murától északra fekvő szlovén és magyar települések közül is többet elfoglalt. A mintegy 6-7 napig tartó megszállás körülményeivel és összefüggéseivel, valamint a jugoszlávoknál okozott negatív hatásával ezúttal mélyrehatóbban nem foglalkozunk, azt azonban hangsúlyozzuk, hogy szlovén körökben (főképpen Matija Slavič és Rudolf Maister tábornok) az eseményt a Muravidékért folytatott küzdelem szempontjából károsnak minősítették.⁹² Az 1919. január 3-a utáni magyar győzelem után hiába erősítették folyamatosan a határőrséget, Vas és Zala megyéknek a jugoszláv állammal nem szimpatizáló lakosságában folyton jelen volt a „szerb megszállástól” való félelem. A kedvezőnek nem mondható magyarországi belpolitikai fejlemények mellett a Jugoszláviával rokonszenvezők folyamatosan növekvő csoportjában Jurišić csapatainak portyázása erősítette az elszakadáshoz fűzött reményeket. A már korábban is jelen lévő feszültséget, valamint a tervezett közigazgatási átszervezésekkel összefüggő bizonytalanságot tovább fokozta az egyre erőteljesebb szlovén és magyar agitáció. Pozvék Fülöp és Mathisz Lajos Budapestről kiküldött agitátorok jelentése (1919. január 31-én) ezt nagymértékben alátámasztja. Küldetésük első napjai az ideiglenes délszláv megszállás miatt a magyar katonai sikertől függtek. Beszámolójukból kiderül, hogy a délszláv megszállók elleni hatékony fellépést Obál közbenjárásával sikerült megszervezni, s a „csapattal” január hó 3-án este 6 órakor Szombathelyről ők is Muraszombatba indultak. A jugoszlávok elleni, január 4-ei támadásban aktívan részt is vettek (az események egy nappal korábban történtek, a beszámolóban a dátumokat illetően hibás adatok szerepelnek – G. L.). Az agitációs tevékenységet a stájer határ menti községekben azonban nem tudták rögtön megkezdeni, mert Vashidegkút jugoszláv ellenőrzés alatt maradt. Pozvék és Mathisz szerint csak 1919. január 10-én sikerült őket „kiverni” onnan, és ők két nap múlva, január 12-én megkezdtek agitációs útjukat. A következő napokban bejártak számos falut (Véghely, Vashidegkút, Rétállás, Görhegy, Perestó, Vízlendva, Felsőlendva, Alsó-Csalogány, Felső-Csalogány és Mátyásdomb – az általuk használt településneveket vesszük át – G. L.), majd január 30-án Muraszombatba érkeztek. Jelentésükben ismertették a jugoszlávok hasonló, szerrintük intenzív tevékenységét a stájer határ menti községekben. A jelentés szerint az emberek ezért velük nem is akartak beszélni, sőt nem is hallgatták meg mindig őket, bár úgy vélték, hogy sikerült nekik a „jobb módú polgárokat meggyőzni az új Magyarország előnyeiről”. Kedvező körülményként értékelték, hogy időközben a jugoszlávok sorozást rendelték el Regedében (Radgona, Radkersburg),

⁹² *Slavič, M.*: Naše Prekmurje. i. m. 251–253.

amitől a Mura menti lakosság nagyon tartott, mert félt, hogy ha délszláv környezetbe kerülne, akkor ismét a harcterekre kellene mennie. A magyar agitátorok szerint a szlovén ajkú lakosoknak az volt a kívánsága, hogy az iskolák alsó tagozataiban a gyermekek szlovénul is tanuljanak, a hivatalnokok ismerjék és használják a szlovén nyelvet, hogy a nép ügyes-bajos dolgait tolmács nélkül elvégezhesse, valamint hogy a hivatalnokok jobb bánásmódban részesítsék őket. Úgyszintén fontosnak minősítették, hogy a közvetlenül érintett lakosság számára a stájer határ átjárható legyen. Mivel időközben a magyarországi oldalon megerősítették a határvédelmet, Pozvékék jelezték, hogy emiatt a beszámoló elkészítésekor a jugoszláv agitátoroknak már nehezebb volt a dolguk. Javasolták (bizonyára egyéni érdekből is), hogy a magyar agitációt tovább kell erősíteni a vidéken, valamint hogy a nép kapja meg a legszükségesebb fogyasztási cikkeket (petróleumot, cukrot, szappant, gyufát stb.), mert „néhány községben még van elszakadási vágy”.⁹³ A magyar agitátorok jelentése Muravidék olyan részére vonatkozott (a Mura folyótól északra fekvő, közvetlenül a stájer határ menti településekre), ahol a jugoszláv és a szlovén nyomásgyakorlást feltehetően jobban ösztönözték, mint a Zala megyei szakaszon, ahol a szlovén nemzeti tudat eleve erőteljesebb volt.

A magyar kormány által támogatott „Vend vármegye” javaslatát a *Novine* 1919. évi első száma már határozottan bírálta. Azt kifogásolta, hogy a csak a nevében szlovén vármegye leple alatt valójában klasszikus magyar vármegyét kíván megvalósítani a magyar kormány, ahol majd legfeljebb az alacsonyabb rangú tisztviselők beszélnek szlovénul, a valóban befolyásosak azonban nem, mert azok – szerintük – magyarok lesznek. „Nekünk ilyen megoldás nem kell”, állt határozottan az említett cikk folytatásában, majd arra buzdították a Mura menti szlovénokat, hogy bárhol adódik arra lehetőség, mindenütt „autonómiát és önrendelkezést” követeljenek, mert az volt a „legkevesebb”, amit kérhetnek.⁹⁴ A *Novine* következő számában egyértelmű választ adtak arra, hogy miért kizárólag az autonómiát tartják elfogadhatónak: „Azért, mert nem hiszünk a magyar uraknak.”⁹⁵ Ugyanebben a lapszámban számoltak be a muravidéki szlovén kérdés rendezése céljából 1918. december 26-án szervezett regedei (Radgona, Radkersburg) „táborról” is, amelyen üdvözölték a délszláv királyság új kormányát, valamint kérték, hogy minél hamarabb „vegye szárnyai alá a Muravidéket”.⁹⁶

Ilyen hangulatban kívánta Obál Béla kormánybiztos megnyerni a szlovén lakosságot a kormány által elfogadott „Vend vármegye” ötletének. Az előkészítés

⁹³ MNL OL K 40 1919-XII. szám nélkül (vegyes iratok, 92–93.) Pozvák Fülöp és Mathisz Lajos agitátorok jelentése Muraszombatból, 1919. jan. 31.

⁹⁴ Ka želemo? (Mit szeretnénk?). *Novine*, 1919. január 5. 1.

⁹⁵ Zakaj želemo (Miért akarjuk?). *Novine*, 1919. január 12. 2.

⁹⁶ Tabor prekmurskih Slovincov (A muravidéki szlovénok tábora). Uo.

során tárgyalta Jožef Klekllel és néhány paptársával, miután azt tapasztalta, hogy számíthat a támogatásukra. Ezt látszik alátámasztani az idősebb Klekl által aláírt és a *Novine*-ben 1919. január 24-én megjelent nyilatkozat is. A nyilatkozatban a nyugalmazott cserencsói plébános a *Muraszombat és Vidéke* egyik cikkére reagálva kijelentette, hogy ő életében nem készített rölapot, mert az olyasmi távol áll keresztény értékrendjétől és elveitől. A népért vívott békés harcot, amellyel a mennyei és földi hazába segítheti őket, vállalta, azonban elhatárolódott minden erőszaktól, így a jugoszláv erőszakos területfoglalástól is. A nyilatkozatban békét kért, és a szlovén közösség felkarolását a békekonferencián, mert – szerinte – ott lenne a helye annak, hogy döntsenek a Muravidék hovatartozásáról. Akár Jugoszláviához kerülnek, akár Magyarországhoz vagy más országhoz, hangsúlyozta Klekl, ők azt elfogadják, és alkalmazkodnak a döntéshez. A nyilatkozatban azt is kifejtette, hogy a Muravidék részére szlovén autonómiát követelnek, bármelyik országban köt is majd ki a tájegység. Végezetül kijelentette, hogy a Muravidék Zala megyéhez tartozó plébánosai összefogtak és – „egyhangúlag” – hajlandóak támogatni Obál kormánybiztos törekvéseit. A nyilatkozat támogatására a Vas megyei szlovénok lakta vidék római katolikus plébánosait is felszólította, hogy támogatásuk esetén együtt kérdezhessék meg a teljes Mura menti szlovén közösségtől: a fenti utat helyesnek tartják-e.⁹⁷ A Klekl által emlegetett és a zalai római katolikus papok által elkészített „szlovén autonómia” konkrét szövege a következő napokban vált ismertté, és jelentősen eltért a „szlovén vármegye” tervétől. Kezdetben azonban a közvélemény nem a szöveggel, hanem a Klekl-féle nyilatkozattal volt elfoglalva.

A *Muraszombat és Vidéke* reagált a nyilatkozatra. Azt rótták fel a szerzőnek, hogy részükről senki nem állította azt, hogy az idősebb Klekl írta volna a rölapokat, ám az ő nyilatkozata – szerintük – még nem jelenteti azt, hogy azokat a nagydolnyi ifjabb Klekl nem írhatta. Emellett főképpen a különböző újságokban a muravidéki eseményekről megjelenő „pontatlanságok” miatt nehezteltek a muraszombati lap szerkesztői. Azt még valamennyire megértették, hogy a „laibachi” (ljubljanai) lapok torzítanak, azonban elfogadhatatlannak tartották a téves és a kétes információkat a pesti újságokban, valamint különösen a *Novine*-ben, amelyet a szombathelyi püspöki nyomdában nyomtattak. Az Obál kormánybiztos által javasolt nemzeti alapú eljárás tárgyában arról számoltak be, hogy a *Novine* az ezzel kapcsolatos tárgyalásról is tévesen tudósított, mert 1919. január 17-én Belatincon a szlovén járásról, nem pedig a tervezett vármegyéről folyt a vita, és annak ellenére, hogy elhangzott ott néhány magyarellenese megjegyzés, „a délszláv államhoz

⁹⁷ Izjava (Nyilatkozat). *Novine*, 1919. január 24. 1.

való csatlakozásról nem tárgyaltak”.⁹⁸ A *Novine* február 2-ai számában ismételtén írt a belatinci eseményekről. A január 17-ei tanácskozásról azt közölték, hogy a rendezvényre nemcsak Obál toborozta a Zala megyei szlovénokat, hanem a jugoszlávok is, akik az újságcikk szerint „eléggé összekeverték a szálakat”. A bekiabálások és hangoskodások miatt értelmes párbeszédre szerintük nem került sor, és a szlovén járás további sorsa bizonytalanná vált.⁹⁹ Két másik, tartalmilag összefüggő cikkben a felsőlendvai gyűlésre is utaltak, amelyet úgyszintén Obál hívatott össze a belatincihoz hasonló céllal, azaz, hogy Felsőlendva központtal a szentgotthárdi járás szlovénjai is önálló járást kapjanak. A közlemény szerint Obál ott sem kapott támogatást, mert „a lakosság nem akart elszakadni Szentgotthárdtól”.¹⁰⁰

Az újságcikkekbe számos pontatlanság, netán tudatos félrevezetés és keveredés is került, ami tovább fokozta a különböző közigazgatási és autonómia-tervek körüli bizonytalanságot és a félreértéseket. Az említett belatinci tanácskozást illetően a *Zalai Hírlap* 1919. január 27-ei számában arról számolt be, hogy a kormánybiztos jelenlétében a „szlovén járásról” tárgyaltak. Feltehető, hogy a már régóta függőben lévő (e tanulmányban is ismertetett) belatinci szlovén járás kérdése lehetett a találkozó fő „napirendje”, s erre a jelenlevők névsorából is következtetni lehet. Az összejöveten ugyanis a tervezett járásban érintett 28 szlovén falu előjárósága, a Belatinc-környéki hat jegyző, az alsólendvai, a szentgotthárdi és a későbbi belatinci járási főszolgabírók voltak jelen, néhány további meghívott társaságában. Érthető, hogy az összejöveten az úgyszintén javasolt „vend vármegye” létrehozása is szóba került. Megkérdőjelezhető azonban az újságcikk azon megállapítása, hogy a tárgyalás résztvevői nem kérték az „önálló szlovén járást”, s csupán a járásbírószágon és a főszolgabírószágon igényeltek egy-egy szlovénul is beszélő szakembert.¹⁰¹ A *Muraszombat és Vidéke* is hasonló hírt közölt az említett ülésről a február 2-ai számában. Ezekben az esetekben nyilvánvalóan arról lehetett szó, hogy a magyar érdekeltségű újságok az autonómia és a szlovén járás ellenzőinek a véleményét hangsúlyozták. A különböző nézetektől és ellentmondásoktól függetlenül Obál Béla kormánybiztos az adott helyzetben a belatinci szolgabírói kirendeltség létrehozását szorgalmazta Cigány János vezetésével.¹⁰² Két hónappal később létre is jött a belatinci szlovén járás, Cigány János főszolgabíróval az élén.

A szlovén nemzeti alapú vármegye terve január második felében végleg megfeneklett, mert néhány Zala megyei római katolikus plébános cserencsói

⁹⁸ Már megint hazudtak Laibachban. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. január 26. 3–4.

⁹⁹ Beltinsko spravišče (A belatinci egyezkedés). *Novine*, 1919. február 2. 2.

¹⁰⁰ Spravišče pri Gradi, Pri Gradi (Egyezkedés Felsőlendván, Felsőlendván). Uo.

¹⁰¹ A szerbek és Zalamegye. *Zalai Hírlap*, 1919. január 27. 1–2.

¹⁰² Tárgyalásaink Jugoszlávia megbízottaival. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. február 2. 2.

összejövetelén, idősebb Klekl Jožef vezetésével, amint már utaltunk arra, megfogalmazták a muravidéki szlovén autonómia javaslatát. Klekl és paptársai ugyan találkoztak Obál Béla kormánybiztossal, és támogatást is ígértek neki a „szlovén vármegye” tervében, utólag azonban nehéz megállapítani, hogy a beszélgetésen milyen mértékben próbálták közös nevezőre hozni a két koncepciót, s azt is, hogy a radikálisabb autonómia-tervet a papok mennyire hallgatták el, s az sem világos, hogy mennyiben tértek ki a konkrét rendelkezések elemzésére. Bárhoggy történt is, a Klekl-féle autonómia-javaslat nyilvánossá tétele a szlovén vármegye tervét lesöpörte az asztalról.

A szlovén autonómia-javaslatok

A muravidéki szlovén autonómia tervével kapcsolatban, melyet a félreértések elkerülése végett Klekl-féle javaslatnak nevezünk, Matija Slavič az írta, hogy annak szövegét a január 14-ei cserencsói gyűlésen tárták a nyilvánosság elé. A békekonferencián résztvevő jugoszláv küldöttség Muravidék szempontjából sikeresen működő szakértője szerint a Klekl-féle javaslat fontos rendelkezése volt, hogy „idegen uralom alatt egyetlen Mura menti szlovénnek se szabad elvesznie”. Amint ezt már említettük, a Mura menti területre vonatkozó későbbi jugoszláv követelések is ezt az érvet használták. Slavič a Klekl-féle terv kapcsán azt is hangsúlyozta, hogy „a magyarok a szlovén vármegye tervet nem gondolták őszintén”, amire természetesen bizonyítéka nem volt, csupán néhány (megkérdőjelezhető forrásértékű) sajtónyilatkozatot említett érvként.¹⁰³ Ivan Jerič írásából, valamint a *Muraszombat és Vidéke* cikkéből tudjuk, hogy idősebb Jožef Klekl cserencsói irodájában az autonómia-javaslat szövegezésénél a papok közül Štefan Kühar belatinci, Ivan Baša bagonyai, Jožef Čačič cserencsói és Sakovič Jožef tornisai plébánosok voltak jelen, valamint Cigány János, a későbbi belatinci főszolgabíró, aki azonban – Jerič szerint – csak jogi tanácsokat adott, a szöveg tartalmába nem szólt bele.¹⁰⁴

A Klekl-féle terv valamennyi Mura és Rába mentén élő szlovén egyesítését tűzte ki célul egy autonóm egység keretében, Slovenska krajina (Szlovén Vidék) néven, Muraszombat székhellyel. Idősebb Klekl politikai (és taktikai) érzékére utal, hogy a javaslatot úgy fogalmazták meg, hogy a Magyarország fennhatósága alatti szlovén autonómiáról mint egyik lehetséges opcióról beszéltek, miközben annak megvalósítását a dokumentum szerint Jugoszlávia fennhatósága alatt is elképzelhetőnek tartották, amennyiben olyan döntés születne a

¹⁰³ Slavič, M.: Naše Prekmurje i. m. 39.

¹⁰⁴ Jerič, I.: Moji spomini i. m. 59–60.

békekonferencián. A Klekl-féle javaslat sajátos rendelkezése volt, hogy az autonóm területhez sorolták azokat a túlnyomórészt magyarlakta településeket is, amelyek a szlovén–magyar nyelvhatár peremén helyezkedtek el, valamint minden olyan települést, ahol a lakosságnak csupán néhány százaléka volt szlovén anyanyelvű (Alsólendva, Lendvahegy, Csentehegy, Hosszúfaluhegy, Kót, Kapca, Dobronak, Szécsiszentlászló, Zsitkóc, Radamos, Szentgotthárd). A javaslat értelmében a Slovenska krajina minden autonóm kérdését saját szervei keretében rendezte volna, a Magyarországgal való közös ügyeket pedig úgynevezett közös szervek bonyolították volna le. (A közös ügyeken egyebek mellett az állampolgárságot, a civil és büntető törvénykezést, a gazdaságot, a közlekedést és a szociálpolitikát értették.)

Az oktatás terén a javaslat a vallási és a nemzeti érdekekre helyezte a hangsúlyt. Javasolták, hogy az autonóm területen veszítse hatályát minden törvény, amely kizárta az iskolai tantervből a hittanoktatást, amely bármilyen feltételek mellett lehetővé tette az egyházi vagyon kisajátítását, amely a vallási erkölcsöt és tanítást fel nem vállaló tanítók munkavállalására vonatkozott, amely az egyháztól megvonta a jogot saját iskolái eltartására, valamint akadályozta az egyházi szolgálatok és rendek tevékenységét. A javaslatban szlovén iskola létrehozását tervezték Alsólendván (a környező települések szlovén nemzetiségű gyermekei részére), valamint sürgették a szlovén nemzetiségű káplánok alkalmazását a magyar plébániákon. A javaslatban azt is rögzítették továbbá, hogy az összes állami iskola szlovén hitközségek tulajdonába menne át, a polgári házasság megszűnne, megmaradna azonban a polgári anyakönyvvezetés. Mindemellett felszólították a kormányt, hogy tíz év alatt építsen két hidat a Murán és vasutat az Alsólendva–Muraszombat–Regede (Radkersburg, Radgona)–Szentgotthárd vonalon. A szlovén autonómia törvényhozó szervének – autonóm ügyekben – a muravidéki szlovén országgyűlést javasolták, a Magyar Népköztársasággal közös ügyekben pedig a magyarországi közös országgyűlést, melybe a szlovénok számarányuknak megfelelően küldhetnének képviselőt. Az autonóm terület kormányzati szerve a minisztérium lett volna, élén a mindkét említett országgyűlésnek felelős szlovén miniszterrel. A szlovén miniszter autonóm ügyekben a legfelsőbb kormányzati szerv szerepét töltötte volna be (helyettesének államtitkárt javasoltak), aki a közös ügyeket illetően pedig a népkormány egyenrangú tagja. A Kormányzóság – élén a kormányzóval – Muraszombatban tevékenykedett volna. A javaslat a kormányzót a szlovén miniszternek rendelte alá.¹⁰⁵

A *Muraszombat és Vidéke* a javaslatot közzétette, de ugyanabban a lapszámban, egy másik cikkben kemény kritikával illette azt. Felhívta a figyelmet arra, hogy a

¹⁰⁵ Mit akar Klekl József cserföldi ny. plébános? Muraszombat és Vidéke, 1919. február 9. 1–2.

muraszombati járás római katolikus papjai valójában nem támogatták a javaslatot. Emögött az állt, hogy Szlepecz János esperes határozottan annak a híve volt, hogy a vidék Magyarországhoz tartozzon, és elutasított minden autonómia- és egyéb tervet. A szentgotthárdi járás néhány szlovén származású és érzelmű papja azonban aláírta a támogató nyilatkozatot. Slavič idézett írásában az alsószölnöki Mirko Lenaršič és a felsőszölnöki Tüll Géza plébánosokat említette ezzel kapcsolatban. A feszült hangulatban a nyilvánosság számára megjelentetett szöveget a *Muraszombat és Vidéke* szerint ketten a szerzői közül (Baša és Čačič) később nem vállalták, és az újságban arra vonatkozóan hibaigazítást kértek. A római katolikus papok aktív szerepe, valamint a magyar érdekek kinyilvánítása céljából, Mikes János szombathelyi megyéspüspök 1919 februárjának első napjaiban a Muravidékre utazott. A korabeli hangulatot jól illusztrálja, hogy a püspök fogadtatása településenként eltérő volt. Muraszombatban és Csendlakon (Tišina) az egybegyűltek többsége azt hangoztatta, hogy jövőjét Magyarország keretei között képzei el. Ezeken a helyeken az emberek az iskolák alsó tagozataiban a szlovén tájszólásban történő oktatást kérték. Cserencsócon állítólag „éljen Jugoszlávia” kiáltásokkal fogadták az utcán a püspököt. Klekl egy későbbi vallomása szerint a szlovén lakosság Jugoszlávia-szimpátiája főleg abból származott, hogy a ljutomeri tanácskozás 1918 novemberében és az ott elfogadott nyilatkozat nagy hatással volt a népre.¹⁰⁶ Belatincon és Turniščén a helybeli plébánosok – mivel féltek az esetleges lázongásoktól és durvaságoktól – arra kérték Mikes Jánost, hogy a tervezett találkozásokra ne kerüljön sor, amit a püspök tudomásul is vett. Belatincre el sem látogatott, mert Kühár plébános felhívta a figyelmét a lakosság jelentős jugoszláv rokonszenvére.¹⁰⁷ A *Muraszombat és Vidéke* következő száma a *Vend ügyek* című, számos időserű nemzeti jellegű kérdést boncolgató vezércikkében durván megtámadta idősebb Jožef Klekl. Egyebek mellett felróta neki, hogy – „javakorban levő életerős papként” – tíz esztendeje nyugállományba vonult, és papi kötelességét nem látja el, miközben a Muravidék Magyarországtól való elszakításán folyamatosan dolgozik. Emiatt „hazaárulónak” kiáltották ki és megfenyegették, hogy megvadásására bizonyítékot szereznek, és „elnyeri méltó büntetését”.¹⁰⁸ Mivel azokban a hetekben a *Novine* és a *Muraszombat és Vidéke* rendszeresen és kölcsönösen gyalázták egymást, elsősorban idősebb Klekl szerepvállalása miatt, az utóbbi újság február 23-ai számából csupán azt a szövegrészt emeljük ki, amely a Klekl-féle autonómia-javaslat társadalmi fogadtatása szempontjából fontos. A muraszombati hetilap a következőket írta: „Tény az, hogy Klekl József autonómia tervezete nem a vend nép érdekét szolgálja, hanem célja és rendeltetése kizárólag az, hogy egy olyan átalakulást

¹⁰⁶ Göncz L.: A muravidéki magyarság i. m. 46–47.

¹⁰⁷ Püspöklátogatás. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. február 9. 3.

¹⁰⁸ *Vend ügyek*. *Muraszombat és Vidéke*, 1919. február 16. 1.

idézzon itt elő, mellyel a népet azután Jugoszláviába lehet vinni.”¹⁰⁹ A szomszédos *Alsólendvai Híradó* *A vend autonómia* című cikkében – miután kiderült, hogy a javaslat szövegének elkészítésével megbélyegzett papok közül ketten, Baša és Čačič nyilatkozatban állították, hogy ők a nyilvánosságra hozott példányt nem látták – arról írt, hogy „kitűnik, hogy Klekl úr mögött nem állott látszólag senki, csak a zalai vend papok, most már teljesen magára marad, és teljesen a saját iniciatívájára csinálta az egész tervezetet, amelyhez sem a nép, sem a paptársai megbízását nem bírta”.¹¹⁰ A muraszombati járásban, valamint a magyarok lakta zalai Lendva-vidéken valóban csekélyebb volt a szlovén és a délszláv szimpátia, mint a Zala megyei, többségében szlovénok lakta települések körében (Belatinc és Cserencsóc környékén), az említett autonómia-javaslat támogatottságának mértékét azonban (akárcsak később, a vidék hovatarozásának a támogatottságát is) lehetetlen pontosan rekonstruálni. Feltételezhető, hogy a cserencsói gyűlésen, ahol a római katolikus plébánosok 1919. január 14-én tárgyaltak az autonómiáról, nem került még sor a konkrét szövegezésre (legalábbis nem minden pont esetében), s erre utalhat a jelen lévő papok nyilvános tiltakozása. Nem kizárható, hogy az autonómia-javaslat szövegének megjelentetett változatát Klekl egyedül véglegesítette.

A Klekl-féle autonómia-javaslat Alsólendván, valamint a környező, magyarok lakta falvakban nagy felháborodást keltett, mivel az az említett területet is a muravidéki szlovén autonómia hatóköre alá sorolta. A tiltakozók „a vendeknek ezen szintisza magyar vidékek elszlovénosítására irányuló tervéről” beszéltek. Alsólendva város képviselőtestülete rendkívüli közgyűlést tartott, amelyen elhangzott, hogy „a hivatalos statisztika szerint a szűkebb Alsólendva-vidéki lakosságnak 96% beszél magyarul és nincs ott egyetlen olyan község, melyben 14% több volna az idegen nyelvű lakosság, de a legtöbb Alsólendva-vidéki községben az idegen nemzetiségiek arányszáma alig 2-3%”. A képviselőtestület azt is megállapította, hogy a néhány nem magyar származású lakos többnyire ideiglenes alkalmazottként tartózkodott a vidéken. A testületi ülés keretében a képviselők egyhangúlag határoztak arról, hogy a kormánybiztosnál és a kormánynál táviratban tiltakoznak „a vend aspirációk ellen”, valamint háromtagú bizottságot neveztek ki a tiltakozó memorandum elkészítésére. Alsólendva mintáját a környékbeli települések illetékes testületei és előjárói úgyszintén követték, és ők is határozatokat fogadtak el tiltakozásuk jeléül.¹¹¹

Miután a kormány által támogatott „vend vármegye” terv a Klekl-féle autonómia-javaslat megjelenésével lekerült a napirendről, Obál Béla kormánybiztos

¹⁰⁹ A Novine körül. Muraszombat és Vidéke, 1919. február 23. 2–3.

¹¹⁰ A vend autonómia. Alsólendvai Híradó, 1919. március 9. 2–3.

¹¹¹ Vend veszedelem fenyegeti Alsólendvát és vidékét. Az alsólendvaiak tiltakozása. Zalai Hírlap, 1919. február 13. 1.

konszenzust keresett. Egyrészt a feszültséget kellett csillapítani, másrészt fontos volt, hogy létrejöjjön egy olyan szervezeti-közigazgatási egység a szlovénok lakta vidéken, amely legalább minimális többségű támogatást élvez. A szlovén autonómiáról, valamint az azzal összefüggő, 1919. februárjában zajló eseményekről a Berinkei-kabinet az időközben leköszönő Jászi Oszkár minisztertől, illetve kabinetjétől több iratból összetevődő iktatómappát örökölt *A magyarországi vendek önrendelkezési joga* címmel (ez a cím szerepel a borítón), amelyben a különböző dokumentumok nincsenek (és feltehetően nem is voltak) külön-külön jelölve vagy sorszámmal ellátva.¹¹²

Obált és a magyar kormányt a Klekl-féle autonómia-javaslat, minden el-lentmondásossága ellenére, komolyan foglalkoztatta. (A Klekl-javaslat mellett Némethy Vilmos, alsólendvai ügyvéd és csoportja is készített egy teljes körűnek nem mondható, csupán a nyelvi jogokra koncentráló autonómia-tervezetet, továbbá Tkálec Vilmos, Obál kormánybiztos egyik meghatározó embere is fáradozott valamiféle megoldáson, amely az Obál-féle vármegye-terv bizonyos részeire épült, valamint a muraszombati értelmiségiek is megfogalmaztak néhány rendelkezést.). Nagy gondot jelentett a kormánybiztosnak, hogy a Klekl-féle autonómia-javaslatot a muraszombati értelmiség és a szociáldemokraták hevesen támadták. Sömen Lajos, muraszombati pártelnök, korábban a nemzeti tanács elnöke aláírásával 1919. február 5-én levelet intéztek Obálhoz (ezt később a miniszterelnök is megkapta), amelyben a Klekl-féle autonómia-tervet határozottan elleneztek.¹¹³ A február 16-ai levelükben, amelyet az említett napon tartott tisztújító közgyűlés után, annak a megbízásából írtak Obál Bélának, egyebek mellett leszögezték, hogy „a népköztársaság kormányának és pártunknak programjához híven az a feladata, hogy az egyház és állam szétválasztását megvalósítsa, az iskolákat államosítsa, az egyházi birtokokat a papoknak nyújtandó ellenében kisajátítsa; ezzel szemben az autonóm tervezet egyenesen ellenforradalmi jelszavakat propagál, az állami iskolákat is felekezeti próbálja tenni.” A folytatásban kijelentették, hogy mindenféle autonómia-tervezet ellen a leghatározottabban tiltakoznak, mert „évezreden keresztül nem volt a járásban disszonancia magyar és vend között, ezután sem lesz, és nem fogjuk eltérni, hogy bárki olyan törekvésekkel lépjen fel, mely ezen békés egyetértést megbontani akarná. Kárhozzátjuk Klekl József és megtévelyedett társainak azon tervét, mellyel a wilsoni elvek fejtetőre állításával nem is a mi vend nyelvünk, de a nekünk is idegen szlovén nyelv elfogadására akar kényszeríteni”. A levelet, amelyet Csernovits Sándor újonnan megválasztott elnök és az új vezetőség

¹¹² MNL OL K 26 A magyarországi vendek önrendelkezési joga (a továbbiakban: 1919-XXII. 1429.).

¹¹³ MNL OL K 26 1919-XXII. 1429. A muraszombati és „vendvidéki” szociáldemokraták 1919. február 14-ei keltezésű, Berinkei miniszterelnöknek címzett táviratukban az Obál kormánybiztosnak küldött 1919. február 5-ei levelükre hivatkoztak.

további tagjai írtak alá, Berinkei Dénes miniszterelnöknek is elküldték.¹¹⁴ A mura-szombati, többségében szlovén származású értelmiséget tömörítő párt elhatárolódása a szlovén önszerveződés minden formájától komoly próbatétel elé állította a kormánybiztost. A korábbi vármegye-javaslat után, amelyet elsősorban Kleklék magatartása és más irányú elképzelése futtatott zátonyra, ezúttal a Mura menti szlovén nemzeti mozgalom legmeghatározóbb egyéniségének – kétségtelenül radikális – javaslata is megvalósíthatatlannak látszott.

A patthelyzeten túl kellett jutni, ezért Obál Béla ösztönzésére Berinkei Dénes miniszterelnök 1919. február 12-ére meghívta Budapestre a Mura mentére vonatkozó autonómia-tervezetek készítőit, illetve azok képviselőit.¹¹⁵ A tanácskozáson való részvételtől, sokak számára meglepetést okozva, a „főszereplő”, idősebb Jožef Klekl kimentette magát, feltehetően azzal a magyarázattal, hogy nincs püspöki felhatalmazása. Ivan Jerič emlékiratában arra utalt, hogy Klekl az egész autonómia-eljárást csak kibúvónak tekintette, valójában nem is gondolta azt komolyan, hiszen akkor már elkötelezett híve volt a vidék Magyarországtól való elcsatolásának.¹¹⁶ Hasonlóan nyilatkozott a budapesti tanácskozás egyik résztvevője, Janez Edšid, kőhidai asztalosmester is, aki egyik későbbi visszaemlékezésében aprólékosan beszámolt az eseményről. Őt idősebb Klekl február 6-án kérte fel arra, hogy a küldöttség tagjaként vegyen részt a budapesti tanácskozáson. Előtte a nyugalmazott plébános fogadta őket cserencsói otthonában, és tudatta velük, hogy a budapesti meghívóban, amely sürgöny formájában érkezett, arra kérték, hogy küldjön küldöttséget a tanácskozásra. A nála összegyűlt küldötteknek Klekl a „lelkükre kötötte, hogy a megbeszélésen egy tapodtat se engedjenek az általa képviselt autonómia-javaslat szövegéből, úgy azt a magyarok nem fogadják el, mi pedig annak tudatában a nép körében könnyebben tevékenykedünk Jugoszlávia érdekében”. Edšid a miniszterelnökségen zajló tárgyalásokról elmondta, hogy összesen hét ülésen vettek részt, azonban semmilyen egységre nem jutottak. A beszámolóban ezek után megjegyezte, hogy Kleklnek igaza volt, „a megoldásunkat nem Budapesten, hanem Belgrádban kell keresni”.¹¹⁷

¹¹⁴ MNL OL K 26 1919-XXII. 1429. A mura-szombati szociáldemokrata párt 1919. február 16-ai közgyűlésének a Klekl-féle autonómia-javaslat elutasítására vonatkozó levele Obál Béla kormánybiztosnak.; A szociáldemokrata párt gyűlése. Mura-szombat és Vidéke, 1919. február 23. 3.

¹¹⁵ *Miroslav Kokolj – Bela Horvat*: Prekmursko šolstvo. Murska Sobota 1977. 284.

¹¹⁶ *Jerič, I.*: Moji spomini i. m. 66–67.

¹¹⁷ Pokrajinski arhiv Maribor (Maribori Területi Levéltár). Zbirka „Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem”. SI_PAM/1961. 105. Janez Edšid 1927. február 3-ai visszaemlékezése A Muravidék magyarok aluli felszabadítására címmel. (Eredeti cím: Moje delovanje in spomini na osvoboditev Prekmurja izpod Madžarov), melyet – az 1918–1919-es események több korabeli szereplőjéhez hasonlóan – Rudolf Maister tábornok kérésére készített.

Tekintettel az említett budapesti egyeztető tanácskozás fontosságára és következményére, szükségesnek véljük Obál Béla 1919. február 13-ai keltezésű levelének a közlését, amelyet a miniszterelnöknek küldött. Ebben beszámol a tárgyalásról, valamint érinti a remélt szlovén autonómia tágabb kontextusát és hatását is. „Megbízásából tárgyaltam a szlovén kiküldöttekkel folyó hó 12-én, és annak eredményéről a következőkben van szerencsém beszámolni. Első dolgom volt meggyőződni, hogy a kiküldöttek az egész szlovén népet, annak minden osztályát és rétegét képviselik. A szlovén küldöttség tagjai a következők voltak: dr. Némethy Vilmos alsólendvai ügyvéd, a vend intelligencia egyik vezető embere; Serüga Vince ferenczlaki lakos, leszerelt főhadnagy, Grűskovnyák Márton cserföldi jegyző, Horváth József cserföldi földműves, mint Klekl József cserföldi plébános és pártjának, az úgynevezett autonóm-pártnak bizalmi emberei, Edsüd Mátyás [a név hibás, az illetőt, akit idéztünk is, Jánosnak, azaz Janeznak hívták – G. L.], kőhidai lakos, iparos, Tkálecz Vilmos, tanító, muraszombati lakos, Pusztai József, iparos, muraszombati lakos, Füleki József iparművész, muraszombati lakos, Ferkó László földműves, felsőlendvai lakos. Nevezettek előadták, hogy a szlovén nép a forradalom kezdete óta kérte a kormányt, hogy néki bizonyos gazdasági engedményeket és autonómiát adjon. A kormánybiztos kinevezését első lépésnek tekintették ebben az irányban és remélik, hogy a kormány az autonómiára vonatkozó ígéretét is be fogja váltani. Az autonómiára vonatkozólag kétféle tervezetet terjesztettek elő. Az egyik a Klekl-féle tervezet, amelyet a Zala vármegyei vend papság készített, a másik, amely viszont a Vas megyei muraszombati szlovének nézetét fejezi ki. Mindkettő olyan túlzásokat tartalmaz, amelyek elfogadhatatlanok, illetve ellentmondással állnak az autonómiával. A Klekl-féle tervezet oly kikötéseket akar tenni, amelyek koraiai és az autonómia szerint a szlovén nép belügyét fogják képezni. Például, hogy az iskolai oktatás és egyházi ügyek hogyan rendeztessenek. A másik tervezet is bizonyos megszorításokat tartalmaz, amelyek szintén egy későbbi rendezés feladatát fogják képezni. Az általam mellékelt tervezetben összefoglaltam azt, amiben mindkét irányzat megegyezik és megnyugszik. Megjegyzem, hogy van Muraszombaton még egy párt, amely semmiféle változást nem akar a szlovén vidéken. Ennek tagjai azonban többnyire a régi regime kompromittált emberei. Mivel nagyrészt az ő bűnük, hogy a nemzetiségi kérdés ennyire elmérgesedett, ezeknek óhaját a fenti kérdésben nem vehettem figyelembe. Az egész dologra nézve a magam nézetét a következőkben bátorkodom előterjeszteni. Kinevezésem óta azon voltam, hogy a szlovén népet úgy gazdaságilag, mint kultúráilag emeljem. A közigazgatás és a bíraskodás, úgyszintén a közoktatás terén olyan embereket igyekeztem behelyezni az állásokba, akik a nép nyelvét írásban és szóban beszélik. A népet igyekeztem munkaanyaggal és munkaalkalommal ellátni, hogy gazdasági téren foglalkoztassam és elvonjam a politikától. Azonban úgy látom, hogy mindez a szlovén nép igényeit még nem elégíti ki, hanem

szeretnének politikailag is egy önkormányzatban tömörülni. Az autonómiát szerényebb keretekben, mint a ruszinoknak és németeknek, a szlovéneknek is meg kellene adni. Ha pedig a kormány is erre az álláspontra helyezkedik, akkor helyesnek tartanám a szlovénségnek ezt a kérését mielőbb teljesíteni, hogy a jugoszláv propagandával szemben egy hathatós fegyver legyen a kezünkben. A szlovén nép, amely maga verte ki a betolakodott jugoszláv csapatokat, megérdemli, hogy a népköztársasági magyar kormány a legmesszebb menő támogatásban részesítse őt. A szlovéneknél szerintem nem forog fenn annak a veszélye, hogy ilyen módon azután könnyebben pártolhatnának át a jugoszlávokhoz, mert kétségtelen jeleit adták a Magyarországhoz való ragaszkodásuknak, és ezt honorálni lehet, sőt kell is. Miniszterelnök úrnak mély tisztelettel Obál Béla, vend. kormánybiztos, főispán.”¹¹⁸

Obál levele több fontos információt tartalmazott a Muravidék korabeli helyzetéről. Legfontosabb megállapítása az, hogy az eltérő vélemények ellenére a kormánynak mindenképpen lépnie kell az autonómia valamilyen szintjének biztosítása felé. A Klekl névével fémjelzett javaslatot túlságosan radikálisnak tartotta, amelyet szerinte nehéz teljesíteni. (Akkor még a kormány jogosan bízott abban, hogy a tájegység Magyarországhoz tartozik majd.) Hogy az elszakadási kedv ne radikalizálódjon tovább (bár bizonyos köröknél az már akkorra megtörtént), Obál szükségesnek látta a szlovén nemzeti alapon létrehozott autonóm terület létrehozását. Amit a magyar kormány a Muravidék esetében javasolt, valamivel kevesebb volt, mint amit a németeknek és a ruténoknak ajánlottak, annál azonban sokkal több, mint amit a muraszombati szociáldemokrata elit elfogadhatónak tartott, hisz ők csupán egy jelképes megoldást javasoltak. Obál Béla kormánybiztos tehát kompromisszumos javaslatot készített közvetlenül a tárgyalás után. A Klekl-féle javaslatból több fontos követelést és javaslatot átvett, azonban kihagyta a vallási jellegű követeléseket, néhány oktatási és nyelvhasználati jogot pedig enyhébben fogalmazott meg. Az is fontos módosítás volt, hogy az autonóm területet a szlovénok lakta településekre korlátozta, tehát kihagyta belőle a Lendva-vidéket, valamint a többi, abszolút többségében magyarok lakta falut, amelyek a Klekl-javaslatban szerepeltek. Az új javaslat (általában Obál-javaslatként emlegették) fontos értéke az volt, hogy a szlovénok számára biztosított jogokat konkrét területhez kötötte, ezzel biztosítva a kollektív jogokat és a területi autonómiát. Az Obál-féle autonómia-javaslat szövege a következőket tartalmazta:

¹¹⁸ MNL OL K 26 1919-XXII. 1429. Obál Béla kormánybiztos-főispán levele Berinkei Dénes miniszterelnöknek, 1919. febr. 13.

„1. A Magyarországon élő szlovén ajkú magyar állampolgárok egységes nemzetet alkotnak, amely önrendelkezési jogát a következő módon gyakorolja.

2. Vas és Zala vármegyék szlovénok lakta vidékeiből Slovenska krajina néven autonóm jogterület (kormányzóság) alakíttatik, melynek határait a nemzetközi békeértekezlet döntéséig ideiglenesen a magyar népköztársaság és Slovenska krajina kiküldötteiből álló vegyes bizottság állapítja meg.

3. A szlovén autonómia kiterjed a beligazgatásra, igazságszolgáltatásra, közoktatásra, közművelődésre és egyházügyre.

4. Autonóm ügyekben törvényhozó szerv a szlovén nemzetgyűlés, mely mint a magyar országgyűlés általános, titkos, egyenlő és közvetlen szavazással választandó.

5. A Magyar Népköztársasággal közös ügyek a külügy, hadügy, pénzügy, állampolgárság, magánjogi és büntetőjogi törvényhozás, közgazdaság, népjólét, szociálpolitika és a közlekedési ügy.

6. Közös ügyekben törvényhozó szerv a magyarországi közös országgyűlés, melyben a szlovén nemzetnek képessége számarányában van megfelelő képvisellete.

7. Slovenska krajina kormányzati szervei:

- A slovenska krajina minisztérium, melynek székhelye Budapest
- A slovenska krajina kormányzóság, melynek székhelye Muraszombat

8. A slovenska krajina minisztérium megfelelő számú szakelőadókából és a miniszterből áll, aki közös ügyekben a magyarországi népkormány egyenjogú tagja, autonóm ügyekben pedig legfelsőbb kormányzati szerv. A minisztert a Magyar Népköztársaság elnöke nevezi ki.

9. A slovenska krajina kormányzóság egy kormányzói tanácsból áll, akiket a szlovén nemzetgyűlés előterjesztésére, a szlovén miniszterrel egyetértve, a magyar népkormány nevez ki. A szlovén kormányzó a szlovén miniszter ellenőrzése alatt áll.

10. Slovenska krajina-ban a nem szlovén nyelvű népesség helyhatósági és kulturális autonómiája, valamint minden hatóság előtt a magyar nyelv használata biztosított.

11. E törvényt, a szlovén miniszterrel egyetértve, a magyar népkormány hajtja végre. A végrehajtással kapcsolatos pénzügyi fedezetről a magyar pénzügyminiszter gondoskodik, és pedig oly módon, hogy a törvény intézkedései Slovenska krajina lakosságának adóterhét nagyobb mértékben ne súlyosbítsák, mint a vármegyei önkormányzat költségei.¹¹⁹

A fenti autonómia-javaslat eredeti példányát Obál Béla 1919. február 13-án személyesen adta át Berinkey Dénes miniszterelnöknek. A következő hetekben

¹¹⁹ MNL OL K 26 1919-XXII. 1429. „Obál tervezete a magyarországi szlovén (vend) nép autonómiájáról” (az Obál-javaslat címe az iktatómappában).

Berinkeý – a miniszterelnöki irattárban lévő iktatómappa tanúsága szerint – az „ügy tárgyalását függőben tartotta” (tisztsege betöltése idején az eredeti beadvány nem is került beiktatásra). Ez arra utal, hogy a kormány illetékes vezetői, a miniszterelnök, Jászi Oszkár, aki akkor már elnöki tanácsadóként tevékenykedett (mivel a miniszterségről lemondott) és a szlovén kormánybiztos komolyan gondolták az autonómia létrehozását, és bizonyára a megfelelő alkalmat várták annak lebonyolítására, beleértve a kormánydöntést is. A tervet a kormányban és a nemzetiségi minisztériumban sem támogatta mindenki. Az egyik hivatalnok például a következőképpen érvelt a terv ellen: „a vendségnek kívánságai kizárólag gazdasági érdekűek voltak, és a vend nyelv szabad használatára vonatkoztak. Nemzetté elismerésről akkor, amikor még sem a ruszin, sem a német nép önrendelkezési joga megalkotva nem volt, szó nem esett.”¹²⁰

A következő hetekben a muravidéki magyar és szlovén nyelvű újságokban továbbí élénk vita folyt az autonómiatervekről. A sajtóban megjelent javaslatokról szóló vitát a hétköznapi olvasó csak nehezen követhette, s nehéz lehetett kibogozni, hogy pontosan mire is vonatkozott egy-egy bírálat vagy megjegyzés. A *Novine* végig a Klekl-féle javaslat mellett állt ki, és bírálta a „muraszombatiakat”, akik lejáraták a szlovén tervet, meghurcolták a Klekl-javaslatot készítő szlovén érzelmű papokat. Felrótták nekik, hogy ha néhány héttel korábban még a Muramegyét támogatták, akkor miért nem állnak ki a Klekl-féle javaslat mellett, hiszen azzal bizonyíthatnák, hogy tényleg komolyan gondolták akkor.¹²¹ Eltekintve a hangzatos sajtóvitáktól a bizonytalan magyarországi belpolitikai helyzetben Obál Béla kompromisszumos szövegjavaslatával érdemben semmi nem történt. A kommunista puccs után az új rendszer vezetői másképpen gondolkodtak a nemzetiségi kérdésről. A Tanácsköztársaság nemcsak a szlovén közösség számára javasolt autonómia-tervezetet nem támogatta, hanem a többi nemzeti kisebbségi alapú autonómiatörekvést sem. Annak ellenére, hogy Obál Béla az új rendszer idején is helyén maradt (legalábbis annak első heteiben), mivel a szlovénok népbiztosának nevezték ki, a nevével fémjelzett autonómia-tervezet sorsa megpecsételődött. A már említett iktatómappában erre vonatkozóan a következő szöveg olvasható: „Pr. Domo 1919. III. 27-én. Fenti feljegyzések a vend kérdéshez kapcsolódó, be nem fejezett előtanulmányok. Az időközben életbelépett Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanács elnökének a nemzetiségi kérdés eddigi menetének ismertetése keretében a vend kérdés jelenlegi állásáról is részletes jelentés tétetett. Az elnök úr a kormányzótanácsnak a nemzetiségi kérdésben elfoglalandó

¹²⁰ MNL OL K 26 1919-XXII. 1429. Név és dátum nélküli vélemény az iktatómappában a szlovén autonómia-tervről (bizonyára valamelyik miniszteri tanácsostól vagy titkártól származhat).

¹²¹ Autonomija (samovlada) Slovenske Krajine (A Vendvidék, azaz Szlovén vidék autonómiája [önigazgatása]). *Novine*, 1919. február 23. 1.

álláspontjáról, idekapcsolódó kormányzati elveiről, s azokról a vonatkozásokról, melyek szerint a nemzetiségi súrlódások, az új rend és alkotmány kiépítése alatt, az új államnemzet lényegénél fogva önmaguktól eltűnnek, részletesen tájékoztatván – ez ügyben intézkedések megtételének szüksége fenn nem forog, az ügyiratok tétessenek ad acta. Budapest, 1919. III. 26.” (olvashatatlan aláírás)¹²²

Epilógus

A többször idézett Kővágó László a Károlyi-időszakot illetően arra a megállapításra jutott, hogy az akkori kormány a maga célkitűzéseivel és eszközeivel nem volt képes megoldani a magyarországi szlovén kérdést.¹²³ Kővágó kétségtelenül alaposan tanulmányozta a Mura menti körülményeket az első világháborút követő hónapokban, s a muraközi horvátok helyzetével kapcsolatban is fontos feltáró munkát vitt véghez. A szlovén közösség esetében alighanem elsőként végzett mélyreható, tudományos igényű levéltári kutatásokat és sajtóelemzést a tárgyalt korszakra vonatkozóan, és azok ismeretében máig is érvényes következtetéseket vont le. A Muravidék tekintetében azonban – véleményem szerint – túlzottan megakart felelni az egypártrendszer idején érvényesülő történelemszemlélet Tanácsköztársaságot dicsőítő elvárásainak, ami miatt néhány megállapítása, így a fent említett, Károlyi-időszakra vonatkozó kijelentése is, problematikusnak tekinthető.

Obál Béla és munkatársai a rendkívül ellentmondásos, bizonytalan és – lássuk be – kilátástalan helyzetben minden lehetséges megoldással igyekeztek a Mura mentét Magyarország határain belül stabilizálni. Talán mondhatjuk azt, hogy amennyiben nem kerül sor az 1919. március 21-ei magyarországi hatalomváltásra, a muravidéki szlovén autonómia megvalósulhatott volna, arról nem is beszélve, hogy – amint azt a legújabb diplomáciai kapcsolatokat hiteles források alapján boncolgató írárok is bizonyítják¹²⁴ – a kommunista hatalomátvétel kimaradása esetén a Muravidék kérdése a békekonferencián ki sem éleződött volna annyira, hogy a tájegység hovatartozásáról a Tardieu vezette területi bizottság kétszer is határozzon.

A Békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa, 1919. július 9-ei határozata értelmében, a Muravidék területét a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak ítélte. A szlovénok lakta települések közül nyolc-kilenc a Rába mentén magyar fennhatóság alatt maradt, mintegy harminc magyarok lakta falu és Alsólendva pedig a délszláv államhoz került (nagyjából azon a területen, amelyet a Klekl-féle autonómia-javaslat előíranyzott). Douglas Johnson amerikai szakértő a Területi

¹²² MNL OL K 26 1919-XXII. 1429. Pr. Domo 1919. III. 27-én – ezzel kezdődik az idézett szöveg az iktatómappában.

¹²³ Kővágó L.: A magyarországi délszlávok i. m. 156–157.

¹²⁴ Uroš Lipušček: Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919. Petanjci 2019. 105–106.

Bizottság ülésén a vasi és zalai területek vonatkozásában az új magyar–jugoszláv határ kijelölését a Mura és Rába vízválasztója mentén javasolta, amit a bizottságban el is fogadtak. Ennek eredményeként a szlovén nemzeti területen kívül maradtak a Rába menti szlovén falvak, amelyek esetében Johnsont már nem tudták meggyőzni arról, hogy azok hovatartozásáról még egyszer határozzanak, ahogy azt korábban, az addigi gyakorlattal ellentétben, a Muravidék esetében megtették. Indoklasként Johnson azt válaszolta a döntést megváltoztatni kívánó jugoszláv küldöttség szlovén tagjainak, hogy a Rába mentén élő szlovénok a Rába völgyére gravitálnak, és nem kereskednek a délebbre élő, az elfogadott ideiglenes határvonalon túl élő szlovénokkal. Majd hozzátette: kárpótlásul a Rába menti szlovénokért a délszláv állam kapott néhány magyart.¹²⁵

THE SLOVENES OF THE MURA REGION AND THE SITUATION
ALONG THE MURA FROM THE FALL OF 1918
TO THE DECLARATION OF THE HUNGARIAN REPUBLIC OF COUNCILS

by László Göncz

SUMMARY

The paper explores the national identity of the Slovene community living along the Mura river, as well as attempts at establishing an ethnically based Slovene autonomous territory from the Fall of 1918 to the declaration of the Hungarian Republic of Councils.

In contrast to the Muraköz region, predominantly populated by Croats, the history of which is also sketched in the present paper, the Mura region had not existed as a regional or administrative district until its separation from Hungary. From November 1918, the Károlyi government paid considerable attention to the destinies of the some 70–75 000 Slovenes living in the Hungarian counties of Vas and Zala. It appointed a government commissioner to protect their interests, and later proved to be willing to create an ethnically based county or even establish autonomy for them. Yet the events of international politics, before the birth of the Yugoslav state, provided the leaders of the Slovene community with different alternatives, and, given the limited elbow room available for Hungarian domestic and foreign policy and its new Bolshevik-type regime, they eventually opted for the “Yugoslav way”.

¹²⁵ *Slavič, M.*: Naše Prekmurje i. m. 217.; *Lipušek, U.*: Prekmurje v vrtincu i. m. 72–73.

TRIANON ÉS A NEMZETEK SZÖVETSÉGÉNEK EGYESSÉGOKMÁNYA

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának K szekciója egyedülálló dokumentumot őriz: az Egyesült Államokkal kötött trianoni magyar békeszerződés felülírását.¹ Sokan gondolják, hogy Amerika nem fogadta el *Trianon*-t és ezért nem írta alá – egyedül a nagyhatalmak közül. Ez így nem igaz. A trianoni békeszerződés ugyanis – csakúgy, mint valamennyi Párizs környéki béke – első részében tartalmazta a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) Egyességokmányát, amelyet a békeszerződések részeként minden aláíró országnak el kellett fogadnia. A Nemzetek Szövetségének Egyességokmányát valamennyi békeszerződés I. része tartalmazta, célkitűzése pedig az volt, hogy a győztesek és vesztesek által egyaránt aláírandó békeszerződések keretében minden hadviselő állammal elfogadtassa a békés konfliktusrendezés alapelveit. „A Magas Szerződő Felek avégből, hogy a nemzetek együttműködését előmozdítsák és a nemzetközi békét s biztonságot megvalósítsák, mégpedig azzal, hogy egyes esetekben kötelezettséget vállalnak a háború elkerülésére, azzal, hogy nyílt, igazságos és becsületes nemzetközi összeköttetéseket tartanak fenn, azzal, hogy a nemzetközi jog szabályait ezentúl a Kormányok kölcsönös magatartásának valóságos zsinórmértékéül határozottan elismerik, és azzal, hogy a szervezett népeknek egymásközi érintkezésében az igazság uralmát és mindennemű szerződéses kötelezettségnek lelkiismeretes tiszteletbentartását biztosítják, megállapították a Nemzetek Szövetségének [...] Egyességokmányát.”²

A Nemzetek Szövetségének eszméje Woodrow Wilsontól, az Egyesült Államok elnökétől (1912–1920) származott, aki erről a nyilvánosság előtt az amerikai Kongresszushoz intézett, 1918. január 8-ai üzenetének utolsó, 14. pontjában tett tömör említést: „Különleges szerződésekkel meg kell alakítani a nemzetek általános szövetségét avégből, hogy a nagy és kis államok politikai függetlensége és területi sérthetatlensége kölcsönös garanciákkal egyaránt biztosíttassék.”³ A demokrata párti Wilson elnök eredetileg politológus volt (művei 69 kötetben jelentek meg), 20 éven át a Princeton Egyetem professzora, majd elnöke, s az egyetlen államfő, aki a párizsi béketárgyalásokon

¹ MNL OL K 70 II. 1 Am. Egy. Államok-1921

² A Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya. Versailles, 1919. június 28. In: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Szerk. Halmosy Dénes. Bp. 1966. 36–37.

³ Nemzetközi szerződések i. m. 22.

1919 első felében személyesen vett részt. 1918. december 13-án érkezett meg Párizsba, ahol a francia történelem addigi legnagyobb összegyűlt tömege fogadta. Eszméi Európa más nagyvárosaiban is kirobbanó sikert arattak. Rómában meglátogatta III. Viktor Emánuel olasz királyt és XV. Benedek pápát, Londonban V. György brit uralkodót. Hónapokon át tárgyalta Párizsban, és aktívan részt vett a versailles-i békeszerződés kialakításában. A békekonferencián azonban Wilson személyes fogadtatása nem volt ilyen egyértelmű. Idealizmusa ütközött az átható nacionalizmusokkal, a bizonytalan kelet-európai helyzettel és az oroszországi kommunizmus fenyegetésével. Mégis, legnagyobb eredményeként sikerült elérnie, hogy a tárgyaló hatalmak elfogadják a Nemzetek Szövetségének Egyességokmányát. Ez részben politikai sikere volt, részben szakmai diadala is, melynek nyomán az Egyességokmány belekerült valamennyi békeszerződés eredeti szövegtervébe (Versailles, Saint-Germain-en-Laye, Neuilly, Trianon, Sèvres).

Wilson a versailles-i szerződés aláírását követően hazautazott az Egyesült Államokba. Az európai sikerek után azonban ott súlyos próbatétel várta. Amikor 1919. július 10-én betérjesztette az elsőként aláírt versailles-i békét az amerikai Szenátusnak, ott rögtön többféle kifogás, ellenvetés hangzott el. Legmakacsabbnak és leginkább ellenségesnek ezek közül Henry Cabot Lodge massachusetts-i szenátor, a Szenátus külügyi bizottságának republikánus elnöke bizonyult, aki szenvedélyesen gyűlölte Wilson elnököt és mindent elkövetett, hogy meggátolja a békeszerződés elfogadását. Az amerikai közvélemény először a békeszerződés ratifikálása mellett szállt síkra, így Lodge-nak időre volt szüksége a terv megbuktatására. Legelőször úgy nézett ki, hogy Wilsonnak csupán kisebb, jobbára nyelvi változtatásokba kellene beleegyeznie, ám az Elnök erre sem volt hajlandó.

Ezt követően Wilson a közvéleményre igyekezett apellálni. Három héten át hatalmas körutat tett országában elnöki különvonatán. A mintegy 8000 mérföldes út számtalan megállójánál akár napi négy beszéddel is szenvedélyesen érvelt világpolitikai terve mellett. A 63 éves államférfi szervezete rosszul bírta a hatalmas erőfeszítést, egyik-másik beszéde után egész ruhája csupa izzadság volt. Nem hallgatott sem feleségére, sem orvosára, akik a Washingtonba való hazatérésre igyekeztek rábírni. Coloradóban agyvérzést szenvedett, s a gyorsan elért Washingtonban még egyet, ami azonban már fatális volt. Bár túlélte, elnöki pályájának és egy harmadik elnöki ciklus reményének a végét hozta.⁴

⁴ *Alan Brinkley: The Unfinished Nation. 6th Edition. New York, 2010. 571–572.; Thomas J. Knock: To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order. New York 1992.; Alexander DeConde: A History of American Foreign Policy. Vol. II. Global Power (1900 to the present). 3rd*

Ezenközben Lodge szenátor a maga vonatán fáradhatatlanul követte az Elnököt és minden módon igyekezett hatástalanítani terveit és szónoklatait. Amikor a külügyi bizottság végül megküldte a versailles-i békeszerződést (benne az Egyességokmánnyal) a Szenátusnak, azt csaknem 50 módosítás és fenntartás kísérte. Wilson – bár eddigre némileg magához tért – semmilyen változtatásban nem egyezett bele. A Szenátus így nem ratifikálta egyik békeszerződést sem, s legfőképpen nem fogadta el a Nemzetek Szövetségének Egyességokmányát, azzal vádolva a Nemzetek Szövetséget, hogy az „világkormányként” felülírhatja az amerikai Kongresszus hatásköreit, így a katonaaállítást is. Az Egyesült Államok ezért nem írta alá a trianoni békeszerződést sem.⁵ Külön megállapodást kötött minden vesztes állammal, s ezekből a pótlólagos békeszerződésekből az Egyességokmány rendre kimaradt. Az Egyesült Államok pedig kimaradt a Nemzetek Szövetségéből. Warren G. Harding, az Egyesült Államok új (immár republikánus) elnöke, a Nemzetek Szövetségének egyik leginkább következetes ellenfele 1921. október 21-én hagyta jóvá az új amerikai–magyar békeszerződést. Woodrow Wilson viszont a Nemzetek Szövetségének megteremtéséért megkapta az 1919. évi Nobel-békedíjat.

A következő két oldalon az új amerikai–magyar békeszerződés első és utolsó oldalát közöljük. Az első rögzíti az okmány születési körülményeit és bevezeti szövegét. A másik a dokumentum záróoldala, melyen Warren G. Harding elnök (Charles E. Hughes külügyminiszter ellenjegyzésével) az Egyesült Államok pecsétjét helyezi a ratifikált békeszerződésre.

Köszönetet mondok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának, hogy az itt részletekben bemutatott dokumentumot rendelkezésemre bocsájtotta és közlését engedélyezte.

Edition. New York 1978. 76–79., 91.; *Robert H. Wiebe*: The Search for Order 1877–1920. New York 1967. 272–285.

⁵ *Balogh János Máttyás*: Az amerikai–magyar diplomáciai kapcsolatok felvétele. Magyar Nemzeti Levéltár, 2012. máj. 14. (<https://bit.ly/3cvqK4O>, letöltés 2020. jún. 1.)

THE UNITED STATES OF AMERICA

and

HUNGARY:

CONSIDERING THAT the United States, acting in conjunction with its co-belligerents, entered into an Armistice with Austria-Hungary on November 3, 1918, in order that a Treaty of Peace might be concluded;

CONSIDERING THAT the former Austro-Hungarian Monarchy ceased to exist and was replaced in Hungary by a national Hungarian Government;

CONSIDERING THAT the Treaty of Trianon to which Hungary is a party was signed on June 4, 1920, and came into force according to the terms of its Article 364, but has not been ratified by the United States;

CONSIDERING THAT the Congress of the United States passed a Joint Resolution, approved by the President July 2, 1921, which reads in part as follows:

"Resolved by the Senate and House of Representatives of the United States of America in Congress assembled, * * * *

"That

ORSZÁGOS LEVELIAN
Készlet

K 70-11-1-Am. Egy. Allamok - 1921

of the Senate, ratify and confirm the same and every article and clause thereof, subject to the understandings hereinabove recited.

IN TESTIMONY WHEREOF, I have caused the seal of the United States to be hereunto affixed.

Given under my hand at the City of Washington, the twenty-first day of October, in the year of Our Lord one thousand nine hundred and twenty-one, and in the presence of the United States of America.

Wm. J. Harding

By the President:

Charles E. Hughes
Secretary of State.

SZAGOS. LEVELTAR
Képekkel

K 70-11-1-Ann. Egy. Alkalmaz. 1921

TRIANON AND THE COVENANT OF THE LEAGUE OF NATIONS

by Tibor Frank

SUMMARY

The Senate of the United States Congress refused to ratify the Peace Treaty of Trianon between Hungary and the United States as it contained the Covenant of the League of Nations as its Part I. (All the Paris Peace Treaties included it.) Without the ratification being completed, the United States could not accept and sign the Treaty in its original form. Though President Woodrow Wilson made every effort to convince the U.S. Congress and the people of his nation about the utter importance of the League of Nations, his own brainchild, the refusal blocked the entry of the U.S. into this organization, the post-World War I forerunner of today's United Nations Organisation. By the same token, the Peace Treaty of Trianon was never accepted by the U.S. and a new treaty had to be compiled without any reference to the League of Nations and its Covenant. The National Archives of Hungary possess a copy of the new Treaty which is introduced here in some detail including the first and last page of the original document. The signatures of U.S. President Warren G. Harding and of Secretary of State Charles E. Hughes appear on the last page.

Tusor Péter

LIPPAY GYÖRGY A RÓMAI REZIDENCIA
KONGREGÁCIÓ ELŐTT (1638–1642)In memoriam Péter Katalin¹

Lippay György veszprémi (1633–1637), majd egri (1637–1642) püspök, esztergomi érsek (1642–1666) a 17. századi magyar katolicizmus és politika meghatározó alakja. Mint ilyen, a kora újkori Habsburg Birodalom egyik exponense. Magyarországi tekintélye élete utolsó éveiben hírneves elődjével és mentorával, Pázmány Péterével (1616–1637) vetekedett. Lippay fenntartotta, bővítette alapításait, irányította a trienti katolicizmus fokozatos térhódítását, és elődje nyomdokaiban járva elszántan védelmezte a magyar rendi és egyházi jogokat, hagyományokat, nemcsak a bécsi,² hanem olykor a pápai udvarral szemben is.³ Jelen tanulmány utóbbi tevékenységéhez kíván új adatokkal és szempontokkal szolgálni, valamint új távlatokat nyitni a magyar királyi főkegyúri jog eredete és kiterjedése köré rendeződő, a magyar–szentszéki kapcsolatokat a kora újkorban kiváltképp megterhelő viták mélyebb megismeréséhez és megértéséhez.

A korszak pápája, VIII. Orbán pontifikátusának (1623–1644) megítélése rendkívül összetett feladat. Általában „a katolikus felekezetszervezés lendületvesztése”, a „merev, kánonjogi szemlélet eluralkodása”, „vallás és politika erőteljes interferenciája”, sőt a „(geo)politikai, dinasztikus érdekek érvényesülése az egyháziak rovására” állítások jellemzik a korszakot a nemzetközi szakirodalomban. Mindezt az a történetési tézis ellenpontozza, miszerint a költői vénával megáldott Barberini-pápa meghatározó törekvése volt, hogy a „vallási tartalmaknak megfelelő formát biztosítson” a barokk Róma terebélyesedő pompájának világában.⁴ Az alábbiakban bemutatásra kerülő eseményeket, jelenségeket mindezek ismeretében kell szemlélnünk.

¹ Mint oly sokan, történetési pályámon én is sokat köszönhetek Péter Katalinnak a támogatásáért, tanácsaiért, biztatásáért és kritikájáért, s mindennekelett a szeretetért. Emlékének ajánlom e tanulmányt.

² Például *Tusor Péter*: Nemzeti zsinat, 1648. Katolikus rendi autonómiatörekvés a kora újkori Magyarországon. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk. Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. (Séria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 10.) Bp.–Pécs 2014. 69–130.; *Uő*: A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664). Történelmi Szemle 57. (2015) 219–250.

³ A tanulmány a magyar–szentszéki kapcsolatok 1630-as évek végi izgalmas történetébe fűz új szálát. Vö. *Tusor Péter*: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia. Századok 134. (2000) 431–457.; *Uő*: A magyar egyházi elit és Róma kapcsolatainak ismeretlen fejezetei (1607–1685). Doktori (PhD) értekezés. ELTE 2000. 181–201. (<https://bit.ly/2ZaXZYf>, letöltés 2020. máj. 10.)

⁴ További irodalommal lásd *Tusor Péter*: A barokk pápaság 1600–1700. Bp. 2004. 40–54., 201–204., 229–230., 241. E képet az újabb kutatások inkább plasztikusabbá tették, mintsem módosították:

A Rezidencia Kongregáció

A Kongregáció alapítása és feladatköre

A *Sacra Congregatio de Residentia Episcoporum* alapítása és kezdeti működése nem cáfol rá a pápa tevékenységének megítélésére tett iménti megállapításokra. VIII. Orbán 1635. március 20-án hozta létre, az általa korábban, 1634. december 12-án kiadott *Sancta Synodus Tridentina* kezdetű bulla rendelkezéseinek hathatós betartására.⁵ Formailag a Trienti Zsinat határozatainak végrehajtását felügyelő, azokat értelmező Zsinati Kongregáción belül felállított részkongregáció (*Congregazione particolare*) volt.⁶ Iratanyagát e kuriális dikasztérium archívuma őrzi (*Regesta super residentia Episcoporum*).⁷ Mindenkori prefektusaként Róma bíboros vikáriusa állt az élén.⁸ A Kongregáció döntéseit (*decisio*), határozatait (*decretum*), leveleit (*litterae*) ő írta alá. Hivatalból tagja volt a datárius, az Apostoli Kamara auditora, a Püspöki és Szerzetesi Kongregáció, valamint a Zsinati Kongregáció titkára. Utóbbi a tényleges titkári feladatokat is ellátta.⁹

Offices et papauté (XIVe–XVIIe siècle). Charges, hommes, destines. Ed. Armand Jamme – Olivier Poncet. (Collection de l'École française de Rome [CÉFR] 334.) Rome 2005.; Kaiserhof – Papsthof (16.–18. Jahrhundert). Hrsg. Richard Bösel – Grete Klingenstein – Alexander Koller. (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 12.) Rome 2006.; „Rome, l'unique objet de mon ressentiment”. Regards critiques sur la papauté. Ed. Philippe Levillain. (Collection de l'École française de Rome [CÉFR] 453.) Rome 2011.; *Olivier Poncet: La France et le pouvoir pontifical (1595–1661). L'esprit des institutions.* (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 347.) Rome 2011.; *Alexander Koller: Imperator und Pontifex. Forschungen zum Verhältnis von Kaiserhof und römischer Kurie im Zeitalter der Konfessionalisierung (1555–1648).* (Geschichte in der Epoche Karls V. 13.) Münster 2012.; *Papato e Impero nel pontificato di Urbano VIII (1623–1644).* Ed. Irene Fosi – Alexander Koller. (Collectanea Archivi Vaticani 89.) Città del Vaticano 2013.

⁵ Kiadása: *Bullarium diplomatum et privilegiorum Sanctorum Romanum Pontificium I–XXIV.* Ed. Aloysius Tomasetti. Torino 1857–1872. XVI. 457–462.

⁶ A Kongregációról egyetlen érdemi modern publikációt ismerünk: *Agostino Lauro: La Curia Romana e la residenza dei vescovi.* In: *La società religiosa nell'età moderna. Atti del convegno studi di storia sociale e religiosa Capaccio-Paestum, 18–21 maggio 1972.* Napoli 1973. 869–883. Régebből lásd *Gaetano Moroni: Congregazione della Residenza de' Vescovi,* *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica* XVI. Venezia 1842. 260–264. Az egyéb kézikönyvek, lexikonok nem adnak érdemi tájékoztatást e kuriális dikasztériumról. Működésébe XIV. Benedek lehelt új életet 1746-ban (*Ad universae Christianae reipublicae*), majd szerepét a Zsinati Kongregáció több feladatával együtt a Konzisztoriális Kongregáció vette át az 1908-as Kúria-reform alkalmával (*Sapienti consilio*). *Niccolò del Re: La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici.* Città del Vaticano 1970. 372–374.

⁷ A Vatikáni Titkos Levéltár fondjai sorában 1908-ig, amikor is X. Pius kuriális reformja megszüntette az intézményt, összesen hat regesztakötet maradt fenn, alig pár év lakúnával. Lásd a levéltár 1173. sz. indexét. Vö. *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca dell'Archivio Segreto Vaticano.* Città del Vaticano 2014. 37–38.

⁸ A korszakban Marzio Ginetti bíboros (1629–1671) a római vikárius gyakori diplomáciai küldetése miatt 1636–1640 között provikáriusként az idősebb Antonio Barberini bíborost helyettesítette, és ő elnökölt a Residentia Kongregáció ülésein is.

⁹ Az ügymenetre és a tagokra lásd *Lauro, A.: La Curia Romana e la residenza dei vescovi.* i. m. 871.

A rezidencia, vagyis a tényleges, lelkipásztori feladatokkal összekötött egyházi javadalom birtokosai – jellemzően a megyés püspökök – helyben tartózkodásának kérdése a Trienti Zsinat (1545–1563) és a tridentínus reform egyik központi témájának számított, és heves, fordulatos és elhúzódó viták öveztek. Teoretikusan az a probléma állt a középpontban, hogy a kötelezettség isteni jogon alapszik-e, avagy csupán kánonjogi előírás? Jelentősége azonban az elméleti megfontolásokon messze túlmutatott. Amennyiben ugyanis a kötelezettség alapja a *ius divinum*, senki sem adhat alóla általános felmentést, még a pápa sem. A Péter-utód is csupán ideiglenesen és különösen méltányolandó esetben diszpenzálhat alóla. Annak a középkori gyakorlatnak tehát, hogy az egyházi beneficiáriusok a Kúriánál, uralkodói udvarokban építik karrierjüket, az isteni jog érvényesülése esetén véget kellett érnie. Sőt, ezáltal a javadalmak halmozásának a korábbi zsinatok tiltásai ellenére népszerű gyakorlata is komoly veszélybe került. Nem csoda, hogy a rezidencia kérdése lett a választóvonal a gyökeres reform hívei és ellenzői között. Köztudott, hogy a Zsinat két határozatban is a kötelezettség isteni eredete mellett foglalt állást (*sess. VI, c. 1 de ref.* és *sess. XXIII, c. 1 de ref.*). A döntés a hívek között tartózkodó, egyházmegyéjüket vizitáló, zsinatokat tartó, templomokat építő, szemináriumokat, plébániákat alapító, régi és új szerzetesrendeket patronáló püspökgenerációk sorát eredményezte. A „trienti püspök-ideál” létrejötté a kora újkori katolikus konfesszionalizáció kulcsmozzanata lett.¹⁰

Amikor tehát VIII. Orbán 1634. decemberi, címadó szavaiban a Zsinatot említő bullájával az eltelt 70 év alatt tapasztalt „tökéletlenségeket” szándékozott kiküszöbölni, lépését akár a tridentínus reformlendület fenntartására irányuló kísérletnek is tarthatjuk. Sőt, a szándék komolyságát mindennél jobban mutatja, hogy nem az ilyesfajta ügyekben egyébiránt teljesen kompetens Zsinati Kongregáció eljárásainak szigorítását látta célravezetőnek, hanem a hagyományos kuriális reformgondolat jegyében egy új intézményt¹¹ hozott létre a probléma kezelésére. A rezidencia-kérdés különlegességét tovább fokozza, hogy VIII. Orbán 1626-ban már életre hívott egy új dikasztériumot, a *Congregatio super Immunitate et Iurisdictione Ecclesiasticá*t, amely elvileg az idevágó ügyekben is eljárhatott volna.¹² Tovább árnyalja a képet, hogy az első számonkérések meghatározóan délitáliei, spanyol fennhatóságú püspökök ellen indultak. Az első alkalommal 1635.

¹⁰ A zsinatra és a trienti programra legújabban lásd *John W. O'Malley*: Trent. What Happened at the Council. Cambridge, MA 2013. (Régebbi irodalomra lásd *Tusor P.*: A barokk pápaság i. m. 15–20., 264–267.)

¹¹ Pontosabban, miként fentebb is említjük, a Zsinati Kongregáción belül, ahová a probléma eredendően tartozott, állított fel úgynevezett „Congregatio particularis”-t.

¹² *Lauro, A.*: La Curia Romana e la residenza dei vescovi. i. m. 367–370.; *Georg Lutz*: Urbano VIII. Enciclopedia dei Papi. III: Innocenzo VIII. – Giovanni Paolo II. Rome 2000. 298–321., 308–309.

március 28-án összeülő kongregáció Capaccio e Tricarico püspökeinek nápolyi tartózkodását korlátozta 20-20 napra. Május 30-án a Barberini-pápa *motu proprio*-t intézett Nicola Herrera nápolyi nunciushoz, amelyben felszólította, hogy intézkedjen az egyházaiktól szabálytalanul távol tartózkodókkal szemben. A pápai irat a „rezidencia-bulla” első általános végrehajtási dokumentuma.¹³ A Rezidencia Kongregáció 1635. október 16-án hasonló tartalmú körlevelet intézett a szentszéki diplomáciai képviselvek vezetőihez.¹⁴ Első körben tehát a nunciusok feladata volt a szabálytalanságok feltárása. Az Örök Városban újonnan felállított kongregáció elé a „renitensek”, illetve a helyzetüket kánonjogilag rendezni kívánók, azaz ideiglenes felmentést kérők ügyei kerültek.

A spanyol korona ellenvetései

A spanyol udvar a lehető legkorábban tiltakozott a szigorítások ellen. Erről a madridi nuncius 1635. április 1-jei titkosított jelentésében számolt be a pápai Államtitkárságnak. Az Államtitkárság a Rezidencia Kongregáció tagjait bízta meg a válasz elkészítésével, mellyel az új kuriális hatóság, nyilvánvalóan szakértői segítséggel, május 3-án készült el. A spanyol állami kifogások ellenében a Szentszék álláspontját akár szimbolikusan is tekinthető 12 pontban foglalták össze, védelmezték a Kúriában:

1. A *Sancta Synodus Tridentina* pápai bulla nem sérti a természetjogot (*ius naturale*), mivel továbbra is figyelembe veszi a betegség általi akadályoztatást, illetve néhány más, jól körül határolt esetben előálló szükségletet. Megszünteti viszont a világi uralkodók befolyását ebben a kérdésben, tekintve, hogy a rezideálás kötelezettsége *est de iure divino*, és e tekintetben mindenben kizárólag a pápának van *auctoritas*, a világi fejedelmeknek nincsen.

2. Az isteni jognak a pápa sem „derogálhat” (azaz teljes körű vagy hosszabb időre szóló felmentést ő sem adhat).

3. A Zsinat által meghagyott lehetőség, miszerint „*aequa ex causa*” évi három hónap távollét megengedhető, továbbra is fennáll. (Igaz, a bulla ilyenkor is előírta a pápai engedély kérését.)

4. Az, hogy a katolikus király a Zsinat protektora volt, nem emeli őt a püspökök fölé, és nem ad neki alapot arra, hogy felülbírálja a pápai rendelkezéseket.

¹³ Lauro, A.: La Curia Romana e la residenza dei vescovi. i. m. 871–872.

¹⁴ Archivio Segreto Vaticano (a továbbiakban: ASV), Congregazioni Romane, Concilio, Regesta Litterarum super Residentia (a továbbiakban: Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid.), vol. 1 (1635–1655), fol. 13rv. A címzettek a francia, spanyol, császári, kölni, velencei, nápolyi, portugál, lengyel, firenzei és luzerni nunciusok voltak.

5. A címzetes püspökök uralkodói kinevezését (*electio*) ugyan nem tiltják a pápák, ám annak csak súlyos okokból és ritkán szabad végbe mennie.

6. A Zsinat és a korábbi egyházfői rendelkezéseket megújító bulla alapján egy püspök sem hagyhatja el székhelyét a pápa engedélye nélkül, még akkor sem, ha uralkodók követeként szolgálnak, netalán követi cím nélkül képviselik császárok és királyok érdekeit.

7. Az igaz, hogy a *Tridentinum Sess. XIV, cap. I.* azt ajánlja, hogy a bíborosok soraiban az összes nemzet képviseltesse magát, ugyanakkor nem köti meg a pápa kezét, hogy valamely nemzetből többet válasszon.

8. Az Apostoli Szék szolgálata világiak és nem egyháziak által idegen lenne a szent kánonok és zsinatok szellemétől, a kuriális hagyományoktól.

9. A bulla előírásait nem kell mérsékelni, a távoli országok és az Indiák sajátosságait megfelelő fakultások megadásával kezelni lehet.

10. Mivel a metropolita-érsekek a Kúria sürgetésére sem jelentik az előírt határidőn belül (*infra tres menses*) szuffraganeusaik esetleges távollétét székhelyükről, a Szentszék magára vállalta ezek felderítését.

11. A metropolitai jogokra való hivatkozással tehát nem lehet akadályozni a bulla végrehajtását, hanem római kihirdetésének időpontjától meg kell kezdeni alkalmazását.

12. A világi uralkodók azon törekvései, hogy a püspököket szolgálatukba hívják és állítsák, teljesen ellentétes a szent kánonokkal, ha egyházmegyéikhez nem tartoznak feudumok, és nem a hűbéresi jelleggel kapcsolatos dolgokról van szó.

A madridi nunciatúra 1635. április 1-jei jelentése és a benne összefoglalt spanyol kifogások szövegszerűen ugyan nem ismertek, az itt felsorolt római válaszervekből mégis többé-kevésbé világosan kihámozhatók a madridi Államtanács vélhetően ugyancsak 12 pontba foglalt kifogásai. Az 1–3. pont magáért beszél, Huig de Groot nézeteinek megjelenése a spanyol és a pápai udvar kommunikációjában világosan jelzi állam és egyház, a Szentszék és a katolikus monarchiák viszonyában bekövetkezett „klímaváltozást”.¹⁵ A természetjogra épülő szekularizált államjogi megfontolásokat a korábbi századok hagyományait az abszolutista állami befolyás érdekében felhasználni szándékozó hivatkozások követték spanyol részről: a katolikus király zsinati protektorságának, patronátusának, főpapok uralkodói képviseletben végzett diplomáciai szolgálatának felelőse (4–6.). A 7. pont nyilvánvalóan több spanyol kuriális bíborost követelhetett. A 8. minden bizonnyal a Kúria tagjait célozta meg és javasolta őket

¹⁵ Erre újabban lásd *Heinz Schilling*: La politica del papato e la formazione degli stati territoriali in Europa nell'età della confessionalizzazione. In: *Papato e Impero* i. m. 1–16.; *Alfred Kohler*: Il papato e la Casa d'Austria all'epoca della confessionalizzazione. In: *Papato e Impero* i. m. 17–30.

világira cserélni, nem kevés malíciával. A prelátusok megélhetését kisebb, legtöbbször lelkipásztori kötelezettségekkel járó javadalmak sora biztosította. Halmozásuk, ellátásuk helyettes útján, vagy nagyobb javadalmak esetében a *resignatio in favorem* (járadék fejében lemondás kedvezményezett javára) továbbra is általános gyakorlat maradt,¹⁶ és valóban: ezekről a szigorító bulla is nagyvonalúan elfeledkezik. A 9–11. pontok kánonjogi kifogások voltak. Akár a metropoliták szuffraganeusai feletti ellenőrzési jogának, akár azon ellentmondásnak a kikövetkeztethető említése, miszerint egy, például a perui Limából *ad limina* látogatásra az Örök Városba érkező püspök szükségképpen tovább maradt távol székvárosától a megengedettnél (*ez ad limina* látogatás esetén maximum 7 hónap volt),¹⁷ mindegyik az egyházjog alkalmazásának belső ellentmondásaira hívja fel a figyelmet. Az utolsó, 12. pontban a kora újkori premodern spanyol állam a püspökökre minden jel szerint magas rangú tisztviselőiként tekintett. A határozott kúriai tiltakozás ez ellen a – majd a jozefnizmusban kicsúcsosodó – szemlélet ellen figyelemreméltó.

Abszolutizmus és katolicizmus problematikáját a történeti köztudatban leginkább XIV. Lajos gallikanizmusa, majd pedig a tereziánus és jozefnista egyházpolitika képviseli. Láthatjuk azonban, hogy a kérdés feketén-fehéren először hispán viszonylatban jelentkezik. A spanyol nagyhatalmi lét lehanyatlásával ez a feszültség-halmaz ugyanakkor viszonylag hamar kikerült a történelem fő áramából. A Rezidencia Kongregáció alapításával foglalkozó 12 pont elemzéséből is szembeötlő, rendszerszintű hasonlóságok bemutatására itt nincsen terünk, ezért csak a legfontosabb különbségre hívjuk fel a figyelmet. Arra, hogy ezt a küzdelmet a pápaság mind vallási-morális, mind pedig geopolitikai értelemben sokkal erősebb hatalmi pozícióból folytatja, mint a későbbiekben.¹⁸

Püspöki rezideálás és pápai politika

A rezidencia-bulla lelkipásztori haszna tagadhatatlan. A pásztor tartózkodjon nyája mellett. Ám megszületésének módja, körülményei és konkrét céljai egyértelműen az európai hatalmi politika összefüggésében értelmezhetők. Pasztorális megfontolásokból egy-két vagy akár három évtizeddel korábban is publikálni lehetett volna már a *Camera Apostolica* nyomdája útján. Tényleges genezise a spanyol követ,

¹⁶ A különféle technikákról lásd *Tisor P.: A barokk pápaság* i. m. 124–125.

¹⁷ A bulla publikálása 1635. január 16-án szerepel Harrach bíboros naplójában, aki külön kiemeli az *ad limina* látogatás 7 hónapját. *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)* I–VII. Hrsg. Katrin Keller – Alessandro Catalano. Wien–Köln–Weimar 2010. II. Diarium 1629–1646. 115.

¹⁸ Az 1630-as (és 1640-es) spanyol hatalmi viszonyokra és a Szentszékhez fűződő viszonyra további irodalommal legújabbán lásd *Tibor Monostori: Saavedra Fajardo and the Myth of Ingenious Habsburg Diplomacy. A New Political Biography and Sourcebook (1637–1646)*. La Coruña 2019.

Borgia-bíboros 1632. márciusi, a Barberini-pápa franciabarát politikája elleni konzisztórium protestációjában gyökerezik.¹⁹ Várható megszületésének első érdemi említése Pázmány Péter Habsburg-követként Rómába történő visszatérésének megakadályozása kapcsán ismert. A kortársak VIII. Orbán Habsburg-barát római ellenzékének „lefejezését” látták a bullában, és így látja ezt a nemzetközi irodalom is.²⁰ Hasonlóan Pázmány római prelátus ágenséhez, Cornelius Heinrich Motmann Rota-auditorhoz, aki megbízóját azonnal, részben titkosított jelentésben informálta a bulla megszületéséről, melynek nyomtatott példányát is megküldte Nagyszombatba.²¹ A kúriai ellenzék hangadói, mindenekelőtt Gaspere Borgia bíboros püspöki rezidenciájukra parancsolása – illetve Pázmány Magyarországon tartása – mellett a bullát leginkább Itália területén hajtották végre. Az Appenini-félsziget határain túl VIII. Orbán politikailag ugyanis egyre kevésbé volt érdekelt. A „hegyeken túlról” alig pár ügyről maradtak meg bejegyzések a Rezidencia Kongregáció aktáiban.²²

E nem itáliai adatok közül a legtöbb éppen Lippay György egri püspökre vonatkozik.

A Pázmány-örökös Lippay és a rezidenciaügy kezdetei (1638. január – június)

Lippay személye a nunciusi jelentésekben

Lippay alighanem az egri egyházmegye egyetlen olyan ordináriusa volt, aki sosem akart Eger főpásztora lenni. A pápai diplomácia információi szerint Pázmány halála után a bíboros végakarata ellenére megkísérelte, hogy azonnal örökébe

¹⁹ A Borgiával és protestálásával foglalkozó újabb irodalmat és főbb megállapításait lásd *Rotraud Becker – Péter Tisor: „Negozio del S.r Cardinal Pázmány”. Péter Pázmány’s Imperial Embassy to Rome in 1632 (With Unpublished Vatican Documents). (Collectanea Vaticana Hungariae [CVH II/7]) Bp.–Rome 2019. Vö. Maria Antonietta Visceglia: La Roma Dei Papi: La Corte E La Politica Internazionale. (Secoli XV–XVII.) Roma 2018. 186–189.*

²⁰ *Péter Tisor: Le origini della bolla “Sancta Synodus Tridentina”. In: La Dinastía de los Austria: Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio. Ed. José Martínez Millán – Rubén González Cuerva. (Colección “La Corte en Europa” Temas 5.) Madrid 2011. 205–227. és a 19. jegyzetben idézett irodalom.*

²¹ *Tisor Péter: Pázmány bíboros olasz rejtjelkulcsa. C.H. Motmann „Residente d’Ungheria”. (A római magyar agenzia történetéhez) Hadtörténelmi Közlemények 116. (2003) 535–581.; Uő: Un »residente d’Ungheria« a Roma nel Seicento. (C.H. Motmann editore di Rota, agente del cardinale Pázmány). Nova Corvina. Rivista di Italianistica 13. (2002) 8–21.*

²² Például a villers-i ciszter apát kapott felmentést, hogy részt vehessen a brüsszeli parlament ülésén; továbbá az antwerpeni és gantes-i püspökről maradt fenn bejegyzés. *Lauro, A.: La Curia Romana e la residenza dei vescovi. i. m. 879. (a kongregációs regisztrumok első kötete alapján). A második kötet által felölelt, 1657–1668 közötti időszakból szintén alig találunk nem itáliai esetet (Passau, Gniezno). ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid., vol. 2. passim.*

lépjen. Fiatal kora, szép számú ellenségei – köztük az ország nádora, Esterházy Miklós – és a kijelölt közvetlen érsek-utód, Lósy Imre (1637–1642) megakadályozták abban, hogy már 1637-ben elfoglalja a prímási széket.²³ Lippayt az után, hogy megkapta az 1635. március 12-én kelt királyi prokancellári behívót, majd miután Sennyey István halálát²⁴ követően augusztus végén átvette az udvari magyar kancellária irányítását, csupán elvétve találjuk meg a veszprémi püspökök sümegi székhelyén.²⁵ Az ideiglenes egri rezidenciára, Jászóra 1637. május 14-ei egri püspöki kinevezése²⁶ után, 1638 nyarán jutott el első ízben.²⁷

Személye Pázmány halálát követően egyre gyakrabban tűnik fel Malatesta Baglioni bécsi nuncius (1634–1639) jelentéseiben. Mint Pázmány végrendeletének végrehajtójával a szentszéki diplomata vele tárgyalt a bíboros hagyatékából a kánon-jog szerint a pápai ceremoniáriusoknak járó összeg megfizetéséről.²⁸ Míg a nuncius, aki a bíboros halálától a magyar–szentszéki kapcsolatok érdemi javulását várta és az új prímást, Lósy Imrét méltónak találta tisztére,²⁹ Lippayt mindenben Pázmány

²³ *Tusor Péter*: Lippay IV. György (1642–1666). In: Esztergomi érsekek (1001–2003). Szerk. Beke Margit. Bp. 2003. 296–303.

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Magyar Királyi Kancellária, Magyar Kancelláriai Levéltár, Conceptus Expeditionum (a továbbiakban: A 35) nr. 105/1635.; MNL OL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma (a továbbiakban: MKA) E 683 Libri dignitatorum, vol. 3, fol. 103. Lásd még *Payr Sándor*: Draskovich György győri püspök, a soproni jezsuita collegium alapítója. Protestáns Szemle 16. (1904) 77–92. és 153–163., 83–85. és 89–90.; *Szabady Béla*: Draskovich György püspök élete és kora. 1599–1650. In: A soproni katolikus főgimnázium értesítője. Sopron 1936. 14–115., különösen: 41–43. Vö. *Kádár Zsófia*: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640). Dobronoki György SJ superiora I–II. Soproni Szemle 65. (2011) 381–403. és 66. (2012) 54–70.

²⁵ Prokancellári behívóját követően még április 13-án is Sümegen találjuk, egri püspöki kinevezéséig kelt főúri levelei egy kivétellel (Sümeg, 1636. nov. 16.) Bécsben, Regensburgban, illetve Kismartonban keltek. *Tusor Péter*: „Irom kegyelmednek, mint igaz magyar, igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi, egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). (Collectanea Studiorum et Textuum [a továbbiakban: CST], I/1.) Bp. 2015. 2–3., 4–17. számú dok. Emellett a húsvéti időszakban is Sümegen tartózkodott, és a korábban véltnél számottevőbb volt felekezetszervező tevékenysége a veszprémi egyházmegyében. Vö. *Uő*: Veszprémi püspökök proszopográfiái/proszopológiai forrásai a vatikáni levéltárban, 1629–1696. Széchényi György processzusainak kivonataival. In: Erőgyűjtés és újrakezdet. A veszprémi egyházmegye története a 17. században. Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. (A Veszprémi egyházmegye múltjából 33.) Veszprém 2019. 167–206., 177–179. 45–54. jegyz.

²⁶ MNL OL MKA E 229 Collationes Ecclesiasticae, vol. 1, fol. 384.

²⁷ A rendelkezésre álló adatok szerint. CST I/1, 30. és 36. sz.

²⁸ Malatesta Baglioni jelentése Francesco Barberininek. Bécs, 1637. okt. 17. Biblioteca Apostolica Vaticana (a továbbiakban: BAV), Codices Barberiniani Latini (a továbbiakban: Barb. Lat.) vol. 6985, fol. 111r. Szövege és további adatok: *Tusor Péter*: „Rationes, ob quas cancellarius Ungariae a residentia episcopali excusari merito debet” (1638). Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére I. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp. 2016. 333–347., valamint *Uő*: Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története 1615–1616. Mikropolitikai tanulmány. (Collectanea Vaticana Hungariae I/13.) Bp.–Róma 2016. 181. 517. jegyz.

²⁹ Malatesta Baglioni jelentése Francesco Barberininek (ciffre). Bécs, 1637. aug. 15. BAV Barb. Lat. vol. 7002. fol. 124r. Szövegét lásd *Tusor P.*: A magyar egyházi elit és Róma i. m. 179. 835. jegyz., valamint Bécs, 1637. ápr. 25. BAV Barb. Lat. vol. 6984. fol. 104v.

örökösének és hozzá hasonlóknak tartotta. „Igen gögös és büszke, és igazán ugyanaz a természete, mint Pázmány bíborosnak, akinek a kreatúrája” (*il qual è huomo molto superbo et affiero, e veramente della medesima natura del cardinale Pazman, del qual' è creatura*) – írta róla.³⁰ Könnyen adódik a feltételezés, miszerint a püspök-kancellár Rezidencia Kongregáció elé idézése egyenes folytatása a bíboros-patrónusa elleni kúriai lépéseknek. Ahogyan az 1632. évi viharos követsége után Pázmányra a franciabarát pápai politika egyik fő ellenlábasaként és a Barberini-ház „hálátlan kreatúrájaként” tekintettek az Apostoli Palotában, és ahogyan a rezidencia-bulla megszületésében szerepet játszott római visszatérésének megakadályozása,³¹ ugyanúgy halálát követően – szellemi örököseként – Lippay vált a pápai diplomácia cél-táblájává. Ezt a feltételezést megerősíteni látszik az is, hogy a Pázmány által – már csak jezsuitasága okán is hosszas tétovázás után – a harmincas évek derekán rendszerezett, a megelőző két évszázad alapjain nyugvó magyar államegyházi ideológia fő és következetes képviselője az egri püspök és királyi kancellár lett.³²

A képlet azonban nem ilyen egyszerű. Mint fentebb láthattuk, a politikai célok valójában itáliai vonatkozásának, illetve az európai nagypolitikával való összefüggésének ismeretében tapinthatók ki a *Sancta Synodus Tridentina* megszületésében és végrehajtásában. Az egri püspök személye, legyen bár magyar kancellárként a bécsi császári királyi udvar befolyásos – második vonalbeli – embere, ebben az összefüggésben aligha lehetett érintett. Lippayt Malatesta Baglioni bécsi pápai nuncius saját későbbi bevallása szerint ugyan feljelentette Rómában a rezidencia-kötelezettség elmulasztása miatt,³³ azt azonban nem tudjuk, hogy mikor történt – ha egyáltalán hihetünk a pápai követnek. Hatása mindenesetre nem lett az üggynek. Tulajdonképpen 1635 őszétől bármikor megtörténhetett, hiszen – láthattuk – a nunciosoknak ekkortól kellett jelenteniük az efféle „kötelezettség-szegéseket”, Lippay pedig épp ekkortájt kezdte meg folyamatos udvari szolgálatát Bécsben. A nuncius feljelentésének nincsen nyoma, és hosszú évekig semmi sem utal rá, hogy a püspök-kancellárt bárki is komolyan háborgatta volna ezzel a kérdéssel. Könnyen lehet, hogy a pápai diplomata az események után loholva csupán mentegetőzősképpen írta (utólag, 1638. január végén), hogy eleget tett ez irányú

³⁰ Malatesta Baglioni titkosított jelentése Francesco Barberininek (ciffre), Pozsony, 1638. jan. 8. BAV Barb. Lat. vol. 7005. fol. 24v. (Lásd még 48. és 50. jegyz.)

³¹ A magyar bíboros római visszatérése körüli tervezetésekre fontos információval szolgál Ernst Adalbert Harrach korábbi vizsgálataink során még nem hasznosíthatott naplója. Lásd Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 89.

³² Vö. *Tusor P.*: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia i. m. – Igen szemléletes példa továbbá a jelen ügyben keletkezett, alább ismertetendő „Rationes...” kezdetű emlékirata. Kiadva *Tusor P.*: Rationes, ob quas cancellarius i. m. 345–347.

³³ Malatesta Baglioni – témánk szempontjából kiemelt fontosságú – titkosított jelentése (annak utolsó mondata) Francesco Barberininek, Pozsony, 1638. jan. 29. BAV Barb. Lat. vol. 7005. fol. 104rv. A jelentés további részleteit lásd még 35. és 52. jegyz.

kötelezettségének, és ekkor is főként arról beszél, mint látni fogjuk, hogy inkább a bullák megszerzésének elmaradását kifogásolta. Malatesta Baglioni nuncius elődeihez hasonlóan alighanem a bécsi udvar szokványos kellékének tekinthette a magyar püspök-kancellár jelenlétét.

A nuncius jelentései az 1637–1638. évi diétáról. Véletlen pápai figyelem?
(Az első kongregációs dekrétum, 1638. január 9.)

Amennyire az a viszonylagos bőségük ellenére sem hiánytalanul fennmaradt forrásokból kihámozható, arról lehetett inkább szó, hogy VIII. Orbán és környezete maga figyelt fel a problémára és rendelte el, ha nem is *motu proprio*val, de saját indíttatásból a kérdés rendezését. Az ügy nyitányát a Rezidencia Kongregáció 1638. január 9-én kelt aktája jelenti. Eszerint ugyanis: miután az országgyűlés befejeződött, a nuncius ne szűnjön buzgólkodni azon, hogy a győri és az egri püspök visszatérjen székhelyére, intve őket pásztori feladataikra. A Kongregáció egyúttal megdicsérte Malatestát, hogy figyelmeztette a két főpapot bulláik megszerzésének szükségességére, és jelentést várt a fejleményekről.³⁴ Feltűnő, hogy az akta a nunciust csupán a bullák ügye miatt méltatja, továbbá, hogy a felszólítás a székhelyre történő visszatérésre nemcsak a kancellár Lippayra, hanem Draskovich György győri püspökre (1635–1650) is vonatkozik.

Ráadásul az ügy nemcsak a szentszéki bürokrácia és diplomácia csatornáin indult el. Jelentőségéhez mérten teljesen szokatlan módon a rendelkezést, miszerint a két püspök térjen vissza székhelyére, a pápa személyes parancsaként a római császári követnek is tudatnia kellett Béccsel, valamint a magyar hierarchia fejével, Lósy Imre prímással.³⁵ Erre Scipione Gonzaga (*Duca di Bozzolo*) császári követ (1634–1641) csakis magától VIII. Orbántól kaphatott felszólítást szokásos pénteki audienciáján.

Mi indokolhatja ezt a különös egyházfői figyelmet? Mielőtt elkezdenénk különféle összefüggéseket keresni a Barberini-korszak kétségtávolan létező politikai prioritásai mentén,³⁶ helyezzük vizsgálatunk középpontjába a kongregációs aktában megjelenő 1637–1638. évi pozsonyi országgyűlést, melyen november 29-től III. Ferdinánd (1637–1657) személyesen is részt vett. Az esemény az új uralkodó

³⁴ Róma, 1638. jan. 9. ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid., vol. 1, fol. 57v.

³⁵ Ezt Baglioni 1638. január 29-ei, a 33. jegyzetben idézett titkosított jelentése említi. BAV Barb. Lat. vol. 7005. fol. 104rv.

³⁶ Teljes bizonyossággal nem zárhatjuk ki az esetleges kapcsolatot a Lippay ellen megindult kuriális eljárás és azon Habsburg törekvés között, amely állandósítani akarta a német jelenlétet a legfontosabb szentszéki kongregációban, a Sanctum Officiumban. Vö. Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 183. (1637. júl. 30.) és 215. (1637. szept. 18.).

magyarországi uralma stabilizációjának számított, és kiemelt nemzetközi figyelmet kapott, hiszen az udvarral együtt a külföldi követek is Magyarországra érkeztek, és rendszeresen beszámoltak uralkodóiknak az országgyűlés tárgyalásairól. A diéta egyik központi témája a valláskérdés volt, melynek reprezentatív sikere III. Ferdinánd hitvesének, a spanyol Habsburg Mária Annának magyar királynévá koronázása volt 1638. február 14-én.³⁷

Malatesta Baglioni nuncius szintén követte az udvari eseményeket, és hétről-hétre, olykor még gyakrabban jelentett a történetekről az Államtitkárságnak és Francesco Barberini bíboros neposnak (1623–1644).³⁸ E beszámolók sokszor csupán *avvisi* jellegű tudósítások, azonban gyakorta – leginkább titkosítva – a színpalak mögül informáló, izgalmas irományok. 1637. november 7-én a nuncius Esterházy Miklós nádorral (1625–1645) folytatott beszélgetéséről számolt be. A nádor kifejtette neki, hogy a protestánsok mindent elkövetnek érdekeik érvényesítésére, miközben Maximilian von Trauttmannsdorf, a Titkos Tanács elnöke (1637–1650) szerint az uralkodó arra számít, hogy a katolikusok már többséget fognak alkotni. Esterházy óvott attól, hogy a diétán sok mindent megígérjenek a rendeknek, amiket azután nem tudnak vagy éppenséggel nem akarnak betartani.³⁹ Lósy Imre esztergomi érsek szintén biztosította Malatestát, hogy teljes mellszélességgel kiáll a diétán a vallás védelme mellett.⁴⁰ December 17-én a pápai diplomata arról ír, hogy Lippay ügyes taktikai húzással azt tanácsolta a protestánsoknak, vallási sérelmeik tárgyában kérjenek audienciát magától az uralkodótól, mely lépés megzavarta a követeket.⁴¹ December elejétől sorozatban érkező jelentéseihez a nuncius gyakran országgyűlési iratok, például az uralkodói proposíciók másolatát is mellékelte.⁴²

Vagy a Francesco Ceva által irányított Államtitkárságon, vagy Francesco Barberini bíboros neposnak a pápai diplomácia irányításában (1632–1634-től) meghatározó szerepet játszó magántitkárságán (*in proprio*) figyelhetek fel

³⁷ Pálffy Géza: A Szent Korona és a koronálása balesete 1638-ban. In: „Nem súlyed az emberiség...” Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Szerk. Jankovics József et al. Bp. 2007. 1431–1444., 1436.

³⁸ Beszámolói a diétáról: BAV Barb. Lat. vol. 6985–6986. passim (relazioni in piano és avvisi), vol. 7004–7005. (ciffre). Több, a megküldött országgyűlési irathoz kapcsolódó jelentés kiadását lásd Tusor Péter: A pápai Államtitkárság levelezése Magyarországgal I. (BAV Boncompagni–Ludovisi, Barberini Latini). Megjelenés előtt; Az országgyűlés vallásügyi tárgyalásainak eseménytörténete: *Zsilinszky Mihály*: Az 1637/38-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. (Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből XII/3.) Bp. 1885.

³⁹ Malatesta Baglioni jelentése Francesco Barberininek. Pozsony, 1637. nov. 7. BAV Barb. Lat., vol. 7004, fol. 10r.

⁴⁰ „Il nominato di Strigonia mi promise per la sua parte di assistere e fare ogni sforzo, perché le cose della religione più si aumentino, che ricevino pregiudizio.” Uo.

⁴¹ BAV Barb. Lat., vol. 7004, vol. 121r.

⁴² Tusor P.: A pápai Államtitkárság levelezése Magyarországgal i. m. 162., 163., 168., 172–174.

valószínűleg arra, hogy a katolikus párt három vezető, a hírekben rendre feltűnő főpapja: Lósy esztergomi érsek, Lippay egri és Draskovich győri püspökök közül az utóbbi kettő az országgyűlésen politizálva híveitől huzamosan távol tartózkodik. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a szóbeli referátumok alkalmával maga VIII. Orbán vette észre, hogy az elhúzódiétán tartózkodó két főpap megszegte reziden-
ciakötelezettségét. Amin igazából nem kell meglepődnünk, hiszen – láthattuk – évek óta a rezideálás kérdése volt az egyik kiemelt pápai „drill” a Barberini-pontifikátus delelőjén.

A Rezidencia Kongregációban 1638. január 8-án megfogalmazott és a császári követ által is közvetített intés a két megyéspáspásztor számára tehát inkább lelkipásztori jellegűnek tűnik, mint politikainak. Főként azért, mert az érintettek éppen a katolikus vallás protestánsokkal szembeni buzgó védelmével hívták fel magukra a figyelmet, és ezt a küzdelmet a Szentszék nemcsak fontosnak tartotta, hanem támogatta is. A nuncius a diéta alatt végig szoros kapcsolatot tartott fenn a püspökökkel, sőt magával a nádorral is. Az országgyűlésről szóló római jelentéseire nagy gondot fordított. Amikor VIII. Orbán buzdító brévét (*hortatorio alla protezione degl'interessi della religione cattolica nelle presenti occorrenze di questa dieta*) küldött Lósy primásnak, átadásáról tudósítva Baglioni azonnal kérte, hogy Esterháznak is küldjenek ilyet. Indoklása szerint, ha a nádor megtudja, hogy az esztergomi érsek ilyen kitüntető apostoli iratot kapott, ő pedig nem, azt fogja hinni, hogy a világi katolikus rendek vezetőjeként kifejtett buzgólkodásáról a nunciátúra jelentései nem tudósítottak megfelelően, noha ennek éppen az ellenkezője az igaz.⁴³

Eszmetörténeti szempontból sem mellékesek a nunciusnak azok a sorai sem, miszerint nem tud úgy beszélni sem a püspökökkel, sem a nádorral, hogy ne hozná fel „közös ideájukat” (*concetto commune*), a katolikus fejedelmek közötti béke és a törökök elleni háború kérdését. Ha az uralkodó engedné, rögtön kirobbantanák az ellenségeskedést, jóllehet erőforrásaik messze elégtelenek erre, és csak kisebb vállalkozásokba tudnak belefogni, hiszen az országnak alig van katonasága.⁴⁴ A protestáns rendekkel szembeni küzdelemben a pápai követ maga is aktívan bekapcsolódott. Például audienciát kért III. Ferdinándtól, hogy megakadályozza nála a protestáns követeléseket⁴⁵ kielégítő törvény elfogadását.⁴⁶

⁴³ Malatesta Baglioni titkosított jelentése. Pozsony, 1638. jan. 22. BAV Barb. Lat. vol. 7005. fol. 83r.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Összefoglalásuk: BAV Barb. Lat. vol. 7004. 169rv. A protestáns rendek vallásügyi obstrukciójáról Harrach bíboros is megemlékezik naplójában. Tudósítása szerint 300 templomot követeltek vissza, végül megelégedtek két lerombolt újjáépítésének (az egyik Nagyszombatban) engedélyezésével. Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 289. (1635. febr. 5.).

⁴⁶ Erről lásd Malatesta Baglioni jelentése Barberinihez. Pozsony, 1638. jan. 15. BAV Barb. Lat. 6986. fol. 8r.

A nuncius előtt nem maradtak rejtve a magyar eliten belül mélyülő repedések sem. A fő törésvonal a nádor és a kancellár között húzódott.⁴⁷ Baglioni 1638. január 8-ai titkosított jelentése szerint Lippay és Esterházy annyira összevesztek, hogy utóbbi kijelentette: inkább meghal, mintsem ne nyerjen elégtételt a rajta esett sérelemért. A nádor ugyanis Lippay megkerülésével hívott össze tanácskozásokat, mondván, Lippay a király udvari kancellárja és nem az országé, melynek a primás a főkancellárja.⁴⁸ A veszprémi püspök (és főispán) meglehetősen zokon vette kizorítását az ország rendjei közül, ezért bizalmatlanságot keltett az udvarban Esterházy ellen. A Titkos Tanács meghatározó tényezői, Anton Wolfradt bécsi püspök és Maximilian von Trauttmannsdorf éreztették is a nádorral neheztelésüket. Esterházy – akinek tekintélyét mutatja, hogy pozsonyi bankettjén a spanyol követ is megjelent⁴⁹ – ezzel ugyan nem nagyon törődött, de Lippaytól mindenképpen nyilvános elégtételt követelt, sőt arra törekedett, hogy elmozdítassa őt kancellári tiszteből – olvashatjuk a pápai diplomata jelentésében.⁵⁰

Az egri püspök rezidenciaügyének politikai szála ebben a vonatkozásban, belpolitikai összefüggésben, a nádor, valamint vele együtt a magyar epizkopátus néhány tagjának a kancellár elleni támadásában ragadható meg. Magyarán a Rómában napirendre került kérdést Lósy primás és Esterházy nádor arra kívánták felhasználni, hogy eltávolítsák Lippayt a kancellári tisztségből, elvágva ezzel további érvényesülésének útját is. Ez a törekvésük, látni fogjuk, nem egyszeri próbálkozás volt, hanem tervszerű és kitartó vállalkozásnak bizonyult. A primás és a nádor mellett a pápai és a császári diplomácia lesz még aktív résztvevője az eseményeknek.

A nuncius 1639. január 29-ei jelentése az aznapi tárgyalásairól

1639. január 29. reggelén Anton von Wolfradt bécsi püspök, az Udvari Kamara elnöke, aki a vesztfáliai béketárgyalásokon nevét a világtörténelem lapjaira író Maximilian von Trauttmannsdorf mellett a császári Titkos Tanács egyik

⁴⁷ A konfliktus régóta ismert a magyar historiográfiában. *Hajnal István*: Esterházy Miklós nádor lemondása. Bp. 1929. passim, valamint *Uő*: Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka (Esterházy Miklós nádor iratai. I. Kormányzattörténeti iratok). Bp. 1930. 142–148.

⁴⁸ „...perché il palatino può convocare consigli senza la sua assistenza, stante che lui sia cancelliere aulico del re e non del regno, di cui è grancancellario l'arcivescovo di Strigonia pro tempore.” BAV Barb. Lat., vol. 7005, fol. 24^{rv}.

⁴⁹ Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 290. (1638. febr. 7.).

⁵⁰ „...e sta forte in volere la dovuta sodifazione, che per quello dicono si estende alla privazione dell'offizio del detto cancellario...” BAV Barb. Lat., vol. 7005, fol. 24^{rv}. – Baglioni ugyanaznap kelt nem titkosított jelentésében is megemlékezik a konfliktusról. Emellett megemlíti, hogy III. Ferdinánd és Maximilian von Trauttmannsdorf igyekszik kibékíteni őket. Megtörténtéről január 15-ei jelentésében számolt be. BAV Barb. Lat. vol. 6986. fol. 5^v–6^r és 8^r.

irányítója volt, bekérte az apostoli nuncius titkárát⁵¹ az uralkodói *anticamera*-ba. Vagyis az audienciára várakozó diplomaták, alattvalók szokásos várakozási, találkozási helyére, mely ez alkalommal a pozsonyi királyi várban volt. Tájékoztatta a szentszéki diplomatát, hogy a római császári követ nemcsak Lósy Imre esztergomi érsekkel – e levelet Wolfradt olvasta is –, hanem magával III. Ferdinánddal is tudatta a pápa parancsát: a győri és az egri püspökök térjenek vissza székhelyükre. Wolfradt kijelentette, hogy mindez Draskovichra nem áll, csak Lippayra, aki viszont kancellári tiszte miatt indokoltan tartózkodik az udvarban. Rosszallóan megjegyezte: úgy gondolják, csakis a nuncius jelentései állhatnak a háttérben. A nunciátúra részéről adott válasz szerint azonban csak Lippayról jelentették ezt az Államtitkárságnak, miután Baglioni személyesen közölte vele, írni fog Rómába, mivel a győri püspökhöz hasonlóan elmulasztja bullái megszerzését új püspökségére, mely eljárásukat az esztergomi érsek is helytelenítette – hangzott a rögtönzött mentegetőzés.

Aznap, január 29-én ebéd után Malatestát azon nyomban felkereste Lósy prímás és Draskovich győri püspök. Utóbbi szemrehányást tett a pápai követnek, mondván, hogy ő bizony rezideál, mire a nuncius azzal mentegetőzött, hogy róla nem is jelentette ezt Rómába, csak Lippayról. Erre mindkét magyar prelátus elkezdte fejtegetni, mennyire fontos lenne az, hogy a török torkában fekvő és protestánsokkal teli egri egyházmegyének a székhelyén tartózkodó főpásztor legyen. A heves vérmérsékletű győri püspök ezután egyenesen számonkérte Malatestától, miként is kerülhettek róla kedvezőtlen hírek Rómába. A nuncius erre beismerte: arról küldött jelentést Rómába, hogy a győri püspök elhanyagolja pápai megerősítését. Ebbéli mulasztását Draskovich elismerte a beszélgetés során, ám egyúttal az kérte, hogy a nuncius tanúsítsa: ő rendszeresen egyházmegyéjében tartózkodik, amit Baglioni el is ismert.⁵² A jelek szerint az, hogy a pápa rosszallását Draskovich és Lippay – a diétán folytatott protestánsellenes küzdelmeik kapcsán a nunciusi jelentésekben valójában méltatott – huzamosabb pozsonyi tartózkodása váltotta ki eredetileg, nem derült ki az érintettek számára. Korábban már utaltunk rá: annak nincs nyoma az iratokban, hogy Baglioni egyáltalán akár említette volna Lippay ebbéli kötelezettségzegését. Egyedül a bullák megszerzésének hanyagolása került elő, mind a győri, mind az egri püspök esetében.

A győri püspök még aznap letette a kötelező hitvallást (*professio fidei Tridentina*) és kezdeményezte kánoni kivizsgálási eljárásának megkezdését, egyúttal a nuncius útján kérte Francesco Barberini bíboros nepos támogatását bullái

⁵¹ Minden valószínűség szerint Francesco Tintiről van szó, akit gyakrabban inkább a nunciátúra kancellárjaként emlegetnek. Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 346., 347.

⁵² Malatesta Baglioni Francesco Barberinihez (ciffre). Pozsony, 1638. jan. 29. BAV Barb. Lat., vol. 7005, fol. 104^{rv}.

expediáltatásában.⁵³ A processzus megindításával és a *professio fidei* letételével a Vácról 1635. október 5-én áthelyezett Draskovich egy huszárvágással rendezte kánoni helyzetét, pápai megerősítése ezzel immáron folyamatban volt. Más kérdés, hogy győri bulláit a kalocsai érsekségre várva haláláig nem szerezte meg.⁵⁴

A szentszéki diplomata által gondosan feljegyzett és kényessége miatt a pápai udvar számára titkosítással megjelenített január 29-ei eseményeket fontos volt ilyen részletességgel felidézni. Lippay György rezidenciaügyének a január 9-ei kongregációs akta mellett valójában ezek az események jelentik a kezdetét, amelyek során szinte az összes szereplő színre lép. Szembetűnő egyfelől a titkosított jelentés hossza – Baglioni lényegesnek tartotta ugyanis, hogy minden részletről beszámoljon Rómának. Magyar ügyek esetében, kiváltképpen hosszas titkári munkával számjelekbe kódolva ez meglehetősen ritka. Másfelől úgy látszik, hogy a nunciust igencsak meglepték a fejlemények – mind a Kúria, mind a bécsi udvar (titkárának mintegy „szóbeli jegyzéket” adtak át), mind pedig a magyar hierarchia lépései váratlanul érték. A szentszéki követ zavara érthető. Pápai nunciustok szép számmal fogalmaztak és fognak is még megfogalmazni az Államtitkárság számára kánonjogi aggályokat a magyar püspökökkel szemben, különösen pápai megerősítésük elmulasztása kapcsán. Ezekre azonban rendszerint egy államtitkársági jegyzék volt a válasz, amely további buzgó fellépésre biztatja a pápai diplomatát. Itt azonban azonnal kongregációs ülés, császári követ útján közölt pápai parancs, titkárának berendelése az egyik császári főminiszter révén és a magyar egyházi vezetők azonnali mozgolódása lett a következmény.

A magyar egyházi és világi elit belső törésvonalai. Lippay intranzigenciája

Az ügy kapcsán Baglioni végleg a magyar egyház- és belpolitika sűrűjében találta magát. Nem mintha eddig távolról követte volna az eseményeket. Szó esett már az uralkodói audienciáról, amelyet a nuncius a protestánsoknak adandó engedmények miatt kért, valamint érintettük bennfentes értesüléseit. Ez utóbbiak közé sorolandó még, miszerint Lippay – tudjuk, nem először pályafutása során⁵⁵ – azt tanácsolta III. Ferdinándnak, hogy vezényeltessen katonaságot Pozsonyba az „eretnekek” megfélemlítésére. Ötlejét a nádor hevesen ellenezte, fiatalos

⁵³ Malatesta Baglioni in piano jelentése. Pozsony, 1638. jan. 29. BAV Barb. Lat. vol. 6986. fol. 14r.

⁵⁴ BAV. Barb. Lat., 7008, fol. 14rv. – *Tusor P.*: Nemzeti zsinat i. m. 69–130. passim.

⁵⁵ Vö. *Péter Katalin*: Magyar romlásnak századában. (Magyar História) Bp. 1975. passim. – Az elképzelés szokatlan voltát mutatja egy magyar főpaptól és rendi vezetőtől, hogy az 1618-as királyválasztó országgyűlésen Melchior Klesl spanyol csapatokkal tervezte biztosítani a királyválasztás sikerét, és Pázmánynak nem csekély érdeme volt abban, hogy ezt sikerült megakadályozni. Lásd *Tusor P.*: Pázmány, a jezsuita érsek i. m. 287–293.

meggondolatlanságnak tartotta (*biasma questo consiglio e dice esser da giovane*), ami szerinte felforduláshoz vezetne. Esterházy szerint inkább *con dolcezza* kellene a vallásügyi problémákat megoldani, mire a kancellár azzal vádolta, hogy a király helyett ő akar lenni az ügyek eldöntője – jelentett erről a pesarói püspök Rómába 1638. január 29-én.⁵⁶

A belpolitikai helyzet valóban nagyon feszültté vált január végére, és a Titkos Tanács három tagjának, valamint a Magyar Tanács katolikus résztvevőinek együttes ülése hajlott is bizonyos engedményekre a protestánsok irányában.⁵⁷ Ezt Lippay sietett személyesen a nuncius tudomására hozni, aki vele egy platformra helyezkedve óva intette – éppen a kancellár elleni intrikálásuk alkalmával – Lósyt és Draskovichot az engedmények egyházi támogatásától.⁵⁸ Sőt, február elején mind a nádor, mind pedig Lósy fontosnak tartotta felhívni Baglioni figyelmét arra, hogy az egri püspök csak azért kereste fel, hogy konkolyt hintsen közéjük. A prímás szerint Lippay a diéta felosztatását szeretné elérni, hogy így leplezze elkövetett hibáit, sőt szinte érdekelt is a rebellió kitörésében. Püspökségével ugyanis nem törődik, és így nincs veszténivalója, az uralkodó mellett maradhatna, őket azonban szorult helyzetbe hozná – állította. A végén a pápai követnek kellett megvédenie az egri püspököt, mondván, nem tartja ennyire intrikusnak, munkálkodása pedig buzgónak tűnik.⁵⁹

Az egyházjogi és egyházpolitikai frontvonalak tökéletes összekavarodása is inkább azt valószínűsítheti, hogy a Kúriát a rezidencia-eljárás megindításával alapvetően nem politikai célok motiválták. Hiszen (akárcsak az országgyűlésen mutatott szereplésével) Lippay világosan bizonyította, hogy felfogása egybevág a pápai valláspolitikai (mind hiteltelenebb) intranzigenciájával, ami a vesztfáliai békéig, sőt egészen X. Ince pontifikátusa (1645–1655) végéig európai szinten is kitartott.⁶⁰ Miközben a magyar katolikus vezetők rendi megfontolásból, III. Ferdinánd pedig hátországa nyugalmanak biztosítása érdekében (ez különösen fontos volt neki, 1635-től ugyanis már a franciákkal is hivatalosan hadban állt) hajlott a magyar protestánsoknak adandó engedményekre, addig Lippayban

⁵⁶ Malatesta Baglioni titkosított jelentése. Pozsony, 1638. jan. 22. BAV Barb. Lat. vol. 7005. fol. 83v.

⁵⁷ Felsorolásuk: BAV Barb. Lat. vol. 7005. fol. 125rv.

⁵⁸ Malatesta Baglioni titkosított jelentése. Pozsony, 1638. jan. 29. BAV Barb. Lat., vol. 7005, fol. 119r–122v. Itt csupán részletet idézünk a fontos ciffréből. – Január 29-e zsúfolt nap volt a Pozsonyba költözött apostoli nunciatura életében. Lippay egyébként valószínűleg pár nappal korábban járt a nunciusnál, 29-én az elmúlt hét eseményeiről is készültek jelentések.

⁵⁹ Malatesta Baglioni ciffréje. Pozsony, 1638. febr. 5. BAV Barb. Lat. vol. 7006. fol. 7v.

⁶⁰ Martin Heckel: Fragen zum Protest des Heiligen Stuhls gegen den Westfälischen Frieden, Humaniora: Medizin – Recht – Geschichte. Festschrift für Adolf Laufs zum 70. Geburtstag. Heidelberg 2006. 93–121.; Williamson Murray: The Making of Peace: Rulers, States, and the Aftermath of War. New York–Cambridge 2009. (A korábbi alapvető irodalommal lásd *Tisza P.*: A barokk pápaság i. m. 58–59., 278–279.)

nyoma sincs a kompromisszumkészségnek. (És egészen élete végéig nem is lesz.) Ha politikusabb alkat, valószínűleg már az 1640-es évek végére magára ölthette volna a bíbort, melyért – miként a hír járta róla – szinte „megőrült”.⁶¹ Talán csak élete utolsó két éve folyamán, a lipóti preabszolutizmus új világában előzte meg nála a „nemzeti” szempont a vallásit.⁶² Ebben a tekintetben, úgy tűnik, kifejezetten szakított elődjének, Pázmány Péternek a klesliánus *Compostion*ra⁶³ hajazó egyensúlypolitikával, noha az erőviszonyok nem igazán javultak a magyar kardinalis halála óta eltelt rövid idő alatt. Summa summarum: a római egyházpolitikának kezdettől fogva kifejezetten érdekében állt volna, hogy az egri püspököt a császári udvarban tartsa. Az elkövetkező események azonban a kánonjogi előírásokhoz való doktriner ragaszkodás miatt sokáig épp az ellenkező irányba tartottak. Az országgyűlési szereplése kapcsán VIII. Orbán figyelmét felkeltő magyar prelátus kancellárként valóban folyamatosan távol tartózkodott székelytől, a római kongregációs eljárás emiatt tovább folytatódott, sőt egy darabig még Draskovich sem tudta magát kivonni alóla.⁶⁴

A Rezidencia Kongregáció dekrétumai 1638 nyarán Lósy prímás római akciója

A július 8-ai és augusztus 19-ei határozatok. A Kongregáció tagjai

A Rezidencia Kongregáció 1638. július 8-ai ülésén ragaszkodott hét hónappal korábbi álláspontjához, és határozatában előírta: a bécsi nuncius közölje az egri püspökkel, hogy a pápai konstitúció csak az országgyűlés okán történő távolmaradást

⁶¹ Purpura Pannonica. Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században (CVH I/3). Bp.–Róma 2005. 106–160.; Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 786. (1646. márc. 10.). Lippay protestálására a linzi béke ellen: Uo. 874. (1646. okt. 27.).

⁶² Vö. pl. *Bene Sándor – Szabó Sándor*: Oktatás jó elmélkedésre. Hadtörténelmi Közlemények 113. (2000) 437–476. (Jo Emlékeztű Magyar Országgi Palatinus Wesselyény Ferencz, n[a]lgy Esztergami Érsek Lippay György s- Judex Curiae Nadasdy Ferencz, és Horváth Országgi Bán Zrinyi Péter Haza fiusságoktul viseltettvén Nemett Nemzett igája ala vetett Haza szabaditassára valo Elmélkedések.)

⁶³ *Alexander Koller*: Papst, Kaiser und Reich am Vorabend des Dreißigjährigen Kriges (1612–1621). Die Sicherung der Sukzession Ferdinands von Innerösterreich. Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V. Borghese (1605–1621). (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 115.) Tübingen 2008. 101–121., 112–118.

⁶⁴ Az 1637–1638-as országgyűlés időszakának vatikáni forrásai teret, időt és mélységet tekintve egyaránt sűrű mintázatban tárták elénk a magyar katolikus egyházi és világi elit belső törésvonalait, a pápai diplomáciát bevonni sem restellő intrikáit. A diéta lezárásával a tér- és időbeli dimenziók kitértek ugyan, az események történeti megismerhetősége azonban szerencsére nem nagyon változott. (Természetesen nem minden forrás maradt ránk, és nyilván nem is találtunk meg mindent a kíváncsi és szorgos gyűjtés ellenére sem.)

engedi meg számára (és azt is csak bizonyos időbeli korlátok között). A tagok álláspontja szerint a királyi „vicekancellárság” nem igényel állandó udvari jelenlétet, hanem helyettes útján is ellátható. A *decretum* olasz nyelvű titkári átfogalmazása, pontosabban levélformába öntése a birodalmi kancellárok példáját említi a helyettesítésre és beszámolót vár a fejleményekről a nunciustól.⁶⁵

Mivel az eltelt fél évben semmilyen különleges lépésről nem tudunk, feltételezzük: a Kongregáció, látva, hogy előző dekrétumát nem hajtották végre, saját hatáskörben eljárva megismételte korábbi határozatát. Ezt a meglátást megerősíti, hogy mintegy hat héttel később, augusztus 19-én az újabb kongregációs dekrétum egyaránt szól Lippayról és Draskovichról. A Kúria ezen hivatala ment a maga útján, a Draskovichot kimentő, az Államtitkárságra írt nunciusi jelentéseket sem vette figyelembe, vélhetően nem is tudott róluk, mint ahogy Lippaynak az országgyűlésen játszott egyházpolitikai szerepéről sem. Ez az újabb dekrétum ugyanakkor a július 8-ai határozatra adott nunciusi válasza reagál, amely vélhetően arról tájékoztatta a Kongregáció bíborosait és prelátusait, hogy Lippay a kancellári feladatkörére hivatkozva nem engedelmeskedett felszólításának. Az augusztus 19-ei határozat ennek következtében már jóval szigorúbb a korábbiaknál. Meghagyja a nunciust, érje el azt, hogy mindkét főpásztor térjen vissza székhelyére, s amennyiben nem engedelmeskednének a felszólításnak, járjon el velük szemben a rezidencia-bullában felsorolt módon, az ott előírt kánoni büntetéseket alkalmazva.⁶⁶ Ezek a következők voltak: (ideiglenes) kiközösítés, a Szentszéktől esetlegesen megkapott végrendelkezési és hagyományozási kiváltság megvonása, a távollét ideje alatti jövedelmek elvesztése, az egyházmegye irányításától és kormányzásától történő megfosztás, valamint bármilyen egyéb büntetés, amit az uralkodó pápa jónak lát kiszabni.⁶⁷

A két kongregációs dekrétum szövegét olvasva úgy tűnik: a testület behatóiban is foglalkozott a kérdéssel. Július 8-án a „birodalomban működő kancellárok” példájára hivatkozva kerül szóba, hogy kancellári feladatait helyettes útján lássa el. Augusztus 19-én kánoni kötelékének megfelelően Lippayt veszprémi püspöknek nevezik, és már egészen konkrétan a birodalmi egyházi választók példájára hivatkoznak. Ismeretes, hogy az Impérium főkancellárja a mainzi érsek volt, feladatát azonban helyettes útján látta el a császári udvarban.⁶⁸ Eger főpásztorá-

⁶⁵ Róma, 1638. júl. 8. ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid. vol. 1. fol. 64v.

⁶⁶ Róma, 1638. aug. 19. ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid. vol. 1. fol. 68v.

⁶⁷ A bulla előírásait minden pátriárkai, prímási, metropolitai, érseki, püspöki egyház előjárójának, legyen az akár bíboros is, a következő várható büntetések terhe mellett kellett betartani a szent engedelmesség (in virtute sanctae obedientiae) nevében (7.§). Lásd Bullarium diplomatum i. m. XVI. 457–462.

⁶⁸ Vö. *Peter Claus Hartmann*: Das Heilige Römische Reich deutscher Nation in der Neuzeit. 1486–1806. Stuttgart 2005.; *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, Band

nak is ezt tanácsolták. Lippay ugyanakkor maga is tulajdonképpen ilyen szerepet töltött be az ország főkancellárja, az esztergomi érsek helyettesítőjeként.⁶⁹ Erről Rómában is tudhattak, hiszen a július 9-ei dekrétum kifejezetten „alkancellárnak” említi, vélhetően leginkább Baglioni jelentéseinek szóhasználatára nyomán.⁷⁰

Arról a megoldásról, hogy maga a kancellár nem püspöki rangú prelátus legyen, sehol nem esik szó. Akár a presztízis, akár a befolyás ezt kizárni látszott, ráadásul az első adandó üresedésre saját magát nevezette volna ki megyés püspökké – feltételezzük nem minden alap nélkül. Mindazonáltal nemcsak a birodalmi példákra történő hivatkozás, hanem az állandó, nem püspöki rangú *substitutus* állításának későbbi mellőzése a későbbiek során – a primás helyettesének ilyen újabb helyettesét erőltetni értelmetlen lett volna – komolyabb kongregációs szakértői háttér meglétére enged következtetni.

Magukról a tagokról, alapos műveltségük ellenére, ilyen tájékozottságot nem igazán valószínűsíthetünk. Ők személy szerint a Barberini-éra legmegbízhatóbb tisztviselői voltak. A prefektus római provikáriusként a pápa bátyja, az idősebb Antonio Barberini bíboros, a titulusa után *cardinale di S. Onofriónak* nevezett kapucinus szerzetes, főpenitenciárius (1633–1646) volt. Az üléseket az ő palotájában tartották, és rendszeresen a következő tagok látogatták: Egidio Orsini de Vivariis apostoli datárius (1627–1644), Marco Aurelio Maraldi, az 1644-es konklávé nem bíborosként is szavazatokat kapó brévetitkár (1627–1651),⁷¹ Francesco Paolucci, aki a Zsinati Kongregáció titkáráként (1626–1657) itt ugyanezt a feladatot látta el, valamint Cesare Fachinetti, mindkét *Signatura* referendáriusa és a Rítus Kongregáció titkára (1635–1638).⁷²

1/1 und 1/2: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen. Hrsg. Michael Hochedlinger – Petr Mat’ a – Thomas Winkelbauer. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 62.) Wien 2019. 280., 323–332. Magyarul legújabbán lásd *Fazekas István*: A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között. Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2018. 22.

⁶⁹ A kezdetben prépost, majd a 13. század végétől, 14. század elejétől valóban püspök, számos esetben már ekkortól (fő)kancellár/alkancellár munkamegosztásban működő magyar királyi főtisztviselőkre és hivatalukra további irodalommal lásd *Szilágyi Loránd*: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526. Bp. 1930.; *Kubinyi András*: Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária és az 1464. évi kancelláriai reform történetéhez. (Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica IX/1.) Miskolc 2004. 25–58.

⁷⁰ Baglioni több-kevesebb következetességgel *vicecancelliere*ként emlegeti Lippayt jelentéseiben. Utóda, Gaspare Mattei nem ennyire tájékozott, nála a *gran cancelliere del regno* kifejezés az általános. Például ASV Segreteria di Stato, Germania, vol. 135. fol. 71v és 112r–113v. A kérdésre és a kancellária 17. századi történetére, benne Lippay szerepével legújabbán lásd *Fazekas I.*: A Magyar (Udvari) Kancellária i. m. 40–44.

⁷¹ Die Diarien und Tagzettel i. m. 545. (1644. aug. 11.).

⁷² ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid., vol. 1, fol. 57v. 76v. 81v–82r. A tisztviselők azonosítására lásd A pápák és a fontosabb kuriális tisztségviselők archontológiája. In: *Tusor P.*: A barokk pápaság i. m. 249–257.; *Christoph Weber*: Die ältesten päpstlichen Staatshandbücher. Elenchus Congregationum,

Lósy primás római fellépése az egri püspökökkel szemben

Miközben a kongregációs eljárás mind szigorúbban haladt a maga útján, Lósy Imre a nuncius után a Kúriánál is támadást indított egri püspök-kollégája ellen. Pázmány halála után az új primás számos olyan gesztust tett Róma felé, amelyek javítani kívánták a szentszéki–magyar kapcsolatokat. Pápai bullái mielőbbi, problémamentes megszerzése miatt ez személyes érdeke is volt. Szemlátomást igyekezett elhatárolódni a pázmányi örökség terhéől, és talán sikerült is neki a Lippayval ellentétes oldalon pozíciót foglalnia a római döntéshozatal előtt.⁷³ Ebben a kontextusban érthető meg a július 12-ei, Francesco Barberinihez intézett levelének mind a megszületése, mind a tartalma.

Már a primás bevezető sorai túlmutatnak a szokásos udvariaskodáson. Lósy szinte a Barberini-ház klienseként határozza meg magát, és miután megemlíti I. Rákóczi György erdélyi fejedelem esetleges, vallási indíttatású mozgolódásának lehetőségét, rátér bizalmas mondandójának hosszas taglalására. Kifejti, hogy a „minden téren eretnekséggel teli” egri egyházmegyében elengedhetetlen a főpásztor rezideálása, ezt jól tudja, hiszen előzőleg ő volt ott a helyben lakó püspök. Mivel a jelenlegi ordinárius nem akar lemondani a kancellárságról és így nem rezideál, véleménye szerint a pápának kell orvosolnia a helyzetet. Sőt felajánlja, hogy VIII. Orbán rendelkezését a püspökség metropolitájaként kész Lippayval szemben végrehajtani és nem kételkedik, hogy a probléma ekképpen rendeződni fog – olvashatjuk sorait. Lósy elismeri, hogy ősi hagyomány szerint a kancellári tisztet püspökök szokták betölteni. Ezen ő sem kívánna változtatni, hanem siet leszögezni, hogy Bécshez közelebb lakó főpásztorral is be lehetne tölteni a hivatalt. Ő fél nap alatt elérhetné egyházmegyéjét, míg az egri püspökségbe még nyári időben is legalább egy hétig tart az út Ausztriából. A magyar primás levele végén nem kétli, hogy a mindenható bíboros ne poszt facto fogja cselekedni, amit a lelkek üdvéért megkíván.⁷⁴

Lósy a jelek szerint a Szentszék közreműködésével kívánta Lippayt eltávolítani a kancellárságból, és helyére az örök riválist, Draskovich Györgyöt ültetni. Nyilvánvalóan rá gondolt a Bécshez közelebb lakó jelölt esetében, ugyanis a Győr mellett szóba jöhető másik püspökség, Nyitra birtokosa az idős Telegdy János kalocsai érsek nem tudta volna ellátni a feladatot. A primás akciója, mely a Kúria segítségével igyekezett leendő utódját kiiktatni az udvari élet – a politikai és egyházi

Tribunalium et Collegiorum Urbis (1629–1714). Rom–Freiburg–Wien 1991. (RQ Supplementheft 45) – Fachinetti 1639 első hónapjaiban látogatta az üléseket, utána madridi nuncius lett.

⁷³ Lásd még Lósy leveleit VIII. Orbánhoz és Francesco Barberinihez. BAV Barb. Lat. vol. 6894. fol. 1r_v; 2r_v; 3r_v; 4r_v; 9r_v; fol. 10r_v; 11r–12v. Közlésük: *Tusor P.*: A pápai Államtitkárság levelezése Magyarországgal i. m., valamint Baglioni a 29. jegyzetben már idézett jelentéseit. BAV Barb. Lat. vol. 7002. fol. 124r; vol. 6984. fol. 104v.

⁷⁴ A végig saját kezűleg írott levél lelőhelye: BAV Barb. Lat. vol. 6894. fol. 19r–20v. Közlése: *Tusor P.*: A pápai Államtitkárság levelezése Magyarországgal i. m.

döntéshozatal – sűrűjéből és a távoli Jászóra száműzni, s ezzel saját befolyását az ügyek vitelére megnövelni – több szempontból is aggályos. Nem arra gondolunk elsősorban, hogy a magyar egyháztörténetben meglehetősen ritkának számított a római Kúria bevonása a belső hatalmi küzdelmekbe, melyek elsődleges színtere a bécsi udvar volt. Sokkal inkább arra, hogy a metropolitai joghatóság alkalmazásának felvetése, mely a rezidencia-bulla végrehajtását – láthattuk – a nunciusok és nem az egyháztartományi vezető érsek-metropoliták kezébe adta, aligha tűnt fel pozitívan a mind centralizáltabb pápai hatalom szemében. Különösen, hogy a témát már a spanyol udvar is említette.⁷⁵

További probléma, hogy Draskovich György győri püspök kancellársága ugyanúgy a rezidencia-bulla tilalma alá esett volna, mint Lippayé. Hiába feküdt közelebb egyházmegyéje, az udvar gyakran a távoli Prágában és a birodalmi gyűléseken tartózkodott, és a folyamatos munkavégzés sem engedett gyakori eltávozást az udvartól: a *Sancta Synodus Tridentina* előírásai tehát így sem voltak teljesíthetőek.⁷⁶

A magyar kancellár ügye a császári és pápai kapcsolatok homlokterében

Követi, levélbeli interveniálások Rómában (Lippay, Szelepchény).
A Kongregáció hajthatatlan (november 23-ai határozata)

Lippay udvari befolyására, illetve kapcsolataira támaszkodva igyekezett megvédeni a pozícióit. A Rezidencia Kongregáció július 9-ei dekrétumának hatására Prágában, 1638. augusztus 12-én Scipione Gonzaga római követ számára *credencionalist* állítottak ki, amelyben felhatalmazták, hogy III. Ferdinánd nevében kérje VIII. Orbántól Lippay György választott egri püspök, magyar kancellár felmentését a rezidencia-kötelezettség alól.⁷⁷ Nem tudjuk, erre az audienciára sor került-e vagy sem. Mindenesetre október 12-ei kelettel már egy újabb követi meghatalmazást expedált az osztrák udvari kancellária ugyanezzel a kéréssel, ezúttal Francesco Barberini bíboros neposzhoz. A pápai kihallgatásokon a nepos rendszere- sen jelen volt, az egyházfőnek címzett kredencionalisok mellett általában ő is kapott

⁷⁵ Épp ekkor törli el VIII. Orbán végleg a – korábban rendszeresen, sőt a magyar püspökök által még 1639-ben is igényelt – lehetőséget arra, hogy az új püspök kinevezésénél a kánoni kivizsgálást a metropolita (illetve segédpüspök esetén a megyésfőpásztor) is lefolytathassa, és kizárólagos nunciusi illetékességet írt ehhez elő. Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 189. (1637. aug. 4.)

⁷⁶ Draskovich kancellársága másfelől azonban nem volt légből kapott elképzelés, hiszen többször is működött alkalmi helyettesként, legutoljára éppen 1638-ban. Lásd 129. jegyz. Vö. Fazekas I.: A Magyar (Udvari) Kancellária i. m. 141.

⁷⁷ BAV Barb. lat, vol. 6849, nr. 5. Közlése: Tusor P.: A pápai Államtitkárság levelezése Magyarországgal i. m.

exhortatoriumot, hogy támogassa az adott ügy elintézését.⁷⁸ Itt azonban a követnek külön magát Barberinit kellett felkeresnie („hogy bővebben kifejtse a Lippay számára kért felmentéssel kapcsolatos érveket”), ami szokatlan mozzanat, és az augusztus 19-ei szigorú kongregációs dekrétum hatását fedezhetjük fel benne.

A növekvő kánonjogi fenyegetettség érzése késztethette a magyar kancellárt arra, hogy október 27-én tollat ragadjon, és Bécsből saját maga is kifejtse Barberini bíboros előtt érveit. Minden különösebb bevezető nélkül kezdi sorolni, hogy a kancellári tisztelet az ország alapításától kezdve (*primaeva huius regni institutione*) egyháziak, mégpedig püspökök töltötték be. Ezt tanúsítják az ország törvényei, a régiek emlékezete és a hagyomány (*omnis veterum memoria, leges regni et consuetudo*), mely utóbbit több mint hatszáz év folyamatos gyakorlata erősíti meg. Nézete szerint ezt a püspöki jogot (*episcopalem praerogativam*) csakis az Apostoli Szék beleegyezésével és jóváhagyásával (*annuentia et consensu*) lehetett fenntartani, és a nehéz vallási helyzetben ez szerfölött hasznos és szükséges. Nem véletlen, hogy mind II. Ferdinánd, mind pedig fia, III. Ferdinánd már negyedik éve élnek udvari szolgálataival – hangoztatta. Minderre hivatkozva kéri a bíborost – és rajta keresztül a pápát – a felmentés megadására. Felhívta a figyelmet: ennek elmaradása esetén féltő, hogy a – politikai értelemben vett – egyházi rend, a *status ecclesiasticus* hatalmas kárával a tisztség világiak kezébe kerül. Végül ígéretet tesz arra, hogy mindent elkövet, nehogy az egri egyházmegye bármilyen lelki kárt szenvedjen távolléte miatt. Végezetül hangsúlyozta, hogy kancellári tisztségében nem csak egy, hanem az összes magyarországi egyházmegye érdekében munkálkodhat.⁷⁹

Írása nem az egyre befolyásosabb nepos saját (*in proprio*) titkárságára, hanem a rávezetett feljegyzés szerint a Francesco Ceva által irányított Államtitkárságára került, válasz azonban nem született rá. Mint ahogy nem ismeretes felelet arra a levélre sem, melyet november 2-án Szelepcshény György írt Barberininek. Lippay majdani utóda a primási székben csak nemrég tért vissza Rómából, ahol a bíborossal személyesen is tárgyalt Lósy Imre esztergomi bullái ügyében. Korábban a *Collegium Germanicum Hungaricum* növendékeként keleti nyelvtudása okán fényes hírnevet szerzett magának az Örök Városban, még a pápa előtt is prédikálhatott a *Palazzo Apostolico* kápolnájában.⁸⁰ Szelepcshény, aki a jelek szerint a primás és a kancellár konfliktusában egyértelműen az utóbbi oldalára állt, szintén arra a veszélyre hívta fel a figyelmet, hogy Lippay eltávolítása esetén a tisztség világiak kezébe kerülhet, akik között – hoz egy újabb szempontot a várható hátrányok sorában – még mindig sok a protestáns.⁸¹

⁷⁸ BAV Barb. lat., vol. 6851, fol. 38r–39v. Közlése: Uo.

⁷⁹ A saját kezűleg írott levél lelőhelye: BAV Barb. Lat. 6870, fol. 29rv és 32rv. Közlése: Uo.

⁸⁰ Esztergomi érsekek (1001–2003) i. m. 303–310.

⁸¹ A levél lelőhelye: BAV Barb. Lat. 6894, fol. 41rv és 50rv. Közlése: *Tisor P.: A pápai Államtitkárság levelezése Magyarországgal I. i. m.*

Ha a bíboros nepos, illetve az Államtitkárság részéről nem is ismerünk választ Lippay és Szelephény szempontjaira – sőt azt sem tudjuk, hogy mikor került sor Gonzaga követ audienciáira említett kredencionálisai alapján –, a Kúria hajlíthatatlan álláspontjáról értesülhetünk a Rezidencia Kongregáció újabb, immáron negyedik határozatából, mely 1638. november 23-ai ülésén született meg. Ebben a pápai hatóság felszólítja a nunciust, hogy minden lehetséges és szükséges eszközzel kényszerítse vissza az egri püspököt egyházmegyéjébe. Az olasz nyelvű részletezés szerint ennek az udvar visszatértével Bécsbe immár végleg elhárult az akadály. Ebben az indoklásban feltehetően egy korábbi, Baglioni által a Kongregációhoz írt jelentésének az információja azonosítható: a nuncius az udvar prágai tartózkodásával indokolta, miért nem tudja végrehajtani a korábbi rendelkezést. Az újabb előírás szerint már azt is ellenőriznie kellett, hogy Lippay személyesen részt vesz-e a pasztoráció irányításában, és erről jelentést is vártak tőle.⁸²

Johannes Matthias Prickhelmayr osztrák udvari kancellár tárgyalása a nunciussal (1638. december)

A Rezidencia Kongregáció szemmel láthatóan továbbra is saját ügykörében, működési rutinja szerint járt el. A különféle interveniálások semmiféle hatást nem gyakoroltak tevékenységére, bár informálisan legalább a császári követ audienciájáról⁸³ mindenképpen tudniuk kellett a prelátusoknak. A különféle szálak csupán 1638 decemberében és 1639 januárjában értek össze. Ekkorra viszont az egri püspök-kancellár rezidencia-problémája – kiemelkedve a rutinügyek sokaságából – már a pápai–Habsburg kapcsolatok homlokterébe került.

A sarokba szorított, a nuncius által mind szóban, mind pedig írásban székelyére parancsolt⁸⁴ egri püspök mozgósította a császári udvart, melyben nemcsak hivatali, hanem lelkipásztori szolgálatot is végzett,⁸⁵ és a *Hofburg* 1638 decemberében jól összehangolt akciót indított. Bécsben Lippay kollégája, Johannes Matthias Prickhelmayr osztrák udvari kancellár⁸⁶ III. Ferdinánd utasítására felkereste a pápai nunciust. Amint arról Baglioni december 18-ai titkosított jelentésében beszámol, a

⁸² ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid. vol. 1. fol. 76v.

⁸³ Az augusztusi/októberi megbízólevelek tanúsága szerint az ősz folyamán mindenképpen sor kerülhetett egy követi audienciára az ügyben. Ezt onnan tudjuk, hogy a Kongregáció a 109. jegyzetben idézendő, 1639. január 7-ei dekrétuma a követ újbóli fellépéséről beszél e téren.

⁸⁴ Lásd a 88. jegyzetben a december 18-ai jelentését.

⁸⁵ Például 1637. május 31-én ő mondta a vesperást Hofkapellében III. Ferdinánd jelenlétében. Die Diarien und Tagzett i. m. II. 161.

⁸⁶ Lásd Acta Pacis Westphaliae, Biogramme (Prickhelmayr). (<https://bit.ly/2WFATXH>, letöltés 2020. máj. 12.) 1640 júniusától titkos tanácsos (de nemességet csak 1648-ban kapott). Die Diarien und Tagzett i. m. II. 474.

tisztviselő közölte vele: az uralkodó maga írt a pápának, hogy adjon bizonyos időre felmentést Eger főpásztorának. Kérte a nunciust, hogy várjon a pápa válaszáig, azaz függessze fel a kancellár ellen megkezdett kánoni eljárást. Prickhelmayr azal indokolta a kérést, hogy a fontos tisztségben nem lehet ilyen gyorsan változást véghezvinni. Arra is hivatkozott, hogy Lengyelországban szintén rezideáló püspök tölti be az udvari kancellári pozíciót. A nuncius elmondása szerint hosszas fejtegetésekkel (*lunghe dicerie*) igyekezett érzékelteni, hogy III. Ferdinánd Magyarország és saját ügyeinek óriási kavarodása nélkül nem tudja azon nyomban elereszteni az egri püspököt. Baglioni – miként jelentésében leírja – ezzel szemben arra a szenvtelen álláspontra helyezkedett, hogy a pápa bullájának rendelete világos, annak mindenki köteles azonnal engedelmeskedni, valamint a Rezidencia Kongregációtól is egyértelmű rendelkezéseket kapott.⁸⁷ Prickhelmayr megismételt érvzuhataga ellenében ragaszkodott álláspontjához és ismét azt felelte: amennyiben a püspök nem engedelmeskedik, azt fogja tenni, amit Rómából parancsolnak neki.⁸⁸

Érvek az udvari magyar püspök-kancellár mellett

Mik lehettek azok a *lunghe dicerie*-k, melyek közül a nuncius csupán a párhuzamos lengyel példát ragadta ki? Két, egymással szoros kapcsolatban álló forrásból is rekonstruálni tudjuk tartalmukat.

Császári diplomáciai emlékirat a pápához

Az egyik a további fejlemények szempontjából kiemelten fontos dokumentum. Arról a kérvényszerű emlékiratról van szó, amelyet III. Ferdinánd – vélhetően a pápának és szokás szerint neposának címzett – leveleivel együtt Gonzaga követ valamikor december második felében nyújthatott át VIII. Orbánnak.⁸⁹ A Habsburg-udvar ugyanis a nuncius mellett rendelkezésére álló másik diplomáciai csatornát ismételten és a korábbinál (követi kredencionális és interveniálás) immár nyomatékosabban: közvetlen uralkodói levelekkel és III. Ferdinánd nevében megfogalmazott szabályos *memoriale* formájában (*Alla santità di nostro signore. Per servizio di*

⁸⁷ Érdemes megjegyezni, hogy a rezidenciaügy tehát nem a pápai nunciusok és a helyi hierarchia között szaporodó joghatósági ellentétek sorába tartozik. Utóbbiakból egyébként Baglioni is derekasan kivette a részét. Vö. pl. Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 211–212.

⁸⁸ Malatesta Baglioni titkosított jelentése. Bécs, 1638. dec. 18. BAV Barb. Lat., vol. 7008, fol. 121rv.

⁸⁹ BAV Barb. Lat., vol. 7076, fol. nr. 10. Közli: *Tusor P*: A pápai Államtitkárság levelezése Magyarországgal i. m. Az uralkodói leveleket nem ismerjük. Jelentőségüket megírásuk ténye adhatta, kiváltképpen, hogy az ügyben korábban már születtek kredencionálisok. Lényegi érvet – a kérés megismétlésén túlmenően – nem tartalmazhattak, ezek az ilyenkor szokásos gyakorlat szerint a mellékelt kérvényben találhatók.

sua maestà Cesarea) vette igénybe. Ilyen emlékiratot magyar egyházi személy érdekében utoljára Pázmány Péter ügyében adtak át követi szinten a pápának.⁹⁰

Az emlékirat előjáróban szabályosan ismerteti a kánonjogi tényállást: a kinevezett egri és felszentelt veszprémi püspök, aki jelenleg az udvarban tartózkodik és ellátja a Magyar Királyság kancellári feladatait, a nuncius útján felszólítást kapott az illetékes kuriális hatóságtól, hogy térjen vissza székhelyére. III. Ferdinándnak azonban e tisztségében szüksége van rá, a császár és király személyesen szupplikál a pápának, hogy az adjon engedélyt (*licenza*) Lippaynak tisztsége további gyakorlására. Az uralkodó egyfelől azzal indokolja kérését, hogy az egyházmegye lelkipásztori ellátottsága a buzgó vikárius és alkalmas rendelkezések folytán nem szenved szükségletet. Valamint kérelme alátámasztására öt – nem pasztorális jellegű, részben már ismerős – egyéb érvet is felhoz.

1. Hatszáz évnél régebben, Szent István óta a kancellári tisztséget egyházi személyek, főként püspökök gyakorolták, amióta pedig az Ausztriai Ház uralkodik az ország felett, mindig is püspökök voltak a kancellárok, és bár hatalmas egyházmegyéik voltak, az Apostoli Szék és nunciusai sosem kényszerítették őket rezideálásra.

2. Az országnak évszázadok szokása által megerősített törvényei vannak erre vonatkozóan – a régebbi pápák hallgatólagos beleegyezésével.

3. Ha Lippayt felmentenék, a tisztség nemcsak világiak kezébe kerülhetne, amint már kérelmezték is, hanem a katolikus vallás és az egyházak nagy kárára, egyúttal protestánsokéba is. Ők ugyanis arra törekszenek – és erre törvény is született⁹¹ –, hogy az országos hivatalokat és tisztségeket felváltva viseljék protestánsok és katolikusok. Utóbbiak megbecsültsége sokban függ a kancellár befolyásától, akinek kezén minden ügy átfut, és védelmezi a katolikusok érdekeit.

4. Lengyelországban is püspök a kancellár, aki az udvarban tartózkodik emberemlékezet óta, rezideálási kötelezettség nélkül, így Magyarország számára is megengedhető ez, ahol nagyrészt a protestánsok kezében van a hatalom, és az egyházi rendet igen nagy veszélyek fenyegetik.

5. Lippay alkalmas és a hosszas szolgálat után gyakorlott személy, jártas az ország törvényeiben, a felmentést már csak az elmúlt országgyűlésen a katolikus hitért a protestánsok elleni fellépése miatt is megérdemli, amiről a nuncius is tanúbizonyságot tehet.

Ha e pontokat gondosan összevetjük Lippaynak október 27-én Barberinihez írt levelével, láthatjuk, hogy a lengyel példa kivételével tömörebben megfogalmazva

⁹⁰ Tusor P.: Pázmány, a jezsuita érsek i. m. 95–96., 360.

⁹¹ Az 1608. évi, koronázás előtti 10. tc. tág megfogalmazása szolgálhatott alapul, miszerint „a király Őfelsége az egész kormányzást, és a magyar tanácsnak a méltóságát meg a kancellária hatalmát tetteg visszaállítsa és azt a magyar tanácsból alkalmas személyeknek adományozza”. Vö. még 1618. évi 8. tc., 1622. évi 17. tc., 1635. évi 28. tc.

ott is valamennyi érv megtalálható. A saját érdekében benyújtott császári *memoriale* tulajdonképpen szerzőjeként e levél alapján maga a kancellár azonosítható. A visszafogott hangnem és az a nem mellékes változtatás, hogy míg Lippaynál az összes kancellár püspök, itt csak a Habsburgok alatt működők szerepelnek, arra utal: a végső formába öntés már nem az ő műve. Vélhetően nem is látta az iratot, sőt ezt a munkát szokás szerint már Rómában végezte el a császári diplomáciai misszió. Tudniillik ha akár a rendes, akár a rendkívüli követ szabályszerű instrukciót kapott – amit a követek általában meg is szoktak mutatni audienciájuk során –, azt mindig Bécsben állították ki.⁹² Ha azonban levélbeli utasítás (melyhez gyakran mellékeltek háttéranyagokat: diskurzusokat, opiniókat) érkezett és kérvényt is benyújtottak, utóbbi iratot mindig a követségi „apparátus” alkotta meg a kuriális stílus külső és belső formai kívánalmainak megfelelően, átszerkesztve és az ilyenkor elvárt kellő tömörséggel megfogalmazva.⁹³ Rendszerint tehát egy részletesebb irat kivonatolásával készült el egy kérvény. A kedvező forrásadottságoknak köszönhetően azzal a dokumentummal is megismerkedhetünk, mely a Gonzaga-féle *memoriale* közvetlen alapjául szolgált.

A Lippay-féle „Rationes...” és a „totális” Szent István-i egyházeszme

A legfelsőbb kúriai döntéshozatal elé tárt császári kérvénnyel ellentétben a másik, a pápai és a Rezidencia Kongregáció határozata ellen jóval hosszasabban és határozottabban érvelő dokumentumnak csupán a Lippay által sűrűn, sokszor saját kezűleg átjavított, olvashatatlan fogalmazványa maradt ránk. Nem tudunk arról, hogy eredetijét bármikor közvetlenül felhasználták volna a diplomáciai érintkezések során. Az azonban a tartalmi átfedésekből nyilvánvaló, hogy a császári követ decemberben átadott kérvénye lényegében ez alapján készült. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a birodalmi alkancellár, Prickhelmayr „hosszas szócséplése” is ezen alapulhatott. Lippay nyilván alaposan felkészítette Malatestához induló kollégáját, aminek fontos eszköze lehetett az írásba foglalt érvelése. Minden bizonnyal 1638. október végén íródhatott, lényegének erősen szublimált summázata ugyanis az egri püspök által Francesco Barberini bíborshoz október 27-én írt, imént megismert levelében is visszaköszön. Lippay ekkorra érezhette magát annyira szorult

⁹² Lásd pl. Archivio di Stato di Roma, Archivio Giustiniani, busta 90–96; Archivio Sforza–Cesarini, Parte I. Souvrani, busta 14.

⁹³ A Pázmány érdekében készült, fentebb már említett kérvények is Rómában készültek. A kora újkorai római memorialek kérdését a fellelhető nemzetközi irodalom alapján már behatóbban tárgyaltuk. Lásd *Tusor P.: A barokk pápaság i. m. 314. 150. jegyz. – 1644 őszén Harrach Federigo Savelli követ titkárával a császári utasítást kérvény formájában kivonatoltatta (estratto in forma di memoriale), hogy azt adja át X. Incének. A titkár a munkára három napot kért. Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 690., 692. (1644. nov. 18. és 20.).*

helyzetben (talán éppen megkapta a nuncius írásbeli felszólítását?), hogy aktivizálódjon. Indulata, felháborodása emlékirat-fogalmazványában erősen áttetszik.

A *Rationes, ob quas cancellarius Ungariae a residentia episcopali excusari merito debet* (Érvek, melyek alapján a kancellár méltán felmenthető a püspöki rezidencia-kötelezettség alól) címet viselő irat, ha nyilvánosságra kerül, bizonyosan hatást gyakorolt volna az egri püspök ügyében folytatott Habsburg–pápai diplomáciai tárgyalások menetére. A feltételes mód használata nem indokolatlan, ugyanis ebben a formájában vélhetően sosem került közvetlen felhasználásra. Talán nem véletlen, hogy tisztázata sem ismert. „Eszmetörténeti” jelentősége, értéke viszont messze túlmutat magának a rezidencia-ügynek a horizontján. Olyannyira, hogy a forrás publikálását, ismertetését és elemzését külön tanulmányban végeztünk el, ezért a munka pontról pontra haladó, teljes körű elemzését itt mellőzzük.⁹⁴

Kivételt csupán az első három pontjának értékelése esetében teszünk. Mondandójuk ugyanis organikusan illeszkedik abba az eszmetörténeti mikrovonalba, amely 1635 és 1645 között jellemezte a magyar katolicizmus és a római Szentszék kapcsolatait, és amely az évszázadokon átívelő magyar államegyházi ideológiának különleges, intenzív periódusa. Az időkeretet a Pázmány által a magyar királyi főkegyúri jog védelmében papírra vetett emlékiratok megszületése⁹⁵ és az esztergomi szék 1645-ös pápai betöltése kapcsán létrejött *modus vivendi*⁹⁶ jelöli ki. A rövid, ám intenzív időszak csúcspontját kétségkívül a 1639 őszi összeülő püspökkari konferencia jelentette – alább még szó lesz róla –, amelyen az „Ösegház gyakorlatára” hivatkozva a pápai bullák nélküli püspökszentelés ideája is felmerült, ami gyakorlatilag egyet jelentett volna egy nemzeti katolikus egyház deklarálásával.⁹⁷ Ennek az évtizednek a szüleménye Melchior Inchoffer *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae* című munkája is, melynek genezise nem sokkal a Lippay-féle *Rationes* megszületése utánra, 1639 tavaszára esik, és 1641 őszére már el is készült.⁹⁸ Előszavának tanúsága szerint a kőszegi jezsuita a – veszprémi püspöki

⁹⁴ Tusor P.: „Rationes, ob quas cancellarius” i. m. 345–347., 335–344. Az irat lelőhelye: Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta radicalia, Classis X, No. 196., 33. cs., 459–462 fol.

⁹⁵ Pázmány Péter. Összegyűjtött levelei I–II. Kiad. Hanuy Ferenc. Bp. 1910–1911. I. 424., 636–639.; Frankl Vilmos: Pázmány Péter és kora I–III. Pest 1868–1872. II. 296–299.; Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel I–III. Bp. 1901–1903. 296–297.

⁹⁶ Az egyezséget tető alá hozó Jakusith György egri püspök 1644–1645-ös római útja egyházpolitikai vonatkozásainak megírásával még adósok vagyunk. E téren még mindig Fraknói Vilmos adatai a meghatározóak, lásd Fraknói Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bp. 1895. 359–363.; Magyarország összeköttetései a Szentszékekkel i. m. III. 357–358., 544–545., 1214–1219. jegyz.

⁹⁷ A konferencia határozatait kiadva: Péter Tusor: Episcopalist Crisis in the Hungarian Episcopate (1639). In: Il papato e le chiese locali. Studi – The Papacy and the local Churches. Studies. Eds. Péter Tusor – Matteo Sanfilippo. (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche 4.) Viterbo 2014. 147–166., 159–166.

⁹⁸ 1641. október 15-ére már rendi cenzúrája is elkészült és megkapta Muzio Vitelleschi generális, majd december közepére a Szent Palota magiszterének Imprimaturját. Melchior Inchoffer: Annales ecclesiastici regni Hungariae... I 1. Romae 1644. s.f. (az előszó után). Az Österreichische Nationalbibliothekban

mege erősítése érdekében – Rómában járó Jakusith György biztatására kezdte el írni munkáját, melyet mind a Thurzó-unoka, mind Lósy prímás könyvek küldésével segített, és amely végül 1644-ben, éppen Lippaynak ajánlva jelent meg.⁹⁹

E munka adta közre a fényes historiográfiai karriert befutó „Szilveszter-bullát”.¹⁰⁰ A bulla alapgondolata, hogy Szent István a magyar egyházszervezetet a koronával együtt („a királyi koronát és nevezetet, az esztergomi érsekséget és több püspökségeket”) saját kérésére magától a pápától kapta.¹⁰¹ A tézis újszerűségét, szokatlan voltát a hazai gondolkodásban mindennél jobban mutatja, hogy az udvari magyar kancellár eszmefuttatásában ennek nemhogy nyoma sincs, hanem éppen szöges ellentéte mellett érvel. Szent István ugyanis, aki „a magyar népet a hit fényére és a keresztény királyság alakjára s rendjére” vezette, e cselekedetével szakrális személyében egymaga a magyar sajátosságok legitimáló tényezője. Ő és utódai kiváltságokkal és országos törvényekkel ruházták fel az egyházi rendet, köztük azon prerogatívával, hogy a kancellár csakis a püspökök közül jelöltesék ki! E kiváltságot (is) a kancellár előadásában a pápák *tacito consensu*, majd Konstanzban maga a zsinat, azaz az egész egyház és V. Márton is bullákban megerősítette, „engedélyezte” (*bullis pontificum atque adeo totius ecclesiae concessum esse*). Mind a hallgatólagos beleegyezés, mind a bullák (hangsúlyosan) mint utólagos pápai aktusok jelennek meg az egri püspök narratívájában.

A *Rationes* első három pontjában tehát kimondva-kimondatlanul az szerepel, hogy a pápának tiszteletben kell tartania a Magyar Királyság és a magyar egyházi rend törvényeit, kiváltságait. Lippay kancellár érveiben a Szent István-i legitimációjú magyar államegyháziság radikális értelmezése, sőt tézisszerű megfogalmazása, illetve a pápai jogosultság egyértelmű, bár óvatosan körülírt kétségbevonása jelenik meg. Méghozzá gyakorlatilag egy időben a gallikanizmus újabb eszkalálódásával,

található példányt használtuk. A mű történeti jelentőségére legutóbb lásd Szabados György: Jezsuita „sikertörténet” (1644–1811). A magyar történettudomány konzervatív megteremtőiről. In: *Clio inter Arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes) Bp. 2014. 203–226., 207–208.

⁹⁹ *Inchoffer, M.*: *Annales ecclesiastici regni Hungariae* i. m. s. f. (Ad lectorem).

¹⁰⁰ A kutatástörténet gondos összegzését és a probléma alapos elemzését lásd Bene Sándor: A Szilveszter-bulla nyomában. Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja. In: *Szent István és az államalapítás*. Szerk. Veszprémy László. (Nemzet és emlékezet 1.) Bp. 2002. 143–162.; *Uő.*: „Hol vagy, István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. Bp. 2006. 89–124. A kiváló tanulmány ösztönzést és biztos alapot jelent a kérdés továbbgondolására. A kérdésről legújabban lásd Tóth Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban* (16–18. század). Bp. 2016. 19–26.

¹⁰¹ „Quare, gloriose fili, cuncta a nobis et sede apostolica expostulata, diadema, nomenque regium, Strigoniensem metropolim et reliquos episcopatus de Omnipotentis Dei, Beatorum Petri et Pauli apostolorum eius autoritate, praemonente atque ita iubente eodem Omnipotente Deo cum apostolica et nostra benedictione concessimus, concedimus et impertimur.” *Inchoffer, M.*: *Annales ecclesiastici regni Hungariae* i. m. 256. Szövege Decsy Sámuel 18. század végi magyar fordításában: A Magyar Szent Koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak historiája. Bécs 1792. 94–95.

és a gallikán kiváltságok minden korábbinál világosabb megfogalmazásával Franciaországban.¹⁰² Nem valószínű azonban, hogy az időbeli és tematikai párhuzam közvetlen kapcsolatot jelentene. A közös nevező sokkal inkább a Barberini-pontifikátus egyházpolitikai és kormányzati sajátosságaiban¹⁰³ lelhető fel.

A fordulat. Róma visszakozik?

Francesco Barberini bíboros jegyéke (1639. január 9.)
és a Kongregáció halasztó dekrétuma (1639. március 15.)

Az eseményekben bekövetkezett fordulatról az Államtitkárságot hagyományosan felügyelő bíboros nepos, Francesco Barberini által aláírt jegyzékből értesülünk. Az iratot azonban nem a pápai diplomácia irányítására rendhagyó módon kiépített saját (*in proprio*) irodáján, hanem a Francesco Ceva államtitkár közvetlen felügyelete alatt álló részlegben készítették.¹⁰⁴ Közvetlenül tehát nem a nepos, hanem – a Rezidencia Kongregáció üléseit is látogató – Ceva, illetve főmunkatársa, Rosato Rosati fogalmazta Barberini nevében.¹⁰⁵ Az ő január 7-én papírra vetett, ám csak a következő napon, január 8-án véglegesített és sifírozott jegyzékének több információját már eddig is hasznosítottuk. Jelesül a Gonzaga követ decemberi újabb fellépéséről és arról, hogy leveleket és emlékiratot adott át a pápának, kizárólag innen tudunk.¹⁰⁶

Sőt maga a *memoriale* is ezen jegyzék regisztrum-szövegének mellékleteként maradt ránk, másolatát vagy egyik példányát¹⁰⁷ Barberini ugyanis megküldte Bécsbe Baglioninak. Mégpedig egy számunkra roppant érdekes indoklással. Tudatta a nunciussal, hogy az esztergomi érsek volt az, aki sürgette Lippay visszatérését székhelyére, és felszólítja őt: anélkül, hogy bárkinek is felfedné azt a tényt, hogy Lósy írt Rómába,

¹⁰² Vö. *Pierre Dupuy*: *Traité des droits et des libertés de l'Église gallicane, avec les preuves*. Paris 1639.

¹⁰³ *Tusor P.*: A barokk pápaság i. m. 40–54., 201–204., 229–230., 241.

¹⁰⁴ A pápai Államtitkárság működésének részletes bemutatását lásd *Tusor P.*: A barokk pápaság i. m. 166–185., különösen: 172–174. Az alapos és hasznos ismeretek a német kutatásnak köszönhetőek. E kutatás háttérdimenzióira és távlataira *Wolfgang Reinhard*: *Vom Schedario zur Datenbank, Wege mikrohistorischer Forschung, Kurie und Region: Festschrift für Brigide Schwarz zum 65. Geburtstag*. Hrsg. Brigitte Flug – Michael Matheus – Andreas Rehberg. (Geschichtliche Landeskunde 59.) Stuttgart 2005. 151–166.; *Uő*: *Hat Papstgeschichte Zukunft? Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*. Band 97. Berlin (2017) 353–371.

¹⁰⁵ *Andreas Kraus*: *Das päpstliche Staatssekretariat unter Urban VIII. Verzeichnis der Minutanten und ihrer Minuten*. Archivum Historiae Pontificiae Band 33. Rom 1995. 117–167., 152.

¹⁰⁶ BAV Barb. Lat. vol. 7076. nr. 9.

¹⁰⁷ A hátiratára rávezetett „Con cifra a monsignor nunzio a Vienna li 7 Gennaio” feljegyzésből tudjuk, hogy a Baglioninak küldött jegyzék eredeti dátuma január 7-e volt. E kérvényeknek nincs aláírásuk, ugyanakkor előírt tartalmi és formai elemek szerint, dátum, aláírás, pecsét stb. nélkül készülnek, voltaképpen a középkori szupplikációk utódai. A jegyzék mellett szereplő irat teljesen ebben a formában készült, a szokásos hátirattal: „Alla santità di nostro signore. Per servizio di sua maestà Cesarea”. Ezért véljük eredetinek és tételezzük fel, hogy egy róla készült másolatot küldtek el Bécsbe.

közölje a primással a követi kérvényben foglaltakat (és nyilván kérje ki véleményét). A magyar egyház fejének július 12-ei levele tehát korábban sem került el a kúriai döntéshozatal figyelmét, ám mivel egy irányba mutatott saját szándékaival, jelesül a Rezidencia Kongregáció határozataival, nem szenteltek különösebb figyelmet neki. A koncentrált Habsburg-fellépés hatására most azonban Barberini arra hatalmazta fel a nunciust, hogy adhat némi haladékot (*qualche dilazione*) Lippaynak, és közben megfontolhatja az ügyben (a követi *memoriale*-ben) felhozott érveket. E megfontolás része volt az egyeztetés Lósyval. A pápai követnek minderről nem titkosított jelentésben kellett beszámolnia, hogy azt a Rezidencia Kongregációval is közölhessék. A bíboros nepos röviden egy megoldási javaslatot is felvázolt: az udvari kancellári tisztelet felváltva gyakorolhatná két püspök: pár hónapig Lippay, pár hónapig pedig egy másik, közelebb lakó püspök helyettes kancellári címmel (*cancelliere sostituto*), így a lelki szolgálata kevesebb kárt szenvedne, és Lippay sem lenne mindvégig akadályoztatva rezidenciakötelezettsége teljesítésében.¹⁰⁸

E szembeötlően kompromisszumos elképzelését a jegyzék fogalmazója nem saját kúrfőből merítette, többek javaslatát (*alucni dicevano*) fogalmazta meg. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a Rezidencia Kongregáció tagjain kívül mások is állást foglaltak volna a kérdésben. Az államtitkársági jegyzék soraiban tehát a Kongregációban felmerült elképzelést azonosíthatunk, a testület ugyanis épp január 7-én tartott ülést. A bécsi nuncius számára megfogalmazott kongregációs utasításból kihámozható határozat röviden ismertette a tényállást: Gonzaga követ fellépését a pápánál, akinek akarata értelmében a Kongregáció felhatalmazta a nunciust, hogy engedje Lippayt az udvarban maradni, amíg az összes felmerült érvet meg tudják testületileg vizsgálni és döntést tudnak azokról hozni.¹⁰⁹

Az immár a Pápa–Államtitkárság–Rezidencia Kongregáció háromszögben zajló kuriális eljárás szabályszerűségét tovább erősítette a bő két hónap múltán, 1639. március 15-én megtartott ülés *decretuma*, amellyel a Kongregáció tagjai négy hónap távollétre adtak engedélyt Lippaynak, hogy eközben tájékozódhassanak a általa felhozott okokról (*super causis expressis*), kiváltképpen a harmadik és utolsó pontokról. Ezen az ülésen feltűnik Francesco Ceva államtitkár is, jelezve a politikai szál erősödését a döntéshozatalban.¹¹⁰ A szokásosan tömör, latin nyelvű dekrétum mellett a nunciushoz megfogalmazott olasz nyelvű utasítás több információval is szolgál. Kiderül belőle, hogy időközben a Rezidencia Kongregáció is referált a pápának a követi kérvényben foglaltakról – melyet e hivatal is továbbított Malatestának –, és a pápa ezután döntött a négy hónap haladék mellett,

¹⁰⁸ BAV Barb. Lat. vol. 7076. nr. 9.

¹⁰⁹ Róma, 1639. jan. 7. ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid. vol. 1, fol. 78v.

¹¹⁰ Róma, 1639. márc. 15. ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid. vol. 1, fol. 81v–82r.

ám közben a nunciusnak megfelelő értesüléseket (*giustificata informazione*) kell az abban foglaltakról szereznie. Utasításba adták továbbá, hogy figyelmeztesse Lippayt, hogy a vikáriusok és segítők közreműködésével¹¹¹ viselje megfelelően gondját egyházának, hogy a lelkek szolgálata ne szenvedjen hiányt.¹¹²

A nuncius 1639. június 18-ai jelentése.

A Kongregáció felmentő dekrétuma (1639. július 21.)

A mind az államtitkársági, mind pedig a kongregációs úton kellően instruált nunciusnak két hónapba került a szükséges információk beszerzése. 1639. június 18-án kelt, az Államtitkárságnak írt titkosított jelentéséhez lezáratlanul mellékelte a Rezidencia Kongregáció számára összeállított tájékoztatását is. Mivel az e hivatalhoz intézett iratok nincsenek meg,¹¹³ a Kongregációhoz írt többi nunciusi jelentéssel egyetemben ez az információ sem ismert szövegszerűen. Pedig tartalma érdekes lehetne, hiszen egyedül innen tudhatnánk meg azokat az érveket, amelyek meggyőzték a Kongregáció tagjait a július 21-ei dekrétum döntéseiről. Mint emlékszünk, Malatestának a követi *memoriale* öt pontjáról kellett tájékozódnia. Az utolsó háromra írt válaszában lényege könnyen rekonstruálható: Lippay eltávolítása esetén valós egy világi kancellár kinevezésének veszélye, ami káros az egyházi érdekekre, Lengyelországban is püspök-kancellár van (a rezidencia-bulla bécsi érvényesítése esetén ez Varsóban sem lenne mellőzhető, ami a lengyel udvarral is komoly feszültséghez vezetne, tehát ott is felmentést kellene adni...); Lippay valóban meghatározó szerepet játszott a közelmúltbeli diétán, erről a nuncius már korábbi jelentéseiben is beszámolt. Számunkra igazán érdekes viszont az lenne, hogy mire jutott a nuncius az első két ponttal kapcsolatban, és hogyan értékelte azokat? Azaz: a kancellár Szent Istvántól kezdve mindig egyházi személy (kiváltképpen püspök) volt-e, illetve hogy ezt a „prerogatívát” az ország törvényei, évszázados hagyomány és hallgatólagos pápai beleegyezés legitimálja-e? A Kongregációs döntés ismeretében feltételezhető, hogy ezek az érvek nem találkozhattak ugyan lelkes ünnepléssel, de túlzott elutasítással sem, tehát „kvázi pápai elfogadásukról” beszélhetünk. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a *Sancta Synodus Tridentina* szigorú előírásai ellenében megfelelő kánonjogi érveléssel egyik pont sem szolgált – a bulla rendelkezései világosak, ezt korábban maga a nuncius is leszögezte.

¹¹¹ Lippay két fő támaszára, Cseh Jánosra és Czeglédy Albertre az egyházmegye kormányzásában lásd *Tusor Péter*: Lippay György királyi kancellár, Eger főpásztora. In: *Fejezetek az ezeréves egri egyházmegye történetéből*. Szerk. Horváth István. (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 1.) Eger 2018. 47–58., 51.

¹¹² Uo.

¹¹³ Mint ahogy jórészt az anyaintézmény sem őrizte meg a bejövő iratokat. (Töredékük a Trienti Zsinat határozatai szerint, tematikusan rendezett Positiones fondban található.) *Indice dei Fondi* i. m. 37–38.

A Szentszék álláspontjának változását nyilvánvalóan a politikai érvek eredményezték. Ezekről megfelelően tájékoztatnak bennünket a pápai diplomata június 18-án papírra vetett, titkosított sorai, melyeket július 6-án desiffráltak az Államtitkárságon. Mindenekelőtt a kancellár Lósyhoz fűződő viszonyának rendeződéséről számol be, ami a rezidencia-bulla végrehajtását illetően legfőbb hazai pártolójának, sőt ösztönzőjének visszakozását jelenti. Baglioni elmondása szerint a kancellár és a primás között az országgyűlés idején azért keletkezett mély meghasonlás, mert Lippay azzal vádolta meg Lósyt (még hozzá az ő jelenlétében), hogy túlságosan engedékeny a protestánsokkal szemben („azok nem félnek tőle eléggé”). A nuncius – mint írja – ezt számon is kérte Lósyn, aki ezután ellenségeként tekintett Lippayra. Utóbbira egyébiránt az udvarnál is nehezteltek némileg a protestánsokkal szembeni hajlíthatatlansága miatt. Őket tudniillik a titkos tanácsosok is csupán engedményekkel vélték megfékezhetőnek. Lósy megbékülésénél fontosabb érv, hogy a császári „miniszterek” többször is kifejtették a nunciusnak: III. Ferdinánd rendkívül nagy súlyt fektet arra, kiváltképp az aktuális viszonyok között, hogy maga mellett tartsa Lippayt. Megbízik benne, és mint kijelentette: tudásától és tekintélyétől nyugalmat és számottevő eredményt vár Magyarországon. Saját elmondása szerint a nuncius többször is rákérdezett a Titkos Tanács tagjainál, hogy valóban nem akadna-e a kancellári tisztségre más alkalmas személy. Mindannyiszor azt a választ kapta, hogy mind megbízhatóságában, mind pedig tudásában senki sem tudná pótolni az egri püspököt.¹¹⁴

A Kongregáció viharos gyorsasággal, július 21-ei ülésén rögtön két évre adott felmentést a bécsi udvari magyar kancellárnak rezidenciakötelezettsége alól, azzal a megszorítással, hogy évente valamennyi ideig (*aliquo temporis spatio*) tartozik székhelyén tartózkodni, és persze az ilyen felmentéseknél szokásos kitétel: *si sanctissimo domino nostro placuerit*.¹¹⁵ VIII. Orbán hamarosan szentesítette a Kongregáció határozatát, Lippay rezidenciaügye ezzel nyugvópontra jutott. A Kongregáció döntéseinek regisztrum-kötetében legközelebb majd 1642. február 20-án tűnik fel az ügy. Ekkor a közelgő – végül meghíúsult – országgyűlésre tekintettel kapott egy évnyi hosszabbítást, hogy védelmezhesse az egyházi érdekeket.¹¹⁶ Ez az indok kétségkívül jobban megfelelt a *Sancta Synodus Tridentina* bulla kívánalmainak, mint a kancellári hivatal. Újabb felmentésre pedig már nem volt szükség, hiszen Lippay ez

¹¹⁴ BAV Barb. Lat. vol. 7013, fol. 114^{rv}.

¹¹⁵ ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid. vol. 1, fol. 89^v.

¹¹⁶ 1642. febr. 20. ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid., vol. 1, fol. 152^{rv}. – A nemzetközi irodalom e bejegyzés alapján említi Lippay ügyét, de meglehetősen pontatlansággal annyit említ, hogy az 1638-as visszautasításokat követően végre megkapta a felmentést. *Lauro, A.*: La Curia Romana e la residenza dei vescovi. i. m. 879.

év novemberében a prímási székbe került, és kinevezett esztergomi érsekként már december folyamán új székhelyére költözött a bécsi udvarból.

A „rezidenciaügy” értékelése

A szerencsés, elsődlegesen vatikáni forrásadottságoknak köszönhetően meglehetősen részletességgel tudtuk felidézni a Róma–Bécs–Pozsony háromszögben zajló eseményeket. Ezek már eddig is számos megfigyelésre, következtetésre, elemzésre adtak lehetőséget és több tanulsággal is szolgáltak. Befejezésül ezek sorát igyekszem bővíteni.

Az ügy hatása Lippay pályájára, a kancellári hivatalra és a magyar–szentszéki kapcsolatokra

Kezdjük magával az egri püspökkel, hiszen ő a tanulmány „főszereplője”. A Rezidencia Kongregáció eljárásának vélhetően volt némi szerepe abban, hogy a nagyobb ünnepeket, Húsvétot, Pünkösdöt, Mindenszenteket és Karácsonyt egyházmegyéje jászói, ideiglenes székhelyén töltötte (ami folyamatosan rezideáló utódaihoz képest nem mondható soknak). 1640-ben például Húsvétvasárnap április 8-ára esett, főpapunkat március–április fordulóján Kassán és Jászón találjuk. 1642-ben Pünkösd május 29-én volt, június 9-én Jászóról írt levele marad ránk. 1641 augusztusában Regensburgban arra készült, hogy október végén ismét hívei között legyen. Sőt, 1638. július–augusztusban Szatmárig bejárta egyházmegyéjét. Hozzá kell azonban fűzni, hogy itt és ekkor az elsődleges cél I. Rákóczi György esetleges támadó szándékának kipuhatolása és a szükséges ellenintézkedések megtétele volt.¹¹⁷

A római Kúria különleges figyelmének tudható be az is, hogy a magyar hierarchia terjedelmében, forrásértékében a korábbiakat¹¹⁸ messze meghaladó *ad limina* (vagy akként értékelhető) jelentését ő készítette el 1641–1642 fordulóján. A Rezidencia Kongregáció eljárása segít megérteni: a *Collegium Germanicum et Hungaricum*ban az 1620-as években elsőrendű római jezsuita nevelést kapott főpapot lelkiismeretén és állapotbeli kötelességén túl milyen egyházfegyelmi motivációk segítettek abban, hogy rövid, pár éves püspöksége váljon az egyházmegye tridentínus átprogramozásának kiindulópontjává. Annak a programnak ugyanis, amely a kora újkori katolicizmus megerősödését eredményezte Felső-Magyarországon, és amelyet olyan

¹¹⁷ Ezen ott tartózkodások adataira, és Lippay egri lelkipásztori attitűdjére lásd *Tusor P.*: Lippay György, Eger főpásztora i. m. 51–52.

¹¹⁸ *Ványó Tihamér*: Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. Pannonhalma 1933.; A Pázmány-féle jelentéseket lásd Pázmány Péter. Összegyűjtött levelei i. m. I. és II. függelékeiben.

állomások fémjeleznek, mint a Kisdy Benedek-, illetve Pálffy Tamás-féle kassai szeminárium és jezsuita akadémiaalapítás, vagy az eddig leginkább Jakusith György nevéhez kötött rutén unió, Lippay a tervszerű kigondolója és papírra vetője.¹¹⁹

A kánonjogi helyzetet egész különlegessé tette, hogy – mint már többször előkerült – Lippayt a veszprémi püspökségre szentelték fel. Kánoni kivizsgálási perét Egerre 1637. december 10-én ugyan elkezdte, és ezzel a szükséges pápai megerősítési eljárást is megindította, így mondhatni „levédte magát”, egri bullái római megszerzésének intéztetésével nem nagyon igyekezett.¹²⁰ Mindvégig előre, Esztergom felé tekintett. Eljárásával a magyar epizkopátus különleges hagyományát követte, aminek fő indoka a bullákért fizetendő annáta és illetékek kiküszöbölése volt, és abba az átfogó törekvésbe illeszkedett, miszerint a magyar klérus inkább maga várt segítséget az Apostoli Szentszéktől a protestánsok és oszmánok elleni küzdelemhez, mintsem ő támogassa a gazdag római központot.¹²¹ E „levédés” magyarázza, hogy Draskovichcsal ellentétben, aki már 1635-ben váci felszentelt püspökként Győr főpásztora lett, az 1637-ben kinevezett Lippaynak nem hánytorgatták fel komolyabban bullái hiányát. Érdekes, hogy e szemrehányásnak később sem találjuk különösebb nyomát, noha 1639 tavaszán erősen ráirányult a kúria figyelme, hiszen a Veszprémbe utódául kinevezett Jakusith György éppen emiatt tért haza eredménytelenül, pápai bullái nélkül Rómából, mert előde kánoni köteleke még nem volt feloldva. Bár a Kúria részéről már régóta (és még sokáig) kifogásolták, hogy a magyar püspökök választott püspököknek nevezzék magukat, és a királyi kinevezés elfogadása után átvegyék új egyházmegyéjük kormányzását *in temporalibus et spiritualibus*, – maga Baglioni is hevesen kikel ez ellen 1638 augusztusában –,¹²² Lippay rezidenciaügye mégis azt mutatja: Róma e téren valójában elfogadta a *fait accompli*-t, sőt a székhelyen tartózkodási kötelezettséget egy, a pápai bulláit meg nem szerző, tehát új helyén kánonilag voltaképpen még nem kötelezett püspökkel szemben kívánták érvényesíteni. Ugyanakkor nem tudunk róla, hogy a kiújuló viták, a meg-megmutatkozó elvi szigor ellenére a Szentszék a rezideálás kapcsán bármikor olyan szankciókat helyezett volna kilátásba, mint ebben az esetben.¹²³

¹¹⁹ *Tusor Péter*: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce). Levéltári Közlemények 73. (2002) 1–2. sz. 200–242.; *Uő*: A katolikus felekezetszerveződés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján. Mezőváros, reformáció, irodalom. Szerk. Szabó András. (Historia litteraria 18.) Bp. 2005. 113–137.

¹²⁰ Jelzete: ASV Archivio della Nunziatura in Vienna, Processi Canonici, nr. 57.

¹²¹ Erre lásd a régebbi irodalommal *Tusor Péter*: A magyar hierarchia és a pápaság a 17. században. Problémák és fordulópontok. Századok 136. (2002) 527–545.

¹²² A probléma a magyar–szentszéki kapcsolatok örökzöldje. Vö. *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i. m.; Magyarország összeköttetései a Szentszékkal i. m. III. passim. Továbbá Malatesta Baglioni jelentése. 1638. aug. 3. BAV. Barb. Lat. 7008. fol. 14rv.

¹²³ Igazán komoly lépésekről az 1620-as évekből sem tudunk, amikor a missziószervezés kapcsán először került komolyabban napirendre a kérdés Rómában. Lásd Carlo Caraffa jelentése. Sopron, 1622.

A kánonilag (káptalanok által) választott püspökök egyébként más országokban is fungálni kezdtek. Igaz, rendszerint halálozás volt az üresedés oka, és nem áthelyezés, ami kevesebb problémát okozott, a kora újkorban már csak kevés, főként birodalmi példát ismerünk.¹²⁴ A magyar püspökök pedig némi egyházjogi támaszt is találtak az egyházkormányzat pápai bullák nélküli átvételére azzal érvelve, hogy egyházmegyéjük viszonylag távol fekszik az Örök Várostól, ami haladékra jogosítja fel őket. Sőt, a bullák ügyében az annáta- és különféle illetékfizetésekhez mereven ragaszkodni kezdő Kúriának számolnia kellett a magyar hierarchia és a bécsi udvar 1639 őszén támadásba torkolló elégedetlenségével, hiszen a hazai püspököknek akkor is számos nehézséggel kellett megküzdniük az egyre terebélyesedő római bürokráciának köszönhetően, ha kifejezetten szorgalmazták bulláik megszerzését.¹²⁵

A kuriális eljárás eredményességét mutatja továbbá, hogy az elkövetkezőkben nem találunk egri püspököt a kancellári hivatalban, noha a Bocskai-háború után ténylegesen csak Pyber János 1631-es kinevezésével helyreállított egri egyházmegye mind kiterjedésében, mint szaporodó intézményeiben és gyarapodó jövedelmeiben Esztergom után a legjelentősebbnek számított. Ez nem véletlen. 1669-ben Pálffy Tamás kancellári kinevezésével párhuzamosan lemondott és – jászói prépostságát megtartva – átment Nyitrára.¹²⁶ Az eset egyúttal a kancellárság jelentőségének töretlen voltát mutatja, kiváltképpen Pálffy meglehetősen anyagiasságának ismeretében. Az a logikus megoldás, hogy a kancellár címzetes felszentelt püspök legyen,¹²⁷ 1690–1695 és 1696–1705 között valósult meg, Jaklin Balázs és Mattyasovszky László személyében, akik a magyar királyok által adományozott egyetlen – ám épp ekkortájt Belgráddal bővülő – *titulus consecrabilis*, a tinini birtokosai voltak. A gyakorlat nem vált maradandóvá. 1706–1723 között már első ízben világi személyt, Illésházy Miklós találunk a kancellári tisztségen. Kinevezése egy 1608-tól húzódoó folyamat eredménye, aminek az 1638–1639-es, itt rekonstruált eseménysorozat is fontos, ám éppen a világi kancellár ellen ható fejezete.¹²⁸

júl. 23. Kiadva: *Molnár Antal*: Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1622. évi soproni országgyűlésen. Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba. (Annales Archivi Sopronensis 1.) Sopron–Bp. 2014. 125–228., 217–211.

¹²⁴ A káptalani választásokra lásd *Gerhard Hartmann*: Der Bischof: seine Wahl und Ernennung. Geschichte und Aktualität. (Grazer Beiträge zur Theologiegeschichte und Kirchlichen Zeitgeschichte 5.) Graz–Köln–Wien 1990. 13–25.

¹²⁵ Vö. *Tusor P.*: 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia i. m. 431–457.; *Uő*: A magyar egyházi elit és Róma i. m. 181–201.

¹²⁶ *Sugár István*: Az egri püspökök története. (Az egri főegyházmegye schematizmusa 1.) Eger 1984. 338–339.

¹²⁷ Vö. a prágai nunciatura fentebb idézett század eleji emlékiratát.

¹²⁸ Az adatokat lásd *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Az udvari méltóságok archontológiája. Bp. 1988. 96–100. A történelmi inga Erdődy László nyitrai és Esterházy Imre, valamint Acsády Ádám veszprémi püspökök személyében átmenetileg még visszalengett 1725–1732

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a Francesco Barberini bíboros 1639. január 7–8-ai jegyzékében említett *cancellarius substitutus* intézménye is megvalósult. Az általa javasolt alternatív tisztviselésnek azonban nem volt realitása, már adminisztratív szempontból sem. A tény, hogy hosszabb, 1-2 hónapos távollétei alatt Draskovich helyettesítette Lippayt, korábban is előfordult,¹²⁹ és nemcsak kettejük esetében. A kora újkori magyar archontológiai irodalom 1526-tól számontartja a királyi vice- avagy prokancellárokat.¹³⁰ Ők azonban csak alkalmi helyettesek voltak a kancellár betegsége, különféle ügyekben való távolléte idején. Láthattuk, maga Lippay is így került az udvarba 1635 tavaszán.

Ha a végeredményt nézzük, maga az egri püspök sem sorolható a vesztesek közé. Egyfelől: rövid idő alatt is emlékezetesen beírta nevét csupán átmeneti karrierállomásnak szánt egyházmegyéje történetébe. Rutén uniós kezdeménye már mélyen recipiálódott az újabb szakirodalomban,¹³¹ és ugyanez várható szemínáriumalapító és konfesszionalizációs programalkotó tevékenysége esetében is. A Kúria kiemelt figyelmé e téren jelentős ösztönző mozzanat. A távlatiak mellett pedig az aktuális előnyök sem elhanyagolhatóak. Lippay nemcsak talpon maradt és megtarthatta hivatalát, hanem megerősödve került ki a küzdelmekből. A tény, hogy III. Ferdinándtól kezdve a vezető titkos tanácsosokon és birodalmi alkancellár kollégáján keresztül a római császári követig bezárólag mindenkit fel tudott sorakoztatni maga mellé, az nemcsak kiterjedt és megbízható „kapcsolati hálójának” meglétét, hanem azok mély udvari beágyazódottságát is mutatja. A dinasztia bizalma nemcsak személyes kvalitásainak, érdemeinek szólt, hanem a pázmányi örökségnek is. Annak a szerepnek, amelyet Lippay a bíboros szellemi örököséként és hosszabb távon kijelölt utódként nemcsak Bécsben, hanem Magyarországon, kormányzati és politikai szinten egyaránt képviselt.

Paradox módon Lippay épp a pázmányi örökség antikurialista részétől tudott megszabadulni (legalábbis politikai értelemben) a pápai nunciussal folytatott sűrű tárgyalási során, melyeken bőven adódhatott alkalma a Szentszék iránti tiszteletének és a Barberini-ház felé mutatott lojalitásának hangoztatására. Baglioni véleményének megváltozása róla már 1639. június 18-ai, fentebb ismertetett jelentéséből kilálglik. Sőt, 1639. július 30-ai és augusztus 6-ai *chiffre*-ben a kancellár – akivel a nuncius folyamatosan egyeztetett –, annak garatálójaként jelenik

között, utánuk azonban a világi kancellárok sora egészen 1848-ig, illetve 1867-ig folyamatos. Vö. még *Fazekas I.: A Magyar (Udvari) Kancellária i. m.*

¹²⁹ Például éppen 1638 augusztusában. Draskovich István levele? Rákóczi Györgyhez. Prága, 1638. aug. 4. Archivelor Nationale Romania, Directia Judeteana Cluj, Collectia pers. Mike (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, Mike-gyűjtemény), nr. 66.

¹³⁰ *Fallenbüchl Z.: Magyarország főméltóságai i. m.* 101–102.

¹³¹ *Végheő Tamás: „...mint igaz egyházi ember...” A történelmi Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. (Collectanea Athanasiana I/4.) Nyíregyháza 2011.*

meg, hogy sosem fogja megengedni az Apostoli Szék tekintélyét sértő határozat elfogadását a magyar püspökök szeptemberre tervezett ülésén, a püspöki megerősítések és a királyi főkegyúri jog körüli problémák tárgyalása során.¹³²

Rómában a jelek szerint a továbbiakban lekötöleztettként tekintettek az egri püspökre a rezidencia-kedvezmény megadása miatt. Az 1639 októberében 1643-ig a Baglioni helyére lépő Gaspare Matteinek¹³³ az általa következetesen *monsignor grandcancelliere d’Ungaria*-ként emlegetett Lippay szinte fő udvari bizalmasa, aki nélkül magyar ügyekben már-már mozdulni sem tud, amikor az éppen a székhelyén tartózkodik.¹³⁴ A pápai diplomácia ugyanakkor még egri püspöksége utolsó évében is figyelemmel követte rezideálását.¹³⁵ Kuriális megítélésének változását a kancellár igyekezett udvarbeli helyzetének megerősítésére felhasználni. Gaspare Mattei nuncius 1640. július 24-ei jelentése arról tudósít, hogy a kancellár – vélhetően nem minden érdek nélkül – azzal kereste meg, hogy az „Apostoli Szék javára válna, ha a Titkos Tanácsnak egyházi tagja is lenne”.¹³⁶ Az üléseket azonban primási kinevezéséig csak kancellári hivatalából kifolyólag, alkalmilag és tisztviselőként látogathatta, a döntésekre nem lett közvetlen befolyása. Lippay politikailag rugalmasabbá váló attitűdje mindazonáltal nem jelentette azt, hogy felfogása királyi főkegyúri eredetéről jottányit is megváltozott volna a későbbiekben.

A vesztesek: Esterházy, Lósy, Draskovich

A rezidenciaügy nyilvánvaló vesztesei Draskovich György és Esterházy Miklós. A győri püspök nem tudott beülni az általa már 1635-ben is hón áhított kancellárságba,¹³⁷ a nádor pedig nemhogy nem tudta kibillenteni hivatalából Lippayt, hanem kénytelen volt eltűrni megerősödését, és majd asszisztálni primási kinevezéséhez.¹³⁸ A legfőbb

¹³² A jelentések közlését lásd *Tusor P.*: A magyar egyházi elit és Róma i. m. 196., 929. és 930. jegyz. A konferenciára lásd Uo., és Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia i. m. 452–453. A határozatok kiadva: *Tusor P.*: Episcopalist Crisis in the Hungarian Episcopate i. m. 159–166.

¹³³ Gaspare Mattei jelentése megbízólevele átadásáról, 1639. okt. 15. ASV Germania, vol. 135, 57v–60v. Elődje, Malatesta Baglioni 1639. november 4-én hagyta el a császári udvart. Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 422.

¹³⁴ Lásd például Gaspare Mattei titkosított jelentései, 1640. jan. 28. és márc. 20. ASV Germania, vol. 135, fol. 112r–113v és 138rv. Matteit 1640. október 30-án szentelte püspökké Harrach bíboros, az egyik társszentelő Lippay volt, aki azonban betegsége miatt nem vett részt az eseményt követő fogadáson. Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 420.

¹³⁵ „Non mancarò ricordare al vescovo d’Agria, quando otenga la licenza di stare a Vienna d’andar di quando in quando alla chiesa come ho fatto per lo passato.” Gaspare Mattei Malatesta Barberinihez. Bécs, 1642. márc. 1. BAV Barb. Lat, vol. 7023. fol. 62r.

¹³⁶ BAV Barb. Lat. vol. 7040. fol. 31v.

¹³⁷ *Payr S.*: Draskovich György i. m. 83–85., 89–90.; *Szabady B.*: Draskovich György püspök i. m. 41–43.; *Kádár Zs.*: A soproni jezsuita kollégium kezdetei i. m. 394–395.

¹³⁸ CST I/1. nr. 123.

vesztes azonban Lósy Imre primás volt, aki hiába foglalta el Pázmány székét, a magyar hierarchiának és az egyházi rendnek nem tudott bíboros elődjéhez foghatóan egyszemélyi vezetőjévé válni. Pedig erre komoly lépéseket tett, a rezidenciaügy az ő szemszögéből e lépések közé sorolható. Törekvése, hogy Lippayt saját emberére cserélje, érthető. Tulajdonképpen helyettesítőjeként az udvari kancellár *per definitionem* a primás bizalmi embere, erre például mind Pázmány, mind később Lippay nagyon ügyelt. Utóbbi viszonyának megromlása az 1650-es évek végén Szelephényvel nemcsak a primási befolyást csökkentette jelentősen, hanem a magyar érdekek udvari képviselését is.¹³⁹

Úgy tűnik, addig – 1628-as rövid prágai alkancellárságát leszámítva¹⁴⁰ – az esztergomi vikáriusi teendőikben, majd 1633-tól az egri egyházmegye kormányzásában elmerülő Lósy primátusa elején nem csekély diplomáciai és politikai talentumról tett tanulságot. Hivatalba lépésekor igyekezett személyét a magyar–szentszéki kapcsolatok javulásának garanciájaként beállítani a pápai udvarban, és a szentszéki diplomácia ekként is tekintett személyére. Az itáliai klientúrát is megszegyenítő levelekkel árasztotta el VIII. Orbánt és Francesco Barberinit. Bulláinak megszerzését Esztergomra nagy odafigyeléssel, sikeresen és gyorsan el tudta intézni.¹⁴¹

A magyar hierarchia fejeként a primás ugyanakkor egyre kevésbé volt képes magát kivonni a magyar királyi főkegyúri jog mértékét illetően a Habsburgok és Barberinik között tetőfokára hágó feszültség alól, amelyben az ország számos egyházmegyéje és több püspöktársa is érintett volt.¹⁴² Lósy taktikus vénáját mutatja, hogy palliumának a pozsonyi Szent Márton-dómban 1638. február 2-án lezajlott ünnepélyes átadása alkalmával arra hivatkozva, hogy ne tartsák fel túlságosan a személyesen megjelenő III. Ferdinándot, nem akarta pápai kinevező bulláit felolvastatni. Nyilvánvalóan attól tartott, ez árnyat vetne a királyi főkegyúri jogra, jelesül arra az igényre (sőt látszatra és gyakorlatra), miszerint a magyar egyház tényleges feje a király. Baglioni azonban ragaszkodott ehhez.¹⁴³ Sőt, Lósynak kellett összehívnia a problémák rendezésére hivatott püspöki konferenciát is 1639 szeptemberében, melynek határozataiban a trienti reform epizskopalista értelmezésének korai és eklatáns mozzanata ragadható meg. Miután Róma támogatását nem tudhatta a háta mögött, a primás 1639 őszén kiegyezett Lippayval, elfogadta, hogy a *status ecclesiasticus* nem

¹³⁹ CST I/ XLIII.

¹⁴⁰ MNL OL MKL A 35 Conc. exp. nr. 35/1628.; Pázmány Péter. Összegyűjtött levelei. i. m. I. 682–683., nr. 458 (és 706–707. nr. 472).

¹⁴¹ Miként erről már korábban is szó esett. Lásd 73. jegyz. forrásai.

¹⁴² *Tusor P.*: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia i. m. 431–457.; *Uő*: A magyar egyházi elit és Róma i. m. 181–201.; *Uő*: Episcopalist Crisis in the Hungarian Episcopate i. m. 147–166.

¹⁴³ A nuncius titkosított jelentése, 1638. febr. 5. BAV Barb. Lat., vol. 7006. fol. 14rv. – A bullák felolvasása az uralkodó jelenlétében máskor is kényes pont volt. Philipp Friedrich von Breunere bécsi püspök beiktatásakor az előtt tették ezt meg, hogy III. Ferdinánd megérkezett volna az eseményre. Die Diarien und Tagzettel i. m. II. 436. (1639. dec. 26.).

képes egyedül irányítani, politikai vonatkozásban a kancellár megkerülhetetlen, szuverén tényező. Viszonyukat a Lósy életéből hátralévő pár évben – a barokk kortitkos intrikáinak világában paradox módon egyáltalán nem meglepően – a korábbi szembenállást követően kooperáció és munkamegosztás jellemezte.¹⁴⁴

A rezidenciaügy a Habsburg–Barberini kapcsolatok koordinátáin

Lippay mellett egyaránt a rezidenciaügy nyertesei közé sorolhatjuk mind a pápai, mind a császári udvart. Azt azonban nem könnyű eldönteni, hogy ténylegesen melyikük profitált többet belőle.

A látszat szerint Róma Habsburg-politikai nyomásgyakorlása vereséget szenvedett és meghátrálásra kényszerült egy VIII. Orbán számára különösen fontos, egyházi, erősen lelkipásztori vetületű ügyben. A *Sancta Synodus Tridentina* publikálásakor a kuriális érdekek mentén lehetett megfigyelni a vallási és politikai célok interferenciáját. Ez most szemléltomást a visszájára fordult. Egy, a trienti program szempontjából kulcsfontosságú, mindvégig mintaszerű kánoni szabályszerűséggel az illetékes kuriális szakhatóság, a Rezidencia Kongregáció előtt tárgyalta kérdésben egy katolikus nagyhatalom politikai nyomására visszakoezni volt kénytelen. A politikai jelleget mutatja, hogy döntéshozatal a sokáig kérlelhetetlen Kongregációtól mindinkább az Államtitkárságra került át. A vereség mértékét pedig fokozni látszik, hogy Barberini bíboros nepos kompromisszumos, egy alternatív munkamegosztásban dolgozó *cancellarius substitutus*ra vonatkozó javaslatát sem fogadták el.¹⁴⁵

Bécs, ha nyíltan nem is deklarálta, teljes joggal belügyeibe, kormányzati rendszerébe történő beavatkozásként tekinthetett az esetre, amennyiben egy másik állam III. Ferdinándhoz akkreditált követe útján kívánta eltávolítani egyik vezető funkcionáriusát, számottevő zavart okozva ezzel hát-, illetve oszmán viszonylatban frontországá igazgatásában. A legmagasabb szinten mutatott kiállást Lippay mellett – a kancellár említett érdekérvényesítési potenciálján túl – ez magyarázza. E megközelítésben a rezidencia-bulla magyarországi végrehajtásának megakadályozása a szekularizáció útjára lépő preabszolútizmus és a pápaság egyik korai mérkőzése, egyik első jele annak a jozefinizmusban kicsúcsosodó tendenciának, melynek fő szimpptomái a *placetum regium* módszeres alkalmazása és a Habsburg-országok katolikus egyházszervezetének mind hermetikusabb elszigetelése a Szentszéktől.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Tusor P.: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia i. m. 431–457.; *Uő*: A magyar egyházi elit és Róma i. m. 181–201.; *Uő*: Episcopalist Crisis in the Hungarian Episcopate i. m. 147–166.

¹⁴⁵ Lásd a 106–108. jegyzeteknél már ismertetett, január 8-ai jegyzékét. BAV Barb. Lat., vol. 7076. nr. 9.

¹⁴⁶ A jozefinizmus egyházpolitikájára legújabbban lásd *Rudolf Pranzl*: Das Verhältnis von Staat und Kirche/Religion im thesesianisch-josephinischen Zeitalter. In: *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*. Hrsg. Helmut Reinalter. Wien–Köln–Weimar 2008. 17–52.

Ha kevésbé távlatosan gondolkodunk, és az esetet a korabeli európai viszonyok közé illesztve a Habsburg–Barberini relációk koordinátáira helyezve próbáljuk értelmezni és értékelni, jóval árnyaltabb képet kapunk. A bécsi és a római udvar kapcsolatai tulajdonképpen Pázmány 1632. évi követjárásától kezdve mind meredekebb lejtőre kerültek. A spanyolokéhoz hasonló,¹⁴⁷ egyre gyakoribb, egyházi természetű jogvitákon túl az 1635-től hivatalos hadviselő fél Franciaország melletti, semlegességbe burkolt szentszéki elköteleződés és Itália szabadságának erősödő eszméje,¹⁴⁸ az állandósuló diplomáciai konfliktusok amiatt, hogy a császár egyre halogatta a pápai világi nepos, Taddeo Barberini elismerését Róma prefektusaként,¹⁴⁹ vagy a prágai *Carolina* egyetem problémája¹⁵⁰ stb. képezték a fő törésvonalakat. 1638-ban Johann Anton von Eggenberg túlságosan fényesre és fenyegetőre sikerült rendkívüli követsége alkalmával a feszültség elemi erővel tört elő a diplomáciai formaságok udvarias felszíne alól. Eggenberg a hagyományos középkori *legatio oebedientiae* folytatásaként az új császár, III. Ferdinánd „alázatat” jött kimutatni az egyházfő iránt, és mint a korszakban minden Habsburg követ, politikája megváltoztatására és számottevő segély adására igyekezett rávenni VIII. Orbánt. A mind a pápai tekintélyt, mind az Egyházi Állam szuverenitását sértő, nagyszámú fegyverrel és elképesztő pompával kísért követséget zajos botrányba torkolló makacs protokollviták kísérték, és tökéletes eredménytelenséggel zárult.¹⁵¹ Ilyen előzmények után Lippay esete szinte kapóra jött Rómának, hogy egy számára tulajdonképpen politikai szempontból teljességgel súlytalan ügyben mindenben kedvére tegyen a diplomáciai eszközök széles arzenálját felvonultató és a kérdésből presztízsügyet csináló bécsi udvarnak. E megközelítésben az egri püspököknek adott felmentés a pápai gesztuspolitizálás eszközének tekinthető, ami egyben magyarázatát is adja annak, hogy miért változott meg oly hirtelen és radikálisan 1638–1639 fordulóján – épp az Eggenberg-féle követség

¹⁴⁷ Ezek ismertetése: *Quintín Aldea*: Iglesia y estado en la España del siglo XVII. (Ideario político-ecclesiástico) Santander 1961. 11–54., 112–206. Vö. *Tusor P.*: A barokk pápaság i. m. 228–230. – Külön összehasonlító elemzést érdemelne a spanyol és a magyar királyi címzetes püspöki kinevezések problematikája.

¹⁴⁸ *Silvano Giordano*: Urbano VIII, la Casa d’Austria e la libertà d’Italia. In: *Papato e Impero* i. m. 63–82.

¹⁴⁹ Az Urbino 1631-es bekebelezésével a Della Roveréktől örökölt és azon nyomban a pápa világi neposának, Taddeo Barberininek adományozott címmel kapcsolatos problémák legújabb feldolgozása: *Rotraud Becker*: Das Präzedenzrecht des Praefectus Urbis. Ein Konfliktthema der Zeit Kaiser Ferdinands II. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 97. (2017) 175–236.; *Ulrich Köchli*: Urban VIII. und die Barberini. (Päpste und Papsttum 46.) Stuttgart 2017. 137–140., 293–304.

¹⁵⁰ *Katrin Keller*: Il pontificato di Urbano VIII visto da Praga. L’attività del cardinale Ernst Adalbert von Harrach. In: *Papato e Impero* i. m. 83–104., 93–103.

¹⁵¹ *Becker, R.*: Das Präzedenzrecht des Praefectus Urbis i. m. 203., 214–215. (a követség egyik fő konfliktusát épp a prefektúra kérdése okozta), valamint a részletes eseménytörténetet lásd *Die Diarien und Tagzettel* i. m. II. 218., 249., 335., 343., 346., 348., 354., 365., 371., 374.

körüli bonyodalmak lecsengésével párhuzamosan¹⁵² – a Szentszék álláspontja az egri püspök addig meglehetősen doktriner módon, a hatályos kánonjogi előírások szellemében kezelt rezideálásának megítélésében.

Az álláspontváltozás precedenssé is emelkedett. A Kúria következetességének bizonyítékeként értékelhetjük, hogy a – magyar kollégája által reflektorfénybe állított – Peter Gembicki przemysli püspök, lengyel királyi kancellár is köteles volt kérni diszpenzációját, amit meg is kapott.¹⁵³

Összegzés

Befejezésül pontokba szedjük írásunk fontosabb eredményeit. Azon vizsgálato-két, melyek egy újabb eseménysor és ennek nyomán újabb szempontrendszer mentén vezettek közelebb az 1630–1640-es évek szentszéki–magyar kapcsolatainak alaposabb megismeréséhez.

1. A munka kettős jelleggel bír. Tekinthető a kora újkori magyar–szentszéki kapcsolatok feldolgozása újabb, intézménytörténeti jellegű fejezetének. Ugyanis az egyik pápai dikasztérium magyar vonatkozásait tárgyalja, még ha ez a hatóság a kisebbek közé sorolható, és a magyar vonatkozásuk csupán egyetlen ügyre korlátozódott is. Miközben megismerkedhettünk a Rezidencia Kongregáció alapításával, működésével, sajátosságaival, és a pápai–magyar viszonyrendszernek egyik újabb kulcsproblémáját, konfliktusforrását rekonstruálhattuk.¹⁵⁴

2. A rezidenciaügyben vallás és politika interferenciája nagyon összetetten, több rétegben mutatható ki. Az a primér szintű kapcsolat, amely a kongregáció alapítása előzményéül szolgáló rezidenciabulla és Pázmány Rómától történő távoltartása között megfigyelhető – itt nem jelentkezik. A Kúriának kezdettől fogva kifejezetten valláspolitikai érdeke volt, hogy Lippayt a bécsi udvarban tartsa, ezt azonban elfedték előtte doktriner lelkipásztori célkitűzések. Ezeket csak egyéb, járulékos politikai szempontok voltak képesek megingatni a sűrűsödő tárgyalások során, leginkább az egyéb viszonylatban is feszültté váló Habsburg–pápai kapcsolatok javításának szándéka és az egri püspök-kancellár Szentszék iránti lojalitásának biztosítása.

3. A pápai és Habsburg diplomáciai forrásokon keresztül vált megismerhetővé a magyar (egyházi és világi) rendi dualizmus világa, belső megosztottsága,

¹⁵² Uo. II. 379. 380. (1638. dec. 11-ei és 14-ei bejegyzések).

¹⁵³ 1640. június 14-én, hat hónapra kapott felmentést, „si tamdiu esset in officio Cancellieratus”. *Lauro, A.*: La Curia Romana e la residenza dei vescovi. i. m. 879. Azonosítása: HC IV 288.

¹⁵⁴ A korábban feltártakat lásd *Tusor P.*: A magyar egyházi elit és Róma i. m. A legközelebbi a hasonlóság a jóval jelentősebb Ritus Kongregáció feldolgozásával, ahogy az intézménytörténeti megközelítés szintén párosul egy jelentősebb és tanulságos üggyel, a Szent Margit-féle kanonizációval. *Uő.*: A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus megújulás korában. A kongregáció megalapításától 1689-ig. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 11. (1999) 1–2. sz. 33–64.

erővonalai, az a világ, amelybe eddig igazán hitelesen csak Hajnal István és Szabady Béla írásain keresztül nyertünk korlátozott betekintést.¹⁵⁵

4. Minden korábbinál karakteresebben és végletebben tárulnak fel a magyar hierarchia államegyházi gondolkodásának jellemzői. Ennek valódi mélységére érdemi adatként eddig az 1639. szeptemberi konferencia anyaga szolgált, ahogy a magyar püspökök álláspontja szerint a pápának az érvényes püspökszenteléshez adandó megerősítési joga hazai vonatkozásban valójában a magyar királyoknak az Apostoli Szék irányában mutatott különös tiszteletén alapul.¹⁵⁶

GYÖRGY LIPPAY BEFORE THE ROMAN CONGREGATION OF RESIDENCE (1638–1642)

by Péter Tusor

SUMMARY

Using a complex set of viewpoints and several layers of analysis (based on political, institutional and ideological history), the paper explores the relations between Hungary and the Holy See in the 1630s and 1640s. This time can in fact be regarded as a new chapter in the history of the relations between Hungary and the Holy See, for it was based on Hungarian-related issues associated with one of the papal dicasteries, even if the latter was only among the lesser ones, and the Hungarian connections were confined to a single affair. While being familiarized with the establishment, functioning, and features of the Congregation of Residence, another key problem and source of conflict in the Hungaro-Roman relationship is reconstructed. This can briefly be summarized as follows: Late in 1638, and early in 1639, pope Urban VIII (1623–1644) wanted to order György Lippay, Bishop of Eger (1637–1642), Hungarian court chancellor (1635–1642), and an influential administrator of Hungarian affairs, to take up residence within his see of Eger. This goal of the Holy See was supported by several members of the Hungarian high clergy as well. As a result of the complex efforts by Habsburg diplomacy, however, Rome finally opted for compromise. An examination of papal and Habsburg sources reveals the world of Hungarian feudal politics in terms of their internal divisions and power structure; a world which has hitherto remained fairly unexplored.

¹⁵⁵ Hajnal I.: Esterházy Miklós i. m.; Szabady B.: Draskovich György püspök i. m. – A rendi dualizmus működésére lásd Benda Kálmán – Péter Katalin: Az országgyűlések a kora újkori Magyarországon. (Előadások a Történettudományi Intézetben 6.) Bp. 1987.; Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Keszthely 2010., különösen: 29., 42. Legújabbán Forgó András: Egyház, rendiség, politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein. Bp. 2017., valamint Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Bp. 1946. passim.

¹⁵⁶ Tusor P.: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia i. m. 440.

A tanulmány az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban, az ELKH Támogatott Kutatóhelyek Irodája és a Magyarságkutató Intézet támogatásával készült.

RECEPCIÓ ÉS FORRÁSÉRTÉK

Hóman Bálint és a Darányi-irathagyaték

1927. április 27-én reggel Darányi Ignác inasa hiába kopogtatott gazdája Andrássy úti lakásának hálószobaajtáján.¹ A 78. évében járó, influenzából lábadozó nyugalmazott mezőgazdasági minisztert a halál váratlanul, de nem felkészületlenül érte. Végrendeletét már évekkal korábban elkészítette, sőt közvetlen környezete számára részletes utasításokat hagyott hátra a halálát követő azonnali tennivalókról is.² Mivel Darányi soha nem nősült meg és gyermekei sem voltak, testvérei, illetve elhalt testvéreinek leszármazottai örökölték utána. Hóman Bálint az 1908-ban elhunyt édesanyja, Hóman Ottóné Darányi Borbála, Darányi testvérhúga révén került az örökösök közé. A Darányi után maradt vagyont még a háborút követő infláció és a trianoni döntéssel az új csehszlovák államhoz csatolt Örsűjfaluban fekvő birtoka elvesztése után is tisztességesnek lehetett tekinteni. A hagyatéki leltárak és jegyzőkönyvek tanúsága szerint az ingó és ingatlan vagyon cselekvő állapotának végösszege 804 528 pengőt tett ki.³

A hagyaték azonban nem csak ingó és ingatlan vagyontárgyakból állt. Darányi az Andrássy úti lakásban, ahol már több mint 30 éve élt, a pályafutásának különböző állomásait dokumentáló iratok és levelezések hatalmas gyűjteményét is őrizte. A lakásban készített hagyatéki leltárban iratokat ugyan nem említene, ám Deák Béla, Darányi titkára a halálessettel összefüggő kiadásokkal kapcsolatban készített feljegyzésében „a lakásban lévő irományok, könyvek rendezéséért” 50 pengő kifizetését regisztrálta.⁴ Bár az irathagyatékról a hagyatéki eljárás terjedelmes dokumentációjában nem esik több szó, egyértelmű, hogy az örökösök – minden bizonnyal informális egyeztetések után – az iratok megfelelő elhelyezésével Hóman Bálintot,

¹ A napilapok Darányi utolsó napjáról és halála körülményeiről részletes tudósításokat közöltek. Darányi Ignác meghalt. Budapesti Hírlap, 1927. április 28. 3.; Az utolsó két nap. Az Est, 1927. április 28. 2.; Darányi Ignác meghalt. Pesti Hírlap, 1927. április 28. 4.; Meghalt Darányi Ignác. Ujság, 1927. április 28. 4.; Ma éjszaka hirtelen meghalt Darányi Ignác. 8 Órai Ujság, 1927. április 28. 3.

² Országos Széchényi Könyvtár Kézírtár (a továbbiakban: OSZK Kt) Fond 35 Darányi Ignác irathagyatéka. Rendezés alatt. (a továbbiakban: Fond 35) Darányi Ignác feljegyzése halála esetére, 1921. okt. 22.

³ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) VII.12.b – 1927 – 275466. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai. Peres és peren kívüli iratok, Darányi Ignác Dr. hagyatéki ügye.

⁴ Uo. Dr. Darányi Ignác úr hagyatékával kapcsolatban felmerült kiadások, 1927. jún. 21.

Darányi unokaöccsét, a Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: Nemzeti Múzeum) főigazgatóját bízták meg.⁵

Hóman az 1923. december 20-án elmondott főigazgatói beköszönő beszédében úgy emlékezett, hogy Egyetemi Könyvtár-i kinevezése óta,⁶ hivatali előrehaladása érdekében nem vett igénybe semmiféle „családi, társadalmi, politikai” protekciót, ám ez nem volt egészen igaz.⁷ Szorgalma és tehetsége mellett nagybátyja, Darány Ignác politikai pozíciója, társadalmi kapcsolatai, illetve személyes presztízse – melyet Hóman szükség esetén nem habozott felhasználni – komoly segítséget nyújtott számára a kezdeti lépések megtételénél.⁸

A Hómanok és a Darányiak

Bár a Hómanok és a Darányiak származásával kapcsolatos téves vélekedések egy részét már sikerült megcáfolni,⁹ Hóman szüleiről, testvéireiről, ifjúságáról, illetve a család Darányi Ignáccal való kapcsolatáról a szakirodalom változatlanul keveset tud. Hóman a vele készült személyesebb hangú interjúkban szűkszavúan szól életének erről a korai időszakáról, ám a Hóman-¹⁰ és a Darányi-irathagyatékok¹¹

⁵ „A Darányi-örökösök könyvtárunknak adományozták néhai Darányi Ignác földművelésügyi miniszter könyv- és kéziratgyűjteményét.” [...] „A Levéltár gyarapodásából kiemelendő Darányi Ignác hagyatéka, melyben nagytértékű politikai és titkos levelezésén kívül számtalan elaborátum, tervezet, memorandum, irat és jegyzet található a háború előtti Magyarország nemzetgazdasági, mezőgazdasági, pénzügyi és kereskedelemügyi politikájára vonatkozólag.” [...] „Örökletétül elhelyezte Hóman Bálint főigazgató Darányi Ignác hagyatékát.” *Lukinich Imre: Az Országos Széchényi Könyvtár 1928. évi állapota. Magyar Könyvszemle* 36. (1929) 1–4. sz. 101., 103., 105.

⁶ *Szögi László: Hóman Bálint az Egyetemi Könyvtárban.* In: Történelmi áttekintés. Hóman Bálint a történész és a politikus. Szerk. Újváry Gábor. Bp. 2011. 77.; „Abban az időben Hóman Ottó volt az én munkatársam. Okos ember volt, minden fontosabb ügyet megbeszéltem vele. Amikor Ottó meghalt, én neveztem ki a fiát, Bálintot.” *Az Akadémia bölcsei 80 éven túl.* Báró Wlassics Gyula. Pesti Napló, 1936. november 8. 32.

⁷ Dr. Hóman Bálint beszéde. (Elmondotta a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt beiktatásakor.) Bp. 1924. 2.

⁸ „Volna ezen kívül még egy kérésem Náci bácsihoz. Dedek közel négy hete nyugdíjazását kérte, és a direktor a kérvényt felterjesztve Tetzl Lőrincet a VII., engem a VIII. fizetési osztályba való előléptetésre ajánlott. Mivel Kováts Gyulának, a rektornak némi kételyei vannak Dedek nyugdíjigényének jogosságára nézve, ül az aktán, (mint hivatalos nyelven mondják.) Arra kérem tehát Náci bácsit, kegyeskednék Kovátszhoz, ki egyik legnagyobb tisztelője Náci bácsinak s engem is mindig kitüntet barátságos viselkedésével, pár sort intézni, s abban hivatkozva házasságomra is, hogy jó volna rám nézve az előléptetés mielőbbi teljesülése, s arra kérni: szíveskedjék az ügyet lehetőleg sürgősen tárgyalni, és a miniszterhez felterjeszteni.” Hóman Bálint levele Darányi Ignáchoz, 1913. okt. 8. OSZK Kt Fond 35.

⁹ *Büky Orsolya: Család, identitás, politika. Hóman Bálint politikai értékvalasztásainak gyökerei.* In: *Veritas Évkönyv* 2016. Szerk. Újváry Gábor. Bp. 2017. 92–93.; *Uő: Mezővárosi polgár vagy birtokos nemes. Hóman Bálint és a Darányiak.* In: *Veritas Évkönyv* 2017. Szerk. Újváry Gábor. Bp. 2018. 145–169.

¹⁰ OSZK Kt Fond 15 Hóman Bálint iratai (a továbbiakban: OSZK Kt 15).

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 1438-P 1443 Darányi család iratai; OSZK Kt Fond 35.

gazdag anyaga számtalan információval szolgálhat annak a kutatónak, aki Hóman Bálint személyiségének jobb megértése érdekében a szűkebb családi hátér, illetve a Darányi Ignáccal való kapcsolat rekonstruálására vállalkozik.

A Hohmanok, ez Hóman Bálint családtörténeti kutatásaiból egyértelműen kiderül,¹² valamikor a 18. század első felében vándoroltak Magyarországra és Savoyai Jenő birtokán telepedtek le a Baranya megyei Majson. Hóman Ottó dédapja, Hohman János a 18. század derekán kerülhetett Baranyából a Tolna megyei Bátaszékre, ahol 1760-ban kötött házasságot Elisabeth Polnbergerinnel. Unokája, Hóman János takácsmester Bátaszékről is továbbvándorolva a Moson megyei Féltoronyból származó feleségével, Rausch Évával Magyaróváron alapított családot, és Hóman Bálint édesapja, Ottó 1843. szeptember 3-án már Magyaróváron született. Hóman Ottó iratai és levelezése halála után nagyrészt szétszóródtak, ezért ma már nehéz lenne megállapítani, hogy élete során szüleivel, testvéreivel milyen kapcsolatot ápolt. Édesanyja gyászjelentéséből¹³ annyi mindenesetre kiderül, hogy 1884-ben négy élő testvére volt, ám valószínű, hogy velük való kapcsolata nem lehetett túl szoros. Hóman Ottót ugyanis Hóman Bálint uradalmi tisztartó – aki Hóman János féltestvérének, idősebb Hóman Bálintnak volt a fia – 1853-ban „örökbe fogadta”,¹⁴ sőt a későbbiekben elsősorban ő ambicionálta tudományos törekvéseit is.¹⁵

Hóman Bálint tisztartó,¹⁶ akit Hómannal foglalkozó írásaiban Glatz Ferenc következetesen Hóman vér szerinti nagypjának nevez,¹⁷ 1820-ban született Bátaszéken, és magyaróvári gazdasági tanulmányai idején nagybátyja, Hóman János, Hóman Ottó édesapja otthonában élt. 1843-ban Magyaróváron találkozott idősebb Darányi Ignáccal, aki akkor mint nőtlen, jogvégzett fiatalember az óvári gazdasági iskolába látogatott.¹⁸ Egy évvel később idősebb Darányi özvegy

¹² MNL OL P 2256 A Darányi, Hóman, Dáni és Jurenák családok leszármazási iratai.

¹³ Hóman Jánosné Rausch Éva (1809–1884) Hóman Ottó anyja, Hóman Bálint nagyanyja gyászjelentése itt érhető el: OSZK Különnyomattár (<https://bit.ly/36tbwf0>, letöltés 2020. jan. 20.).

¹⁴ Özvegy Hóman Bálintné Nagy Róza Hóman Ottó javára tett ajándékozási szerződéséből, illetve végrendeletéből egyértelműen kiderül, hogy az örökbefogadás jogilag nem történt meg. Rupp Zsigmond közjegyző iratai, özv. Hóman Bálintné halasi Nagy Rozália és Hóman Ottó között létrejött ajándékozási szerződés. BFL VII.151 – 1888–0476; Rupp Zsigmond közjegyző iratai, özv. Hóman Bálintné halasi Nagy Rozália végrendelete. BFL VII.151 – 1888–0477.

¹⁵ Hóman Ottó (1846–1903) klasszika-filológus, tankerületi főigazgató, miniszteri tanácsos, a Vallás és Közköztartási Minisztérium középiskolai ügyosztályának vezetője, Hóman Bálint apja.

¹⁶ Hóman Bálint (1820–1888) 1846-tól 1882-es nyugállományba vonulásáig Tisza Lajos Nagykövácsi birtokát igazgatta. A különböző források tisztartónak, illetve számtartónak is nevezik.

¹⁷ *Glatz Ferenc*: Hóman Bálint életpályája. *História* 25. (2003) 1. sz. 24.; *Glatz Ferenc*: Hóman Bálint és Szekfű Gyula párhuzamos életrajzai. *Történelmi Szemle* 70. (2010) 473.

¹⁸ „Szegény Apa testi és lelki szenvedéseire gondolni nagyon rosszul esik. Hozzá tartozói mennyit szenvednek, azt én is érzem, hiszen nekem is Apám. 23 éves koromban ismertem meg Óvárrott, 24 éves koromban Ő fogadott be – nyomasztó körülményeimet enyhítendő – szárnyai alá, és 26 éves koromban

gróf Teleki Józsefné, Teleki Zsófia birtokainak jószágigazgatója lett Ócsán,¹⁹ ahová számtartóként magával vitte Hóman Bálintot is.²⁰ 1846-ban mindketten megszültek, idősebb Darányi Földváry Borbálát,²¹ Hóman Bálint pedig az egyik magyaróvári tanárának, Polák Ignácnak a nevelt lányát, Nagy Rózát vette feleségül.²² A nősülést mindkettőjük számára a biztos egzisztencia megszerzése tette lehetővé, Hómant ugyanis idősebb Darányi még az évben Tisza Lajos Nagykovácsi uradalmának számtartói pozíciójába segítette.²³ A Hóman házaspárnak azonban nem született gyermeke, és minden bizonnyal ezért döntöttek a későbbiekben egy rokonsalád gyermekének örökbefogadása mellett. A Darányi és a Hóman család élete tehát az 1840-es évektől szorosan összefonódott, majd Hóman Ottó és Darányi Borbála 1872-ben kötött házasságával ez a kapcsolat vér szerinti kötelékké vált.²⁴

Hóman Ottót 1872 őszén kinevezték az újonnan felállított kolozsvári egyetem bölcsészkarának görög tanszékére,²⁵ így a házaspár 1872. december 31-ei egybekelésüket követően a fővárosból Kolozsvárra költözött. Darányi Borbála Kolozsvárról írt levelei tanúsága szerint rendkívül rosszul élte meg megszokott környezete, elsősorban édesanyja személyes jelenlétének hiányát, s mivel a Kolozsváron töltött 12 év alatt hat gyermeket szült, mindennapjai permanens betegeskedésekben, panaszkodásokban teltek.²⁶ Ezek a panaszok azonban a valóságos nehézségeken túl – melyek a sorra születő gyerekek, a gyarapodó család gondjai mellett részben Kolozsvárnak a fővároshoz képest szűkebb, egyszerűbb, sőt veszélyesebb²⁷ adottságainak voltak köszönhetőek – egyértelműen egy labilis psziché folyamatos figyelmet igénylő jelzéseinek tűnnek. Ez az állapot, melyet az orvosok és a pszichológusok ma egyaránt olyan szomatizációs betegségként írnak

Ő tett önállóvá azon hivatalban, amit ma is betölteni szerencsém van.” Hóman Bálint tiszttartó levele ifjabb Darányi Ignáchoz. Nagykovácsi, 1877. ápr. 21. MNL OL P 1441 8. d. 15. t.

¹⁹ Gróf Teleki Józsefné levelei idősebb Darányi Ignáchoz, 1844. febr. 14. MNL OL P 1439 1. d. 6. t.

²⁰ *Fényes Elek*: Magyarország leírása 2. Pest 1847. 510.

²¹ Idősebb Darányi Ignác Földváry Borbálához írt leánykérő levele, 1846. nov. 22. OSZK Kt Fond 35.

²² Hóman Bálint és Nagy Róza házassági szerződése. Nagykovácsi, 1846. nov. 26. OSZK Kt Fond 35.

²³ A gazdasági felügyelői hivataltól N. Kovácsi számtartó Hómann Bálint úrnak levelek másolatban 1847-ik év májustól. OSZK Kt Fond 35.

²⁴ „Az egyetemi templomban tegnap volt dr. Hóman Ottó kolozsvári egyetemi ifjú tanár és a bájos Darányi Biri k.a. esküvője.” Fővárosi Lapok, 1873. január 1. 3.

²⁵ Hóman Ottó pályázata a Kolozsvári Egyetem görög tanszékére, 1872. aug. 5. OSZK Kt Fond 15/146; Tudósítás Hóman Ottó kinevezéséről. Fővárosi Lapok, 1872. október 4. 991.

²⁶ „Az én teljes boldogságomhoz csak az hiányzik, ami a legfőbb, hogy az én kedves szüleim és testvéreim távol vannak.” Hóman Ottóné Darányi Borbála levele szüleikhez. Kolozsvár, 1873. jan. 3. MNL OL P 1439 1. d. 6. t.; „Biri nagyon szeretne Budapesten lakni, úgy látszik, nagyon nélkülöz bennünket.” Darányi Ignácné Földváry Borbála levele ifjabb Darányi Ignáchoz. Kolozsvár, 1877. júl. 24. MNL OL P 1441 5. d. 15. t.

²⁷ 1873 nyarán, amikor Darányi Borbála első gyermeküket várta, súlyos kolerajárvány dúlt Kolozsváron, és a következő 11 évben a Hóman házaspár ott tartózkodása idején a városban diftéria, tífusz és variola járványok váltogatták egymást.

le, mely különböző személyiségzavarokkal párosulhat, Darányi Borbála egész életét végig kísérte és férje halálát követően egészen súlyos formában jelentkezett. A betegség kialakulásának pontos okai ma sem ismertek, de az eddigi kutatások egyértelműen kimutatták a családi háttérnek részben genetikai, részben a személyiség szociális fejlődésében játszott jelentős szerepét.²⁸ A Darányi család gazdag levelezéséből kibontakozó kép alátámasztja ezt a feltételezést, s úgy tűnik, a gyermekei egész fejlődését, sőt legapróbb életmegnyilvánulásait vaskézrel irányító apa, idősebb Darányi Ignác akarata elől – legalább is Darányi Borbála számára – az egyetlen menekülést a kiemelt személyes figyelmet és kíméletet biztosító betegállapot kínálta. Az apai szigor ellenében ez a stratégia ritkán volt alkalmazható, ám a házasságot követően férje, Hóman Ottó jóval megengedőbb, szeretetteljes személyisége mellett teljes erejével kibontakozhatott. Sőt, Hóman Ottó, aki Hóman Bálint számtartó fogadott gyermekeként gimnáziumi évei idején az iskolaidő alatt a Darányi család budai házában lakott, már kamaszként készséggel segédkezett a gyermek Darányi Borbála figyelemfelhívó kísérleteihez.²⁹

A Kolozsvárról írt levelek állandó témája Darányi Borbála betegeskedése, mely fej-, láb- és hátfájásokban, illetve gyomor és szívpanaszokban nyilvánult meg, s melyek okaira az évek során a házat sűrűn látogató orvosok sem tudtak fényt deríteni.³⁰ Idősebb és ifjabb Darányi Ignác válaszleveleikben különböző életvezetési tanácsokkal igyekeztek segíteni a permanens állapoton, melyek között a napi séta formájában megoldható rendszeres mozgás, a hideg vizes lemosás és fürdés,³¹ a mértéktartó étkezés, illetve a nehéz vacsora elhagyása mellett³² a lakás, különösen a gyerekekkel

²⁸ Erről lásd a *Pszichológia* 26. (2006) 4. sz. tanulmányait, illetve *Daniel Williams: Pszichiátriai diagnózis és a szomatizáló neuropszichiátriai zavarok. Psychiatric Times* 2016. 1. sz. (<https://bit.ly/3cet5BK>, letöltés 2020. ápr. 25.)

²⁹ „Különösen tisztelt Nagysád! Biri betegsége egy kicsit rosszabbra fordulván, Frenreisz doktor úr ma délelőtti meghagyása következtében sietek Nagyságodat ezen expresszus által értesíteni a felől, miszerint Biri betegsége, mely alkalmasint sarlachchá fog változni Ngod becses jelenlétét szükségli, s ennél fogva felkérni Ngodat, méltóztatassék a lehető leghamarabb hozzánk ide Budára feljönni.” Hóman Ottó levele Darányi Ignác né Földváry Borbálához, 1860. nov. 9. A borítékon az orvos rájegyzése is olvasható: „Azonban már Birike jobban lett. dr. Frenreisz.” OSZK Kt Fond 35.

³⁰ „Birike betegségéből kigyógyult néhány hét előtt, ő több rendbeli betegségektől szenved (fogfájás, gyomorgörcs, szívdobogás).” Hóman Ottó levele idősebb Darányi Ignáchoz, 1876. dec. 18. MNL OL P 1439 1. d. 6. t.; „A szívfájással van a legtöbb bajom, mert minden csekély izgatottság szívdobogást, vagy lassú szívverést okoz.” Hóman Ottóné Darányi Borbála levele ifj. Darányi Ignáchoz. Kolozsvár, 1877. máj. 10. MNL OL P 1441 8. d. 15. t.; „Én bizony jelenleg kicsit szenvedőleg vagyok, különösen a szívfájással, mire nemigen tud az orvos sem adni semmit, mitől enyhülne.” Hóman Ottóné Darányi Borbála levele ifj. Darányi Ignáchoz. Kolozsvár, 1877. jún. 19. MNL OL P 1441 8. d. 15. t.

³¹ „Becses levelét megkaptam. A vízgöygről szóló könyvet még nem vettem meg, de még ma megveszem. A fürdőkád kicsit nagyobb, mint édesapámé, de lehet használni.” Hóman Ottóné Darányi Borbála levele idősebb Darányi Ignáchoz, 1873. jan. 9. MNL OL P 1439 1. d. 6. t.

³² „Édes Nácikám! Igen köszönöm a vacsorára és a cselédekre kiterjedő figyelmet. A vacsorára illetőleg én bámulom a te erős akarodat, hogy az egészség kedvéért le tudsz mondani arról, ami nálam

közös hálózoba gyakori szellőztetése is szerepelt.³³ E tanácsokból Darányi Borbála azonban vajmi keveset fogadott meg, sőt ifjabb Darányi és a Kolozsváron rendszeresen hosszabban időző édesanyjuk, Földváry Borbála levelezéséből úgy tűnik, hogy felesége mellett Hóman Ottó maga is hasonlóan egészségtelen életformába süllyedt, mely a kevés mozgás, a sok fekvés, a túlzott étkezés, valamint a friss levegő hiánya miatt számára is egyre több egészségügyi problémát okozott.³⁴

Mivel Hóman tisztában volt azzal, hogy feleségének legfőbb vágya visszakerülni a fővárosba, a Kolozsváron töltött 12 év alatt minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy kinevezést szerezzen magának a budapesti egyetem klasszika-filológia tanszékére, ám nem járt sikerrel, ezért beletörődve a megváltoztathatatlan tünő helyzetbe, családjáé egészségének védelme érdekében telket vásárolt a Házsongárdon, melyre idővel gazdálkodásra is alkalmas nyaralóházat építtetett.³⁵ Földváry Borbála Ignác fiának 1884 nyarán Kolozsvárról írt levelei arról tudósítanak, hogy bár lányának továbbra is „van elég baja az öt gyermekkel”, a kerti munkában állandóan a friss levegőn tartózkodva testileg és lelkileg is jobb állapotban van, mint az azt megelőző években.³⁶ Ezt a törekény egyensúlyt azonban hamarosan felborította a Hóman házaspár két legkisebb gyermekének 1884 decemberében bekövetkezett váratlan halála. Hómanéknak Kolozsváron hat gyermeke született: Ottó (1873), Bálint (1875), Irén (1877), Borbála (1880), Kálmán (1881) és Róza (1883).³⁷ Bálint 1882. október 4-én halt meg diftériában,³⁸ és ez az akkor legtöbb esetben végzetesnek bizonyuló ragályos betegség ölte meg 1884 telén a hároméves Kálmánt és a másfél éves Rózát is.³⁹

bizony életszükség, a húsos eledel, ami pedig egészségemnek éppen nem árt.” Hóman Ottóné Darányi Borbála levele ifj. Darányi Ignáchoz. Kolozsvár, 1876. dec. 29. MNL OL P 1441 8. d. 15. t.

³³ „Kolozsvárról jut eszembe, miszerint az ottani hálózobának oly rossz levegője van, hogy abban az egészséges embernek is meg kell betegedni, minél fogva nem is csodálom, hogy szegény Birike nem tud aludni ottan. Ezt a fülledt szagot nappal is érezni ott, este vagy reggel azonban oly erős lesz az, hogy én búcsúzáskor komolyan beszélve majdnem elájultam.” Darányi Ignác levele Darányi Ignácné Földváry Borbálához, 1877. júl. 13. OSZK Kt Fond 35.

³⁴ „Az ágyból, ahová szokásos fejbajom – de most nagyobb mérvben – a mai napra vetett, őszintén kívánom, hogy számos névnapodat érd meg örömben, megelégedésben.” Hóman Ottó levele ifj. Darányi Ignáchoz. Kolozsvár, 1883. jan. 30. MNL OL P 1441 8. d. 15. t.

³⁵ „Mi is éppen az idén kell, hogy építésen törjünk a fejünket, mikor se fa, se téglá nincs, hanem hát igazán nem jó szándékból, csak a nyomorúság, és a doktor visznek reá.” Hóman Ottó levele ifj. Darányi Ignáchoz. Kolozsvár, 1883. ápr. 28. MNL OL P 1441 8. d. 15. t.

³⁶ Darányi Ignácné, Földváry Borbála levele Darányi Ignáchoz. Kolozsvár, 1884. júl. 5. MNL OL P 1441. 6. d. 15. t.

³⁷ A gyerekek születési idejét a családi levelezésekből pontosan rekonstruálni lehet.

³⁸ „A jó Isten elvette szeretett kis Bálintkánkat, egy kedves, eszes és engedelmes gyermek emlékét siratjuk benne.” Hóman Ottóné Darányi Borbála levele Darányi Ignáchoz. Kolozsvár, 1882. nov. 13. MNL OL P 1441 8. d. 15. t.; Hóman Bálint gyászjelentése, 1882. nov. 4. MNL OL P 1438 1. d. 7. t.

³⁹ „Mélyen meghatottan vettük azon lesújtó hírt, miszerint rövid idő alatt két kedves unokáját elvesztette.” Vigyázó Sándorné levele özvegy Darányi Ignácné Földváry Borbálához, 1884. dec. 20. OSZK Kt Fond 35.

A gyermekek halálát leveleik alapján látszólagos beletörődéssel fogadó szülők 1885 márciusában elutaztak Budapestre. Hóman az utazás érdekében négy nap szabadságot kért a az egyetemen, melyet Budapestről április, illetve május hónapokra is meghosszabbított. Miután azonban május végén sem tért vissza Kolozsvárra, és elmaradását illetően levélben sem szolgált semmilyen magyarázattal, a bölcsészkar a legnagyobb tanácstalanság közepette latolgatta a lehetőségeket. Hóman ugyanis saját tárgya helyettesítésének, illetve a lecke-könyvek aláírásának ügyében sem rendelkezett, s ez annál is inkább érthető volt, mivel abban az évben ő töltötte be a kar dékáni tisztét. Végül a kar vezetése Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter június 10-én kelt hivatalos értesítéséből tudta meg, hogy Ferenc József május 28-án kelt „kegyelmes elhatározásával” Hóman Ottót nevezte ki a Budapest-vidéki tankerület királyi főigazgatójává.⁴⁰

Hóman elődje e pozícióban az 55 éves Say Mór kémikus, a budai főreáliskola igazgatója volt, aki alig egy évvel tankerületi főigazgatói kinevezését követően,⁴¹ 1885. március 11-én hunyt el agyhártyagyulladásban.⁴² Ifjabb Darányi Ignác Budapest Főváros Közgyűlésében Say képviselőtársaként azonnal értesült a sajnálatos eseményről, s felismerve a helyzetben rejlő lehetőséget nyomban mozgósította Hómanékat, akik késedelem nélkül a fővárosba utaztak. A kinevezése kieszközlése nyilvánvalóan nem ment egyik napról a másikra, emellett Hóman nehezen szánhatta rá magát arra is, hogy egyetemi pozíciója feladásával tudományos pályafutásának végleg hátat fordítson.⁴³ Felesége kívánsága azonban, melyet korábbi levelei tanúsága szerint Darányi Ignác is támogatott, erősebbnek bizonyult Hóman Ottó akaratanál, s ennek következtében hetedik gyermekük, Hóman Bálint 1885 decemberében már Budapesten született.

A család budapesti életére, illetve az édesanya egészségi állapotára csak a következő évek egy-két fennmaradt levelének részleteiből következtethetünk. Darányi Borbála állapota az ismerős környezetben és édesanyja jelenlétében javult valamit, de az asszony teljesen nem gyógyult meg, és férje továbbra is sok időt, energiát és figyelmet szentelt annak, hogy felesége testi-lelki egészsége

⁴⁰ Dokumentumok a kolozsvári bölcsész-, nyelv- és történettudományi kar történetéhez (1872–1892). Szerk. T. Szabó Levente – Zabán Márta. Kolozsvár 2012. 260.

⁴¹ Say Mór kinevezéséről életrajzával: Három tanférfiú. Vasárnapi Ujság, 1884. szeptember 14. 581–582.

⁴² Elhaltak névsora Budapesten március 12-én. Dr. Say Mór főigazgató 2. ker. Albrecht-út 10. agylob. Pesti Hirlap, 1885. március 15. 6.

⁴³ „Harmadik gimnazista koromban határoztam el, hogy történész leszek, és mindjárt egyetemi tanárnak készültem. Ez nem csoda, mert atyám is az volt, és mindig azt hallottam tőle: Kár volt otthagyni a katedrát a hivatalnoki pályáért. Apám 13 évig volt Kolozsvárott egyetemi tanár, és éppen a születésem előtt jött Pestre tankerületi főigazgatónak.” Az ötvenéves férfi. Ifjúságáról, jelenéről, jövő céljairól beszél ötvenedik születésnapján Hóman Bálint. Az Est, 1935. december 31. 3.

egyensúlyba kerüljön.⁴⁴ Miután hivatali munkája mellett idejének nagy részét a feleségről való gondoskodás kötötte le, saját gyermekei fejlődésének szoros nyomon követésére jóval kevesebb figyelmet fordíthatott. Hóman Bálint ön-életrajzi feljegyzése szerint családi életüket a „Darányi ház” értékrendjének „szabadabb formák” között való követése jellemezte.⁴⁵ A levelek alapján azonban úgy tűnik, a Hóman szülők nevelési elvei egészen mások voltak, mint Darányi Borbála édesapjáé. Idősebb Darányi ugyanis amellest, hogy gyermekei tevékenységét – legyen az tanulás vagy házi munka – előre meghatározott napirend szerint, a legszigorúbban szabályozta és ellenőrizte, károsnak és feleslegesnek tartott minden mulatságot, vendégeskedést,⁴⁶ beleértve ebbe a kulináris élvezeteket is.⁴⁷ Hóman Ottó viszont kedvelte a társaságot, nem vetette meg az evés és az ivás örömeit,⁴⁸ és szabadidejében, illetve a nyári vakáció idején, családjával együtt szívesen fogadott látogatókat vagy vett részt vendégként hajnalig tartó mulatságokon. Felnövekvő gyermekei, elsősorban két fia, ifjabb Ottó és Bálint ugyancsak kedvelte ezeket az alkalmakat, és édesanyjuk Darányi Borbála kedélyére is jó hatással volt a mozgalmas társasági élet, valamint férje, illetve fiai mindennapokat felderítő vidám természete.⁴⁹ A leányok, Irén és Borbála is ál-

⁴⁴ „Birike elég jól találja magát, 9–1/2 10-kor fekszünk és ő tegnap 5-kor, ma 3/4 6-kor kelt föl anélkül, hogy valami különös fáradságot érezne, ha így marad, remélem az Ő egészségére jó hatással lesz ez a sejour.” Hóman Ottó levele idősebb Darányi Kálmánhoz. Leibicz, 1889. júl. 27. MNL OL P 1442 1. d. 6. t.

⁴⁵ Hóman Bálint vázlatos feljegyzései a Darányi család történetéről OSZK Kt Fond 15/18.

⁴⁶ „Ami a vendégeket illeti, megvallom, egy kissé kényes helyzetnek tartom egy gyermekes anyára nézve a sok vendéglátást. [...] Egyszóval a vendégfogadás csak fűszere legyen mintegy a családi életnek, de mindennapivá ne fajuljon soha, mert különben a szegény, de lágyvelejű nő vallja előbb vagy utóbb legnagyobb kárát, midőn a vendégek mulattatása miatt önmaga, gyermeke, férje és háztartása jóléte előmozdítására nem jut ideje!” Idősebb Darányi Ignác levele Hóman Ottóné Darányi Borbálához, 1874. jan. 15. MNL OL P 1443. 1. d. 5. t.

⁴⁷ Idősebb Darányi Ignác a Kolozsváron tartózkodó feleségének írt levelében arról számolt be, hogy a gyermekeivel elköltött ebéd csupán addig tarthatott, míg a nyitott ajtóján át beáramló hideg levegő kiszellőztette a szobát. Idősebb Darányi Ignác levele Darányi Ignácné Földváry Borbálához, 1873. nov. 27. MNL OL P 1440. 1. d. 4. t.

⁴⁸ E tulajdonságát Hóman Bálint is örökölte, akinek az evés-ivásban való mértéktelenségét több visszaemlékezés is megemlíti: „Magánéletében Hóman Bálint rendkívül vidám kedélyű, nyugtalan szellemű és hatalmas, elhízott termete ellenére nagyon mozgékony ember volt. [...] Túlfűtött temperamentuma sokszor megnyilvánul az étkezés és az italfogyasztás elég nagy bőségében, amely azonban sosem megy túl bizonyos illő határon, de testsúlyát mindenesetre elég magasra növeli. Körülbelül 130 kilót nyom, s a Kormányzó bizalmasabb beszélgetéseknél, csak úgy nevezi: a kövér.” *Lázár Andor: Visszaemlékezéseim.* Bp. 1995. 207.

⁴⁹ „Biriék igen jól érzik magukat Tasson. Járnak Végh Béláékhoz, Boronkayékhoz, voltak tegnap este Dunavecscén a cirkuszban, s most készülnek Dömsödre Hajósékhoz.” Darányi Béla levele Darányi Ignáchoz, 1898. júl. 25. MNL OL P 1441. 5. d. 15. t.; „Mi itt nagyon jól vagyunk. A jelszó enni és kocsikázni, illetve hajtani, mert a két leány, és a kis Bálint vetélkednek a hajtásban, mely nekik itt legtöbb örömet okoz.” Hóman Ottóné Darányi Borbála levele Darányi Ignáchoz. Tass, 1898. júl. 27. MNL OL P 1441 8. d. 15. t.

landó résztvevői voltak a családi multságoknak és báli eseményeknek, s 1899 februárjában Irén eljegyzését is megölték.⁵⁰

Ezekben az években a Hóman család anyagilag is gyarapodott. Darányi Ignácné Földváry Borbála 1888. május 9-én bekövetkezett halálát követően több mint tíz esztendős várakozás után végre teljes egészében birtokába jutottak Darányi Borbála örökségének,⁵¹ és ugyanabban az évben Hóman nevelőszüleinek szerény vagyona is rájuk szállt.⁵² 1897-től Hóman Ottó már miniszteri tanácsosi rangban a Vallás és Közoktatási Minisztérium középiskolai ügyosztályát vezette, és az V. fizetési osztályba tartozva illetménye lakpénzzel együtt meghaladta a 8000 koronát.⁵³ Az 1890-es évek elején kisebb birtokot vásároltak Pilisvörösváron, ahol 1899-ben az utolsó gondtalan nyarukat töltötték. A birtokválasztás azonban nem bizonyult szerencsésnek, mivel a település távol esett a megszokott rokoni és baráti kör lak- és nyaralóhelyeitől, így a mozgalmas társasági élet hiányában Darányi Borbála állapota ismét rosszabbra fordult. A családi élet egyensúlyát azonban végül idősebb Hóman Ottó 1900 januárjában bekövetkezett stroke-ja borította fel, melynek következtében a családfenntartó mozgás és beszédképességét elvesztve munkaképtelenné vált.⁵⁴ A család – bízva a javulásban – egy ideig titokban tartotta Hóman Ottó betegségének valódi természetét, mikor azonban pszichés zavarról kezdtek el süttogni, újságközleményt adott ki, mely Hóman állapotának átmenetiségét hangsúlyozta.⁵⁵ Miután Hóman Ottó állapota a következő egy évben sem változott, Darányi Ignác és Darányi Béla sürgetésére ifjabb Hóman Ottó beadta édesapja nyugdíjaztatási kérelmét.⁵⁶

⁵⁰ Kucsinyi Kamenszky Gyula dr. királyi törvényszéki aljegyző eljegyezte Hóman Irént, Hóman Ottó miniszteri tanácsos leányát. Magyar Ujság, 1899. február 6. 5.

⁵¹ Idősebb Darányi Ignác végrendeletéről lásd *Büky O.: Mezővárosi polgár vagy birtokos nemes.* i. m. 159–161.; Özvegy Darányi Ignácné végrendeletei és hagyatékával kapcsolatos iratai OSZK Kt. Fond 35.

⁵² Hóman Bálint gazdatiszt hagyatéki leltára szerint az ingó és ingatlan vagyon cselekvő állapotának végösszege 37 478 forint 36 krajcárt tett ki. MNL OL P 1438 2. cs. 3. t.

⁵³ Kimutatás azokról az állami nyugdíjasokról, akik az 1901. évben nyugalmaztattak. In: Zárszámadás 1902. Bp. 79.

⁵⁴ „Biriéknél a napokban kinn volt Kálmán Vörösváron, azt mondja, Ottó csakúgy van, mint volt, s az utóbbi időben kétszer elájult.” Darányi Béla levele Darányi Ignáchoz, 1900. aug. 8. MNL OL P 1441 5. d. 15. t.

⁵⁵ „Hóman Ottó betegsége. Hóman vallás és közokt. miniszteri tanácsos – mint legilletékesebb helyről értesítenek – éppen nem kedélybeteg. Még januárban néhányszor szédülései voltak, mit orvosai szervezete túlerőltetésének tulajdonítottak ezért tiltották el – egy időre – minden hivatalos tevékenységtől. Szabadság idejét egészsége teljes helyreállítása céljából hosszabbította meg. Állapota tartósan javul s remélhetőleg október elején újra átveheti hivatala vezetését.” Pesti Hírlap, 1900. június 20. 9.

⁵⁶ „A kis Ottót elhívtam, aki folytonosan erősen köhög, és úgy látszik, semmivel sem törődik komolyan. [...] Megmondtam neki, hogy a nyugdíjaztatásra a kérvényt adja be. [...] Azt hiszem meghallgatta a szép szót, s semmit sem fog csinálni.” Darányi Béla levele Darányi Ignáchoz, 1901. jún. 30. MNL OL P 1441. 5. d. 15. t.; „Ma nyújtotta be Ottó penzió kérvényét, 37 év 7 hónapot tesz ki, bár még soká élvezhetné szegény.” Hóman Ottóné Darányi Borbála levele Darányi Ignáchoz. Vörösvár, 1901. szept. 1. MNL OL P 1441. 8. d. 15. t.

A gyógyíthatatlan betegség nemcsak anyagilag rendítette meg a családot,⁵⁷ hanem Darányi Borbála állapotára nézve is végzetesnek bizonyult. Férje gondoskodó figyelmét elvesztve az asszony ismét képzelte betegségei örvényeibe merült, és „gyengeségére” hivatkozva 1900 nyarától jóformán állandóan ágyban feküdt.⁵⁸ Ez időtől fogva a Darányi Ignáchoz küldött családi levelek visszatérő témája Hóman Ottó súlyos betegsége mellett Darányi Borbála állapota is, mivel azonban az orvosok szervi bajt nem tudtak megállapítani nála, a következő években testvérei ismételten igyekeztek őt rávenni egy egészségesebb életvitel kialakítására, teljesen eredménytelenül.⁵⁹

Hóman Ottó 1903. április 15-én bekövetkezett halálát követően a család helyzete még súlyosabbra fordult.⁶⁰ Ifjabb Hóman Ottó mint ügyvédjelölt igen csekély összeget keresett, és Hóman Bálint 1903-as Egyetemi Könyvtár-i kinevezése is csak a jövőre szolgált biztosítésként, jövedelemmel egyelőre nem járt.⁶¹ A pilisvörösvári birtok, melyet Darányi Borbála sohasem tudott megkedvelni,⁶² ettől kezdve elsősorban csak a megélhetésekhez szükséges,⁶³ felvett hitelek fedezeteként szolgált, s nyáron a család Darányi Ignác szívességéből a tassi birtokra járt pihenni. Darányi Borbála csakúgy, mint Budapesten, Tasson is állandóan feküdt,⁶⁴ de

⁵⁷ „Ifjabb Hóman Ottó, aki még mindig nagyon köhög, nálam járt a hivatalban, meghozta a 200 forintot, amire azt mondtam, hogyha szükségük volna még rá, hát visszaviheti, erre azt mondta nagy kelletnél, hogy nincs szükségük.” Darányi Béla Darányi Ignáchoz, 1901. aug. 2. MNL OL P 1441. 5. d. 15. t.

⁵⁸ „Mindennap akartam írni neked, de folyton fekvőbeteg vagyok a nagy gyengeségtől, vagy tíz hónapja, hogy fekszem, csak ha vendég jön, vagy ha kocsikázni megyek, akkor kelek fel, már a csontjaim is fájnak a sok fekvés és üléstől.” [...] „Szegény Ottóm nagyon gyenge, csak napról napra van, úgy látszik beteges állapotomra ez is igen nagy befolyással van.” Hóman Ottóné Darányi Borbála levele ifj. Darányi Ignáchoz. Vörösvár, 1901. aug. 17.

⁵⁹ „Bélánál ebédeltam ma, és délután Birit látogattam meg. Igyekeztem Birit rávenni, hogy ne fekdüljék mindig az ágyban, hanem legyen fenn is legalább néhány órát, mert különben annyira elszokik a járástól, hogy az azután mindig nagy fáradságot fog okozni. Darányi Kálmán levele Darányi Ignáchoz, 1904. jan. 3. MNL OL P 1441. 6. d. 15. t.

⁶⁰ Büky O.: Család, identitás, politika i. m. 99.

⁶¹ „Én most szorgalmasan készülök az ügyvédi vizsgára, miben csak a törvényszéknél beállott (rendes decemberi) munkafeltorlódás gátol némileg.” ifj. Hóman Ottó levele Darányi Ignáchoz, 1903. dec. 6. MNL OL P 1441 8. d. 15. t.; „Hóman Bálint fizetéstelen kisegítőbizt. nevezetett ki 43.209/903 VKM. sz. a.” A Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem Könyvtára 1903-ban. Magyar Könyvszemle 13. (1905) 1–4. sz. 163. Hóman Bálint 1905. április 1-től havi 40 forint (80 korona) juttatást kapott az Egyetemi Könyvtárban.

⁶² „Biri nem igen akar Vörösvárra menni lakni. Különben nagyon nehéz őtet valamire rábírni. Még talán legjobb volna, ha Ludvig doktor mondaná neki, hogy olyan helyre menjen lakni, ahol esetleg egy kis kert is van, és így néhány órát a szabadban tölthetne.” id. Darányi Kálmán levele Darányi Ignáchoz, 1903. dec. 29. MNL OL P 1441. 6. d. 15. t.

⁶³ „Most a fő a jó táplálkozás, a múltkor is egy boltba vánszorogtam a kocsiról, és tíz forint árát fizettem halakért, vadakért és pulárdokért, mert a doktor szerint ez a fő orvosság.” özv. Hóman Ottóné Darányi Borbála levele Darányi Ignáchoz, 1903. dec. 16. OSZK Kt Fond 35 Darányi Ignác irathagyatéka

⁶⁴ „A kocsizhoz úgy kell, hogy kivezessenek, a szobában is csak úgy bírok járni, ha vezetnek, különben úgy szólván állandóan ágyban fekszem.” Hóman Ottóné Darányi Borbála levele Darányi Ignáchoz, 1903. dec. 16. MNL OL P 1441. 8. d. 15. t.

gyermekai – főként a fiúk – legalább a nyári időszakokban gondtalanul szórakozhattak.⁶⁵ Ottónak és Bálintnak emellett a munkája, egyetemi elfoglaltsága, illetve baráti köre év közben is lehetőséget adott a szűk családi körből való rendszeres kiszakadásra, ezzel szemben a lányok, Irén és Borbála élete egész évben kizárólag a háztartási munka és édesanyjuk kiszolgálása körül foroghatott. Irén eljegyzése már édesapja betegsége idején felbomlott, s édesanyja halálát követően pszichés zavar jelei mutatkoztak nála, melynek következtében élete során több ízben is elmeegógyintézeti kezelésre szorult.⁶⁶ Hóman Borbála pedig édesanyjához hasonlóan képzelt betegségei foglya lett,⁶⁷ ám állandó panaszai ellenére végül jóval túlélte testvéreit és 86 éves korában halt meg egy polgárdi szociális otthonban.⁶⁸

Darányi Borbála halála után⁶⁹ – a négy gyermek öröksége az adósságokkal terhelt pilisvörösvári birtokon, illetve néhány bútordarabon, festményen, csekélyke ékszeren és ezüstön túl, mindössze egy lágmányosi telekből állt⁷⁰ – a testvérek továbbra is együtt maradtak,⁷¹ noha a legidősebb, Ottó akkor már a 35. évét is betöltötte. Erről a meglehetősen különös, Hóman Bálint 1913-ban kötött házasságáig tartó időszokról ugyancsak a Darányi Ignácnak írt családi levelekből szerezhetünk információkat. Darányi Ignác öccse, Darányi Béla,⁷² aki a legtöbbet

⁶⁵ „Tegnapelőtt volt itt aratóünnepély, melyre hivatalosak voltak az én tassi barátaim, a Boronkay, Végh, Serbián, Berg stb fiúk is. Éjjeli 2 óráig mulattunk cigányzene mellett.” Hóman Bálint levele id. Darányi Kálmánhoz, 1906. júl. 23. MNL OL P 1442 1. d. 6. t.

⁶⁶ A családi levelek tanúsága szerint Hóman Irén három alkalommal töltött hosszabb időt pszichiátriai intézetekben, és az évek során megjárta a Schwartzter és a Ringer Szanatóriumot, valamint Lipótmezőt is. 1942-ben bekövetkezett halálát követően Pasteiner Iván Hóman Bálinthoz írt részvénytílvánító levelében Hóman Irén sorsát „élőhalott” állapotként jellemezte. Pasteiner Iván levele Hóman Bálinthoz, 1942. júl. 24. OSZK Kt Fond15/1204. Miután 1949-ben Darányi Kálmán két lánya is elmeegógyintézetbe került, az őket kezelő orvosok a családi anamnézis alapján a Darányi-ág érintettségét vélelmezték. Hóman Borbála levele ifjabb Hóman Bálinthoz, 1950. jan. 17. OSZK Kt Fond 15/1938.

⁶⁷ „Birinek fáj a torka, háta és lába felváltva.” Darányi Béla levele Darányi Ignáchoz, 1911. jan. 4. OSZK Kt Fond 35.

⁶⁸ *Arany Bálint*: Koronatanú. Emlékirat 1945–57. Bp. 1996. 76.

⁶⁹ Özv. Hóman Ottóné Darányi Borbála végrendelete. BFL VII. 6. e – 1908–028

⁷⁰ „Tisztelettel vagyok bátor bejelenteni kedves Náci bácsinak, hogy Lágmányosi telkünk ránk eső felére vevő ajánlkozott. [...] Az ár nem túl magas, de így mégis 81 000 koronát kapunk kézhez, és azt hiszem most már a vörösvári meglévő 58 holdat is könnyebben tudom majd értékesíteni, ha a rajt levő 6000 korona tehertől szabadul.” Hóman Bálint levele Darányi Ignáchoz, 1910. aug. 12. OSZK Kt Fond 35.; „Hómanék a telküket úgy látszik, eladják 40 000 forintért Hoepfnernek. Meddig fog ez a pénz tartani?” Darányi Ignác idősebb Darányi Kálmánhoz, 1910. aug. 14. MNL OL P 1442. 1. d. 6. t.; Özv. Hóman Ottóné Darányi Borbála végrendeletéről lásd *Büky O.*: Család, identitás, politika. i. m. 99.

⁷¹ „Időnk most nem túlságos meleg, esőzések is voltak, aminek nem örülünk sokat lévén az utcán lakáskeresés miatt. Ez most a fő gondunk, s nem nagyon biztatóak a kilátások főleg ár tekintetében.” Hóman Bálint levele idősebb Darányi Kálmánhoz, 1908. augusztus. MNL OL P 1442 1. d. 6. t.

⁷² Darányi Béla idősebb (1850–1924) Darányi Ignác öccse, ifjabb Darányi Kálmán és ifjabb Darányi Gyula apja. A hainburgi hadapródiskola elvégzése után 1872-ben br. Vigyázó Sándor bátyai birtokán lett kezelőtiszt. Az 1880-as évek elején Vigyázó összes uradalmának jószágigazgatójává nevezte ki. 1892-ben visszavonult és saját, valamint testvérei birtokainak igazgatásával foglalkozott. 1895-ben, gr. Festetich Andor minisztersége idején került a Földművelésügyi Minisztériumba, ahol gazdasági

örökölte édesapja, idősebb Darányi Ignác szókimondó keménységéből, leveleiben meglehetősen negatív képet festett a Hóman testvérekről. Irént, aki 1910-ben már elmeógyógyintézetben volt, a lágymányosi telek eladása idején a gyámhatóság utasítására gondnokság alá kellett helyezni.⁷³ Darányi Béla rendkívül rossz néven vette, hogy miközben Irén intézeti kezelésének havi költségeit Darányi Ignáccal és másik testvérükkel, idősebb Darányi Kálmánnal⁷⁴ együtt ő viseli, a Hóman fiúk, Ottó és Bálint a beleegyezése nélkül a gondnoki tisztelet is ráruháznák.⁷⁵ A testvérek befelé forduló, titkolódzó életmódja sem tetszett neki, s úgy sejtette, hogy Ottónak „egy másik családja” is lehet, s a viszonyból valószínűleg gyermeke is született.⁷⁶ Azt, hogy ez valóban így volt-e, nem tudhatjuk, az azonban a levelekből egyértelműen kiderül, hogy Hóman Ottó örökrészét elköltsve uzsorakamatra vett fel hiteleket, s 1912-ben teljesen fizetéseképtelenné válva Darányi Bélához fordult anyagi segítségért.⁷⁷ Darányi Béla szerint Hóman Bálint, akit ő barátaival egy vendéglőben pezsgőzni látott, ugyancsak szeret „bőven költeni”, ezért megpróbálta kipuhatolni az ő anyagi helyzetét is, de nem járt sikerrel. Darányi Ignác azonban öccse rossz véleménye ellenére is igyekezett a testvérek segítségére lenni. Irén elmeógyógyintézeti költségeinek fizetése mellett, nyaranként vendégül látta őket tassi birtokán, s mikor a Hóman Bálint nőülésének hírére lelkileg összeomló Hóman Borbála tüdőbetegségre utaló tüneteket produkált, egy egész évig állta a kezelési költségeit egy tátrai szanatóriumban. A testvérek életét Hóman Bálint házasságán túl az első világháború kitörése változtatta meg végleg. Hóman Ottót

őigazgatóként az állami ménesbirtok, a kincstári birtokok és az állami fürdőtelepek irányítása volt a feladata. Nyugdíjba vonulását követően Anyácsai birtokán gazdálkodott.

⁷³ „Irénke állapota lassan bár, de fokozatosan javul, remélhetőleg helyre fog teljesen jönni. A gondosság alá helyezést megindították hivatalból, most már csak sürgetni kell a szerződés kötése miatt.” Hóman Bálint levele Darányi Ignáchoz, 1910. aug. 12. OSZK Kt Fond 35.

⁷⁴ Darányi Kálmán idősebb (1858–1931), Darányi Ignác öccse. 1874-től a Földhitelintézet tisztviselője. Nőtlen maradt, leszármazottai nem voltak, irathagyatéka halála után Hóman Bálinthoz került.

⁷⁵ „Ma a legnagyobb csodálkozásomra az árvaszéktől egy végzést kaptam, hogy Irén gondnokának ki lettem rendelve. [...] Én már múltkor lemondtam, mert ehhez sem időm, sem kedvem, különben sem viselkednek úgy, ahogy kellene, és mégis előzetes megkérdezésem nélkül engem jelentenek be. [...] Ott van Ottó, Bálint csinálják ők.” Darányi Béla levele Darányi Ignáchoz, 1913. aug. 22. OSZK Kt Fond 35.

⁷⁶ „Azt, hogy Ottónak külön családja is lenne, nem tudom, mert erről sem Biri, sem Bálint nem beszéltek soha.” Darányi Béla levele Darányi Ignáchoz, 1912. júl. 30. OSZK Kt Fond 35.; „Ottóról azt halljuk, hogy talán már úgy van, mint Béla volt egy időben, de ez sem hiteles.” Váلكay Bertalan Darányi Ignáchoz, 1913. júl. 20. OSZK Kt Fond 35.

⁷⁷ „Hóman Ottó nálam volt ma. Megmondtam neki, hogy nem segíthetünk rajta, mert segíteni nem is lehet. Az a pénz csak kidobott pénz lenne, aminek semmi értelme. Kért legalább 400 koronát, azt sem adtam neki. Három levelet is mutatott, amelyben az uzsorások és ügyvédek ijesztgetik.” Darányi Béla levele Darányi Ignáchoz, 1912. aug. 21. OSZK Kt Fond 35.; „Ottó adóssága Béla szerint több mint amennyit bementett. Béla 200 koronát adott neki, s az a véleménye, hogy időnként adjunk neki valamit.” Darányi Ignác levele idősebb Darányi Kálmánhoz. Dunaörs, 1912. szept. 4. MNL OL P 1442 I. d. 6. t.

mint népfelkelőt⁷⁸ azonnal behívták, és még az év decemberében elesett a szerbiai Valjevónál.⁷⁹ Hóman Irén 1914 tavaszán éppen nem állt gyógykezelés alatt, mivel azonban Hóman Bálint és felesége nem kívánták otthonukba fogadni, egy ideig Darányi Ignác tassi birtokán tartózkodott, majd a Tátrából visszatérő húgával, Borbálával a Logodi utcában bérelt lakást.

A testvérek nehéz helyzetét feltáró levelekből az is kiderül, hogy Hóman Bálintot nem fűzte szorosabb kapcsolat Darányi Ignáchoz, mint a tágabb család bármelyik tagját. Szó sem volt a Glatz Ferenc által „kedvenc unokaöcsként” jellemzett kiemelt pozícióról,⁸⁰ sőt arról sincs információnk, hogy nagybátyjának Hóman pályaválasztásáról vagy tudományos teljesítményéről mi volt a véleménye. Darányi Ignác személyes figyelme ugyanis a tágabb család minden tagjára egyformán kiterjedt, és testvérei, Béla, Kálmán, Gyula⁸¹ és Erzsébet,⁸² illetve Erzsébet férje, Vádkay Bertalan hozzá írt levelekben kötelességszerűen beszámoltak saját életük folyása mellett egymás és a tágabb család tagjainak problémáiról is. Darányi Ignác pedig válaszeveleiben a felmerülő ügyek megoldásával kapcsolatban – legyen az születés, betegség, haláleset, egzisztenciális vagy anyagi zavar – részletesen kifejtette a véleményét, és sok esetben pontokba foglalt tanácsokat is adott, melyeket illet megfogadni. A „beszámolási kötelezettség” természetesen Darányi Ignác unokaöccseire és unokahúgaira is vonatkozott, s ennek az elvárásnak rendszeresen írt levelek formájában nemcsak Hóman Bálint és testvérei tettek eleget, hanem Darányi Béla fiai, ifjabb Darányi Kálmán és ifjabb Darányi Gyula, Darányi Gyula fiai, ifjabb Darányi Béla és Darányi György, lányai, Darányi Ella és Darányi Jolán, valamint Darányi Erzsébet két gyermeke, Vádkay Bertalan és Vádkay Erzsébet is.

Kerepeszki Róbert Darányi Kálmánról szóló életrajzában, melyben Darányi politikusi pályafutását befolyásoló személyiségjegyei felvázolására is kísérletet tesz, Lázár Andor visszaemlékezésére hivatkozva megjegyzi, hogy Hóman unokatestvéreit, a törvénytelen születésű, utólag adoptált Darányi testvéreket

⁷⁸ Hóman Ottó m. kir. népfelkelő hadnagy levele Darányi Ignáchoz. Debrecen, 1914. okt. 20. MNL OL P 1441. 8. d. 15. t.

⁷⁹ „Igen Tiszelt Uram! Kedves testvérenek sorsáról a legjobb tudomásom szerint azt közölhetem, hogy 1914. december 9-én a Valjevó felett vívott csatán elesett.” Perényi Jenő Hóman Bálinthoz. Nis, 1915. febr. 1. MNL OL P 1443 1. d. 8. t.; „Úgy látszik tehát, hogy mégis igaz, mit én is hallottam, hogy szegény Ottó fején érte a lövés, és rögtön meghalt. Szegény Öreg egész életében küzdött sok gondnal és bajjal, állandóan a szerencsét üldözte, és az élete utolsó pillanatáig hűségesen elkerülte őt.” Pasteiner Iván levele Hóman Bálinthoz. Komárom, 1915. febr. 21. OSZK Kt Fond 15/1204.

⁸⁰ *Glatz F.*: Hóman Bálint és Szekfű Gyula párhuzamos i. m. 473.

⁸¹ Darányi Gyula idősebb (1862–1937), Darányi Ignác öccse, ügyvéd. Darányi Ignác ügyvédi irodájában dolgozott, s a későbbiekben annak praxisát vette át. Felesége Thán Jolán, Thán Károly kémikus lánya. Gyermekeik: ifjabb Darányi Béla, Darányi György, Darányi Ella és Darányi Jolán.

⁸² Darányi Erzsébet (1854–1927), Darányi Ignác húga, Vádkay Bertalan kúriai bíró felesége, ifjabb Vádkay Bertalan és Vádkay Erzsébet anyja.

„hidegen fogadta” a család.⁸³ Ennek a gazdag levelezésben nincs semmi nyoma, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy a kényes ügyet a családtagok igyekeztek diszkréten kezelni. Az örökbefogadást követően azonban a két fiú életének történései éppúgy érdekelték Darányi Ignácot, mint a többi családtagé, s a későbbiekben nemcsak ifjabb Kálmán és ifjabb Gyula karrierjének elindításáról gondoskodott, hanem arra is kiterjedt a figyelme, hogy társadalmi befogadottságukat a családba tartozás nyilvános demonstrálásával erősítse.⁸⁴ A két fiú pályaválasztása – a közigazgatási és orvosi – is sokkal közelebb állt Darányi Ignác érdeklődéséhez, mint Hóman humán orientációja, mely iránt Darányi egész élete során kevés affinitást mutatott.⁸⁵ Hóman Bálint és Darányi Ignác szoros kapcsolatának utólagos feltételezése azonban nem tekinthető a véletlen művének. Hóman ugyanis miniszteri kinevezését követően a legnagyobb tudatossággal alakította ki magáról és a családjáról azt a képet, melyről úgy gondolta, hogy az új Magyarország felépítésében ideológusi szerepet is vállaló történész-politikushoz méltó lehet,⁸⁶ s ebben a munkában Darányi személyének és irathagyatékának kiemelt jelentősége volt.

Hóman Bálint, a történész-politikus és a Darányi-irathagyaték

Hóman népbíróági pere során a politikába való bekapcsolódását Klebelsberg Kuno személyével hozta összefüggésbe.⁸⁷ Ujváry Gábor e tanúvallomást idézve maga is azt vélelmezi, hogy Hóman kulturpolitikusként Klebelsberg nyomdokain haladt.⁸⁸ A Hóman recepcióban idáig teljes mértékben figyelmen kívül hagyott Darányi-irathagyaték későbbi sorsa azonban egyértelműen jelzi, hogy Hóman és Klebelsberg kulturpolitikai, illetve politikai értékpreferenciái között

⁸³ *Kerepeszki R.*: Darányi Kálmán i. m. 31.

⁸⁴ „A Heraldikai Társaság most kiad (Áldássy) egy nemesi almanachot. Ez nemigen érdekel, de azt már nem szeretném, hogy ha családunk benne lesz, Béla fiai kimaradjanak. Engemet elhallgatva jó lenne direkt vagy indirekt Bálintnak szólni.” Darányi Ignác levele idősebb Darányi Kálmánhoz. Tátrafüred, 1912. júl. 21. MNL OL P 1442 I d. 6. t.

⁸⁵ Darányi Ignác Hóman Bálint apjának tudományos törekvéseit, s az 1876-ban megjelent egyetlen nagyobb szabású munkáját sem értékelte különösképpen. „Te persze nem nagy értékűnek tartod az egészet, hanem mégis az első magyar nyelvű auctor kiadás, mely kritikai alapon nyugszik.” Hóman Ottó levele ifj. Darányi Ignácnak. Kolozsvár, 1875. dec. 8. MNL OL P 1441 8. d. 15. t.

⁸⁶ *Büky O.*: Család, identitás, politika i. m. 100–103.; *Büky O.*: Mezővárosi polgár vagy birtokos nemes i. m. 149–150., 168–169.

⁸⁷ „Múzeumi munkámmal kapcsolatosan kultúrpolitikai kérdésekben, több ízben, illetőleg állandóan kapcsolatban állottam gróf Klebelsberg Kunóval, aki bizalmával megtisztelt és innen datálódik bekapcsolódásom a politikába.” 1945. nov. 27. Hóman Bálint gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. BFL XXV-1-a 864/1946, 25.

⁸⁸ *Ujváry Gábor*: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: A magyar jobboldali hagyomány. Szerk. Romsics Ignác. Bp. 2009. 377–413.

a kezdetektől lényeges eltérések mutatkoztak. Emellett Hóman saját irathagyatékában fennmaradt feljegyzéseiből és egyes vele készült interjúkból ugyancsak arra következtethetünk, hogy politikai érdeklődésének genezise nem Klebelsberg, hanem Gömbös Gyula személyéhez köthető.⁸⁹

Megismerkedésük 1926-ban vagy 1927-ben történhetett, s mivel ettől az időtől fogva gyakran találkoztak magántársaságban, egymással folytatott bizalmas eszmecseréiknek nem maradt írásos nyoma. Gömbös irathagyatékának szétszóródása mellett ez a tény is az oka annak, hogy Hóman politikai szocializációjának erről a jelentős időszakáról csak kevés információval rendelkezünk. Hóman egy 1938 nyarán Milotay Istvánnak adott interjújában azonban korai kapcsolatuk több lényeges részletét is felelevenítette. „Gömbös Gyula rendkívüli érdeklődést mutatott a magyar múlt, különösen a magyar nagyhatalmi korszak nagy alakjai iránt. Sokszor és szomjas kíváncsisággal faggatott engem III. Béla, Károly Róbert s főleg Nagy Lajos alakjáról. Lázasan érdekelhette őt a magyarság elhelyezkedése a történelemben kelet és nyugat között, mert erről is sokat kellett beszélnem neki. Így vitattuk meg nem egyszer a Szent István államalkotásához fűződő faji és nemzeti problémákat, meg a Hunyadiak korában jelentkező török veszélyt. Igen, az ő fantáziáját a nagyméretű, bátor és merész történelmi alakok mellett elsősorban a magyar faji kérdés és a magyar faj fennmaradásának problémája izgatta. Sokszor hangoztatta előttem, hogy ő a történelmileg kialakult és természetesen – minden más nagy európai fajtához hasonlóan – keveredésen is átment magyar faj életképességének és fennmaradásának fő okát abban látja, hogy a vezetőrétegek a magyar parasztság őstalajából mindig új, friss elemeket vettek föl magukba. Csodálatosan egyezett ezekben a kérdésekben a véleményünk. Innen támadt köztünk az a meleg baráti vonzalom, mely engem a politika síkjára vitt.”⁹⁰

Ennek az 1938 júliusában készült interjúnak nem volt véletlen sem a témája, sem a helyszíne, sem az időzítése. Unokatestvére, Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. május 14-ei bukása Hóman kultuszminiszteri bársonyszékét is magával rántotta. Magánfeljegyzéseiből egyértelműen kiderül, hogy Hóman rendkívül rosszul élte meg, hogy kultuszminiszteri pozícióján túl a Darányi Kálmán

⁸⁹ „Mint egyetemi tanár, egyáltalán sohasem foglalkoztam napi politikával, sőt helytelenítettem, ha professzorember túlságosan belekeveredik a politikába. Úgy láttam, ez a tudományos munka rovására megy. A Nemzeti Múzeum igazgatói székében különben is kevés érintkezésem volt a napi politika harcosaival. Boldogult Gömbös Gyulával is magántársaságban ismerkedtem meg körülbelül tizenkét esztendővel ezelőtt. [...] Hogy mikor hívott először a politikába? Jól emlékszem arra a verőfényes őszi délutánra, amikor a könyvtárszobámban valami könyvet nézegetvén váratlanul felemelte a fejét és rám nézett: Miért gubózkod be magadat ennyire a könyveid közé? Én a kormányzatban, az országos politikában szeretnék lenni. Nevetve tiltakoztam, mire ő komolyra fordította a szót: ha én miniszterelnök leszek, te leszel a kultuszminiszter. Jó lesz, ha foglalkozol népoktatási kérdésekkel, mert ahhoz még nem értesz.” Hóman Bálint kúriájában beszél Darányi Ignárról és Gömbös Gyuláról. Új Magyarország, 1938. július 18. 7.

⁹⁰ Uo.

miniszterelnöksége idején kiépített politikai befolyását is elvesztette. Miután a teljesen súlytalannak ígérkező, propagandáért felelős tárcanélküli miniszteri poszt „könnyen komikumba fulladó sóhivatalnak” tűnt a számára,⁹¹ a július 11-ei minisztertanácsi ülésen lemondott erről a megbízatásáról.⁹² A Milotay-interjú célja elsősorban az volt, hogy az átrendeződött politikai erőterben Hóman újra pozícionálja magát, illetve meggyőzze a jobboldali közvéleményt, hogy a továbbiakban politikusként legfőbb törekvése a magyar faj és a magyar parasztság szociális problémáinak megoldása lesz. Az interjú címe – *Hóman Bálint kúriájában beszél Darányi Ignárról és Gömbös Gyuláról* – ki is jelölte azt az értelmezési keretet, melyben Hóman az „alákérdező” Milotay segítségével megkísérelte bemutatni, hogy nemcsak családja múltja, hanem a reformokat elindító Gömbös Gyulával való szoros szellemi kapcsolata is egyértelműen predesztinálja őt erre a politikusi szerepre.

Hóman interjúit általában a Nemzeti Múzeum-beli lakásának vagy miniszteri hivatalának dolgozósobájában adta, ez esetben azonban Milotay tassi birtokán kereste fel a volt kultuszminisztert. A riport a tassi kúria bemutatásával kezdődik, melynek meszelt falú tornácán, a kőpadló tégláin Földváry Gábor „Pest megye híres reformkorai alispánjának, a Nemzeti Színház megalapítójának” a monogramja látható. A kúriát a „Földváry család építette”, „állítólag a legnagyobb magyar építésszel, Ybl-el” és úgy került a Darányiak tulajdonába, hogy „Hóman Bálint nagyapja, idősebb Darányi Ignác Földváry leányt, az alispán hűgát vette feleségül.” Természetesen Hóman és az ő révén Milotay is pontosan tudta, hogy a tassi épületet a birtokkal hozományként kapott romos Földváry-kúria helyén és részben annak újra hasznosítható köveiből idősebb Darányi építtette parasztpallérokkal 1864-ben, amikor a birtok már majd’ húsz éve a tulajdonában volt,⁹³ Földváry Borbála pedig nem a húga (testvére) volt Földváry Gábornak, bár unokahúgként kétségtelenül közeli rokonságban, illetve egy szövevényes örökösödési ügy miatt évekig perben állt vele.⁹⁴ A Hómanok a családi háttér felvázolásakor ezúttal szóba sem kerülnek, noha a korábbi riportokban Hóman Bálintnak mindig első dolga volt édesapját, Hóman Ottót megemlíteni, sőt 1935-ben egy, az ötvenéves születésnapja alkalmából készített beszélgetés során tényként közölte azt is – amire

⁹¹ Hóman Bálint feljegyzései politikusokkal és pártemberekkel folytatott beszélgetései alkalmával. Imrédy beszélgetéshöz jegyzetek, 1938. május. OSZK Kt Fond 15/14.

⁹² MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. júl. 11. 37. napirendi pont.

⁹³ „Szent-Györgyön a lakás egy olyanforma ház volt, mint egy igazi alföldi parasztkunyhó. Nádfeles, alacsony, mestergerendás, aztán padlós szoba is csak egy volt, t. i. a vendégszoba, a többi sárral volt kitapasztva, s az a különös, hogy amíg ilyen lakásban laktunk, addig mindenki szívesen ment ki Szent-Györgyre; 1864-ben azonban atyám egészen új, szolid lakóházat építtetett, s azóta alig akartunk kimenni, mintha a kedélyességből hiányzott volna a tágas és magas szobákban valami.” Darányi Ignác gyermekkorából. Protestáns Szemle 38. (1929) 1–10. füzet 75.

⁹⁴ Földváry Pál és Földváry Gábor zálogügyességével kapcsolatos peres iratok. MNL OL P 1438 2. cs. 3. t.

egyébként semmi kézzelfogható bizonyítéka nem volt –, hogy a felmenői között található az 1724-ben Nürnbergben elhunyt Johann Baptist Homann geográfus is.⁹⁵ De hát a cél ez esetben sem a valóság bemutatása, hanem Hóman magyar nemesi gyökereinek felvillantása volt. Milotay emellett azt is hangsúlyozza, hogy bár „Hóman Bálint mint unokaöcs sok időt töltött gyermekkorában a híres öreg miniszter árnyékában”, a politikában való részvételhez indíttatást mégsem tőle, hanem Gömbös Gyulától kapott.

Hóman – és ez természetesen nem a riportból, hanem a magánfeljegyzéseiben derül ki – 1938 nyarán úgy ítélte meg, hogy „Bethlen olasz” külpolitikai, és „Klebsberg olasz–német” kultúrdiplomáciai orientációja után Gömbös az igazságtalan trianoni döntés megváltoztatása és az „együttes revízió” érdekében „vateszként” fordult az „olasz–osztrák–német” külpolitika irányába. Ezt a „nyílegyenes vonalat”, melyet Gömbös halálát követően a Darányi-kormány is tovább vitt, egy „háttérben” működő „ellengravitáció” törte meg „angol pénzzel”, „zsidó érdekekért”, mely régebben „germanofil”, majd „németellenes”, „elfajtalanodott törzsökös mágnásokból, sváb papokból és zsidó asszimilánsokból” állt.⁹⁶ Az „elfajtalanodott törzsökös mágnás” fő reprezentánsa Hóman szemében természetesen Bethlen István volt, aki viszont már a Nemzeti Kaszinó 1932. január 31-ei közgyűlésén elmondott beszédében világosan kifejtette, hogy mi a véleménye a „nemzeti összefogás” érdekében „új stílust”, „új felfogást, új világot és új politikát” hirdető Gömbös Gyuláról és követőiről.⁹⁷ Hóman Gömbös és a saját véleményeként idézett mondata, miszerint: „a történelmileg kialakult

⁹⁵ „A kultuszminiszter most hatalmas bőrkötéses könyvet mutat: Atlas Homanianus. Johannes Baptista Homann császári udvari geográfus világhírű munkája, a leghíresebb térképek 1718-ból. Hóman Bálint egyik őse alkotta ezt a munkát, és azután már ágról-ágra szállt a tudományos kutatás tradíciója.” Az Ötvenéves férfi. Ifúságáról, jelenéről, jövő céljairól beszél az ötvenedik születésnapján Hóman Bálint. *Az Est*, 1935. december 31. 3.

⁹⁶ Hóman Bálint feljegyzései politikusokkal és pártemberekkel folytatott beszélgetései alkalmával. OSZK Kt Fond 15/14.

⁹⁷ „A magyar arisztokrácia és a birtokos nemesség, dacára annak a pusztításnak, amelyet soraiban az 1918. évi összeomlás és az azt követő idők válságai végeztek, az ország legvagyonosabb, legfüggetlenebb, legműveltebb, nyelvismerténél fogva megfelelő külföldi összeköttetések fölött rendelkező és a legtágabb látókörrrel bíró rétegeihez tartozik, amely legtöbb ellenálló képességgel bír, ennél fogva minden nyomással és felforgatással szemben, jöjjön az felülről, a hatalom polcáról, jöjjön alulról, a demagógia terrorjának eszközeit használva, a legjobban meg tudja állni a helyét. Családi tradíciói következtében nagy többsége évszázadok óta összeforrott a nemzet érdekeivel. Fennállása és részvétele tehát a közügyek intézésében a nemzet jövője és egészséges fejlődése, a közelet stabilitása szempontjából erős garancia és mindenképpen óhajtható, mert szerepét mások ma még ugyanolyan képességekkel betölteni nem tudnák. Félretolni, mégpedig egészen félretolni – mert erről van szó, és nem arról, hogy a vezetést kizárólag magának arrogálhatná – csak azért, mert emberi irigység, osztálygyűlölet és politikai elfogultság nyelvét öltögeti reá, lehet egyeseknek önző érdeke, de egészen biztosan nem magyar érdek. [...] a legnagyobb bűn másokat vezetni akarni az erre való képesség nélkül.” Idézi: *Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz*. Bp. 1991. 240.

és természetesen – minden más nagy európai fajtához hasonlóan – keveredésen is átment magyar faj életképességének és fennmaradásának fő okát abban látja, hogy a vezetőrétegek a magyar parasztság őstalajából mindig új, friss elemeket vettek fel,” Bethlen beszédének, valamint Gömbös és Hóman hasonló családi háttérének ismeretében válik csak igazán érthetővé.

Az anyai ágon sváb parasztoktól származó Gömbös,⁹⁸ és az apai ágon sváb paraszt-iparosoktól származó Hóman⁹⁹ nyilvánvalóan frusztrációként élhette meg a konzervatív politikai tábor velük kapcsolatos nézetét, ezért a közvélemény számára mindketten olyan családi háttérrel igyekeztek konstruálni, mely saját politikai törekvéseiken túl a származással és a közéleti, politikai szerepléssel kapcsolatos korabeli társadalmi elvárásoknak is megfelelhettek.¹⁰⁰ Ez a törekvés Gömbösnél közéleti szerepléseinek kezdeteitől megfigyelhető volt,¹⁰¹ Hómannál viszont csak jóval később, minisztersége idején megnövekedett politikai működésével összefüggésben jelentkezett, amikor a Gömbös-kormány megalakulását követően lépéseket tett annak érdekében, hogy nemcsak a maga, de a többi, polgári származású kormánytag számára is a társadalmi elvárásoknak megfelelő családtörténetet konstruáljon.¹⁰² Az az ambivalencia azonban, mely a valóságos származás, illetve az általuk felmutatott családi háttér között feszült, közéleti szerepvállalásuk egyik legkönnyebben támadható pontja volt, s e tény politikai ellenfeleik nem is késlekedtek kihasználni. Hómannak egyrészt sváb gyökereit emlegették,¹⁰³ másrészt időről időre előkerült az

⁹⁸ *Vonyó József*: Család, lakóköznyezet, iskola és személyiség. In: *Pedagógia – Oktatás – Könyvtár Ünnepi tanulmányok* F. Dárdai Ágnes tiszteletére. Szerk. Csóka-Jaksa Helga – Schmelcz-Pohánka Éva – Szerberényi Gábor. Pécs 2014. 473–493.; *Uő*: Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt. Akadémiai doktori értekezés. Pécs 2015. 200–201. (<https://bit.ly/2L7JLPt>, letöltés 2020. máj. 6.)

⁹⁹ MNL OL P 2256 Hóman Bálint leszármazási iratai.

¹⁰⁰ *Büky O.*: Család, identitás, politika i. m. 100–103.; *Uő*: Mezővárosi polgár vagy birtokos nemes i. m. 149–150., 168–169.

¹⁰¹ Névhamisítás a Világban. Mindenki sváb, aki nem szereti a zsidót. Szózat, 1924. szeptember 4. 4.

¹⁰² „Hóman Bálint barátom annak idején nagyon érdeklődött minisztertársainak leszármazása iránt. Tőlem is kérte az általam ismert adatokat. Azután további vizsgáldást végeztetett az Országos Levéltárban. Tőle tudom, hogy Eszterházy Antal gróf, Rákóczi tábornoka, ki a pápai uradalomnak, így Nyárádnak is földesura volt, a Rákóczi-féle szabadságharc idejében székely katonákat telepített nyárádi birtokára. A Lázárok a napóleoni háború idején végzett nemesi összeírásban nem szerepelnek a vármegyei nemesek sorában, de nem szerepelnek a jobbágyi összeírásokban sem. Így tehát szabad birtokosok voltak, kiknek neve a Rákóczi szabadságharc idején jelent meg az anyakönyvben először, és hogy székely áttelepítettek leszármazottai lettek volna. Erre családi szóbeszédem kívül semmiféle írásos vagy egyéb bizonyíték nincs.” *Lázár Andor*: Visszaemlékezéseim i. m. 8.

¹⁰³ Két hónapra ítéltek a ny. rendőrkapitányt, aki múltgyalázzással vádolta Hóman kultuszminisztert. *Esti Kurir*, 1934. november 15. 5.; *Kacsóh Sándor*: Erdélyi szemmel Magyarországon. A svábság mint kisebbség Magyarországon. Brassói Lapok, 1939. május 25.; *Mudrák József* – *Király Sándor*: Az egyetemi élet átpolitizálódásának megnyilvánulása 1939-ben Debrecenben. Hallgatói feljelentés Tankó Béla ellen és Hóman Bálint levele. *Gerundium* 9. (2018) 1. sz. 118.

a téves vélekedés is, mely szerint a Darányiak német származásúak¹⁰⁴ vagy kikeresztelkedett zsidók lettek volna.¹⁰⁵ Mivel a német származás, illetve a részbeni paraszti eredet elhallgatására sem Gömbös, sem Hóman esetében nem volt lehetőség, az ambivalens helyzet feloldására a történelmileg kialakult „keveredésen átment magyar faj” „vezetőrétegének” a „magyar parasztság őstalajából” való folyamatos megújulása kínálkozott magyarázatként.¹⁰⁶ Az apai ágról pedig, ahogy már említettük, Hóman azt a képet igyekezett sugallni, hogy az értelmiségi lét nemzedékek óta jelen volt közöttük, noha a család értelmiségi munkát végző első két tagja Hóman Bálint gazdatiszti pozíciót betöltő apai nagybátyja, valamint annak fogadott fia, Hóman Bálint édesapja volt.¹⁰⁷ A kritikus vagy éppen gúnyos hangokat ezek az interpretációk azonban nem némították el, s Hóman – csakúgy, mint korábban Gömbös – nagyon rossznéven vette a származásával kapcsolatos politikai támadásokat.¹⁰⁸

Hóman tehát a Milotay-riportban egyszerre kívánta bemutatni magyar nemesi gyökereit és „népi gondolatban” megtestesülő szociális elkötelezettségét, ennek következtében Darányi Ignác itt elsősorban nem a modern magyar mezőgazdaság megteremtőjeként, hanem mint a szegény agrárnépességet gyámolító szociális reformok megalkotója elevenedik meg. Emellett Hóman maga is olyan „gazdaként” mutatkozik be, aki saját birtokán a gyakorlatban valósítja meg Darányi Ignác „konzervatív mégis haladó szellemét” és szociális reformjait, sőt odáig megy a konfabulálásban, hogy azt állítja: „Már Darányi Kálmánt is sürgettem, hogy azoknak a birtokoknak, amelyek nem tudnak megfelelő cselédlakást adni, adjanak cselédház építési kölcsönt, hogy minden birtok a legtisztább, leghigiénikusabb cselédlakás építésére legyen kötelezve.”¹⁰⁹ Darányi, aki struma operációjából lábadozva anyácsi birtokán olvasta Milotay riportját, némi megütődéssel reagált Hóman szavaira. „Tassi nyilatkozatod G. Gyuláról és Náci bácsiról igen jó volt, az egésznek csak egy hibája volt, hogy engem is megemlégtél. Ezt szívesen nélkülöztem volna, főleg olyan megállapítás kapcsán, hogy amit sürgettéll állítólag, abból mit nem csináltam meg?”¹¹⁰

¹⁰⁴ MTI Napi Hírek, 1939. február 3. 24. kiadás; Hóman volt kultuszminiszter kimutatta a Darányi család ősmagyar voltát. Friss Újság, 1939. február 4.; Egy családfakutató – Kinek van igaza. 8 Órai Újság, 1939. február 8. 9.; Farkas Gyula dr. helyreigazítja egy téves közlését Darányi Ignácról. Új Magyarország, 1939. február 22.; Büky O.: Család, identitás, politika i. m. 96–97.

¹⁰⁵ Idősebb Darányi Ignác zsidó származását vélelmező újságcikk. MNL OL P 1439 1. d. 2. t.

¹⁰⁶ Hóman családtörténeti feljegyzése szerint idősebb Darányi Ignác felesége, Földváry Borbála mint a „vármegyei nemesség” képviselője a „városi polgárként” élő „ősmagyar” Darányiak „fajnemesítését” szolgálta. OSZK Kt Fond 15/18.

¹⁰⁷ Az Ötvenéves férfi. Ifjúságáról, jelenéről, jövő céljairól beszél az ötvenedik születésnapján i. m. 3.

¹⁰⁸ „A magyar fajtáról: Mi a magyarság? Lelki élmény és hagyomány. Nem elég vallani, tudni kell, hogy magyar vagyok. Eszembe sem jutott, hogy mást is gondolhatnék. Életem legkeserűbb élménye a kétségbevonás. Német talán a tehetség iránya? Nem! A szisztematizáló hajlam? Igen! Eszmélésem óta tudom.” OSZK Kt Fond 15/2 Hóman Bálint önéletrajzi és kortörténeti feljegyzései.

¹⁰⁹ Hóman Bálint kúriájában beszél i. m. 7.

¹¹⁰ OSZK Kt Fond 15/424 Darányi Kálmán levele Hóman Bálinthoz. Anyácsi, d. n.

Darányi levelében arról is tudósította Hómant, hogy Teleki Mihály földművelésügyi államtitkár a Mezőgazdasági Múzeumban létrehozandó Darányi Ignác- emlékszoberendezéséhez személyes tárgyakat, relikviákat és az életpálya állomásait bemutató dokumentumokat szeretne kérni a családtól.¹¹¹ Hóman ugyanis, aki ekkor már több mint egy évtizede birtokolta és rendezte Darányi Ignác hatalmas irathagyatékát, maga óhajtotta kézben tartani az életmű bemutatásának irányítását, s ezért Darányi 1927-ben bekövetkezett halálát követően a Mezőgazdasági Múzeumnak csak nagybátyja reprezentatív iratainak, kitüntetéseinek, díszpolgári okleveleinek a gyűjteményét adta át.¹¹²

A Darányi–Hóman imázs építésének része volt Darányi Ignác életrajzának megszületése is. Az 1935. május 28-án Bernáth István, Czettler Jenő, Ihrig Károly és Teleki Pál közreműködésével alakult Darányi Ignác Agrártudományos Társaság¹¹³ pályázatot hirdetett egy Darányi Ignác életét és működését ismertető munka elkészítésére. Mivel az első körben megfelelő színvonalú írásművek nem érkeztek be, a pályázatot 1937-ben ismét meghirdették. A pályázatot és a 2000 pengős pályadíjat végül dr. Takács Imre földművelésügyi miniszteri titkár, a Társaság rendes tagja nyerte meg,¹¹⁴ és a pályázati kiírás szerint munkáját a Társaság nyomtatásban is megjelentette volna.¹¹⁵ Nyomdába azonban végül mégsem az ő műve, hanem egy, Hóman irányításával Kendi Finaly István által írt és a szakmai zsűri által csak „dicséretben” részesített munka került.¹¹⁶ Az 1940-ben megjelent kötetet a Darányiakkal foglalkozó kutatók máig alpműként használják, noha abból elsősorban nem Darányi Ignác pályafutását, hanem Hóman történész-politikusi „szintézisteremtő” képességét lehet megismerni.

Ezt a tényt már a Milotay-riport egy részlete is megelőlegezi. Nagybátyja iratai között Hóman talált egy 42 pontból álló saját költésű aforizmagyűjteményt, melyet Darányi *Tanácsok egy új miniszterelnöknek* címmel 1892-ben állított össze.¹¹⁷ Az átiratban, két példányban is fennmaradt dokumentumon Hóman több változtatást is tett. Átszámozva az aforizmákat új, számára megfelelőbb sorrendet alakított ki, néhányat át is fogalmazott, és a riportban Milotaynak az egyiket már saját átfogalmazásában idézte. A gyűjteményt egy évvel később Szekfű Gyulának

¹¹¹ „Nálam csak fauteil-ok vannak, melyek az ő tulajdonában voltak.” Uo.

¹¹² A Mezőgazdasági Múzeumban található Darányi-hagyatékról lásd *Takács Rózsa*: Az Agrártörténeti Iratok Gyűjteményének története. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2005–2007. Szerk. Estók János. Bp. 2007. 135.

¹¹³ A Társaság megalakulásáról és működéséről lásd *Takács Imre*: A mezőgazdasági tudományok magyar művelőinek egykori társasága 1936–1948. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1986–1987. Szerk. Für Lajos. Bp. 1987.

¹¹⁴ *Takács I.*: A mezőgazdasági tudományok i. m. 454.

¹¹⁵ A Darányi életrajzpályázat eredménye. Magyar Nemzet, 1939. december 13. 12.

¹¹⁶ *Kendi Finaly István*: A magyar földért. Darányi Ignác élete és munkássága. Bp. 1940.

¹¹⁷ OSZK Kt Fond 35 Darányi család iratai.

is elküldte,¹¹⁸ aki rendkívül udvariasan ugyan, de a szöveg helyi értékéről formált véleményét sem elhallgatva kitért a megjelentetés lehetősége elől.¹¹⁹ Hóman azonban Szekfű véleményével ellentétben nagyon is aktuális, magasröptű politikai és filozófiai igazságokat tartalmazó szövegeknek vélte a Darányi-aforizmákat, melyeket végül a Finaly-féle Darányi életrajzában jelentetett meg.¹²⁰ Hóman tehát e mű elkészítésekor egyáltalán nem riadt vissza a részben a nagybátya irathagyatékából származó források rugalmas kezelésétől, mely a Darányiak származásának és katonai nemességének fikciójától,¹²¹ a Darányi Ignác és Hóman apja, Hóman Ottó állítólagos kiemelten bensőséges és bizalmas kapcsolatán át¹²² Darányi telepítési és földbirtokreformjának a Gömbös Gyulával való szoros párhuzamba állításáig ívelt.¹²³

A Darányi-irathagyaték sorsa

Darányi Ignác halála idején a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára (továbbiakban Múzeumi Levéltár) már csaknem egy éve az Országos Levéltár épületében működött. A Darányi-hagyaték iratainak Hóman által alaposan átrostált első letétje 1928-ban két részletben, 1928. január 30-án, illetve 1928. november 18-án érkezett a Múzeumi Levéltárba, és rendezésükre Zsinka Ferenc¹²⁴ kapott megbízást.¹²⁵ A Zsinka által készített jegyzék¹²⁶ alapján megállapítható, hogy Hóman először a

¹¹⁸ „Néhai nagybátyám Darányi Ignác iratai között találtam az itt másolatban mellékelt feljegyzéseket. Sok eredeti gondolat van bennük. Magam elfogult lévén, nem tudom megítélni, érdemes e ezeket valahol közzétenni.” Hóman Bálint levele Szekfű Gyulához, 1939. augusztus 3. Egyetemi Könyvtár Kézirattár G 628.

¹¹⁹ „A rám nézve valóban megtisztelő Darányi Ignác küldeményt nagy érdeklődéssel elolvastam. (Egyszer már szíves voltál az eredetit megmutatni.) Rendkívül érdekesnek tartom, mind boldogult nagybátyád egyéniségére, mind pedig a századvég politikai modorát és gondolkodását illetően. Ha a szöveg nyomtatásban megjelenik, hozzáértő történészek valamikor igen sok finomságot, politikai bölcsességet, magyaros »realizmust« és tisztességet fognak belőle kiolvashatni. Sajnos a tíz kötetes politikai biográfia sorozata befagyott, s így az ott tervezett D. Ignác életrajz sem fog elkészülni, de addig is az ő emlékének és a »köznek« is igen szép és hasznos dolog lenne a szöveg kiadása, melyet ide mellékelek és nagyon köszönök. (Tekintve a Magyar Szemle mai rossz elhelyezkedését, csak azért nem hozom szóba az ott kiadást.)” Szekfű Gyula Hóman Bálinthoz, 1939. aug. 7. OSZK Kt 15/1474.

¹²⁰ *Kendi Finaly I.: A magyar földért* i. m. 88–92. Hóman maga is írt aforizmákat, melyek egy része magánfeljegyzéseiben is fennmaradt.

¹²¹ Büky O.: Mezővárosi polgár vagy birtokos nemes i. m. 149.

¹²² A Kendi Finaly életrajz szerint Darányi Ignác legjobb barátja és bizalmasa Hóman Bálint édesapja, Hóman Ottó lett volna. A család levelezéséből azonban egyértelműen kiderül, hogy ezt a pozíciót nem ő, hanem Darányi Ignác korban utána következő testvére, Darányi Béla töltötte be.

¹²³ Büky O.: Család, identitás, politika i. m. 102–105.

¹²⁴ Zsinka Ferenc (1889–1930) könyvtáros, történész, szerkesztő. 1913-tól az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa. 1929-től haláláig az Országos Széchényi Könyvtár levéltárának vezetője.

¹²⁵ *Lukinich Imre:* Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának 1928. évi állapotáról. Magyar Könyvszemle 36. (1929) 1–4. sz. 109.

¹²⁶ Jelentés a Darányi hagyaték rendezéséről. MNL OL Y 1 472/1937.

Darányi miniszteri tevékenységével összefüggő iratok átadására törekedett, majd a Nemzeti Múzeum-beli lakásán őrzött nagy terjedelmű iratanyag átválogatásával fokozatosan újabb letétekkel gyarapította a gyűjteményt. Mivel ebben az időben zajlott a Múzeumi Levéltár és az Országos Levéltár között, Csánki Dezső által kezdeményezett iratcsere-tárgyalások folyamata, majd 1930 májusában Zsinka is meghalt, az új letéteket már nem rendezte senki. A hagyaték végleges rendezésére csak évekkel Hóman miniszteri kinevezése után került sor, s mivel a Magyar Nemzeti Múzeumot életre hívó 1934. évi VIII. tc. 3. §-ának 1. pontja csak a Kormányhatósági Levéltár és a Múzeumi Levéltár egyesítését mondta ki a Magyar Királyi Országos Levéltár közös címében, a családi levéltárakat, köztük a Darányi-levéltárat, továbbra is mint a Múzeumi Levéltár iratanyagát kezelték.¹²⁷ E szervezeti tisztázatlanság volt az oka annak, hogy a *Darányi Ignác levéltárat* 1936–1937-ben *Pusztaszentgyörgyi és Tetétleni Darányi család levéltára* néven a Zsinkától eltérő szisztéma szerint újrendező Bakács István a munka befejezésekor egy Hómannak írt levelében jónak látta szakmai eljárását részletesen megindokolni.¹²⁸

Bakács a Hómannak írt leveléhez az újrendezett levéltár jegyzékét is mellékelte, ezért pontos információval rendelkezünk az 1945 januárjában megsemmisült 17,4 iratfolyóméter terjedelmű anyagról. A Darányi földművelésügyi miniszteri tevékenységével összefüggő, Zsinka által jegyzékbe vett iratok mellett, melyeket Bakács az új jegyzékben (*Darányi Ignác miniszter iratai*)-ként jelölt, az újabb letétek a Bethlen–Teleki–Tisza–Zeyk családok gazdasági és jogi ügyeivel (*Ügyészi iratok*), Darányi Ignác ügyvédi működésével (*Ügyvédi iroda ügyei*), a Darányi család gazdasági ügyeivel, illetve kis részben Darányi gyerekkorával (*Családi iratok*) kapcsolatos iratokat, valamint különböző gazdasági ügyekkel és a Tisza-szabályozással összefüggő térképeket (*Térképek*) tartalmaztak.¹²⁹ Ám Hóman Darányi ügyészi, gazdaszövetségi és egyházi tevékenységével kapcsolatos kiterjedt levelezése mellett nem adta át a Múzeumi Levéltárnak a családi vonatkozású

¹²⁷ *Büky Orsolya*: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint közgyűjteményi koncepciójának különbségei a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára és az Országos Levéltár egyesítésének tükrében. *Századok* 153. (2019) 766–767.

¹²⁸ „A pusztaszentgyörgyi és tetétleni Darányi család levéltárának első két részletét szíves volt Nagyméltóságod 1928. január 30-án, illetve november 18-án a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárába örökletétként elhelyezni. Ezeket az iratokat a levéltár feldolgozta, és a róluk szóló jegyzéket 1928. december 5-én Nagyméltóságodnak megküldötte. Minthogy azonban a levéltár Nagyméltóságod 1929. május 22-én, november 23-án, és 1931. szeptember 24-én újabb, a levéltár nagyobbik részét alkotó iratok letétbehelyezésével gazdagítani kegyes volt, levéltári szempontból szükségesnek látszott nemcsak az újabb letétbe helyezett iratoknak, hanem a már eddig rendezett és jegyzékelt iratoknak az egységes, tartalmi csoportok szerinti szétválasztása, rendezése és jegyzetelése. A 194 levéltári csomót kitevő Darányi levéltárnak végleges rendezése most befejeződött. A levéltár egész iratanyagát magába foglaló jegyzéket van szerencsém Nagyméltóságodnak tisztelettel megküldeni.” Bakács István levele Hóman Bálintnak, 1937. jún. 7. MNL OL Y 1 472/1937.

¹²⁹ A Pusztaszentgyörgyi és Darányi család levéltárának jegyzéke. Uo.

leveleket és iratokat sem, s míg a Bécsi kapu téri épületbe került, gondosan átválogatott és rendezett iratok elpusztultak, ezek az anyagok a Nemzeti Múzeum épületében a közeledő orosz csapatok elől elmenekült Hóman által hátrahagyott több ezer irattal együtt átvészelték az ostromot.

Hóman 1944. november 10-én hagyta el végleg Budapestet felesége, Dáni Borbála (Bora), anyósa, Dáni Józsefné (született Jurenák Berta)¹³⁰ és egyetlen életben lévő testvére, Hóman Borbála (Biri) társaságában a Nemzeti Múzeum elnöki gépkocsiján.¹³¹ Mozdítható értékeik közül, mint mindenki más akkoriban, személyes irataikon túl elsősorban ruháikat, arany ékszereiket, készpénzüket vitték magukkal.¹³² Nemzeti Múzeumban lévő szolgálati lakásuk bútorait szétszedték, háztartásuk felszerelési tárgyait pedig ládákba és bőröndökbe csomagolták. Ládákban helyezték el Hóman iratait és levelezését is, a Darány-iratok pedig két külön, D. I. felirattal ellátott ládába kerültek.¹³³

Jánossy Dénes, az Országos Levéltár Főigazgatója, akit Hóman már 1944. október 11-én megbízott a Magyar Nemzeti Múzeum elnöki és alelnöki hatásköreinek helyettesítésével,¹³⁴ 1945. július 20-án az Elhagyott Javak Kormánybiztosságánál a 2.400/1945. számú M. E. rendeletre hivatkozva bejelentette a Magyar Nemzeti Múzeum igényét Hóman minden hátrahagyott ingóságára.¹³⁵ Hóman népbíró-sági ítéletének jogerőre emelkedését követően 1947. március 19-én a Székesfőváros Pénzügyigazgatása értesítette a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsát arról, hogy Hóman könyvszekrényét, könyvtárát és az elnöki irodában használt bútorait a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába adja.¹³⁶ Az értesítésben Hómannak

¹³⁰ Hóman anyósa ekkor már súlyos beteg volt, és Hómanék soproni tartózkodása idején a városban elhunyt. Hóman Bálint fellebbezése. BFL XXV-1-a 864/1946 d. n. 218.

¹³¹ Hóman 1944. november 10-én hagyta el Budapestet és november 13-ig Balatonfüreden tartózkodott. Balatonfüredről Pannonhalmára ment, majd november 24-én onnan is továbbutazott Sopronba, ahol a Bencés Rendházban lakott. Sopronból 1945. március 27-én távozott nyugat felé feleségével, anyósával és Biri húgával együtt. Hóman Bálint kihallgatása Budapest Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályán, 1945. nov. 28. BFL XXV-1-a 864/1946 36.

¹³² Hómanék az országból való távozásuk előtt értékeik egy részét Sopronban helyezték el. „A soproni politikai rendőrség egy romos sírboltban megtalálta Hóman Bálint, Jurcsek Béla, Reményi Schneller Lajos és Mocsáry Dániel családi értékeit és egyéb csomagjait.” MTI 1946. jan. 26. MNL OL XXVI. A 16. b. 0026; „Sopronban egy romház pincéjében megtalálták Hóman Bálint több ezer dollár értékű bélyeggyűjteményét.” Kossuth Népe, 1946. április 6.; Salzburgból való hazaszállítása előtt Hóman a feleségétől levélben 200 márkát, 1000 pengőt, „egy-két” aranyat, és cigarettát kért. Hóman Bálint levele Dáni Borbálához és Hóman Borbálához. Dátum nélkül. OSZK Kt Fond 15/2026.

¹³³ Múzeumi tisztviselők által elhelyezett magánvagyon tárgyak jegyzékbe foglalása. MNL OL K 726 59. cs. 343/1944; Múzeumi tisztviselők által elhelyezett magánvagyon tárgyak jegyzéke OSZK Irattár 244/1944.

¹³⁴ MNL OL K 726 59. cs. 343/1944. Jánossy Dénes megbízása. – OSZK Irattár 206/1944.

¹³⁵ Jánossy Dénes levele Tolnai Gáborhoz, 1947. dec. 30. OSZK Irattár 7/1948.

¹³⁶ A Székesfővárosi Magyar Pénzügyigazgatóság a Magyar Nemzeti Múzeumnak, 1947. márc. 19. OSZK Irattár 163/1947.

a Nemzeti Múzeum épületében lévő többi ingóságáról nincsen szó, de Jánossy Tolnai Gábor könyvtárigazgatónak 1947. december 30-án írt levelében úgy interpretálja a Pénzügyigazgatóság átiratát, mint ami Hóman „összes ingóságára” vonatkozik, és kéri Tolnait, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum gazdasági hivatala kérésére készítse el Hóman hátrahagyott könyvtárának leltári jegyzékét.¹³⁷

Fél évvel később, 1948. június 5-én a Gazdasági Hivatal is leltárt készített Hómannak az épületben abban az időben még fellelhető valamennyi ingóságról.¹³⁸ A leltár 158 tételben bútorokat, festményeket, lámpákat, illetve egyéb használati tárgyakat sorolt fel, s emellett 32 deszkaláda, egy szekrény, valamint egy szenesláda tartalmát ismertette. A leltár szerint négy láda, a 8., 11., 16., és 23. tartalmazott iratokat és leveleket, de ezeknek, a többi láda tartalmával ellentétben, részletes számbavételére akkor nem került sor. A ládák, illetve a szekrény számmal voltak ellátva, ám D. I. feliratot egyik láda tartalmának számbavételénél sem regisztráltak. Nem szerepelnek a listában Hómannak és húgának, Hóman Birinek az Őslénytár raktárában elhelyezett ingóságai sem, noha azok a listában szereplő ládák jó részét megtöltő konyhaedényeknél és használati tárgyaknál jóval nagyobb értéket képviselhettek, mivel tartalmukat nemcsak ládákba, hanem nagyméretű, monogrammal díszített disznóbőr bőrröndökbe csomagolták. A bőrröndök mellett ebben a raktárban helyezték el Hómanék a szőnyegeiket, illetve ezüstneműiket is, de a Gazdasági Hivatal listájában ezeknek sincs nyoma.¹³⁹

Az ostrom idején, illetve utána, csakúgy, mint a többi budapesti közgyűteményben a Nemzeti Múzeumban a harci események nyomán bekövetkezett pusztítások mellett napirenden voltak a fosztogatások is. Fettich Nándor ostromnaplójából azt is tudjuk, hogy az orosz katonákon kívül, akik betörték a lezárt tárukba és raktárakba s nemcsak a Nemzeti Múzeum értékeinek egy részét rabolták

¹³⁷ Jánossy Tolnainak írt levelében a Hóman-könyvtárral kapcsolatban Györke Józsefre is hivatkozott: „Néhai Györke József az Orsz. Széchényi Könyvtár volt főigazgatója 1945-ben ismételten közölte velem, Hóman Bálintnak az M. Nemzeti Múzeum volt elnökének nyugatra való távozása alkalmával előtte tett azt a kijelentését, hogy a múzeumi hivatali helységében és a hozzá csatlakozó kézikönyvtárában található könyveit – amennyiben nem kapcsolódhatnak be újra a magyar életközösségbe – az Orsz. Széchényi Könyvtárnak adományozza.” A könyvtár jegyzékét eddig nem sikerült megtalálni, de mindenesetre különös, hogy Hóman (amennyiben valóban voltak ilyen szándékai) arról nem írásban rendelkezett, holott Budapestről való távozása előtt az Éremtárnak átadott Corpus Nummorum Italicorum 19 kötetéről Pasteiner Ivánnal mint a Nemzeti Múzeum Tanácsának alelnökével külön letéti szerződést is kötött. Lásd Letéti Szerződés Hóman Bálint ny. v. k. és a Magyar Nemzeti Múzeum között. MNL OL K 726 59. cs. 260/1944. 1944. szept. 21.; Az ostrom idején az Éremtárban tanyázó orosz katonák nyolc kötetet eltűzeltek a sorozatból, melyet Hóman 1936-os hivatalos olasz látogatásakor kapott ajándékba Viktor Emánueltól. MNL OL K 726 57. cs. 23/1945., MNL O L K 726 62. cs. 726/1945.

¹³⁸ „Leltári jegyzék Hóman Bálint féle ingóságokról”. MNL OL XIX–I–1–h-110-3-h-200743/1948. 232. d. 561/1948. G. H. sz.

¹³⁹ „Őslénytári pincébe légó célból menekített tárgyak jegyzéke”. MNL OL K 726 59. cs. 343/1944.

vagy pusztították el, de a múzeumi dolgozók bőröndjeit és ládáit is kiürítették – belső lopások is előfordultak. A Nemzeti Múzeum portásának családja Hóman lakásában fosztogatott, a fűtő pedig Hómanék pincéjében elhelyezett bőröndjeiből és ládáiból tulajdonított el értékes asztalneműket és ruhákat.¹⁴⁰ Hóman később a családjának írt börtönleveleiben többször is említést tett hátrahagyott és részben vagy egészben elkobzott, illetve elveszett ingó és ingatlan vagyona sorsáról, s rövid megjegyzéseiből úgy tűnik, bizonyos értékeit biztonságban tudta, de hogy ezek kinek az őrzetében voltak, levelében természetesen nem részletezhette.¹⁴¹ Az iratokat tartalmazó négy láda sorsa mindenesetre az 1948-as leltár után a homályba veszett, s legközelebb 14 évvel később, 1962-ben az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának (a továbbiakban: Kézirattár) növedéki naplójában tűntek fel, ahol tartalmukat „Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, nemzeti múzeumi igazgató, egyetemi tanár hagyatéka” bejegyzéssel vették nyilvántartásba.¹⁴²

1953-ban az Országos Levéltár Bakács István jegyzésében *Családok, testületek és intézmények levéltárai* címmel kiadott egy levéltári alapleltárat. A leltár 34. oldalán 53. sorszám alatt a *Darányi család levéltára* szerepel, mely a tájékoztató szöveg szerint a Darányi család tagjainak levelezését és iratait tartalmazta, a terjedelme 1,3 iratfolyóméter volt, és az anyagot még nem rendezték.¹⁴³ Bakács, aki 1936–1937 folyamán rendezte a Hóman Bálint által a Múzeumi Levéltárnak átadott Darányi-iratokat, s arról jegyzéket is készített, melyet Hómannak is elküldött,¹⁴⁴ természetesen pontosan tudta, hogy ezek az iratok nem az ostrom alatt kiégett III. emeleti raktárépületben elpusztult Darányi-levéltár megmaradt részei, s ezt a tényt a tájékoztató adatok 5. pontjában közölte is.¹⁴⁵ Iktatószámot vagy növedéki naplósza-
mót viszont nem tüntetett fel, és a Magyar Nemzeti Levéltár Y 7

¹⁴⁰ Fettich Nándor ostromnaplója 1945. január 16 – február 19. Bp. 2000. 27., 32., 38., 61., 74., 110. „Jellemző, hogy ugyanaz az ember rabolja ki az eltávozott Hóman lakását, aki annak éveken át bizalmi embere volt, aki nem engedte [mármint Hóman – B. O.], hogy az »ügyes szolgát« megrendszabályozzák, többrendbeli visszaélései és bűnei miatt.” Uo. 124. A fűtő lopásairól lásd Uo. 125.

¹⁴¹ „Budakeszi földeteket Biri vissza tudta szerezni és bérbe is adta. Tassról egyelőre nem gondolkodhatunk, de annak az ideje is eljő.” Hóman Bálint fiának és feleségének, 1946. nov. 3.; „A magunk bútora és tárgyai állami gondozásba kerülve részben kiosztattak, részben jó őrizetbe vannak. Aggódni nem kell értük: ilyen nagy világégés után minden darab ruha, bútor, használati tárgy ajándéknak tekintendő.” Hóman Bálint fiának és feleségének, 1947. ápr. 6. OSZK Kt Fond 15/2028.

¹⁴² Szerzeményi naplósza-
m: V.: 1146/236/962. A bejegyzés szerint az iratok raktárrendezés során kerültek elő. Az időben általában ezt a formulát használták a homályos beérkezésre, illetve a régóta beérkezett, de nyilvántartásba nem vett és fel nem dolgozott iratok esetében. Az 1992-ben végleges rendezésre került Hóman hagyaték fondjegyzékéről az anyag provenienciájával kapcsolatban a következő olvasható: „1945-ben a volt miniszter nemzeti múzeumi lakásából az OSZK-nak juttatva.”

¹⁴³ Bakács István: *Családok, testületek és intézmények levéltárai*. Levéltári Alapleltárak I. Bp. 1953. 34.

¹⁴⁴ Jelentés a Darányi-hagyaték rendezéséről. MNL OL Y 1 472/1937.

¹⁴⁵ „A családnak az 1944 előtt az Országos Levéltárban őrzött levéltára a hadműveletek idején megsemmisült.” Bakács I.: *Családok, testületek i. m.* 34.

szekciójában őrzött 1945 utáni irattári anyagok között sem sikerült az iratoknak a levéltárba kerülésével kapcsolatban adatot találni.

1962 nyarán egy magánszemély, aki bizonyosan nem volt tagja a Darányi családnak, felajánlott egy iratanyagot a Párttörténeti Intézet Levéltárának. Mivel az anyag nagy része a Darányi család tagjainak, illetve más személyek Darányi Ignáchoz írt leveleit tartalmazta, a Párttörténeti Intézet az ajánlattevőt az Országos Levéltárba irányította. Az Országos Levéltárban az iratanyag tartalmáról készített rövid feljegyzés szerint a 270 darab levél között volt Hóman Bálintnak és szüleinek, Hóman Ottónak és Darányi Borbálának Darányi Ignáchoz címzett több levele is. A feljegyzés készítőjének vélelmezése szerint, „a beküldött anyag szerkesztése az Országos Levéltárban lévő Darányi-levéltárnak. (P. 84.) Valószínűleg azért nem került be eddig, mert a nagyszámú Darányi-rokon közül nem annál volt, aki annak idején a levéltárat beadta.”¹⁴⁶

Az 1945 után ismeretlen időpontban, ismeretlen személytől és ismeretlen körülmények között az Országos Levéltárba került és ott P. 84. jelzet alatt őrzött, valamint az 1962-ben megvásárolt levelek valóban egy gyűjtemény, a Darányi Ignác halálakor a lakásában talált, majd a család döntése alapján Hóman Bálintnak átadott nagy terjedelmű iratanyag részei voltak. A gyűjteményt a családtagok – amint arra már utaltunk – nem osztották fel egymás között, hanem Hóman Bálintra bízta, aki az iratok egy részét gondos szelekció után átadta a Múzeumi Levéltárnak, egy részét pedig továbbra is a Nemzeti Múzeumban lévő szolgálati lakásában tartotta. A Kézirattárban 1962-ben nyilvántartásba vett Hóman-iratok szétválogatásakor ugyanis kiderült, hogy a ládák részben a Darányi családnak a Múzeumi Levéltár számára át nem adott s Hóman Bálint múzeumi lakásában őrzött töredékét is tartalmazták. A csaknem egy folyóméter terjedelmű Darányi-iratanyagot ekkor későbbi rendezésre félretették, ám amíg a történeti jelentőségénél fogva nagy érdeklődésre számot tartó Hóman-iratok már 1992-ben rendezésre kerültek, a Darányi-anyag a legutóbbi időig rendezetlen maradt. Ezt az iratanyagot 2018. tavaszán véletlenül fedeztem fel a Kézirattár fondjegyzékében,¹⁴⁷ s miután az ugyancsak a Kézirattárban őrzött Hóman-hagyaték mellett évek óta kutatom a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban (a továbbiakban: Országos Levéltár) az 1963-as rendezése óta P 1438 – P 1443 jelzet alatt nyilvántartott *Darányi család levéltárát* is,¹⁴⁸ az első doboz átnézése után egyértel-

¹⁴⁶ Az MSZMP Párttörténeti Intézete a Darányi család levelezését illetékes elintézés végett megküldi 1962. július 23-án. MNL OL Y 7 1452/1962.

¹⁴⁷ Fond 35 Darányi Ignác levelezése. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Kézirattári Fondok jegyzéke betűrendben. Bp. 2017.

¹⁴⁸ Hírek az Országos Levéltárból. Századok 97. (1963) 1435.; Bakács István: P szekció: Kisebbségi és személyi fondok III. Repertórium. (Levéltári leltárak 53.) Bp. 1971. 301–332. Bakács a bevezetőben

művé vált számomra, hogy a két gyűjtemény összetartozik, s hogy ez a feldolgozatlan anyag a Hóman lakásában maradt és az ostrom idején ládába csomagolt Darányi-iratok része volt.

A Fond 35, elsősorban Darányi Ignáchoz írt leveleket tartalmaz, melyek között megtalálhatóak a legszűkebb családon kívül mindazok a levélírók, akik az Országos Levéltárban található *Darányi család levéltárában* is szerepelnek. Míg azonban az Országos Levéltárban olyan, Darányi közéleti tevékenységében aktívan résztvevő személyek, mint Bernáth István vagy Mezőssy Béla leveleinek csak egy töredéke lelhető fel, a Kézirattár Darányi-fondja e személyektől sok levelet őriz.

Darányi Kálmán, Darányi Ignác három öccse közül a középső, bátyjához hasonlóan egész életében nőtlen maradt, és leszármazottak híján 1931-ben bekövetkezett halálát követően irathagyatéka ugyancsak Hóman Bálinthoz került. Iratainak egy része ma az Országos Levéltárban a *Darányi család levéltárában* belül külön jelzet alatt szerepel,¹⁴⁹ ám az anyag csak Darányi Ignác Darányi Kálmánhoz küldött leveleit tartalmazza, Darányi Kálmán azokra írt válaszai már a Kézirattár Darányi-fondjában találhatóak.

Idősebb Darányi Ignác és Darányi Ignácné Földváry Borbála Darányi Ignáchoz írt leveleinek nagy része is az Országos Levéltár őrzetébe került, miközben Darányi Ignác válaszai a Kézirattár Darányi-fondjában maradtak. Hóman Bálint szülei, Hóman Ottó és Darányi Borbála Darányi Ignáchoz írt levelei ugyancsak az Országos Levéltár Darányi-anyagában találhatóak,¹⁵⁰ s ez a tény is egyértelműen cáfolja azt a feltevést,¹⁵¹ hogy a Darányi-levéltár különböző családtagok birtokában volt, hiszen miért adta volna át Hóman Bálint a szülei számos családi intimtást is tartalmazó leveleit másoknak, miközben ő minden családtag Darányi Ignáchoz írt levelét saját őrzetében tartotta.¹⁵²

Finaly István Darányi-életrajzában több ízben hivatkozik a felhasznált különböző forrásokra, melyek akkor részben az Országos Levéltárban, részben a Hóman által továbbra is a lakásán őrzött Darányi-gyűjteményben voltak

az 1952-es jegyzékkel ellentétben, itt ezt írja: „A család levéltára már 1944 előtt is az Országos Levéltár őrzetében volt, azonban az anyag legnagyobb része a második világháború idején megsemmisült, a megmaradt anyag tehát hiányos.” Uo. 301.

¹⁴⁹ MNL OL P 1442 Darányi Kálmán iratai.

¹⁵⁰ Hóman Ottó és Darányi Borbála Darányi Ignáchoz 1872 és 1884 között írt levelei az 1962-ben megvásárolt 270 levéllel együtt kerültek az Országos Levéltárba. MNL OL Y 7 1452/1962.

¹⁵¹ Pro Domo a Darányi iratokról, 1962. aug. 14. MNL OL Y 7 1452/1962.

¹⁵² A Kézirattár Darányi-fondja több száz levelet őriz Darányi Ignác testvéreitől: Bélától, Kálmántól, Gyulától és Erzsébettől, azok házastársaitól, gyermekeitől, köztük ifjabb Darányi Kálmántól, a későbbi miniszterelnöktől is.

elérhetőek.¹⁵³ A Kézirattár Darányi-anyagában több olyan iratot is találtam, melyre Finaly a könyvében mint a Hóman őrizetében lévő forrásra hivatkozik.¹⁵⁴ Emellett az anyagból a rendezés során több olyan irat és levél is előkerült, melyek Hóman Bálinthoz és feleségéhez, Dáni Borbálához köthetők, s ezek az iratok minden bizonnyal a ládákba helyezésükkor véletlenül keveredhettek a Darányi-iratok közé.¹⁵⁵ Ugyanígy az Országos Levéltár 1443 *Darányi és Hóman családtagok* jelzet alatt őrzött iratai között több, az 1930–1940-es években Hóman Bálintnak, illetve feleségének küldött levél is megtalálható, melyek bajosan származhattak a Hóman által utoljára 1931-ben gyarapított és 1945-ben megsemmisült Darányi-levéltárból, illetve ugyancsak bajosan bízhatták a Darányi család iratainak egy részét őrző és azt a későbbiekben az Országos Levéltárba juttató ismeretlen családtagra.¹⁵⁶ A két gyűjteményrész tehát egyértelműen összetartozik, s az Országos Levéltárban jelenleg őrzött *Darányi család levéltára* is a Hóman Bálint által 1944 folyamán a Nemzeti Múzeum alagsori és pincehelyiségeiben elhelyezett, majd az ostrom viszontagságai idején vagy azután ismeretlen kezekről megbolygatott, illetve részben onnan elszállított ládából származik. Ma már megállapíthatatlan, hogy a Darányi-iratok egy része kinek a közreműködésével került ki a Nemzeti Múzeumból, hiszen a ládákat az ostrom idején vagy közvetlenül utána bárki megdezsmálhatta.¹⁵⁷ Az mindenestre valószínűnek látszik, hogy miután a ládákat kinyitották, a Nemzeti

¹⁵³ *Kendi Finaly I.: A magyar földért* i. m. 15., 35. Finaly többször idéz Darányi Ignác gyerekkori naplójának bejegyzéseiből, és a lábjegyzetben jelzi, hogy a napló az Országos Levéltárban található. A Bakács István által rendezett Darányi-levéltár 1937-ben Hómannak is elküldött jegyzéke szerint ez a napló a III. Családi Iratok E. /Darányi Ignác ifjúkori naplói jelzet alatt szerepelt. A Pusztaszentgyörgyi és Darányi család levéltárának jegyzéke. MNL OL Y 1 472/1937.

¹⁵⁴ Többek között az OSZK Kt F 35 anyagában található a Darányi Ignác által írt aforizmagyűjtemény, melyet Finaly is közöl könyvében, a lábjegyzetben feltüntetve: „A dr. Hóman Bálint birtokában lévő eredeti fogalmazvány szerint.” *Kendi Finaly I.: A magyar földért* i. m. 88–92.

¹⁵⁵ Megtalálható itt Hóman Bálintné Dáni Borbála szüleinek, Dáni Józsefnek és Jurenák Bertának több hivatalos irata, számlája, levele, köztük egy Hóman által az anyósának írt elismervénye egy 4000 pengős kölcsönről, továbbá Hómanhoz és feleségéhez írt levelek, képeslapok, meghívók, a Magyar Történet Hóman által írt egyes fejezeteinek kéziratföredékei, a kultuszminiszteri titkársága által készített napi beosztásának 1941 őszéről származó néhány lapja stb.

¹⁵⁶ MNL OL P 1443 Darányi és Hóman családtagok 8. tétel Hóman Bálint kultuszminiszterhez intézet levelek. Említhetjük ezek között Hóman Bálintnak a Magyar Általános Hitelbank Kálvin téri fiókjában vezetett bankszámlája egy 1935. évből való számlakivonatát, vagy akár Antal Lajosnak a Magyar Nemzetbiológiai Intézet fejleces papírjára írt és Hómannak címzett 1940. július 25-én kelt levelét, melyben többek között, A biologizmus mind új életszemlélet és a magyar biopolitika című művének megküldéséről értesíti őt.

¹⁵⁷ A Darányihoz írt 270 levelet az Országos Levéltárnak 1962-ben eladó személy maga is gyűjtő volt, aki amatőr történészként kutatott és publikált különböző témákban, s aki az eladáskor a levelek megszerzésével kapcsolatban nem szolgált közelebbi felvilágosítással. MNL OL Y 7 1452/1962.

Múzeum munkatársai számára egyértelművé vált: azok Hóman iratain túl nagymennyiségű Darányi-anyagot is tartalmaznak.¹⁵⁸

A rendőrség politikai rendészeti osztályának nyomozói már 1945 februárjában megjelentek a Nemzeti Múzeum épületében, és a Széchényi Könyvtártól különböző hírlapok és nyomtatványok eredeti példányainak átadását kérték.¹⁵⁹ A Budapesti Nemzeti Bizottság segítségével az eredeti példányok átadását a könyvtári szabályzatra hivatkozva meg tudták ugyan akadályozni, de ettől fogva a nyomozók a kutatómunkát a Nemzeti Múzeum épületén belül végezték, és az általuk kiválasztott lappéldányokról vagy nyomtatványokról díjtalan másolatokat kaptak.¹⁶⁰ A nyomozók azonban Hóman ládába csomagolt iratait az eddigi feltételezésekkel¹⁶¹ ellentétben nem kutatták át. Az iratokat, leveleket, melyeket a későbbiekben az ellene folytatott vizsgálat, illetve a vádemelés során felhasználtak, az Országos Levéltártól szereztek meg, ahová Hóman még 1944-ben zárt le-tétként helyezte el azokat.¹⁶² E tényt védekezése során Hóman nem is késlekedett felhasználni, párhuzamba állítva a törvénytelen eljárást a maga hajdani intézményvezetői döntésével, mikor is az 1924-ben a Nemzeti Múzeum által megvásárolt emigrációs gyűjteményt nem bocsátotta az abban kompromittáló adatokat kereső politikai rendőrség rendelkezésére.¹⁶³

Glatz Ferenc, aki az 1960-as évek végén elsőnek férhetett hozzá a Történeti Hivatal 1997-es megalakulásáig a Belügyminisztérium Irattárában őrzött

¹⁵⁸ Közvetlenül az ostromot követő rendcsinálási és takarítási munkákban a Pesten tartózkodó Bakács István is részt vett. „A helyreállítás munkálatai az osztály tisztviselői és a segítségül hívott dr. Bakács István és dr. Berlász Jenő segítségével szép előrehaladást tett.” Fettich Nándor jelentése a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának a Nemzeti Múzeum központi épületének állapotáról, 1945. márc. 12. MNL OL K 726 60. cs. 23/1945.; Megállapodás Jánossy Dénessel Bakács István ideiglenes beosztásáról, 1945. márc. 14. OSZK Irattár 32/1945.

¹⁵⁹ „Felkérjük a Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatóságát, hogy e levelünkkel jelentkező igazolt nyomozóknak mindazokat a hírlapokat vagy más természetű nyomtatványokat rendelkezésére bocsássa, amelyre szüksége van. Nyomozónk az iratok egy részét el is viheti.” 1945. február 11. MNL OL K 726 cs. 9/1945; Miután Fitz József a könyvtári szabályzatra hivatkozva megtagadta az eredeti lappéldányok átadását, a nyomozó letartóztatta őt. *Fettich N.*: Ostromnapló i. m. 133–134.

¹⁶⁰ Uo. Farkas Ferenc a Budapesti Nemzeti Bizottság főtitkára a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtár Igazgatóságának, 1945. febr. 19. Uo.

¹⁶¹ *Varga F. János*: Hóman Bálint levelesládájából. *Kritika* 11. (1982) 8. sz. 9.

¹⁶² A politikai nyomozók eufemisztikus megfogalmazása szerint: „A nyomozás alatt megkerült az a bizalmas pro memoria, amelyet »Rapszódikus gondolatok« cím alatt írt – kizárólag gróf Teleki Pál használatára.” Temesvári László és Ákos Miklós jelentése a Hóman Bálint ellen indított nyomozás eredményéről, 1945. nov. 29. BFL XXV-1-a 864/1946. 5.

¹⁶³ „Megjegyzem, hogy ez az irat a per iratai közt szereplő többi »bizonyítékokkal« együtt az Országos Levéltárban elhelyezett zárt letétekből foglaltatott le, ami – felfogásom szerint – teljesen szabálytalan és törvényellenes. Ezt a főtárgyalás során említette meg védőm – s ennek bizonyítására kérem Bánóczi Dénes meghallgatását –, hogy hasonló zárt letétem én, mint a Nemzeti Múzeum főigazgatója, törvényes kötelességemhez híven nem adtam ki az ügyészségnek, mikor az abban foglaltak alapján egyesek ellen kommunista vádat akartak emelni.” Hóman Bálint fellebbezése. d. n. BFL XXV-1-a 864/1946. 223.

Hóman-peranyaghoz, illetve az OSZK-ban 1992-ig zárt anyagként kezelt Hóman-hagyatékhoz, több tanulmányában utalt egy *Hóman Bálint politikai iratai* címmel készülő munkájára,¹⁶⁴ mely többek között valószínűleg a jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található *Hóman Bálint naplója* címet viselő irat kiadását jelentette volna.¹⁶⁵ Az irat valójában nem napló, hanem a háború után megjelentetni tervezett „történetpolitikai” visszaemlékezéshez vagy emlékirathoz készített Hóman-feljegyzéseknek az Országos Levéltár letétjéből származó töredéke, mely a szövege tanúsága szerint eredetileg több, nagyrészt ma már hiányzó mellékletet is tartalmazott.¹⁶⁶ Ám ez az irat sem eredeti, hanem egy 124 lapból álló, a politikai nyomozók által utólagosan összeszerkesztett szövegkompiláció fotómásolata.¹⁶⁷

Az irat alaposabb vizsgálata nemcsak azt mutatja meg, hogy a különböző dátumok alatt található feljegyzések nagy részét Hóman Bálint évekkel a rögzíteni kívánt események után írta le vagy egészítette ki,¹⁶⁸ hanem azt is, hogy a politikai nyomozók által összeszerkesztett anyagba olyan szöveg is bekerült, amely nem Hómantól származott. E feltevést egyértelműen alátámasztja a naplóban olvasható egy, a magyarság kárpát-medencei szerepét, a német–magyar viszonyt, valamint a háború lehetséges kimenetelét tárgyaló megszólítás és aláírás nélküli levéltöredék történetpolitikai fejtegetéseinek Hómanétól eltérő stílusa és tartalma.¹⁶⁹ Hómannak a fenti témákban részletesen kifejtett nézetei bőségesen megtalálhatóak a napló egyéb feljegyzéseiben, a levéltöredék azonban, melyet Ujváry Gábor a *Magyar sors – magyar hivatás. Hóman Bálint külpolitikai nézetei* című tanulmányában, illetve a *Hóman Bálint és népbíróági pere* című szerkesztett kötetének egyik lábjegyzetében Hóman írásaként idéz,¹⁷⁰ teljes

¹⁶⁴ Glatz Ferenc: Hóman Bálint és a nemzetiszocialisták összeütközése Székesfehérvárott 1944-ben. In: Fehér Megyei Történeti Évkönyv 4. Székesfehérvár 1970. 201.; *Uő*: Hóman Bálint. Németbarátság történelmi alapokon. Hóman Bálint 1944-ben. In: *Uő*: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. Bp. 1988. 307.

¹⁶⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok 4.1. A-742 Hóman Bálint naplója (a továbbiakban: 4.1. A-742)

¹⁶⁶ ÁBTL 4.1. A-742 58, 61–65.

¹⁶⁷ A politikai rendőrség az újságcikkek, beszédek, törvények vagy rendeletek szövegeit legtöbb esetben csak másolatban tudta megszerezni, és az eredeti dokumentumokról is másolatokat készített. A perekkel kapcsolatos dokumentumok összegyűjtésének és kezelésének módját jellemzi, hogy Major Ákos, a Bárdossy-pert vezető bíró Teleki Pál búcsúlevelének egy olyan átiratát kapta meg, s olvasta fel a tárgyaláson, mely nem egyezett meg az eredeti dokumentum szövegével. Lásd *Major Ákos: Népbíráskodás – forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*. Bp. 1988. 216–217.

¹⁶⁸ E tény egyértelműen megállapítható a Teleki Pál halálával kapcsolatos bejegyzések esetében, melyeknél 1941. áprilisi dátumok alatt Hóman 1943-ban történt eseményekről is megemlékezik. ÁBTL 4.1. A-742 55–57.

¹⁶⁹ ÁBTL 4.1. A-742 94–104.

¹⁷⁰ *Ujváry Gábor: Magyar sors – magyar hivatás. Hóman Bálint külpolitikai nézetei*. In: „nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk. Gebei

mértékben különbözik ezektől a feljegyzésektől s attól az egész felfogástól is, melyet Hóman a német–magyar viszonytal kapcsolatos politikai szerepvállalásában mindvégig következetesen képviselt, s melyben az utolsó utáni pillanatig bízni igyekezett. E Hómannak tulajdonított és a politikai nyomozók által a szövegbe illesztett levéltöredéken túl ugyanis semmilyen más magán vagy hivatalos megnyilvánulásában nincs nyoma hasonló gondolatoknak.

Jánossy Dénes az Országos Levéltár főigazgatója 1945. április 9-én felterjesztést küldött Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszternek, melyben sürgős intézkedését kérte az elhagyott vagy őrizet nélkül maradt családi, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi stb. társulatok levéltárainak és irattárainak összegyűjtésére és beszolgáltatására az Országos Levéltár számára.¹⁷¹ Jánossy utalt arra is, hogy miután a kaotikus állapotok, valamint a közlekedés és a hírforgalom bizonytalanságai miatt az Országos Levéltár csak a „központi irányítás és a szükségszerű ellenőrzés szerepét, illetve a veszélyeztetett jelentősebb levéltárak átvételét vállalhatja”, az őrizetbe vételt, szállítást stb. az intézkedést fogantató közeg vagy adott esetben akár egy magánszemély is végrehajthatná. Azaz, a különleges helyzet különleges intézkedéseket is megengedett, s bár általában a beszolgáltatott levéltárak átadás-átvételével kapcsolatos adminisztrációt akkor is szigorúan vették, minden bizonnyal nem egy esetben kerültek különböző iratok az intézmény megőrzésébe úgy, hogy beszolgáltatásuk körülményeinek nem maradt nyoma. Az sem elképzelhetetlen, hogy ezt az átmeneti helyzetet használta ki a Nemzeti Múzeum a Darányi-iratokat tartalmazó ládák informális átadására, hiszen a Bécsi kapu téren elpusztult Darányi-anyag az ostrom előtt hivatalosan is az Országos Levéltár őrizetében volt, s az átadást – tekintve, hogy az iratok a kincstár által lefoglalt Hóman ingóságokhoz tartoztak – aligha tudták volna szabályosan „lepapírozni”.

Ezt a feltételezést valószínűsíti az Országos Levéltárban P 2256 jelzet alatt őrzött Hóman-iratgyűjtemény is, mely két különálló részből áll. Az egyik egy *Hóman Bálint magánlevelezés* feliratú dosszié, mely 1923 és 1944 között íródott leveleket tartalmaz, köztük Hóman két barátnőjének a húszas évekből származó levéltöredékeit.¹⁷² A dosszié fedelén olvasható ceruzafeljegyzés szerint az anyag „Az E 93

Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János. Eger 2011. 480.; Hóman Bálint és népbíróági pere. Szerk. Ujváry Gábor. Bp. 2019. 357–358.

¹⁷¹ Jánossy Dénes levéltéri főigazgató javaslata az MNM elnökéhez a földbirtokreformmal kapcsolatos levéltárvédelmi intézkedésekről, 1945. ápr. 7. MNL OL K 726 60. cs.158/1945.

¹⁷² A levéltöredékek névtelenek, de a két személy közül az egyiket, Korek Valériát egy ugyancsak ebben az anyagban szereplő és a titkos viszony után évekkel később kelt aláírt levele segítségével egyértelműen azonosítani tudtam. Korek Valéria Hóman tanítványa volt az egyetemen, és az 1928/1929. és az 1929/1930. tanévek idején ösztöndíjasként a bécsi Collegium Hungaricumban tartózkodott. Hómannak küldött levelei 1928 őszén Bécsből íródtak, s e levelekben Korek szerelmes szavai („édes Bá”) mellett érdekes részleteket olvashatunk bécsi tapasztalatairól és a Collegium Hungaricum belső életéről is. Korek hazatérése után ifj. Iványi-Grünwald Béla történész felesége lett, majd 1935-ös válásukat

(Serici cult.) A. 2986. sz. csomóból került elő 1966. IX. 16-án.” A Serici Culturae a Magyar Kamara irányítása alatt lévő selyemtenyészítés adminisztrációjával kapcsolatos, 1792 és 1848 között keletkezett iratokat foglalja magába, s az iratok első rendezését a két világháború között még Herczog József végezte el. Az anyag rendszerének módosítására, illetve a még rendezetlen iratok végleges rendezésére az 1950-es, illetve a 1960-as években került sor.¹⁷³ A dosszié tartalmát Hóman annak idején viaszpecséttel lezárt zsinórral átkötve próbálta meg az illetéktelen kezektől megóvni, és aligha hihető, hogy szándékában állt azt – akár zárt letétként is – bár mikor az Országos Levéltár őrizetébe adni. Elképzelhető, hogy a dosszié ugyancsak az ostrom után a Nemzeti Múzeumból a Bécsi kapu térre került Darányi-iratokat tartalmazóládában érkezett, és a háborút követő rendezésekkel kapcsolatos iratmozgások alkalmával véletlenül keveredett a Magyar Kamara Archivumába.

A gyűjtemény másik része Hóman és felesége családjának leszármazási iratait foglalja magába, melyek az Iparművészeti Múzeum irattárából egy 1958-as revízió során kerültek elő. Ebben a gyűjteményben találhatóak meg azok az anyakönyvi kivonatok és genealógiai táblák, melyeket részben Darányi Ignác, részben Hóman Bálint állított össze. A gyűjteményre Finaly István könyvében mint Hóman őrizetében lévő iratokra hivatkozik.¹⁷⁴ Az Iparművészeti Múzeum az iratokkal kapcsolatban ugyan semmilyen információval nem tudott szolgálni, mivel azonban a két világháború között az Iparművészeti Múzeum épületében működött a Gerevich Tibor vezette Műemlékek Országos Bizottsága, elképzelhető, hogy a Budapestről távozó Hóman ezeket az iratokat Gerevich őrizetére bízta, aki évtizedek óta bizalmas barátja volt.¹⁷⁵

Darányi Ignác és Hóman Bálint irathagyatékának sorsa tehát szorosan összetartozik, s az a tény, hogy a fent leírt hányattatások ellenére az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában e pillanatban is több ezer irat áll rendelkezésére annak, aki életpályájuk történéseinek rekonstruálására vállalkozik, kizárólag annak köszönhető, hogy az iratait Darányi Ignáchoz hasonlóan szisztematikus rendben tartó Hóman Bálint nem magánlakásban, hanem a Nemzeti Múzeum

követően Fellner Vilmos gyároshoz ment hozzá, akivel 1939-ben az Amerikai Egyesült Államokba távozott. – A dosszié utolsó levele, melyet Hóman Krúdy Árpád leköszönő főispán búcsúzó levelére küldött válaszul, 1944. szeptember 26-án kelt.

¹⁷³ *Maksay Ferenc*: A Magyar Kamara Archivuma. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 8.) Bp. 1992. 9.

¹⁷⁴ Az Iparművészeti Múzeum megküldi Hóman Bálint leszármazási iratait. MNL OLY 7 1254/1958.; *Kendi Finaly I.*: A magyar földért i. m. 1940. 35.

¹⁷⁵ „Gerevich, akinek a háború utolsó éveiben vásárolt esztergomi háza lakhatatlanná vált, az Iparművészeti Múzeumban, pontosabban az ebben székelő Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) hivatali szobáinak egyikében húzta meg magát.” *Voit Krisztina*: Édesapámról, Voit Pálról. In: Magyar Műemlékvédelem. (Az Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 11.) Bp. 2002. 106.

épületében lakott. Az ostrom idején a Nemzeti Múzeum épületét, gyűjteményeit és minden ott őrzött értéket munkatársaival együtt fáradhatatlan kitarással védelmező Fettich Nándor erőfeszítései mellett sokat nyomott a latba, hogy a Pesten lévő közgyűjtemények, így a Nemzeti Múzeum elhelyezkedése szerencsésebbnek bizonyult, mint a földrajzilag és hadászatiilag is kiemelt pozíciójú budai várban lévő Országos Levéltár, ahol a harmadik emeleti raktárat ért belövés nyomán keletkezett tűzben – többek között – a Hóman által gondosan összeválogatott Darányi-levéltár is megsemmisült.

Az elpusztult gyűjteménynek a kutatók nagy szerencséjére fennmaradt jegyzéke alapján megállapítható, hogy az iratok összeválogatását végző Hóman az utókor számára egy minden tevékenységi körében sikeres, megbecsült, tekintélyes Darányi-kép kialakítására törekedett, s ennek érdekében visszatartott magánál minden olyan iratot, mely e mesterségesen kialakított képbe nem illett bele. Ilyenek voltak például – természetesen a sok esetben kínos intimitásokat tartalmazó családi levelek mellett – a jegyzékben Ügyészi Iratok címen jelölt és idősebb Darányi Ignác munkakörével örökölt Teleki–Tisza–Bethlen–Zeyk családok gazdasági ügyeivel kapcsolatos gyűjteményből kihagyott levelek és iratok, melyek jó része olyan megbízatásokat tartalmazott – cselédek felfogadása, elbocsátása, nem fizető lakók kilakoltatása, házak takaríttatása, téli tűzifa szállításának elintézése, házmesterekkel lefolytatott viaskodások –, melyeket Hóman nem kívánt a Darányi életpályáját a jövőben megörökítők kezébe adni.¹⁷⁶ Igyekezete azonban hiábavalónak bizonyult, mivel ma kizárólag olyan Darányi-iratokat kutathatunk, melyeket Hóman sohasem szánt a nyilvánosság elé. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában felfedezett Darányi-hagyaték azonban nemcsak Darányi életpályájának jobb megismeréséhez segíthet hozzá. Az iratok és levelezések Hóman legszűkebb családjáról, testvéreiről s róla magáról is számos eddig ismeretlen információt tartalmaznak, melyek a jövőben hozzásegíthetik a kutatókat a történeti irodalomban jelenleg még kevésbé árnyalt Hóman-kép realisabb ábrázolásához.

¹⁷⁶ Bár a válogatásnál a saját és családja szempontjain túl minden bizonnyal figyelembe kellett vennie a még élő ismertebb levélírók, illetve azok leszármazottai érzékenységét vagy akaratát, a Bakács István-féle jegyzék tanúsága szerint Hóman a Darányi ügyvédi iroda hatalmas terjedelmű iratanyagát is átadta a levéltárnak, köztük olyan arisztokrata családok peres iratait is, mind a Vay, a Vigyázó, a Pejacscevic vagy éppen az Andrássy család. Az OSZK Irattárának 1926–1928. évi Mutatókönyve szerint Hóman egy 112/1928. számú főigazgatói leiratban rendelkezett valamilyen formában a Darányi-hagyatékról, mivel azonban az akta már nincs meg az Irattárban, annak tartalmáról nem sikerült közelebbi információt szerezni. Elképzelhető, hogy ebben a leiratban Hóman épp az anyag szennitív tartalmai miatt a Darányi-iratokba való betekintést szigorú szabályokhoz kötötte.

RECEPTION AND SOURCE VALUE

Minister of Religion and Education Bálint Hóman and the Darányi Papers

by Orsolya Büky

SUMMARY

Much of the literature about Bálint Hóman is extremely limited concerning the origins of the historian-politician, sketching his career debut as having been directly influenced by the example and impact of his father, Ottó Hóman, as well as by his family relationship to Ignác Darányi. This static picture, frequently sketched and going back to Hóman himself, depicts him as an authentic representative of the Christian, conservative, and historical elite. So far not even the debates concerning the reception of Hóman's work have prompted anyone to set about a systematic exploration of the background and social network of the Hóman and Darányi families, which came to be connected by marriage. Based on the Darányi papers, the present study accordingly aims at revealing the true family background of Bálint Hóman, as supported by archival evidence, with the hope that the results of such research will help explain the apparent contradictions that can be observed in the various phases of Hóman's life and career.

A PÉCSI PÜSPÖKI SZÉK 1926-OS BETÖLTÉSE*

A kalocsai érseki székhely betöltésének 1923-tól két évig húzódó procedúrája a püspökök kinevezésében alkalmazandó gyakorlat kialakításának jelentős átlomása volt, különösen, hogy ez volt az első olyan alkalom, amikor a király nélküli királyságban a főkegyúri jog szünetelése idején sor került egy püspöki székhely betöltésére. Így méltán keltette fel a történészek érdeklődését. Közülük mind Csizmadia Andor, mind pedig Salacz Gábor rendkívül alaposan és részletekbe menően tárgyalta a kérdést.¹ A pécsi püspöki kinevezést azonban ennek függelékeként, kevésbé részletesen mutatták be, vatikáni levéltári források bevonása nélkül. Erre nem is volt lehetőségük, hiszen az 1922–1939-ig terjedő időszak szentszéki forrásai csak 2006-ban váltak kutathatóvá.² Így csak a hazai források és a korabeli sajtó segítségével tájékozódhattak arról, hogyan próbáltak a magyar kormány, illetve képviselői és az érintettek a leendő püspök személyével kapcsolatban taktikázni; hogyan került Virág Ferenc szekszárdi plébános a pécsi püspöki székhelybe; vagy mi állt a nunciatúrai sajtócáfolat hátterében, amikor indiszkrétció folytán idő előtt napvilágra került a jelölt személye. Tanulmányomban ezeket a kérdéseket válaszolom meg vatikáni és hazai levéltári források segítségével.

* Készült az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében, a 128346-os számú A szentszéki–magyar kapcsolatok 20. századi ismeretlen fejezetei című NKFI PD Ösztöndíj támogatásával.

¹ *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban. Bp. 1966. 276–301.; *Salacz Gábor*: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon. Bp. 2002. 43–97. Szintén foglalkoztak a kérdéssel: *Gergely Jenő*: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Bp. 1997. 22., 54–57., 58., 59.; *Lakatos Andor*: Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki székhelyen (1923–1942). In: Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Szerk. Horváth István – Kikindai András. Bp.–Pécs 2007. 111–116.; *Uő*: A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje (1909–2009). A Kalocsa-Bácsi Érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéig. Pozsony 2009. 19–28.; *Fejérdy András*: A Szentszék és a püspöki hűségeskü új szövegének megállapítása 1924-ben. In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Szerk. Uő. Bp. 2015. 107–145.; *András Fejérdy*: La Santa Sede e la definizione del nuovo testo del giuramento di fedeltà allo stato nel 1924. In: Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l'Ungheria (1920–2015). A cura di András Fejérdy. (Atti e documenti 45.) Città del Vaticano 2016. 139–167.; *Tóth Krisztina*: Prohászka Ottokár jelöltsége a kalocsai érseki székhelyre. A püspökkinevezések gyakorlatának próbája a király nélküli királyságban vatikáni levéltári források alapján. In: Prohászka tanulmányok, 2015–2017. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár 2017. 320–355.

² *Tóth Krisztina – Tusor Péter*: Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939). (Collectanea Vaticana Hungariae [a továbbiakban: CVH] I/14.) Bp.–Róma 2016. XXI–XXII.

Zichy Gyula kinevezése pécsi apostoli kormányzónak

Zichy Gyula, aki 1905-től kormányozta a pécsi egyházmegyét és ott felvirágoztatta a hitéletet, méltán került Lorenzo Schioppa nuncius³ figyelmének középpontjába 1922-ben, amikor a kalocsai érseki szék üresedése felmerült, majd 1923-ban, amikor a *sede vacante* be is következett.⁴ Jelöltjét sikerült a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja bíboros atyáival is elfogadtatnia: 1923. május 21-ei tanácskozásukon Zichy kalocsai érseki kinevezését javasolták a pápának. Helyére a pécsi püspöki székbe szintén a nuncius jelöltjét, Mészáros János budapesti apostoli helynököt ajánlották.⁵ XI. Pius pápa mindkét indítványt elfogadta, tehát őket szándékozott kinevezni, azonban a magyar kormány politikai vétót emelt és Zichy sem kívánczolt Kalocsára menni.⁶ Az Apostoli Szentszék a kedélyek lenyugtatására ideiglenes megoldást választott: 1923. október 29-én Pietro Gasparri bíboros államtitkár közölte Zichyvel a pápa döntését: meghagyja a pécsi püspöki székben, Kalocsára pedig apostoli kormányzóvá nevezi ki.⁷ A kinevezést november 17-ei kelettel elfogadta.⁸ Az érsekség kormányzását 1924. január 27-én

³ 1920. augusztus 10-én nevezte ki XI. Pius pápa budapesti apostoli nunciussá. Diplomáciai missziójának helyszínére, Budapestre 1920. október 3-án érkezett meg. E tisztséget 1925. május 3-ig töltötte be, amikor a pápa hollandiai internunciusnak nevezte ki. Vö. *Acta Apostolicae Sedis* 12. (1920) 380.; Archivio Apostolico Vaticano (a továbbiakban: AAV) Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (a továbbiakban: Arch. Nunz. Ungheria) busta (a továbbiakban: b.) 1, fasc. 1.1.1, fol. 2–23.; Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati (a továbbiakban: ASRS), Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (a továbbiakban: AA.EE.SS.) Ungheria, Anno 1925–1930, fasc. 30, pos. 29, fol. 76rv.; *Tomislav Mrkonjić*: Archivio della nunziatura apostolica in Ungheria (1920–1939). In: *Gli archivi della Santa Sede e il regno d'Ungheria* (secc. 15–20). In *memoriam di Lajos Pásztor*. A cura di Gaetano Platania – Matteo Sanfilippo – Péter Tusor. (CVH I/4.) Bp.–Roma 2008. 266.; *Uő*: Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria. („Archivio della Nunziatura Apostolica di Budapest”). aa. 1920–1939. Indice 1235. 13.

⁴ Várady Lipót Árpád kalocsai érsek gyógyíthatatlan szívidegbetegségben szenvedett, 1923. február 18-án hunyt el. Utódlásának kérdése már 1922 őszén felmerült: szeptember 18-án Klebelsberg Kuno kezdeményezett róla beszélgetést a budapesti apostoli nunciussal. A kormány és a kormányzó jelöltje Prohászka Ottokár volt, míg a nuncius azon az állásponton volt, hogy a javadalmas éltében erről még túl korai lenne tárgyalni. Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak beszámolt a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel folytatott beszélgetésről, megemlítve, hogy Zichy Gyula akkori pécsi püspök alkalmas lenne kalocsai érseknek. A kormánynak és a nunciussal a kalocsai érseki szék leendő betöltésével kapcsolatban kifejtett álláspontját az érseki szék megüresedése előtt bővebben lásd *Tóth K.*: Prohászka i. m. 322–334.

⁵ ASRS AA.EE.SS. Rapporti Sessioni (a továbbiakban: Rapp. Sess.) 1923, Sessione 1262.

⁶ Vö. *Csizmadia A.*: A magyar állam i. m. 295.; *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 79–80.

⁷ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: KFL) Kalocsai Érseki Hivatal, Perszónális iratok (a továbbiakban: I.I.c.), Zichy Gyula, „Hivatali iratok. Beszédék. Meghívók” feliratú doboz. Egy egyházmegye kormányzását a pápa rendkívüli esetben magának tartotta fenn és apostoli kormányzóra bízta. Jelen esetben az okot az jelentette, hogy nem tudott a kormánnyal a püspöki szék betöltéséről megegyezni. Apostoli adminisztrátor kinevezésének lehetséges okairól, jogairól és kötelességeiről lásd *Bánk József*: Egyházi jog. Bp. 1958.

⁸ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13, fasc. 22, fol. 52r–53r: Zichy Gyula Pietro Gasparrinak írt levele.

vette át.⁹ Miután letette az esküt Horthy Miklós kormányzó kezébe, mindkét javadalom jövedelmével rendelkezett,¹⁰ s ezekből próbálta fedezni többek között a pécsi nagyszabású építkezések költségeit.

Azonban, amint az Klebelsberg 1925. február 16-ai Csernoch János primáshoz intézett leveléből kitetszik, a pénzügyekhez nem volt kellő érzéke. A kalocsai érseki javadalom terhére 2 milliárd koronás termelési kölcsönt vett fel, a pécsi javadalom terhére pedig egy nagyobb külföldi kölcsön felvételét tervezte. Klebelsberg a kalocsai és pécsi pénzügyi problémákra Schioppa nunciust is figyelmeztette.¹¹ Ekkor még nem történt meg a kalocsai érsekség végleges betöltése, s hamarosan, 1925. május 3-án Lorenzo Schioppa nunciust internunciusnak¹² nevezte ki a pápa Hágába.¹³ Az ő május 16-ai távozását¹⁴ követően rövid ideig Federico Fioretti vitte a nunciatúra ügyeit.¹⁵

Fioretti 1925. június 5-én beszámolt arról Pietro Gasparrinak, hogy június 4-én, a magyar primással folytatott beszélgetése során felmerült a kalocsai érseki szék végleges betöltésének kérdése. Csernoch hercegprimás előadta, hogy a kormány nem nézi jó szemmel, hogy a kalocsai érseki szék, Magyarország második legfontosabb egyházmegyéje már két éve üresedésben van, és hogy Zichy Gyula egyszerre két javadalom jövedelmével rendelkezik. A kérdésről a primás Klebelsberggel is beszélt, aki elmondása szerint bízott benne, hogy a Szentszék mielőbb betölti e fontos tisztséget. Csernoch egyben arra kérte az ügyvivőt, hogy

⁹ KFL I.1.c. Zichy Gyula, „Gratulatio. Részvétnyilvánítás. Nyomtatványok. Kinevezések” feliratú doboz, „Kinevezések” alatt Zichy Gyula 1924. január 1-jei levele a kalocsai főkáptalannak, valamint Rechner Konrád 1924. január 27-ei feljegyzése a kinevező dekrétum felolvasásával a kalocsai főegyházmegye egyházi kormányzatának átvételéről.

¹⁰ Vö. *Fejérvy A.*: A Szentszék i. m. 107–145.; *Fejérvy A.*: La Santa Sede i. m. 139–167.

¹¹ Vö. Primási Levéltár (a továbbiakban: PL), Cat. D/c, 713/1925. Lásd még *Lakatos A.*: Gróf Zichy Gyula i. m. 120.; *Csizmádia A.*: A magyar állam i. m. 181–182.

¹² Másodosztályú pápai követ. Azt jelenti, hogy a fogadó országban nem ő a diplomáciai testület feje, rangsorban a nagykövetek után következik, azonban a második osztályú diplomatákat (rendkívüli követeket, meghatalmazott minisztereket) megelőzi. Vö. *Bánk J.*: Egyházi jog i. m. 71.

¹³ Több kapcsolódó dokumentum: AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 13, fasc. 1.2. Lásd még *Mrkonjić, T.*: Archivio i. m. 266.; *Uő*: Indice 1235. i. m. 13.

¹⁴ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 34, fasc. 6.1, fol. 174r.

¹⁵ Fioretti 1923. február 23-án érkezett meg Budapestre, másodosztályú uditore beosztásban szolgált 1927-ig, amikor a pápa a brüsszeli apostoli nunciatúrához osztotta be előléptetve elsőosztályú uditorrévá. Vö. Napihírek. (A pápai nunciatura új titkára). Budapesti Hírlap, 1923. február 24. 4., valamint szintén a hírek között: Nemzeti Ujság, 1927. július 26. 14. és 1927. július 27. 11. (A nunciustok munkájukban a titkárok, uditorok, illetve tanácsosok segítettek. A nuncius távollétében a nunciatúra ügyeit vitték, előfordult, hogy a pápai államtitkárságra küldött jelentést is ők fogalmazták meg, vagy például a L'Osservatore Romanóban megjelenő beszámoló egy részét ők írták. Véltetően a legalacsonyabb beosztás a titkári volt, míg az uditore ennél magasabb, a tanácsos pedig e fölötti rangot jelentett. Az uditorok között két kategóriát különböztettek meg: elsőosztályú és másodosztályú uditorokat. A budapesti apostoli nuncius mellett egy időben többnyire egy ilyen segéderő dolgozott. Vö. *Tóth K.* – *Tusor P.*: Inventarium i. m. XLIX–XL.)

kérje meg Gasparri államtitkárt annak közvetítésére, hogy a pápa mielőbb gondoskodjon az érseki székhely betöltéséről. Arra nem tért ki a levél, hogy a pécsi püspöki kinevezéssel kapcsolatban volt-e javaslata, és ha igen, akkor pontosan mi.¹⁶

A bennfentes Tomcsányi Lajos jezsuita atya¹⁷ 1925. július 14-én Zichy püspöknek írt levelében tudni vélte, hogy a prímás és Klebelsberg már régen megegyeztek abban, hogy a kalocsai és pécsi püspöki székhely betöltését véglegesen rendezni kellene és ennek az elgondolásnak a volt nunciust és Fioretit is sikerrel megnyerték. Tomcsányi úgy tudta, hogy kezdetben Csernoch maga szeretett volna a kalocsai főegyházmegye apostoli kormányzója lenni, megtartva az esztergomi érsekséget is. Később a prímás ezt az ötletet elvetette és a kassai egyházmegye magyarországi javainak kezelőjeként szeretett volna több jövedelemhez jutni (ez a terv is megghiúsult a későbbiek során). Mészáros pécsi püspökségét Schioppa nuncius pártolta melegen, s ahogy Tomcsányi kifejtette: „A régi nuncius eltávozása Mészáros prelátus püspökségét is – úgy látszik – csődbe juttatta.” Arra kérte Zichyt, hogy ne tegyen szívességet a nevezetteknek és ne mondjon le Kalocsáról. Illetve leszögezte, hogy a megfelelő időben Mosonyi Dénes pécsi püspökségének útját fogja egyengetni.¹⁸

Tomcsányi értesülése nem volt légből kapott. Bár abban minden szereplő egyetértett, hogy mielőbb érseket kellene kinevezni Kalocsára, és amennyiben Zichy személyében történik meg ez a promóció, a pécsi püspökség élére, a jelöltek személyében nem volt konszenzus. A prímás már 1923 szeptemberében Lepold Antal esztergomi kanonok¹⁹ és Breyer István, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban a katolikus egyházi ügyek főnökének²⁰ pécsi püspökké történő kinevezése mellett emelt szót, amely véleményét 1924 novemberére Klebelsberg Kuno is átvette, aki kezdetben csak Breyert javasolta.²¹ Az erről referáló november 18-ai, aláírás nélküli napi jelentésből, amelynek írója valószínűleg Csiszárík János külügyminisztériumi tanácsos, az is körvonalazódik, hogy a betöltés módjában nem volt teljes egyetértés a vallás- és közoktatásügyi minisztérium és a külügyminisztérium között. Egy elejtett

¹⁶ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13, fasc. 22, fol. 86rv.

¹⁷ 1846-ban született és 1863-ban lépett a jezsuita rendbe. Életéről bővebben lásd *Bikfalvi Géza*: Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. Bp. 2007. 230–231.; *Tölvay Nagy Péter*: „...akihez mint orákulumhoz jártak az előkelők...”. Tomcsányi Lajos S.J. (1846–1926). In: *Források a magyar színpadi táncművészet történetéhez II.* Szerk. Uő. Bp. 2014. 9–76.

¹⁸ A bekezdésben szereplő idézetek és információ forrása Tomcsányi Lajos 1925. július 14-én Zichy Gyulának írt levele. KFL I.1.c. Zichy Gyula, „Hivatali iratok. Beszédék. Meghívók” feliratú doboz.

¹⁹ 1917-től volt az esztergomi székesfőkapitán kanonokja. *Circulares literae dioecesis anno 1917. ad clerum archidioecesis Strigoniensis a Joanne Cardinale Csernoch principe primate Regni Hungariae et archiepiscopo dimissae. Strigonii 1917. V. nr. 1897. 50.*

²⁰ *Beresztóczy Miklós*: V.K.M. I. A magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium katolikus (I.) ügyosztályának története 1867–1947. Bp. 1947. 82.; Az első ügyosztály új főnöke. Néptanítók Lapja 48. (1915) 18. sz. 15.

²¹ Vö. *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 76.; *Csiszárík A.*: A magyar állam i. m. 294–295.

fél mondatból pedig az gyanítható, hogy a minisztériumok által preferált jelöltek is némileg eltértek. Klebelsberg ugyanis a tanácsos értesülése szerint a külügyminisztérium nélkül szeretne volna a kinevezést intézni, a primással folytatott bizalmas megbeszélést követően.²² Ezzel szemben a napi jelentés írója az összkormány, illetve a miniszterelnök jogkörének tartotta, hogy erről tárgyaljanak. Továbbá örömmel számolt be róla, hogy a nuncius kedvezően vélekedik Vass József népjóléti- és munkaügyi miniszterről,²³ aki korábban a kalocsai érsekségre volt a kormány jelöltje, és akit időközben kalocsai nagypréposttá neveztettek ki.²⁴ Mivel Daruváry Géza visszavonulása után Scitovszky Tibor november 15-ei kinevezéséig Bethlen István miniszterelnök volt megbízva a külügyminisztérium vezetésével, aki Vassot favorizálta, érthető, hogy Klebelsberg, aki viszont inkább Lepoldot vagy Breyert ültette volna a pécsi püspöki székbe, szeretne volna, ha az ő kezébe kerül az irányítás.²⁵

Azon túlmenően, hogy a külügyminisztérium kizárásával szeretne volna Klebelsberg intézni az ügyet, a napi jelentés homályos utalást tartalmaz arra is, hogy a szék betöltésének módjában sem volt egyetértés: „Némileg érthetővé vált előttem, miért szorgalmazta Klebelsberg gróf annak idején annyiszor, hogy Lepold az ezidei kath. kongresszuson ismert kijelentését megtegye.”²⁶ Lepold itt a főkegyúri jogról beszélt, hangsúlyozva, hogy az az apostoli király joga, azonban amíg nincs apostoli király, a Szentszék az illetékes a püspöki székek betöltésében.²⁷ Lehet, hogy megbízása e téma kidolgozásával nem volt véletlen: a jelölt-

²² Csizmadia Andor szerint (lásd *Csizmadia A.: A magyar állam i. m. 298.*) a külügyminiszternek számolt be a nuncius erről a Klebelsberggel folytatott beszélgetésről, azonban a napi jelentésből inkább az tetszik ki, amit Salacz Gábor is ír (lásd *Salacz G.: A főkegyúri jog i. m. 91.*), hogy magának Csizsáriknak. Ezt erősíti, hogy az utóbbi által készített november 20-ai jelentésben az szerepel, hogy az új külügyminiszterről a nuncius csupa jót hallott, tehát a Szentszék magyarországi képviselője és az új külügyminiszter vélhetően ekkor még nem találkoztak. Vö. MNL OL Politikai Osztály rezervált iratai (a továbbiakban: K 64) 11. csomó (a továbbiakban: cs.), 34. tétel (a továbbiakban: t.), fol. 1r–2v. 511 res. pol./1924.; Uo. fol. 1rv, 512 res. pol./1924. Csizsárik a november 20-ai napi jelentésben többek között Fischer-Colbrie kassai püspökkel folytatott magánbeszélgetését írta le, aki azt állította, hogy Klebelsberg, amikor felhozta, hogy nehéz a helyzete Csehszlovákiában, azzal bízta, hogy segíteni fogja pécsi püspöki kinevezését és hogy Lepoldot inkább a győri püspökségre szánta. Ezek az információk több ponton ellentmondanak a korábbiaknak, a határon túl székelő püspökökről hozott elvi határozatnak és a nunciusnak ajánlott neveknek is, így – amennyiben Klebelsberg tényleg ezt mondta a kassai püspöknek – szavait minden bizonnyal csak megnyugtatóul szánhatta. Annak nem találtam a Vatikánban nyomát, hogy Fischer-Colbrie ténylegesen szóba került volna lehetséges pécsi püspökjelöltként.

²³ 1922. június 16-án nevezte ki népjóléti- és munkaügyi miniszterre Horthy Miklós. Vö. Budapesti Közlöny, 1922. június 17. 1.

²⁴ MNL OL K 64 11. cs. 34. t. fol. 1r–2v. 511 res. pol./1924. Kalocsai érseki kinevezéséhez lásd *Csizmadia A.: A magyar állam i. m. 196–197.*; *Salacz G.: A főkegyúri jog i. m. 91.*

²⁵ A kinevezéseket lásd Budapesti Közlöny, 1924. október 8. 1.; Budapesti Közlöny, 1925. november 16. 1.

²⁶ MNL OL K 64 11. cs. 34. t. fol. 1r–2v. 511 res. pol./1924.

²⁷ A beszédet részletesebben leírja: A magyar katolikusok tizenhatodik nagy seregszemléje. Magyarság, 1924. október 14. 3.

ségét szorgalmazó primás és Klebelsberg feltehetően nyilvánossá szeretnék volna tenni, hogy Lepold a főkegyúri jog és a püspöki kinevezések kérdésében a római álláspontra helyezkedik, így ráirányítva személyére a nuncius figyelmét. Ezzel párhuzamosan Lepold nem mint a kormány, hanem mint a primás és a vallás- és közoktatásügyi miniszter jelöltje léphetett volna fel. Amennyiben volt is ilyen hátsó szándék a beszéddel, nem érte el a célját: a nuncius ugyanis éppen ekkor mondta *Hiszek Magyarország feltámadásában!* kezdetű beszédét, amely diplomáciai bonyodalmat okozott Romániával, s amely miatt a nuncius magyarázkodásra is kényszerült.²⁸ Ez pedig elterelte a figyelmet a nagygyűlés egyéb beszédeiről.

Az az elképzelés, hogy esetleg Csernoch adminisztrálhatná Kalocsát, a július 9-ei egyházpolitikai kérdésekről tárgyaló bizalmas miniszterelnökségi értekezleten került szóba, amelyen részt vett Walko Lajos külügyek vezetésével ideiglenesen megbízott kereskedelemügyi miniszter,²⁹ Kánya Kálmán rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Khuen-Héderváry Sándor követségi tanácsos, Csiszárík János püspök, követségi tanácsos, Klebelsberg Kuno, Breyer István és Lepold Antal. Klebelsberg hozta szóba, hogy ha Zichy Pécssett maradna, akkor célszerű lenne, ha Csernoch kormányozná a kalocsai érsekséget, mivel nincs kellően dotálva az esztergomi érsekség, és a primás nem tudja a budapesti hitoktatókat és segédlelkészeket sem hová elhelyezni,³⁰ ugyanis az esztergomi érsekség magyarországi részén nem maradt kellő számú plébánia, Budapesten pedig az igényekhez képest kevés volt a plébániák száma.³¹ A miniszter szerint a kormánynak egyenesen kötelessége lenne Csernochot ajánlani adminisztrátornak.³²

²⁸ Vö. *Gianone András – Klestenitz Tibor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések.)* Bp. 2017. 245–246.

²⁹ 1925. március 17-től kereskedelemügyi miniszterként ideiglenesen a külügyminisztérium vezetésével is megbízta Horthy. Vö. *Budapesti Közlöny*, 1925. március 18. 1. 1926. október 15-én mentették fel kereskedelemügyi miniszteri állásából és lett ténylegesen csak külügyminiszter. Vö. *Budapesti Közlöny*, 1926. október 16. 1. Mivel a gyakorlatban ő látta el a külügyminiszteri teendőket, és a forrásokban is így utalnak rá, a továbbiakban csak külügyminiszterként fogok rá hivatkozni.

³⁰ A hitoktatói otthonok felállítására különösen Klebelsbergnek volt szívügye, amelyet bizonyít pl. Krywald Ottónak, a hitoktatás érseki főbiztosának 1923. május 28-án Csernoch János hercegprimáshoz írt levele is, mely szerint külön hangsúlyozta ezek felállításának szükségességét, továbbá megbízta, hogy adjon át neki egy kimutatást arról, kikkel laknak a kizárólag hitoktatással foglalkozó papok. E felkérésnek eleget is tett. Ezután a vallásalap az egyik általa megvásárolt ingatlant papi otthon céljaira engedte át. Vö. *PL, Cat. 9, 1581/1923.; ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1924–1929, pos. 22–26, fasc. 28, fol. 90r–95r. (Csernoch János Pietro Gasparrinak írt levele, 1925. jan. 7.)*

³¹ Azt, hogy nincs kellő számú plébánia, már Lorenzo Schioppa nuncius is megjegyezte 1925. január 12-ei jelentésében. *ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, fol. 61r–65v: 62r. Lásd még Tóth Krisztina: Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián? In: Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk. Klestenitz Tibor – Zombori István. Bp. 2015. 248–250.; Uő: Az Apostoli Szentsek átfogó felmérése a magyarországi egyházi javakról (1925–1927). Aetas 34. (2019) 1. sz. 101–104.*

³² A minisztertanácsi értekezletről röviden, a kalocsai érsekség betöltése szemszögéből ír: *Csizmadia A.: A magyar állam i. m. 298. (a miniszter magyarázatát némileg félreértve); Salacz G.: A főkegyúri jog i. m. 89.*

Lepold kanonok, aki a prímás képviselőjében vett részt az ülésen, erről nem beszélt a prímással, ezért nem is tudta Csernoch ilyen irányú szándékát megerősíteni. Az volt a véleménye, hogy kifejezetten nehéz lenne ilyen tervet a Szentszéknél keresztülvinni, mivel „a kalocsai egyházmegyében még mindig van 60 plébánia, már pedig a katolikus világ egyházában létezik sok egyházmegye, ahol ennyi sincs és a Vatikán nem barátja a nagy egyházmegyéknek”.³³ Ugyanakkor hozzátette, hogy ha a Szentszék kinevezné, Csernoch vélhetően elfogadná a feladatot. Mind Lepold, mind Klebelsberg egyetértett abban, hogy az akkor fennálló állapot, melyben a pécsi püspök két javadalom jövedelmével is rendelkezett, nem tartható tovább. Klebelsberg álláspontja az volt, hogy Zichynek választania kellene közülük, s abban az esetben, ha – a külügyminisztérium ellenkező irányú információi ellenére – mégiscsak Kalocsát választaná, Pécsre a már 1924-ben említett jelöltek, Breyert és Lepoldot tartaná leginkább alkalmasnak. A minisztertanács további határozata megerősítette azt az 1923 februárjában, Várady Lipót kalocsai érsek halála után leszögezett alapelvet,³⁴ mely szerint az elszakadt területekről egyháziakat sem ordináriusnak, sem adminisztrátornak nem fogadnának el. A résztvevők úgy vélték, hogy a jelöltekről a prímás és a kormány egyeztetését követően kellene a nunciussal bizalmas formában eszmét cserélni.³⁵

Végül az is Tomcsányi értesülését látszik erősíteni, hogy Lepold arról tájékoztatta a megbeszélésen résztvevőket, hogy a prímás és Schioppa nuncius megállapodtak abban, hogy nem tartható fenn tovább Kalocsán az akkori állapot. Habár ennek írásos nyomát eddig nem találtam, Schioppa nuncius talán már tett is Rómában ez irányban lépéseket, de mivel áthelyezték, az ügyet nyilvánvalóan elfektették, az intézkedést arra az időre halasztva, amikor az új nuncius megérkezik Budapestre.³⁶

Alig érkezett meg tehát Cesare Orsenigo nuncius új állomáshelyére,³⁷ az első kérdések egyike, amellyel foglalkoznia kellett, a kalocsai érseki szék és ennek kapcsán a pécsi püspöki szék betöltése volt. Mindössze egy hónappal diplomáciai missziójának magyarországi megkezdése után, július 28-án Pietro Gasparri azt a kérdést intézte hozzá, hogy szerinte időszerű-e betölteni az 1923 februárja

³³ MNL OL A Vatikáni Követség iratai, 1920–1944 (a továbbiakban: K 105) 35. cs. M 6. t. fol. 5.

³⁴ Salacz G.: A főkegyúri jog i. m. 44.; MNL OL K 64 11. cs. 34/a t. fol. 3r–6r; Klebelsberg Kuno Daruváry Gézának, 1923. febr. 23. 138 res. pol. szám, fol. 4r.

³⁵ Uo. fol. 3–11. Följegyzés a m. kir. Miniszterelnökségen 1925. július hó 9.-én a Miniszterelnök úr elnöklése alatt megtartott bizalmas értekezletéről.

³⁶ *Csizmadia A.*: A magyar állam i. m. 298–299.; Salacz G.: A főkegyúri jog i. m. 89. (Schioppa nunciust nem 1925 áprilisában, hanem 1925. májusában helyezték át Hágába, vö. *Mrkonjić, T.*: Archivio i. m. 266.; *Uő*: Indice 1235 i. m. 13.)

³⁷ A pápa június 2-án nevezte ki, budapesti állomáshelyére június 26-án érkezett meg. Vö. *Acta Apostolicae Sedis* 17. (1925) 332.; AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 34, fasc. 6.1, fol. 174r; AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 14, fasc. 1.1, fol. 2–34.

óta üresedésben levő érsekséget, és ha igen, milyen módon.³⁸ Augusztus 5-ei válaszában Orsenigo azt javasolta, hogy be kellene tölteni a kalocsai érseki széket, amilyen gyorsan csak lehet, mivel a klérus és a kormány sem nézi jó szemmel, hogy Zichy két javadalommal bír, a betöltés módját illetően pedig meg kellene erősíteni 1923 májusában történt kinevezését. A püspök maga is azt mondta neki augusztus 4-én, hogy kész lenne Kalocsára menni, ha a pápa úgy kívánja. Az volt a véleménye, hogy annak érdekében, hogy a kormány is elfogadja ezt a lépést, egyelőre nem kellene Pécsre új püspököt kinevezni, ezzel a kérdéssel majd csak az után kellene foglalkozni, amikor a kormány szabályszerűen átadta Zichynek az érsekséggel járó javadalmat.³⁹ Ez a kijelentés azért némileg meglepő, mivel néhány sorral feljebb a nuncius azt írta, hogy Zichy 1924 májusától már bírta a kalocsai érseki javadalmat. A kormány így valójában csak megvonni tudta volna tőle a javadalom kezelésének jogát. A nuncius ehhez még azt is hozzátette, hogy a döntés előtt ki kellene puhatolni a kormány álláspontját: ő személyesen kész volt megemlíteni illetékesek előtt, hogy a Szentszéknek szándékában áll Zichyt kalocsai érseknek kinevezni.⁴⁰ Augusztus 13-án a Pietro Gasparrival folytatott audiencián a pápa jóváhagyta a nuncius javaslatát, és ezt az államtitkár még aznap közölte is Orsenigóval.⁴¹

Augusztus 24-én a nuncius jelentette, hogy a kormánynak nincs ellenvetése Zichy kinevezésével szemben.⁴² Ezt követően augusztus 26-án meghozott döntésével a pápa Zichyt áthelyezte Kalocsára.⁴³ A pécsi püspöki kinevezést azonban elodázták, ugyanis az új kalocsai érseket a budapesti nuncius 1925. szeptember 8-án kelt dekrétumával kinevezte pécsi apostoli kormányzóvá.⁴⁴ Kísérőlevelében Orsenigo arról tájékoztatta Zichyt, hogy ugyan a kormánnyal már közölték a pápa döntését, de pápai titoktartás kötelezi őt, egészen addig, amíg a *L'Osservatore Romano*-ban a hírt nem publikálják.⁴⁵

A kinevezés híre hamar eljutott az egyházmegye papságához, és számos gratuláló levelet küldtek az új érseknek. Köztük van Virág Ferenc szekszárdi esperes-plébánosnak és Sebestyén Károlynak, a kerület jegyzőjének a szekszárdi esperesi

³⁸ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 14, fasc. 8.1, fol. 239r.

³⁹ Vö. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13, fasc. 22, fol. 89v.

⁴⁰ Uo. fol. 89rv.

⁴¹ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 14, fasc. 8.1, fol. 246r.

⁴² ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13, fasc. 22, fol. 92r. Szintén utal a külügyminiszter és a nuncius szóbeli egyeztetésére: Kánya Kálmán 5901. számú számjeltávirata, 1925. nov. 9. MNL OL K 64 16. cs. 34. t. fol. 87rv, 88r. 344 res. pol./1925.

⁴³ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13, fasc. 22, fol. 92r: Orsenigo augusztus 24-ei rejtjelezett táviratára rájegyezve kézírással a pontos dátum.

⁴⁴ A kinevezési dekrétum, melyet Federico Fioretti ügyvivő 1925. szeptember 8-án küldött meg neki: KFL I.1.c. Zichy Gyula, „Hivatali iratok. Beszédek. Meghívók” feliratú doboz.

⁴⁵ Uo.

kerület nevében küldött üdvözlő levele is. Ebben a következőképpen fogalmaztak: „Azon húsz esztendő alatt, melyet Nagyméltóságod bölcs és atyai kormányzása alatt eltöltöttünk, azon őszinte szeretet, ragaszkodás és nagyrabecsülés, mellyel Nagyméltóságodat a főpásztori székbe történt beiktatása alkalmával fogadtuk, nemcsak nem kisebbedett, hanem mindig jobban és jobban fokozódott bennünk, mert oly sokszor volt alkalmunk tapasztalni Nagyméltóságodnak az egyházmegye kormányzásában tanúsított körültekintő, bölcs vezetését, áldozatkészségét és nagylelkűségét, papjai iránt érzett atyai szeretetét és kegyességét, a hívek lelki szükségleteinek a kielégítésében kifejtett apostoli buzgóságát, és az igazi, mély jámborságban mutatott hathatós és vonzó példáját.”⁴⁶ Kifejezték sajnálkozásukat afelett, hogy más egyházmegyébe helyezték át, s egyben gratuláltak neki az előléptetéshez.⁴⁷

Válaszában Zichy Gyula leírta, hogy akarata ellenére helyezték át, ezért a búcsú számára is fájdalmas. „Vigasztalást mérték azonban először abból a szívből, mely az Ő szeretetét akkor mutatta meg irántunk legjobban, amikor legtöbbet szenvedett értünk, másodszor pedig annak tapasztalásából, hogy azok, akikkel és akikért két évtizeden keresztül dolgoztam, megértették törekvéseimet s ugyanazon ideálokért lelkesülnek, melyek szívemet mindenkor betöltötték.”⁴⁸ E pár sor akár sablonos gratuláció és válasz, illetve az egyházi hierarchia egymás alatti fokozatán állók egymás munkája iránti kölcsönös tiszteletének kifejeződése is lehetne, azonban ez a később történtek fényében némileg átértékelődik. Ennek megértéséhez fel kell tennünk a kérdést: hogyan vált Virág Ferenc a pécsi püspöki székre jelöltté?

Út Virág Ferenc pécsi püspöki jelöltségéig

Bár a pécsi püspöki szék betöltésének kérdését Zichy apostoli adminisztrátori kinevezésével ideiglenesen elnapolták, feltételezhető volt, hogy ez az állapot nem fog sokáig tartani, és hamarosan sor kerül a pécsi püspök kinevezésére is. A kinevezendő személyével kapcsolatban azonban megoszlottak a vélemények. Szeptember közepén a miniszterelnök jelöltje még mindig Vass József népjóléti- és munkaügyi miniszter volt, amit Bethlen egy keltezetlen, szeptember 16-án érkezett, Csernoch Jánoshoz írt levele igazol. Ebben egyúttal egyeztetésre kérte

⁴⁶ Pécsi Egyház Megyei Levéltár (a továbbiakban: PEL) I.1.a.1. 2665/1925. A szekszárdi esperesi kerület papjai október 1-jei értekezletükről küldték üdvözlőlevelüket a távozó főpásztornak, Virág Ferenc és Sebestyén Károly levele október 8-án kelt.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo. válasz a palliumon, október 26-ai keltezéssel.

a primást, hogy az új főpásztor kinevezésében közös álláspontra helyezkedhesse.⁴⁹ Walko Lajos külügyminiszter november 10-én audiencián fogadta a nunciust, mielőtt az hosszabb időre Olaszországba utazott volna. A miniszter is Vass mellett érvelt, azt állítva, hogy ha a Szentszék ígéretet tesz a kinevezésre, a jelölt szívesen visszahúzódik egy időre a politikától. Erre azonban a nuncius nem tehetett ígéretet.⁵⁰ Az Apostoli Szentszék már a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja bíborosainak 1923. május 21-ei tanácskozása eredményeként kizárta Vast a lehetséges jelöltek közül.⁵¹ Ráadásul 1924-ben a kalocsai főszékeskáptalan nagypréposti stallumát is megkapta a kormány kérésére az Apostoli Szentszéktől, így valódi esélye a pécsi püspöki székre nem volt.⁵²

A miniszterelnökkel és külügyminiszterrel szemben Klebelsberg Kuno úgy vélte, hogy egyelőre nem kellene betölteni a pécsi püspöki széket, hanem káptalani helynök által kellene kormányozni. A háttérben nem elsősorban a betöltési tárgyalások esetleges elhúzódása miatti aggodalom állhatott, hanem sokkal inkább – ahogy az a primáshoz írt, szeptember 14-ei leveléből kitetszik – gazdasági okok húzódtak meg.⁵³ Hiszen a káptalani helynök az egyházmegye lelki kormányzását végezte, *sede vacante* hazánkban nem rendelkezett a püspökség jövedelmével.⁵⁴ Normál körülmények között még az apostoli adminisztrátor sem, hanem a szék betöltéséig a jövedelem a vallásalapba folyt be, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter (jelen esetben Klebelsberg) kezel, aki vagyonfelügyeletet gyakorolt az egyházi javak felett.⁵⁵ Zichy Gyula, aki mégiscsak elérte, hogy rendelkezessen az érsekség vagyonával – ahogy Klebelsberg 1925 elején már Schioppa nunciushoz is

⁴⁹ PL Cat. D/c 3311/1925 ad 3418/1925.

⁵⁰ Salacz G.: A főkegyúri jog i. m. 92.

⁵¹ ASRS AA.EE.SS. Rapp. Sess. 1923, Sessione 1262.

⁵² Lásd pl.: Csizmadia A.: A magyar állam i. m. 296–297.; Gergely J.: A katolikus egyház i. m. 56.; Salacz G.: A főkegyúri jog i. m. 84–85.

⁵³ PL Cat. D/c 3181/1925 ad 3418/1925.

⁵⁴ Az általános egyházjog szerint, ha a székeskerület idején a püspöki javadalom kezelése is a káptalanra hárulna, oconomust (vagyonkezelőt) kellett választani (*Bánk J.*: Egyházi jog i. m. 147.). Azonban Magyarországon a javadalom ilyenkor a vallásalapba folyt be. Ezt kiválóan illusztrálja, hogy Várady halála után a kalocsai érsekséget káptalani helynök kormányozta Horváth Győző személyében, amíg Zichy apostoli kormányzóként át nem vette a javadalmat. *Sede vacante* a 20 millió pengős bevétel a vallásalapba került. A magyar kath. vallásalap 1921/22. évi kezelési eredménye és 1923/24. évi költségvetése. Bp. 1923. 21., 29.

⁵⁵ Már az 1855-ös osztrák birodalmi konkordátumba is bekerült. Mivel a magyar közjogi felfogás szerint ez Magyarországra nem volt érvényes, 1867-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletileg intézkedett róla. Vö. Csizmadia A.: A magyar állam i. m. 188. Schioppa nuncius követutasítása is tartalmazta. Vö. Tóth Krisztina: Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása. In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai. 1920–2015. Szerk. Fejérdy András. Bp.–Róma 2015. 93. Szintén érvényben levő gyakorlatként írja: Petrovay Zoltán: A királyi adományozásból eredő katolikus egyházi javak kezelésének és felügyeletének szabályai. In: Nottér Antal emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. Szerk. Angyal Pál – Baranyay Juszti – Móra Mihály. Bp. 1941. 942.

most Orsenigónak is feltárta⁵⁶ –, nem gazdálkodott jól. Kalocsán termelési hitelt kellett felvennie és úgy vélte, hogy a pécsi nagy beruházások csak kölcsön felvételével lennének folytathatók. Előfordulhat tehát, hogy Klebelsberg azzal számolt, hogy *sede vacante* a kiadásokat visszafoghatná, és akkor nem deficittel adná át a javadalmat a következő javadalmasnak, az esetleges fennmaradó jövedelmet pedig a magyar katolikus egyház szükségleteire fordíthatná. Megoldási javaslatát állítása szerint átbeszélte Csernoch Jánossal és a miniszterelnökkel is. A pécsi püspöki székre pedig a jelöltjeik Breyer István, Ernst Sándor, Lepold Antal és Vass József voltak. A prímás már 1923 szeptemberében is Lepoldot vagy Breyert ajánlotta, ezért vélhetően ekkor is őket látta volna legszívesebben pécsi püspökként.⁵⁷

Bethlen István szeptember 16-án fogadta kihallgatáson Orsenigo nunciust. Ez volt az első alkalom, amikor személyesen találkoztak. Szóba került a pécsi püspöki kinevezés ügye is. A miniszterelnök azt kérte, hogy a kormány és a Szentszék jusson barátságos megegyezésre a kérdésben. A nuncius azt válaszolta, hogy még nem kapott Rómából semmilyen instrukciót, de ha eljön az idő, akkor közölni fogja, kit szeretne kinevezni az Apostoli Szentszék, hogy a kormány részéről jelezhessék, ha esetleg politikai jellegű kifogásuk lenne vele szemben. Szilárdan kitartott tehát a Szentszék által globálisan alkalmazott alapelv mellett. A nuncius ezzel sikeresen elhárította azt, hogy Bethlen ismertethesse a kormány saját jelöltjeit, akik közül háromról volt ekkor tudomása, és akik között nem szerepelt a Szentszék jelöltje, Mészáros János.⁵⁸ Érdemi egyeztetés a nuncius leírása szerint tehát nem volt, így azt sem tudjuk meg a nunciusi jelentésből, hogy Bethlen a Klebelsberggel történő egyeztetése előtt vagy után beszélt-e az Apostoli Szentszék képviselőjével.

Szeptember 14-én Csiszárik Fioretti ügyvivővel folytatott magánbeszélgetést, amelyből az derült ki, hogy Zichy Mosonyi Dénest, pécsi általános helynökét szeretné utódjául. Másnap a napi jelentésében azt írta, hogy nem tartja kizártnak, hogy Rómában engedni fognak ennek a kérésnek, és a kormánynak ebben az esetben el kell döntenie, van-e a helynök személye ellen kifogása.⁵⁹ Mosonyi valóban Zichy jelöltje volt: október 24-én rövid leveleiben arra kérte a bíboros államtitkárt, illetve valószínűleg helyettesét, Borgongini Ducát is, hogy hagyják meg őt Pécsen apostoli adminisztrátorként, illetve ha ez mégsem lenne lehetséges,

⁵⁶ PL Cat. D/c, 713/1925. Klebelsberg Kuno Csernoch Jánoshoz írt levele, 1925. febr. 16. A vallás- és közoktatásügyi miniszter az időpontot, amikor a nunciussal beszélt, nem pontosította. A nuncius Rómába írt jelentéseiben nem jelent meg a gazdálkodás kérdése. Lásd még *Lakatos A.*: Gróf Zichy Gyula i. m. 120.; *Csizmadia A.*: A magyar állam i. m. 181–182.

⁵⁷ Vö. *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 76.; *Csizmadia A.*: A magyar állam i. m. 294–295.

⁵⁸ AAV Arch. Nunz. Ungheria, pos. 29, fasc. 30, Anno 1925–1930, fol. 86r–88r: 87rv.

⁵⁹ MNL OL K 64 20. cs. 34. t. fol. 77r, 367. res. pol./1925; *Csizmadia A.*: A magyar állam i. m. 300.; *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 90.

akkor pécsi helynökét, Mosonyi Dénest nevezzék ki utódjául.⁶⁰ Mosonyit azonban a kormány nem lett volna hajlandó elfogadni, ahogy Mészárost sem: erre november 10-ei beszélgetésük alkalmával Walko fel is hívta a nuncius figyelmét.⁶¹

Orsenigo ezt követően másfél hónapra Olaszországba utazott.⁶² Ott tartózkodása alatt a Vatikánban a pécsi püspöki kinevezés kérdéséről is tárgyalt. Ez az eddigi szakirodalomból csak sejthető volt, a római levéltári kutatások eredményei alapján azonban ma már bizonyos, mint ahogy az is, hogy ezek a megbeszélések döntő jelentőségűnek bizonyultak a későbbiek során. Tudniillik ekkor került szóba először Virág Ferenc szekszárdi plébános személye. Nevének felvetését a szakirodalom eddig tévesen Mailáth Gusztáv Károlyhoz kötötte. Az erdélyi püspök ugyanis 1925. december végén Csiszárík Jánossal egy időben Rómába utazott, Csiszárík pedig feljegyzéseket készített útítársával folytatott eszmecsereiről. Többek között a következőket írta: „Zichy gróf érsektől Majláth püspök levelet kapott, melyben Zichy gróf arra kéri Majláth grófot, hogy ejtene jó szót érdekében, ha azt tapasztalná, hogy pécsi utódját sietnének kinevezni.”⁶³ A *Pesti Napló* 1926. március 16-ai cikke is tudni véli, hogy Mailáth püspöktől ered az az ötlet, miszerint az alsópapság köréből nevezzék ki az arra legérdemesebbnek tartott papot. Ez a cikk a Prímási Levéltárban is megtalálható a nuncius március 22-ei levele mellett, melyben Virág kinevezését közli.⁶⁴ Ezek nyomán terelődhetett tehát a gyanú az erdélyi püspökre.⁶⁵

Valójában azonban a jelölés már jóval korábban megtörtént. A nuncius ugyanis még kalocsai érseki kinevezése előtt kikérte Zichy Gyula véleményét arról, hogy kit látna szívesen utódjául, arra kérve őt, hogy vessen fel néhány szóba jöhető jelöltet. Zichy első helyen – amint az várható is volt – Mosonyi Dénest ajánlotta, a második helyen pedig Virág Ferencet. Orsenigo nuncius pedig ezt a javaslatot Rómában papírra vetette, és november 26-án eljuttatta Borgongini Duca kezébe,

⁶⁰ A levelek nincsenek megcímezve, de a megszólításból (Eminenza, Eccellenza) kikövetkeztethetők a címzettek. Valamennyi levél tartalma a fenti, és 1925. október 24-én kelt. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922-1926, pos. 13, fasc. 22, fol. 103rv (Pietro Gasparrinak); 105rv és 106rv (véltetően Borgongini Ducának).

⁶¹ Salacz G.: A főkegyúri jog i. m. 92.

⁶² November 12-én utazott szabadságra és december 31-én érkezett vissza Budapestre. Vö. Napihírek. (A pápai nuncius szabadsága.). Budapesti Hírlap, 1925. november 13. 7.; Napihírek. (Hazatérés Rómából.). Budapesti Hírlap, 1925. december 31. 8.

⁶³ MNL OL K 64 20. cs. 34. t. fol. 2–10: Csiszárík János feljegyzései. Róma, 1925. dec. 20–29., fol. 6.

⁶⁴ PL Cat. D/c 1242/1926. Szenzációt keltett katolikus körökben a pécsi püspöki szék betöltése. Hogyan lehetett egyszerre püspök a szekszárdi plébánosból? Pesti Napló, 1926. március 16. 3.

⁶⁵ A Mailáthtal kapcsolatban felmerült gyanú alapját Csizmadia Andor a Pesti Napló fent említett cikkéhez köti, Salacz Gábornál az információ mellett nem található lábjegyzet, de feltételezem, hogy mivel átnézte a Magyar Országos Levéltár vonatkozó iratanyagát, olvasta az általam fent említett forrást. Előfordulhat, hogy az újságcikket is. *Csizmadia A.*: A magyar állam i. m. 300.; *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 93. A témában született további szakirodalmak (lásd 1. jegyz.) eddig nem próbálták meg meghatározni, miért éppen Virág Ferenc került a pécsi püspöki székbe.

aki továbbította az államtitkárságra.⁶⁶ Hogyan vélekedett a nuncius a jelöltekről? Mosonyiról az volt a véleménye, hogy nagyon jól tudja, hogyan kell egy egyházmegyét elvezetni, rendkívül intelligens, tehetséges pap, aki mindig segítségére van Zichynek, levéve róla az egyházmegyei adminisztráció terhet. Azonban nem bírja a pécsi klérus szimpátiáját, talán mivel általános helynökként meglehetősen nagy hatalma van. Magyarországon szerint már tudni vélik, hogy ő Zichy jelöltje, s ez az információ a személyét ellenző kormányhoz is eljutott.⁶⁷ (Itt vélhetően a november 10-ei, Walkóval folytatott beszélgetésre célzott a nuncius.⁶⁸) Így tehát ha mégis kineveznék, ebben Budapesten Zichy kívánságának győzelmét látnák, nem pedig a Szentszék objektív kritériumok és érdekek alapján történő döntését.⁶⁹

Virágot ellenben ideális jelöltnek tartotta. Beismerte, hogy addig mindössze Zichytől és a Schematismusból tájékozódott, ezért csak az alapadatokat tudta róla: 1869-ben született, a szeminárium spirituálisa, majd tanára lett. 1915-ben pápai kamarássá nevezték ki. Egyházi cenzor és a fegyelmi tanács tagja volt, ráadásul a kormánytól magyar királyi kormányfőtanácsosi címet is kapott. A nuncius kijelentette, hogy ha szükséges, akkor további információkat kér róla pápai titoktartási kötelezettség mellett. Így kinevezése teljesen váratlan lehetne mind a kormány, mind a közvélemény számára. Az informálódás előtt azonban érdemesnek tartaná Mészárossal is egy próbát tenni, hátha a kormány mégis csak elfogadja, hiszen véleménye szerint neki nincs más hibája, csak az, hogy nem a kormány jelöltje. Az utóbbiakról a nuncius úgy vélte, hogy a politika terén kifejtett érdekeiket szeretné a kormány püspöki székekkel honorálni, de nem eléggé tapasztaltak a lelkipásztorkodásban, és nem rendelkeznek kellő tudományos és aszketikus vénával a papi élet terén. Tehát ha Mészárost mégsem fogadná el politikai indokokra hivatkozva a kormány, egy nem várt jelöltet kellene a Szentszéknek választania, aki buzgó lelkipásztor és egyáltalán nem foglalkozik politikával. Ez jelezné, hogy milyen követelményei vannak a Szentszéknek a leendő püspökökkel szemben, és a papság felé is azt üzenné, hogy elismerik a lelkipásztori buzgóságot.⁷⁰ Mivel a

⁶⁶ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 3r–4r. (ez a példány datálást nem tartalmaz). A nunciaturai pizkozaton november 26-ai, római keltezéssel, illetve azzal a megjegyzéssel, hogy Borgongini Ducának kézbesítette. AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 90rv. Ugyanezen a napon, november 26-án már a Milánó felett lévő Valgreghentinóból írt a korábbi megjegyzéséhez egy kiegészítést a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárának. Vö. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 5rv. Azt nem tudjuk, hogy a 22-ei pápai audiencián szóba került-e a kérdés.

⁶⁷ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 3r–4r.

⁶⁸ Salacz G.: A főkegyúri jog i. m. 92.

⁶⁹ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 3v.

⁷⁰ Ez az elvárás, az inkább a lelkiekkel, mintsem az anyagiakkal foglalkozó püspökök ideája, már elődjénél, Lorenzo Schioppa nunciusról is megjelent. Vö. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926,

kormány egyre határozottabban akarta elérni jelöltjei kinevezését, a nuncius tovább sürgette a pécsi püspöki széket betöltését.⁷¹

Orsenigo november 26-án Valgreghentinóból Mészáros tervezett kinevezésének részleteivel kapcsolatban írt Borgongini Ducának. Az volt a meggyőződése, hogy nem szóban, hanem szóbeli jegyzék formájában kellene a kormánnyal tudatni a kinevezési szándékot, így rákényszerítve Budapestet az írásbeli válaszra.⁷² Azt gyanította – ha explicite nem is írta le ok-okozatként –, hogy Mészáros a kormánynak azért nem volt szimpatikus, mert Albrecht főherceg magánhitoktatója volt, akit azzal vádoltak, hogy Ottó ellenében a trónra tör. Néhányan arról pletykáltak, hogy pécsi jelöltsége is a főherceg műve. Így a nuncius szükségesnek tartotta alátámasztani, hogy jelöltsége nem kötődik politikához, és hogy maga a jelölt is távol tartja magát a politikától, buzgó pap.⁷³ A pletyka alapja az lehetett, hogy Albrecht főherceg anyjával és nővérével, Gabriella főhercegnővel 1925 októberében Rómában járt és magánkihallgatást kért a pápától.⁷⁴

A pápa a nuncius véleményének december 8-án helyt adott, azonban további tájékoztatást kért.⁷⁵ Vélhetően ennek köszönhető Gasparri december 13-ai levele, melyben Virág Ferencről kért információkat a nunciustól, és ígérte, hogy utána instruálni fogja, milyen magatartást kövessen a kormánnyal szemben.⁷⁶ Erre azért volt szükség, mert ha a nuncius a kormánnyal közölte volna Mészáros nevét, és politikai vétót emeltek volna ellene, akkor patthelyzet állt volna elő: míg a kormánynak rögtön négy másik név is volt a tarsolyában, a Szentszéknek nem volt ekkor még – Mészároson kívül – olyan jelöltje, aki több forrásból megerősítetten alkalmas lett volna a székre. Mint korábban kifejtettem, bár a Zichy által első helyen ajánlott Mosonyi Dénesről a nuncius pozitív véleménnyel volt, kinevezését nem látta célszerűnek, mivel a sajtóban elterjedt, hogy Zichy jelöltje, így ha a Szentszék őt állította volna a pécsi egyházmegye élére, a közvélemény ebben

pos. 13, fasc. 21, fol. 50r–53v (1923. április 30-ai jelentése); ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, fol. 61r–65v (1925. január 12-ei jelentése).

⁷¹ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 3r–4r.

⁷² A szóbeli jegyzéket (note verbale) a hivatal intézi hivatalhoz, nincs benne megszólítás, sem aláírás, csak a szöveg alatt a küldő hivatal körbélyegzője. Diplomáciailag udvarias nyelven van megfogalmazva, akkor is, ha tartalma erélyes. A jegyzékre írásban válaszolnak (az eredeti jegyzék formája szerint), és az eredeti jegyzék, valamint az arra adott válasz alkotják a jegyzékváltást. Vö. Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. Szerk. Hajdu Gyula. 2. teljesen átdolgozott kiadás. Bp. 1967. 192.

⁷³ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 5rv.

⁷⁴ MNL OL K 105, 44. cs. V-2b. t. 2757/pol./1925. szám. Khuen-Héderváry Balásy Antal követségi titkárnak, 1925. szept. 19. A három előkelőség az azévi hatodik magyar zarándoklattal részt vett az általános pápai audiencián, majd magánkihallgatáson is fogadta őket XI. Pius. Vö. Napihírek. Magyar zarándokok a pápánál. Budapesti Hírlap, 1925. október 25. 10.

⁷⁵ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 2rv. (A nuncius november 26-án Rómából írt levelének beérkezését regisztráló lapra rájegyezve.)

⁷⁶ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 88r.

nem a Szentszék objektív kritériumok és érdekek alapján történő döntését látta volna. A kormány jelöltjei pedig – Breyer István, Ernszt Sándor, Lepold Antal és Vass József – bár a Rendkívüli Egyházi Ügyek Konregációja bíborosainak 1923. május 21-ei tanácskozásán, ahol a bíborosok a kalocsa érseki szék és ennek nyomán esetlegesen megürülő püspökség betöltését mérlegelték, szóba kerültek, az Apostoli Szentszék számára nem voltak teljes mértékben elfogadhatóak.

A nuncius szabadsága alatt írt levelei arról tanúskodnak, hogy nem volt teljesen alaptalan a külügyminisztérium azon értesülése, hogy Róma decemberben Mészárossal szeretné betölteni a pécsi püspöki székét.⁷⁷ Erre az esetre az 1925. december 18-ai minisztertanácscon elhatározták, hogy a kormány vétóval fog élni a kinevezés ellen, és a pécsi püspöki javadalmat a vallásalap fogja kezelni. Csizsárik Jánost pedig elküldték Fioretti uditoréhoz, hogy tájékoztassa a kormány ezirányú álláspontjáról.⁷⁸ Pár nappal később Walko is felhívta a kormány álláspontjára Fioretti ügyvivő figyelmét, aki biztosította a külügyminisztert, hogy még nem dönt el a pécsi püspöki szék sorsa. A szentszéki magyar ügyvivőnek szintén ezt erősítette meg Borgongini Duca december végén.⁷⁹ Ekkor még tényleg nem volt semmi eldöntve, hiszen Virág Ferencről további információkat kért az államtitkár, amiket a nuncius csak azt követően tudott megszerezni, hogy december 31-én visszaérkezett Budapestre.

Orsenigo nuncius Csávossy Elemér Bélától, a jezsuiták tartományfőnökétől⁸⁰ tájékozódott, meg sem várva a hivatalos írásbeli utasítást. A tartományfőnök válasza január 8-ai keltezéssel érkezett meg Budapestre. A nuncius azért épp Csávossynál érdeklődött, mert a jezsuiták vezették a pécsi Pius-internátust és a Pius alapítványi főgimnáziumot,⁸¹ ráadásul – Orsenigo leírása szerint – már többször szolgáltattak a Szentszéknek titokban pontos információkat.⁸² Csávossy véleménye a jelölről egyértelműen pozitív volt. Igazi erényes, lelki embernek, jó szónoknak, serény és buzgó lelkipásztornak tartotta. Azt is leírta róla, hogy a tanítás tisztaságát képviseli:

⁷⁷ *Csizmadia A.*: A magyar állam i. m. 300.; *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 92.

⁷⁸ MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, az 1925. december 18-ai minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve, 42. pont.

⁷⁹ *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 92–93.

⁸⁰ 1924-től volt a magyar rendtartomány főnöke. Vö. Napi hírek. (A magyarországi jezsuiták új tartományfőnököt kaptak.). Uj Nemzedék, 1924. szeptember 20. 7. Életéről bővebben lásd *Bikfalvi G.*: Magyar jezsuiták i. m. 47.; *Péteri János*: „Ha szentté nem leszek, hiába születtem!”. Csávossy Elemér élete. 1883–1972. New York 1980.

⁸¹ Vö. Schematismus cleri dioecesis Quinque-ecclesiensis ad annum sanctum a Christo nato MCMXXV. Quinque-ecclesiis 1925. 114–115. A nuncius január 17-ei jelentésében azt írja (ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 11r–12r), hogy ők vezették a szemináriumot, azonban annak élén 1925-ben Hanuy Ferenc állt.

⁸² ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 11r–12r.

Virág ugyanis a Vigilantia-bizottság⁸³ tagja volt. Ezen kívül a szeminárium spirituális és rendkívüli gyóntató. Munkásságát a püspöke, a papság, sőt a kormány is elismerte. A jezsuita tartományfőnök meggyőződése az volt, hogy okos és vezetésben jártas, kellő tudását mutatja, hogy egyházmegyei cenzorként és az iskolák felügyelőjeként is tevékenykedik. Alázatos és udvarias, jó erőben van, s amikor beszélgetett vele, a lehető legjobb benyomást szerezte róla.⁸⁴

A január 13-án érkezett szentszéki utasításra a választ a nuncius 17-én küldte meg, vélhetően azért, hogy felettesében ne keltse azt a benyomást, hogy már korábban megkezdte az információgyűjtést. Ebben idézte Csávossy levelét, valamint ismertetette a jelölt részletes életrajzi adatait is. Eszerint Virág 1869-ben született, és 1892-ben szentelték pappá. 1901-ben nevezték ki a kisszeminárium, a következő évben a nagyszeminárium tanulmányi igazgatójává. Ezzel egy időben világi közép-fokú oktatási intézményekben tanított hittant,⁸⁵ a kispapoknak pedig szociológiát és pedagógiát. 1912-ben paksi plébános lett és tíz évvel később nevezték ki a kilenc-ezer katolikust számláló Szekszárdra belvárosi plébánosnak. Bírja püspöke elismerését és mind egyházi, mind pedig világi részről kapott kitüntetések. 1907-ben pápai káplán lett, 1909-ben a Vigilantia-bizottság tagja és egyházmegyei cenzor, 1915-ben pápai kamarás és dunaföldvári esperes, 1924-ben elnyerte a magyar királyi kormányfőtanácsosi címet, 1925-ben koronczói apát lett. Orsenigo meggyőződése az volt, hogy mind az egyház, mind pedig az állam számára elfogadható, ideális jelölt lenne, akit ha a Szentszék megnevezne, vélhetően a kormány sem utasítana vissza. Megjegyezte, hogy Virág kinevezése Magyarországon nagy feltűnést keltene, mivel a püspököket eddig teljesen más kritériumok alapján választották, azonban az utóbbi fájdalmas történések megmutatták,⁸⁶ mennyire fontos, hogy a püspökökben legyen lelkipásztori szellem, és hogy távol maradjanak a politikától. A vizsgálódás tényét nem közölte a primással sem, mivel úgy tudta, hogy annak már megvan a két jelöltje – itt bizonyára Lepoldra és Breyerre célzott a nuncius –, így nehezen mondana le az ő támogatásukról.⁸⁷ A Szentszék és mindkét nuncius ideális jelöltje tehát egy olyan pap volt, aki nem politizál, és nem a politika, hanem a lelkipásztorkodás terén szerzett elsősorban érdemeket.

⁸³ A hit tisztaságának megőrzésén munkálkodó bizottság. X. Pius pápa 1907-es Pascendi Dominici Gregis enciklikája írta elő, hogy minden egyházmegyében állítsanak fel ilyet. Vö. *Tóvay N. P.*: Tomcsányi i. m. 40. 264. jegyz.

⁸⁴ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 89rv.

⁸⁵ 1902-ben a pécsi állami főreáliskolában volt hitoktató, aztán a pécsi tanítóképző intézet hitoktatója lett. Vö. Napi hírek. Intézetet cserélő hitoktatók. Pécsi Közlöny, 1902. november 2. 3. 1912-ig végezte az utóbbi hitoktatási tevékenységet. Vö. Magyarország tisztai cím- és névtára 31. (1912) 414.

⁸⁶ Itt talán épp Mészáros János közelebről nem részletezett politikai okokból történő visszautasítására utalhatott a nuncius.

⁸⁷ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 11r–12r.

Mészáros János és Virág Ferenc prezentálása a kormánynak

Virág Ferenc személyében tehát ideális jelöltet talált a nuncius arra az eshetőségre, ha a kormány továbbra is fenntartja a Mészáros Jánossal szemben támasztott politikai jellegű kifogását, így már csak ki kellett várni a cselekvésre a megfelelő pillanatot. Ez februárban jött el. Február 1-jei jelentésében a nuncius azt írta, hogy a kirobbant frankhamisítási botrány komoly belpolitikai válságot idézett elő és akár a kormány részleges átszervezését vagy bukását is hozhatja.⁸⁸ Mivel a kormány szerint le van foglalva ezzel a problémával, és nem szeretne további nehézségeket a már meglevő mellé, ezért feltehetően nem fogja meggondolatlanul ellenezni a Szentszék jelöltjét.⁸⁹

Pietro Gasparri nem késlekedett sokat a válasszal: február 5-én felszólította Orsenigót, hogy az általa novemberben vázoltak szerint cselekedjen: jelezze a kormánynak, hogy a Szentszék Mészárost szeretné kinevezni a pécsi egyházmege élére, és ha mégis nehézség merülne fel az elsődleges jelöltet illetően, akkor Virágot terjessze be, rövid válaszádi határidőt szabva.⁹⁰

Az Apostoli Szentszék tehát meg volt győződve arról, hogy Mészáros ellen komoly politikai kifogása a kormánynak nem lehet, különösen a nuncius által vázolt politikai helyzetben. Azonban felkészültek arra a lehetőségre is, ha a kormány mégis nehézségeket támasztana. A nuncius – aki, mint láthattuk – tisztában volt azzal, hogy a kormány nem igazán hajlana Mészáros kinevezésére, külön hangsúlyt helyezett arra, hogy szóbeli jegyzékben közölje a nominációt, amire a magyar fél kénytelen írásbeli választ adni. Tehát szerette volna kikényszeríteni, hogy amennyiben a kényes belpolitikai szituáció és a kormányválság ellenére sem fogadnák el Mészáros személyét,

⁸⁸ Az ügy 1925 decemberében robbant ki, a francia külügyi főtitkár a bécsi és francia követnek utalt rá, hogy bizonyos részletekből arra lehet következtetni, hogy a magyar kormány is kompromittálódott az ügyben, azonban ekkor még nem állt érdekében ennek napvilágra hozása, jogi úton próbálták rendezni a kérdést. Január közepére fordult a kocka: egyre inkább előtérbe került a kormány politikai felelősségének kérdése. Kezdetben Horthy környezetének felelőssége merült fel, mígnem 1926. január 23–24. körül már magát Bethlent is azzal gyanúsították, hogy tudott róla. Ahogy Gergely Jenő írja: „Január utolsó és február első napjaiban úgy látszott, hogy Bethlen feje fölött összecsapnak a hullámok, és a magyar miniszterelnök örökre eltűnik a politika süllyesztőjében.” – *Gergely Jenő*: Franciaország, Bethlen és frankhamisítás. Történelmi Szemle 26. (1983) 71. Hogy mégsem így lett, az annak köszönhető, hogy a kormányzó, illetve jelentős társadalmi és politikai presztízzsel bíró személyek is kiálltak mellette, valamint Anglia és Olaszország magatartásának. Uo. 67–86., különösen: 67–68., 70–71. A frankhamisítás történeti vonatkozásairól újabban lásd *Ormos Mária*: Hamis frankokkal teli bőrdöngök. In: Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991. Összeáll. Gerő András. Bp. 1993. 175–192.; *Ablonczy Balázs*: A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. Múltunk 53. (2008) 1. sz. 29–56. Ekkor nem hiányzott a magyar kormánynak még egy konfliktus: úgy ítélte meg a nuncius, hogy ez a pár nap éppen megfelelő arra, hogy az Apostoli Szentszék ellenállás nélkül keresztülvigye akaratát a pécsi püspöki szék betöltését illetően.

⁸⁹ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 17r.

⁹⁰ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 93r.

akkor az addig eltitkolt politikai okokat legalább részletezzék, Rómának pedig legyen lehetősége arra, hogy a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1922. július 30-ai ülésén meghatározott és a pápa által jóváhagyott alapelvek szerint mérlegeljen.⁹¹

Február 9-én tehát a nuncius rövid szóbeli jegyzékben tudatta a külügyminiszterrel, hogy a Szentszék az 1923. május 28-án elhatározottak nyomán Mészárost szeretné pécsi püspökké kinevezni, és érdeklődött, hogy van-e a jelölt ellen a kormánynak politikai kifogása. A jegyzéket személyesen adta át Walkónak.⁹² Február 19-én Khuen-Héderváry Sándor követségi tanácsos szintén személyesen adta át a nunciusnak a külügyminiszter válaszejegyzékét. A decemberi minisztertanácson megbeszélt döntésnek megfelelően utalt arra, hogy a magyar kormány fenntartja a Daruváry külügyminiszter által az 1923. június 8-ai és augusztus 6-ai jegyzékekben megfogalmazott álláspontját Mészáros kinevezése ellen.⁹³ Politikai ellenvetést tehát nem tartalmazott a válasz. Energikus szóváltást okozott a jegyzék Khuen-Héderváry és a nuncius között, amely azzal végződött, hogy a nuncius ragaszkodott az okokat tartalmazó hivatalos írásbeli nyilatkozathoz. E nélkül nem akarta a választ Rómába továbbítani.⁹⁴ A nuncius beszámolója szerint Khuen-Héderváry végül engedett a kérésének és másnapra ígérte a kiegészítő jegyzéket.⁹⁵ A rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter 19-ei napi jelentésében az áll, hogy közölte a nunciussal, nincs felhatalmazása az okok közlésére, illetve egy ilyen hivatalos formában megfogalmazott írásbeli nyilatkozatot nem adhatnak át anélkül, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel előtte egyeztetnék volna. A nuncius ezt megértette, de továbbra is kérte a nyilatkozatot. Khuen-Héderváry jelentésében arról nincs szó, hogy ezt meg is ígérte volna neki, de azt jelezte, hogy a Szentszékkal diplomáciai konfliktus lehet az ügyből, amelyet elkerülendőnek tartott.⁹⁶

Végül február 20-án személyesen nyújtottak át a nunciusnak egy rövid feljegyzést, melyben Mészáros elutasítását azzal indokolták, hogy a világháborút követő válságos időkben állásfoglalása nem volt elég határozott és egyértelmű, ezért nem

⁹¹ Bővebben lásd *Tóth Krisztina*: A főkegyúri jog a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendáján 1920 körül. In: Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. (CVH I/15.) Bp.–Róma 2017. 337–360. A bíborosok tanácskozásáról: Uo. 349–351. A forrás közölve: Uo. 357–360.

⁹² *Csizmadia A.*: A magyar állam i. m. 300.; *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 93. Az eredeti dokumentum: MNL OL K 64 20. cs. 34. t. 91. res. pol./1926, fol. 61r. A note verbale másolata a nunciaturai irattárban: AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 107r.

⁹³ *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 93.; *Csizmadia A.*: A magyar állam i. m. 300. A jegyzék eredetije: AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 108r.

⁹⁴ Bővebben: *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 93–95.

⁹⁵ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 19r–20r, 19v. Orsenigo nuncius február 21-ei beszámolója. Az eddigi szakirodalom a találkozóóról a nunciusi beszámolót nem ismerte.

⁹⁶ MNL OL K 64 20. cs. 34. t. 100 res. pol./1926, fol. 78–81. Khuen-Héderváry napi jelentése. (Az iratanyagban több példányban megtalálható, néhol hiányosan, itt az első teljeset idézem.)

bírja a kormány teljes bizalmát.⁹⁷ A nuncius a jegyzék átvételekor meg is jegyezte, hogy túl általánosnak tartja a feljegyzést, és az tűnik ki belőle, hogy a kormány túlzó feltételt támaszt a jelölttel szemben: a megválasztandó püspököknek a teljes bizalmát kell élveznie. Ezekre fel is hívta helyben a miniszter figyelmét, aki ezt a helyzet kényességével magyarázta. A nuncius február 21-ei Pietro Gasparrinak szóló beszámolójában leszögezte, hogy a kinevezéssel kapcsolatos római alapelv nem sérült: sikerült elérni, hogy a kormány körvonalazza az elutasítás politikai indokait, ha nem is túl részletesen. Azt is jelentette eljárójának, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter bejelentkezett nála, s vélhetően egypár olyan személy ügyét szeretné előmozdítani a pécsi püspöki kinevezésre, akiket a Szentszék már kizárt a jelöltek közül.⁹⁸

Orsenigo ezért még aznap sietve átadta újabb szóbeli jegyzékét, érdeklődve, hogy Virág Ferenc ellen van-e politikai jellegű kifogása a kormánynak. Egyúttal felhívta a figyelmet arra, hogy a Mészáros ellen felhozott indokok túl általánosak, pontatlanok, és nem szolgálhatnak a jövőre nézve precedensül.⁹⁹ Ez valóban teljesen váratlanul érte a magyar kormányt. Maga a nuncius sem volt teljesen biztos a lépés pozitív kimenetelében, hiszen a döntéshez, ahogy ő tudta, szükséges volt a kormányzó, a miniszterelnök, a vallás- és közoktatásügyi miniszter és a prímás véleményének kikérése is.¹⁰⁰ Az időzítés megfelelő volt, a külügyminiszter már március 2-án közölte, hogy nincs kifogása a jelölt ellen, azonban a hivatalos választ akkor adják majd meg, ha Bethlen – aki másnap indult Genfbe a Népszövetség tanácskozására¹⁰¹ – hazatért és tapintatosan közölte Vass-sal is a fejleményeket.¹⁰²

⁹⁷ A jegyzék eredetije: AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 109r. *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 95. az szerepel, hogy a külügyminiszter személyesen vitte el, a MNL-ban található pizkozaton is az van, hogy „a miniszter” személyesen kézbesítette (MNL OL K 64 20. cs. 34. t. 94. res. pol./1926, fol. 58r). A nuncius levelében azonban azt írja, hogy „ugyanaz a miniszter” hozta neki a feljegyzést, aki 19-én a jegyzéket (ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 19r–20r). Mivel Khuen-Héderváry ekkor meghatalmazott miniszter is volt (1925. október 15-én nevezte ki Horthy rendkívüli követé és meghatalmazott miniszterré a III. fizetési osztályba – Budapesti Közlöny, 1925. október 16. 1.), előfordulhat, hogy a politikai kifogásról a feljegyzést is ő adta át.

⁹⁸ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 19r–20r, 19v–20r.

⁹⁹ A dokumentum eredetije: MNL OL K 64 20. cs. 34. t. 97. res. pol./1926, fol. 57r. Tartalmát a már idézett 1926. február 21-én kelt jelentésében ismertette Pietro Gasparrival a nuncius: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 19v.

¹⁰⁰ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 20r. Orsenigo nuncius jelentése, 1926. febr. 21.

¹⁰¹ Vö. *Gergely J.*: Frankhamisítás i. m. 78.

¹⁰² ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 23rv: a nuncius március 3-ai jelentése Pietro Gasparrinak. Bethlen útjának nagy volt a tétje, ugyanis többek között azt remélte Magyarország, hogy a Népszövetség dönteni fog pénzügyi ellenőrzésének megszüntetéséről annak megvizsgálását követően, hogy Magyarország megfelelt-e a népszövetségi kölcsön felvételekor megfogalmazott ajánlásoknak és sikerült-e a szanálási programot végrehajtani. Ez a várakozás végül ekkor még nem teljesült, március 5-én a bizottság svájci elnöke úgy határozott, hogy titkárságát megbízza az ellenőrzés esetleges megszüntetése jogi és technikai feltételeinek elemzésével, de javaslatot nem tett sem a kontroll megszüntetésére, sem pedig fenntartására. *Gergely J.*: Frankhamisítás i. m. 78–79.

Meglehet, hogy a nuncius ebben a halogatásban Vass püspöki reményeinek ismételt feléledését látta, így még a miniszterelnök március 17-ei hazaérkezése előtt kérte a végleges választ. Távollétében Khuen-Héderváry járt el a külügyminiszter nevében. Kapcsolatba lépett a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, aki napi jelentése szerint beteg, influenzásan feküdt, így nem tudta a kormányzó konszenzusa kikérni, viszont felhatalmazta Khuen-Héderváryt, hogy ezt megtegye helyette. A kormányzó a kinevezésre március 15-én rábólintott, amit a kultuszminiszterrel telefonon közölt. Ezek után a nunciussal előszóban ismertette a kormány hivatalos álláspontját: nincs ellenvetésük Virág Ferenc kinevezése ellen. Khuen-Héderváry napi jelentése szerint a döntést nem foglalták írásba, mivel korábban Zichy esetében is hasonlóan jártak el.¹⁰³ A nuncius a kedvező választ azonnal meg is táviratoztta Rómába,¹⁰⁴ másnap pedig hosszabb jelentésben számolt be a fejleményekről. Ebben többek között megemlítette, hogy szóban kommunikálták, hogy részükről nincs akadálya a kinevezésnek, vélhetően azért, mert nem szeretnék a Mészárossal kapcsolatban felmerült fenntartásokat konkretizálni, és a szóbeli jegyzéknek arra a részére is felelni. Arról is beszámolt, hogy indiszkréció folytán kiszivárgott a püspöki kinevezés híre. Jelentésében külön kitért arra, hogy a sajtóban a pécsi püspöki kinevezést élénk érdeklődés övezte, s hogy ezzel kapcsolatban számos találgatás látott napvilágot, melyek között először március 16-án jelent meg a leendő pécsi püspök neve, a nuncius szerint vélhetően azok indiszkréciója nyomán, akiktől a kormány Virág Ferencről információt szerzett.¹⁰⁵

A pécsi püspöki kinevezéssel kapcsolatos sajtóincidens

A pécsi püspöki kinevezés tényének híre már március 13-án, illetve 14-én megjelent a lapokban, a kinevezettről azonban ekkor még csak találgattak, és Virág neve fel sem merült.¹⁰⁶ Ennek ellenére szóba került a kinevezéssel kapcsolatos híreket cáfoló közlemény kiadásának lehetősége a nuncius Khuen-Héderváryval folytatott, március 15-ei beszélgetése során. A meghatalmazott miniszter ezt nem tartotta volna célszerűnek, mivel véleménye szerint akkor még jobban

¹⁰³ *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 96. A válasz március 15-ére datálva, Khuen-Héderváry aláírásával megtalálható: AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 114r.

¹⁰⁴ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 24r.

¹⁰⁵ Cesare Orsenigo nuncius levele Pietro Gasparrinak, 1926. márc. 16.: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 28rv.

¹⁰⁶ Lásd pl. *Ki lesz a pécsi püspök?* Egri Népujság, 1926. március 13. 1. – A cikk nem bocsátkozik találgatásokba, csak azt írja le, hogy Rómából azt jelentették a Magyar Kurírnak, hogy megtörtént a döntés. Hasonlóan közli a hírt: Napihírek. (A pécsi püspöki székhely betöltése). Budapesti Hírlap, 1926. március 13. 8. Egy másik sajtóorgánium tudni véli, hogy Kriston Endrét nevezték ki: Kriston Endre az új pécsi püspök. Magyarország, 1926. március 14. 4.

ráirányították volna a közvélemény figyelmét a témára.¹⁰⁷ A nuncius Gasparritól instrukciókat kért a kinevezéssel és a kormány, valamint az érdekelt tájékoztatásával kapcsolatban, hogy ha a pápa döntött és megtörtént a kinevezés, véget vethessen a találgatásoknak.¹⁰⁸

Mivel március 16-tól kezdve több újság is beszámolt Virág kinevezéséről,¹⁰⁹ az a helyzet állt elő, hogy maga az érintett, Virág Ferenc is a sajtóból értesülhetett először esetleges jelöléséről. Gasparri távirata ugyanis, melyben utasította a nunciust, hogy érdeklődjön meg tőle, elfogadja-e a kinevezést, csak március 18-án kelt, és egy nappal később érkezett meg a nunciatúrára.¹¹⁰ Március 20-án már ott volt Virág beleegyezése,¹¹¹ és ezután a nuncius Zichy püspököt is értesítette a kinevezés tényéről, pápai titoktartás kötelezettsége mellett.¹¹² Ezekkel a történésekkel párhuzamosan – bár Khuen-Héderváry, mint láthattuk, ezt nem javasolta – a nuncius az újságokban cáfolatot jelentetett meg a kinevezéssel kapcsolatban.¹¹³ A püspökkari tanácskozáson, ahol a pápa több üzenetét közvetítette az egyházi vezetők felé,¹¹⁴ szintén felolvasott egy cáfolatot a kinevezésről.¹¹⁵ Vajon miért volt ezekre szükség, ha a Szentszék már úgyis eldöntötte, hogy Virág Ferenc lesz az új pécsi püspök, és a kormány sem emelt ez ellen semmilyen kifogást?

A lépést csak részben magyarázza, hogy az érintettet magát még nem értesítették a döntésről hivatalosan, írásban. Sokkal inkább a megjelent cikkek tartalmában kell a magyarázatot keresnünk, és meg kell vizsgálnunk a cáfolat szövegét. Az incidensnek valójában inkább a püspökkinevezések során követendő gyakorlat kialakítása állt a háttérben, mintsem a konkrét püspöki kinevezés idő előtti nyilvánvilágra kerülése körüli indiszkréció. Orsenigo nuncius ugyanis az *Uj Nemzedék* március 17-ei száma nyomán – melyben egy olyan cikk jelent meg, mely szerint a kormányzó két nappal korábban megerősítő záradékkal látta el az új pécsi püspök

¹⁰⁷ Salacz G.: A főkegyúri jog i. m. 96.; MNL OL K 64 20. cs. 34. t. fol. 52rv: 147. res. pol./1926. Khuen-Héderváry napijelentése.

¹⁰⁸ Cesare Orsenigo nuncius levele Pietro Gasparrinak, 1926. márc. 16.: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 28rv.

¹⁰⁹ Ezek közül kettő a nuncius március 22-ei, Virág Ferenc pécsi püspöki kinevezéséről szóló értesítése mellett a Prímási Levéltárban is megtalálható (Pesti Napló és az Uj Lap március 16-ai cikkei): PL Cat. D/c 925/1926 ad 1242/1926.

¹¹⁰ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 95r (Pietro Gasparri rejtjeles távirata a nunciussnak); uo. fol. 94r. (a nuncius Virág Ferencnek elküldött levelének másolata).

¹¹¹ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 96r. Gasparrit még aznap értesítette a nuncius és kérte, hogy jelezze a L'Osservatore Romanóban történő publikálás időpontját. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 26r.

¹¹² AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 97r.

¹¹³ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 120 utáni r: a cáfolat szövege olasz nyelven. Bővebben lásd később e tanulmányban.

¹¹⁴ Ennek háttéréről részletesen lásd Tóth K.: Modernkori katolicizmus i. m. 243–255.

¹¹⁵ Az 1926. március 17-ei püspökkari konferencián a pécsi püspöki kinevezéssel kapcsolatban felolvasott kommuniké: AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 119r.

kinevezési okmányát, s erről már hivatalosan értesítették is a kinevezettet, aki a következő napokban a kormányzónál tiszteleg, hogy megköszönje neki a kinevezés megerősítését¹¹⁶ –, elvi tisztázást látott szükségesnek a sajtóban. A megjelent cikk ugyanis azt a hamis benyomást kelthette az olvasókban, hogy a katolikus püspök a kinevezését a református kormányzónak köszönheti. Ez a hír nemcsak a benne szereplő tévedések miatt várt korrigálásra, hanem azért is, mert egy alapvetően katolikus, de nagyrészt a kormány által támogatott sajtóorgánium hasábjain jelent meg.¹¹⁷ Így felmerült a nunciusban a gyanú, hogy a tudatlanságon kívül akár szándékos ferdtetésről is szó lehet, és a népben, valamint a klérusban azt a tévhitet akarták kelteni, hogy a kinevezés joga a kormányzó kezében van.

Mivel ez volt a kalocsai érseki székhely betöltését követően az első alkalom, hogy püspököt neveztek ki, és a püspöki székek betöltésének módjában a király nélküli királyságban követendő gyakorlat ekkor volt kialakulóban, a nuncius meglátta a lehetőséget a téves adatok helyreigazításában. A kormánnyal szemben mind Zichy, mind Virág kinevezésével Róma akarata jutott érvényre: még ha némi vargabetűt követően is, de világi befolyástól mentesen sikerült jelöltjét kineveznie. A római álláspont egyértelmű volt: főkegyúr nem lévén, a püspökök kinevezése a Szentszék kizárólagos joga. A püspökkinevezéseknek erre a rendjére világít rá a nuncius tisztázó kommunikációjában. E szerint: „A pápai nunciatura kötelességének tartja kijelenteni, hogy a közelmúltban a lapok hasábjain a pécsi püspöki székhely betöltésére nézve közölt hír »nem felel meg a valóságnak«, mert a *Szentszék*, amelynek most a magyarországi püspökök kinevezése »kizárólagos joga«, arra nézve semmiféle döntő határozatot nem hozott. Mihelyt a kinevezés megtörténik, a pápai nunciatura az illetékes tényezőkkel közölni fogja.»¹¹⁸

A kommunikáció több lap szó szerint le is közölte. A nuncius szerint ez alkalmat adott arra az újságoknak, hogy a közvéleménynek elmagyarázzák, hogyan zajlik valójában a püspökök kinevezése Magyarországon, és egyik lap sem talált e módban kifogásolnivalót. Ráadásul a kormány egy funkcionáriust is elküldött hozzá,

¹¹⁶ A kormányzó megerősítette az új pécsi püspök kinevezését. *Uj Nemzedék*, 1926. március 17. 3. A nunciaturai iratanyagban az újságcikk és fordítása: AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 120v.

¹¹⁷ Politikai, keresztény napilap volt, felelős szerkesztője Cavallier József, kiadója a Központi Sajtóvállalat. Vö. *Wünscher Frigyes*: Csonka-Magyarország sajtója. I. rész. Budapest. (A sajtó könyvtára 3.) Bp. 1927. 85.

¹¹⁸ Az eredeti közlemény olaszul: AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 120 utáni r. Ebből kihúzva, hogy sok hír nem felelt meg a valóságnak, különösen az *Uj Nemzedék* március 17-ei számában megjelent hír. A fentiekben az újságokban szó szerint lehozott változatot közlöm. Lásd pl. Hírek. A nunciatura – cáfolja a pécsi püspök kinevezési hírét. *Magyarország*, 1926. március 18. 7. (Dölttel kiemelés az eredetiben.); A pécsi püspökség ügye. *Uj Nemzedék*, 1926. március 19. 2.

aki elnézést kért a titok megsértéséért és az újságokban közölt pontatlanságért.¹¹⁹ A sajtó egy része valóban a püspökkinevezés rendjének elmagyarázására használta fel az alkalmat,¹²⁰ azonban az újságcikkek közül akadtak olyanok is, amelyek ráéreztek a helyesbítés közlésének valódi okára. A *Magyarság* például nagyon jól rámutatott: a cáfolat vélhetően egy még elintézetlen konfliktust jelez a római Szentszék és a magyar állam között. Ahogy a szerző fogalmaz: „Erre e pillanatban gondolni sem akarunk, mert a magyar királynak főkegyúri joga nem tartozik azok közé a politikai kérdések közé, amelynek napirendre tűzése szolgálná a keresztény felekezetek közötti békét és az ország nyugalma. Ha pedig csupán félreértésről vagy hamis információról van szó, akkor meg kell találni a módját annak, hogy a hír forrását felderítsék és az érintett tiszteletreméltó egyházi férfiú reputációja érdekében a zűrzavaros helyzetet mielőbb tisztázzák.”¹²¹

Egy másik újság, a *Pécsi Napló* határozottan rámutatott a kommuniké megjelenésének valódi okára: „Ebben a dementálásnak látszani akaró hivatalos közlésben a »most« és »kizárólagos« szavakon fekszik a hangsúly és úgy hisszük, hogy nem tévedünk, amikor annak a nézetünknek adunk kifejezést, hogy a most említett hivatalos közlés csakis ezen két szónak emlékezetbehozásáért látott napvilágot.”¹²² A cikk írója szerint ez valójában felesleges volt, hiszen mindenki tudja, hogy nincs apostoli királyunk. Sőt, a következőképpen fogalmaz: „De ha nincs is királyunk, azért szuverén királyság vagyunk és a szentszék közjogának tiszteletbentartása mellett is csak kormányunk hozzájárulása mellett iktatható be bárki egy püspöki stallumba. Ha a nunciatura annyira kényes és érzékeny a szentszék kizárólagos jogának megvédésében: reméljük, hogy a kormány is meg fogja védeni szuverenitását és akkor a dementi érdemlegesen csak annyit jelent, hogy ma még Virág Ferenc kinevezése nincs a szentszék által aláírva – de holnap vagy holnapután már meg fog ez történni. Qui vivra verra.”¹²³

A cikkből egyenesen az a benyomása lehetett az olvasónak, hogy Virág Ferenc a kormány jelöltje volt, ahogy a *Friss Újság* által leközlött hír utolsó mondata is ezt sugallta: „Az bizonyos, hogy a pécsi püspöki székre a magyar kormány Virágh Ferenc apátplébánost ajánlotta, de figyelmen kívül hagyták a hír közlésekor, hogy a királyság szünetelése következtében a római szentszék határozata előtt

¹¹⁹ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 32r–33r. Ahogy a nunciaturai anyagban található feljegyzésből kitetszik, március 17-én Császárík járt nála és kért elnézést az indiszkrécióért. AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 120r.

¹²⁰ Pl. A budapesti nunciatura szerint a Szentszék még nem döntött a pécsi püspöki szék betöltéséről. Pesti Napló, 1926. március 18. 2.; Zavar az új pécsi püspök kinevezésének közzététele körül. Budapesti Hírlap, 1926. március 18. 2.

¹²¹ Hírek. A nunciatura – cáfolja a pécsi püspök kinevezési híret. Magyarság, 1926. március 18. 7.

¹²² Dementi? Pécsi Napló, 1926. március 19. 1.

¹²³ Uo.

kinevezés megtörténtéről beszélni korai.”¹²⁴ *Az Est* tudósítója pedig Klebelsberg vallás- és közoktatásügyi minisztert kérdezte meg a hírről, aki feleletében az előzetes tárgyalások és a megegyezés jelentőségét hangsúlyozta: „Püspököt Róma addig természetesen nem nevezi ki, amíg a magyar kormánnyal személyében meg nem egyezett. Erről előzetes tárgyalások folytak és ezek arra vezettek, hogy egy személyben meg tudtunk egyezni. Miután ezen túl jutottunk, a pécsi püspök kinevezése most fog majd megtörténni. A lapokban megjelent különböző ellentétes hírek azért tüntetik fel bonyolultnak az ügyet, mert ezek a hírek megelőzték magát a kinevezés eseményét.”¹²⁵ Az értesülést a *Dunántúl* című újság is átvette.¹²⁶

Miközben tehát a nuncius diplomáciai sikerként könyvelte el március 25-én Gasparrinak írott jelentésében a helyzet tisztázását, a korabeli sajtótermékek áttekintését követően láthatjuk, hogy korántsem volt ilyen egyértelmű a kommunikáció hatása, hiszen több helyen is félreértették a történeteket, és Virágot a kormány jelöltjeként mutatták be. A nuncius szándéka pozitív volt: a Szentszék szerepének tisztázása. Lépése azonban nem mindenütt váltotta ki a remélt hatást. Pozitív értékelése vélhetően abban is gyökerezett, hogy a nunciushoz a kérdéssel kapcsolatban megjelent cikkeknek csak egy szűk köre jutott el – a nunciaturai iratanyagban az ügy mellett az *Új Nemzedékből*, *Pester Lloyd*-ból, *Nemzeti Újság*-ból kivágott cikkeket találunk, illetve a *Magyar Kurír* hosszas fejtegetését a püspökök kinevezésének módjáról Magyarországon¹²⁷ –, így talán nem is tudott lépésének a szándékolttal némileg ellentétes hatásáról.

Epilógus

A kinevezés március 22-én vált hivatalossá, amikor a *L'Osservatore Romano* hírt adott róla. Amint erről Gasparritól tudomást szerzett a nuncius, hivatalosan is értesítette a kinevezésről a kormányt, a prímást, Zichyt és magát az érintett Virág Ferencet is.¹²⁸ Erről a lapok úgy adtak hírt, hogy március 21-ei kelettel a pápa kinevezte a szekszárdi plébánost pécsi püspökké.¹²⁹ A nuncius március 25-én fog-

¹²⁴ Kavarodás a pécsi püspök kinevezése körül. Virágh Ferenc püspöki kinevezését cáfolja a nuncius. Friss Újság, 1926. március 19. 2.

¹²⁵ A kultuszminiszter a pécsi püspök kinevezéséről. *Az Est*, 1926. március 20. 16.

¹²⁶ A kultuszminiszter a pécsi püspöki székhely betöltéséről. *Dunántúl*, 1926. március 20. 4.

¹²⁷ Vö. AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, 120rv, 120 utáni r, 121r, 122r, 123r.

¹²⁸ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 99r (Gasparrri távirata a nunciushoz), fol. 100r (Virág Ferencnek írt levél), fol. 101r (Walko Lajosnak írt levél) – eredetije: MNL OL K 64 20. cs. 34. t. 165. res. pol./1926. fol. 50r., 102r (Zichy Gyulának írt levél); fol. 103r (Csernoch Jánosnak írt levél) – eredetije: PL Cat. D/c 925/1926 ad 1242/1926.

¹²⁹ Vö. pl. Megjött a pécsi püspök kinevezése. A pápa vasárnap írta alá Virág Ferenc püspöki kinevezését. *Nemzeti Újság*, 1926. március 23. 2.; Hírek. Hivatalos értesítés a pécsi püspök kinevezéséről. *Magyarság*, 1926. március 23. 6.

lalta össze Róma számára az elmúlt napok eseményeit. Hangsúlyozta, hogy Virág kinevezése Magyarországon általános meglepedésre szolgált, s minden újság pozitívan nyilatkozott róla. Kedvező benyomást keltett továbbá az a tény is, hogy az új püspök az egyszerű nép soraiból származott (édesapja postamester volt), és gyakorló lelkipásztorként került a magas pozícióba.¹³⁰

A pécsi püspök kinevezésekor valójában a Szentszék akarata érvényesült, hisz a kormány egyik jelöltje sem volt Róma számára elfogadható. Orsenigo nuncius szerint a magyar kormány álláspontját jól tükrözik a vallás- és közoktatásügyi miniszter által azokban a napokban egy magyar püspöknek mondottak: „elérkezünk arra a pontra, hogy a kormány már nem is dicsérhet egy papot, mivel attól lehet tartani, hogy ezzel kárt okoz neki”.¹³¹

A kinevezést követően a felszentelés kérdése került napirendre. Mivel az új pécsi püspök plébános volt a pécsi egyházmegyében, a nuncius sürgette a felszentelését és a székfoglalóját.¹³² Pietro Gasparri március 30-ai, Orsenigónak küldött válaszában meglepedéssel fogadta a nuncius 25-ei jelentését a kinevezés kedvező fogadtatásáról és a cáfolat hatásáról. Biztosította arról, hogy a Konzisztoriális Kongregációnál megsürgette a bullák kiállítását, illetve azt kérte, hogy ha a nuncius esetleg szükségesnek látja, táviratilag jelezze, és felhatalmazást kér a pápától arra, hogy Virág Ferencet már az előtt is felszentelhessék, mielőtt megérkeznének a bullák.¹³³

Virág Ferenc április 11-én írt a nunciusnak, s közölte, hogy Zichy Gyulát kérte meg a felszentelésre a primás betegsége miatt, és hogy szeretné, ha május 6-án kerülne erre sor.¹³⁴ Április 13-án a nuncius továbbította a pápának írt köszönőlevelét és folyamodványát,¹³⁵ illetve mind április 13-án, mind pedig 20-án maga is pártolólá írt a bíboros államtitkárnak, kérve az engedélyt, hogy a megjelölt napon szentelhessek Virágot pécsi püspökké, még ha az nem is ünnepnap, és abban az esetben is, ha addig esetlegesen nem érkeznének meg a bullák. Ugyanakkor azonban jelezte, hogy a bullák időbeni megérkezése fontos lenne,

¹³⁰ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 32r–33r.

¹³¹ Uo. fol. 33r. A fent idézett mondat olaszról fordítva.

¹³² Uo.

¹³³ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 126r.

¹³⁴ AAV Arch. Nunz. Ungheria, b. 16, fasc. 2.4, fol. 131–132. A nuncius április 13-án jelezte Virágnak, hogy folyamodványát továbbította Rómába, és hogy az esküszövegről – melynek formuláját a kormány a kinevezett püspöknek megküldte – a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel szóban egyeztettek (uo. fol. 130r). A nunciátúrai iratanyagban a következő szövegű eskü található meg: „Én Ferenc Virág püspök esküszöm a szent evangéliumokra hogy Magyarország főméltóságu Kormányzójának hive leszek, és ígérem, hogy sem követve, sem közvetlenül semmiben részt nem veszek, ami Magyarország jogaival és érdekeivel ellentétben áll. Isten engem úgy segéljen!” – Uo. fol. 129r.

¹³⁵ 1926. április 9-ei keltezéssel: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 40r.

mivel ezzel is hangsúlyozták a Szentszék tekintélyét.¹³⁶ Az engedélyt még április 20-án Gasparri táviratilag megküldte, így lehetővé vált május 6-án a püspökké szentelés megtartása.¹³⁷ A fő felszentelő Zichy Gyula, a társszentelők Kránitz Kálmán veszprémi felszentelt püspök és Horváth Győző kalocsai felszentelt püspök voltak. A szertartáson Cesare Orsenigo nuncius is részt vett.¹³⁸

Utódjának felszentelését követően tartott beszédében Zichy Gyula kiemelte, hogy bár őt Pius pápa a kívánsága ellenére emelte a kalocsai érseki méltóságba „vigaszul megadta, hogy azt szentelhessem pécsi utódommá, aki 20 éven át odaadó, lelkes, gyümölcsökben gazdag lelkeszi munkával támogatta mindig és mindenütt főpásztori törekvéseimet.”¹³⁹ Ez a pár sor nagyon beszédes, különösen annak tudatában, hogy a mai olvasó már tisztában van vele: a pécsi püspöki székre Virág Ferencet valójában Zichy Gyula javasolta a római Kúriának.

THE FILLING OF THE EPISCOPAL SEE OF PÉCS IN 1926

by Krisztina Tóth

SUMMARY

In a session of 21 May 1923, the cardinals of the Congregation of Extraordinary Ecclesiastical Affairs discussed the filling of the archiepiscopal see of Kalocsa and the consequent potential vacancy of the see of Pécs. They proposed those pointed out by the nuncio Lorenzo Schioppa, Gyula Zichy as archbishop of Kalocsa, and János Mészáros as bishop of Pécs. Yet on account of the government's veto, Zichy, while appointed apostolic administrator of Kalocsa, remained bishop of Pécs. In 1925, he was appointed archbishop of Kalocsa and apostolic administrator of Pécs. The paper explores the tactics used by the Hungarian government, its representatives, the Apostolic See, and the nuncio with regard to the future bishop of Pécs. It examines the candidates supported by the different parties, the way in which Ferenc Virág, parish priest of Szekszárd, was eventually elevated to the episcopal see of Pécs, and the background to the press denial released by the nuncio's office when Virág's candidature was prematurely leaked.

¹³⁶ ASRS AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23, fol. 37r. (a nuncius április 14-ei levele), uo. fol. 45r (a nuncius április 20-ai levele).

¹³⁷ A bullák május 14-én érkeztek meg, ekkor olvasták fel őket a székeskáptalan előtt, és kánonjogilag ekkor vette át a püspök egyházmegyéje kormányzását. Vö. PEL I.1.a.2. 1534/1926, május 14-ei dátumú bejegyzés. Lásd még Virág Ferenc átvette a pécsi egyházmegye kormányzását. Uj Nemzedék, 1926. május 18. 5.

¹³⁸ A PEL-ban a beiktatásával és az egyházmegye kormányzatának átvételével kapcsolatos dokumentumok (1551/1926 alatt: 1186/1926, 1534/1926 és 1537/1926; 1451/1926; 1532/1926) 2018. november 26-án nem voltak az iktatókönyv szerinti iktatási helyükön megtalálhatók.

¹³⁹ KFL I.1.c. Zichy Gyula, „Hivatali iratok, beszédek, meghívók” feliratú doboz, Zichy Gyula beszédei között. A felszentelésen elmondott beszédének kézírata.

Timár Péter

MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORI TELEPÜLÉSEINEK ÉS EGYHÁZAINAK TOPOGRÁFIAI ADATTÁRA I–VI.

Magánkiadás, Szeged 2019.

Alig több mint három esztendő telt el azóta, hogy Timár Péter megjelentette monumentális munkáját a Szerdahelyi családról (A Győr nembeli Szerdahelyi család története, birtokai és okmánytára. Szeged 2016.), és máris letette az asztalra közel öt évtizedes gyűjtőmunkája eredményét, amely az előbbihez hasonló, igen imponáló teljesítmény. A hat, egyenként hétszáz oldalt meghaladó terjedelmű kötet egyszerre nemcsak település- és templomkataszter, hanem egyúttal történeti helynévtár is. A szerző 1972-ben kezdett hozzá a középkori templomok felgyűjtéséhez, katalogizálásához. Az elmúlt évtizedekben két alkalommal is kibővítette gyűjtési stratégiáját, és így állt össze a most kézbe vehető mű, amely a mai Magyarország területén a középkori forrásokból megismerhető templomokat, kolostorokat és településeket tartalmazza.

A cím – és a Bevezetőben leírt „kutatástörténet” – szerint Timár Péter elsősorban középkori templomkatasztert kívánt készíteni, de ezt időközben kibővítette a településekkel is, ennek megfelelően alakult ki a forrásokból megismert városok és falvak szerint rendezett templomkataszter. A kutatás felső időhatárát nem lehet pontosan megjelölni, hiszen a szerző napjainkig követte az egyes egyházi intézmények (templomok, kolostorok) sorsát. A korábbi hasonló, történeti, műemléki, régészeti stb. gyűjtésekkel szemben Timár a teljességre törekedett, vagyis minden megismerhető egyházi épületet és helységet felvett a katalógusába. Utóbbiakat akkor is, ha nem talált templomra adatot. A gyűjtés alapját a középkori oklevelek (DL–DF gyűjtemények) jelentették, amelyeket saját bevallása szerint teljes körűen feldolgozott, majd az egyes okleveleket azonosította a már nyomtatásban megjelent kiadványokkal. Ezzel már önmagában is olyan munkát végzett, amelyre eddig nem volt példa. Az 1526 előtt keletkezett okleveleken kívül a későbbi korok szétszórta – és sokszorosára duzzadt – forrásait már elsősorban a forráskiadványokból jegyzetelte ki. Mikrofilmen átnézte a 16. századi dika-jegyzékeket és más kamarai összeírásokat, a 17–19. századi egyházlátogatási jegyzőkönyveket és más egyházi forrásokat is. Szemmel láthatóan a teljességre törekedett a műemléki és régészeti szakirodalom valamennyi adatának beillesztésével is. Ezen a területen viszonylag kevés még nem közölt adatot találunk, de az irodalomjegyzék szerint a bajai, kaposvári, szegedi múzeumok és a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti adattárában is volt módja kutatni a szerzőnek, és ez a munka újdonságokkal szolgált. Természetesen nem maradhattak ki a publikált helynévgyűjtések sem, amelyekből minden templomra és elpusztult településre utaló adatot felvett az egyes tételekhez, bár ezen a téren is támaszkodott eredeti kéziratra (Pesty Frigyes). Úgy tűnik, hogy a térképadatbázis elsősorban az első és a második katonai felmérésen alapul, amelyek szelvényeiről a templomjelöléseket és a hozzájuk tartozó szöveges leírásokat is megemlíti, illetve közli.

A kötetekben alfabetikus sorrendben követik egymást a települések, az azonos nevűek sorzámozottak. Ezáltal könnyedén áttekinthető, hogy például 26 Almás, 45 Apáti, 18 Berény, 35 Besenyő, 20 Csátár stb. helységnévet gyűjtött össze. A felhasználó számára nagy könnyebbség e munka segítségével kiválasztani a kívánt települést.

Külön címszóban – kapitális betűformátumban kiemelve – találjuk azokat a templomos faluhelyeket, amelyek neve nem maradt fenn, és csak régészeti adat van róluk. Ilyenek leginkább a publikált terepbejárásai lelőhely-jegyzékekben találhatók, és a mai település neve alá vannak rendelve. Az egyes címszavakon belül első helyen találjuk a település létezését bizonyító adatokat a legkorábbi említéstől kezdve, ezt követően pedig a templomra utaló forrásokat időrendben, ide értve a régészeti, műemléki leírásokat és az újkori földrajzi neveket is. A régé-

szeti és műemléki adatok ismertetésében megtaláljuk az épület korára, alaprajzára, építészeti stílusára, átépítéseire, bővítésére stb. vonatkozó forrásokat, leírásokat, alkalmasint egymásnak ellentmondó megállapításokat is. Ha egy településhez több egyházi intézmény is sorolható, ezek adatait külön bekezdésben csoportosította a szerző. A különböző felekezetek által használt templomok nincsenek egymástól elkülönítve, ha az a források alapján nem volt lehetséges. A betűhív tulajdonnevek, esetleg szövegrészek dőlt szedéssel kiemelve szerepelnek. Könnyen kezelhetővé és ellenőrizhetővé teszi a katasztert, hogy minden adat után zárójelben találjuk a forráshivatkozást.

A hatodik kötet tartalmazza az egységes irodalomjegyzéket (101 oldal), ahol egy rendszerben találjuk a rövidítéseket, levéltári és szakirodalmi forrásokat. Hasonlóképpen jól áttekinthető és minden névalakra kiterjedő a több mint 700 oldalas névmutató is, amely szoros magyar betűrendben tartalmazza betűhív alakban az összes helynevet, közéjük besorolva a mai közigazgatási egységeket és a hozzájuk kapcsolódó (területükre eső) címszavakat, megkönnyítve ezzel a célzott településkutatást. Ezenkívül megtaláljuk a forrásokban szereplő és a szócikkekben említett személynéveket, birtokosokat is.

A munka általánosítható eredményeit tekintve tanulságosak a szerző által közölt statisztikai adatok: a kataszter 13 172 címszót tartalmaz, amelyben benne foglaltatnak a ma is létező települések (3507) és a 7700 elpusztult falu neve. Ez a mai településekre vetítve átlagosan három elpusztult falut jelent, de akad olyan is, ahol a mai közigazgatási határokon belül tíz vagy még annál is több hajdani helységet lehetett azonosítani. Timár ezt a mennyiséget kibővítette még 2000 újkori helynévvel, amelyekről egyéb adatok hiányában feltételezte, hogy falura vagy templomra utalhat. 3448 településről bizonyosodott be, hogy sem Györffy György, sem Csánki Dezső történeti földrajzi munkájában nem szerepel.

Senki sem gondolhatja komolyan, hogy egy ilyen méretű, egyetlen ember által öt évtized alatt, minden intézményi háttér nélkül létrehozott mű hibátlan lenne. Maga a szerző sem. Ennek ellenére a magam részéről nem hibákat keresnék benne, hanem azokra a nehézségekre szeretnék rávilágítani, amelyekkel a felhasználó esetleg szembesülhet. Ne számítson például arra a jövőbeni helytörténész, hogy csupán ezen kötetek segítségével könnyedén meg tudja írni egy-egy falu vagy templom történetét. Timár Péter munkája ugyanis nem történeti földrajz, nem vett fel adattárába minden birtoklástörténeti adatot, a nem egyházi épületeket, malmokat, vízrajzi adatokat stb. Ezekre nézve továbbra is el kell mélyedni a forrásokban, azonban biztos, hogy a kiindulás már sokkal könnyebb lesz.

Nem lehet elvárni azt sem, hogy a Mohács utáni forrásanyag minden elemét: családi levéltárakat, megyegyűlési jegyzőkönyveket stb., egyszóval a helyi forrásanyagot az egész országra nézve, akár egyetlen témában is kigyűjtse. Ezekből a forrásokból ugyanis – továbbra is helytörténeti feladatként – a megadott hivatkozások segítségével még rengeteg új adat nyerhető.

Alkalmanként nehezen lehet eligazodni egy-egy település adatai között, különösen akkor, ha több templomról, vagy ugyan egyről, de egymásnak ellentmondó adatokról vagy akár a szakirodalomban fellelhető különféle véleményekről van szó, amelyeket Timár Péter igyekszik a tárgyilagos, kívülről szemszögből interpretálni és időrendbe szedni. Az is kitűnik az egyes szócikkekben, ha légből kapott állítások, feltételezések olvashatók a szakirodalomban (például Szalacska esetében), és az is, ha oly mértékben keverednek az adatok, hogy azokat szétválasztani részletes helyi vizsgálat nélkül nem lehet (például Dunaszekcső, Somogyvámos estében), ahogy a szerző erre fel is hívja a figyelmet.

A gyakran ellentmondó adatok, azonosítások értékelése során azonban úgy vélem, hogy Timár többnyire nem tehetett egyebet, mint hogy állásfoglalás vagy kritika nélkül felsorolta azokat, ezzel is érzékeltetve a topográfiai munka nehézségeit, de nem kívánt pálcát törni régészeti vagy műemléki szakmai kérdésekben. Némely címszó esetében a későbbiekben bi-

zonyára kiderülhet más lokalizálás, esetleg alternatív építéstörténeti koncepció is. Előfordul azonban olyan eset, amikor a szerző az általa is észrevett egyértelmű bizonytalanság és a forrás hitelességét érintő kétségek ellenére is elfogad olyan adatokat, amelyek csak a legújabb kori irodalomban olvashatóak. Ilyen félreértés adódik például abból a téves adatból – bár erről nyilvánvalóan nem Timár Péter tehet –, miszerint Lak (Lak 18. – Öreglak) középkori temploma Magyar Kálmán kutatása szerint a vár „nyugati részén” volt. A „kutatás” ez esetben azonban csupán helyszíni szemléket jelentett, és a megállapítás nem a vár nyugati *részére*, hanem a nyugati *szélére* értendő. Ugyanitt kell megjegyezni, hogy a Szent Rókus kápolna nem azonos a plébániatemplommal, másutt volt/van. Szent Donát kápolnát a Baráti-hegyen ismerünk, és abban az esetben, ha ennek volna középkori előzménye, akkor akár Vetahida helye is pontosítható lenne.

Nem könnyű feladat – és további kutatásokra ösztönöz – az egyes épületek azonosítása, lokalizálása. A tapasztalat az, hogy ehhez alapos helyismeret és további forrásfeltárás szükséges, ami országos viszonylatban ismét csak megoldhatatlan elvárás, és emiatt bizonyára számos téves lokalizálás lehet a kötetekben. Magam sem mernék véleményt nyilvánítani olyan helyekről, amelyek környezetét nem ismerem részletesen, így csak néhány általam kutatott Somogy megyei példát szeretnék felhozni.

Az elpusztult – és egyelőre azonosítatlan – Cserid falunál valószínűleg téves „Cserdi” idevonása Pfeiffer alapján, valamint a *Cser* földrajzi nevekkkel való összekapcsolása és Vámostól délnyugatra történő elhelyezése is.

A Somogyvámos környéki települések lokalizálása még sok fejtörést fog okozni a topográfusoknak. A Fajszt-Fajsztelek (Fajszt 4–5.) helynevekre vonatkozó adatok szétválasztása és az utóbbi pontos elhelyezése aligha oldható meg teljes körű régészeti terepbejárás nélkül. Jelenlegi tudásunk szerint a *Fajszt aliter Baráti* kifejezés is nehezen magyarázható a mai Somogyfajsznál.

A polányi (Polány 2.) *Pusztaszentgyházi dűlő* és az ott ismert középkori templomhely „talán” Polány temploma lehet, írja a szerző régészeti véleményre hivatkozva. Úgy tűnik azonban, hogy ugyanez a hely szerepel a ma már nem létező Gilla (Gellye) falunál is. Lehetséges, hogy valamelyik azonosítás helytálló, de a dűlőnevek alapján a mondott templomhely éppúgy lehet Horpácsé is. Kérdés az is, hogy Polány hol határos azzal a Polány környéki Devecserrel, amelyről mindössze két adat van: egy 1411-ből és egy másik 1536-ból.

A Visz (Visz 1.) alatt említett Vicze pusztának (1720) biztosan nincs köze Szőlőskislakhoz, ahol nem ismerünk ilyen helynevet.

A szerző is érzékelte, hogy az egyedül 1513-ban említett Bewre azonosítása Bere 3-mal bizonytalan, szerintem inkább Enying tartozéka (Bere 4.) lehetett, lévén Héderváry birtok.

Pamuk (Banigh) esetében indokolatlan a határ északkeleti részében lévő Török-dombot említeni (más korszak lelőhelye), hiszen több forrás említi, hogy a templom romja a temetőben van, ami viszont a falutól délre található ma is.

Lelle esetében a Szent Donát kápolnát nem lett volna nehéz elkülöníteni a Szent Kelemen/Szenháromság plébániatemplomtól, hiszen az előbbi a Kis-hegy nevű dombtetőn áll a falutól délre, és esetleg egy másik település templomát rejtheti magában.

Megtévesztő lehet a csak 18. századi dűlőnevek alapján települést generálni még akkor is, ha ott templomra van adat (például Polány 3). Nem biztos ugyanis, hogy az adott dűlőnév helye valóban azonos az egykori faluéval. Az említett esetben például nem áll rendelkezésre középkori említés. Pozitív példa Vízvár esete, ahol a szerző szóba hozza a lehetséges más falukat is. Timár Péter bevallotta és szándékosan vett fel a címszavak közé olyan településneveket, sőt lakatlan dűlőneveket is, amelyekről nincsen középkori említés, és templomhelyet sem ismerünk. Tette ezt abban a reményben, hogy a jövőben esetleg bebizonyosodhat, hogy van helye a gyűjteményben. Ilyen például a Pusztakovácsizhoz tartozó Prósza-puszt, vagy a Somogygeszti

határába eső Berecska, amelyek nem voltak középkori falvak. Az ilyen esetekben számításba kell venni, hogy ha a későbbiekben előkerül is templomhely ezeken a helyeken, azok akár egy másik településhez is tartozhattak. Több olyan középkori dűlőnév is szerepel a kötetben településként (például Devecser 6.), ahol a forrás egyértelműen nem faluként utal az elnevezés alapjául szolgáló földrajzi név mibenlétére: ebben az esetben például eredetileg mocsárról (fenetum) van szó (1417). Hasonlóképpen az öt Büdöskút címszó közül több csupán földrajzi név (és országszerte mindenütt megtalálható). A szerző gyakorlata tehát ebben az esetben vitatható, de el kell ismerni, hogy még mindig jobb, mint ha kimaradt volna ezek említése.

Úgy gondolom, hogy a felsorolt észrevételek tipikus nehézségei lehetnek e hatalmas munka használatának, de semmi esetre sem kisebbítik jelentőségét, csupán – reményeim szerint – útmutatóul szolgálnak forgatásához és megtermékenyítik a további kutatást. Biztos vagyok benne, hogy a munka nélkülözhetetlen segédkönyve lesz minden hivatásos és amatőr kutatónak, helytörténésznek. Ez az értékes kiadvány megérdemelné, hogy digitálisan is hozzáférhető, így alkalomadtán könnyedén bővíthető legyen.

Jankovich-Bésán Dénes

Gulyás László Szabolcs

MEZŐVÁROSI ÖNKORMÁNYZAT A KÖZÉPKORI HEGYALJÁN

Magyar Nemzeti Levéltár, Bp. 2017. 280 oldal

Bár fejlődésének megvoltak a maga késő középkori előzményei, a Hegyalja, mint a történeti Abaúj és Zemplén megyék részeire kiterjedő tájegység, illetve közös szokásjoggal bíró településcsoport elnevezése csak a 16–17. század folyamán rögzült, és a terület megjelölésére ezt a szót a középkorban nem használták. Egy szőlőmonokultúrák vidékéről beszélünk, amelynek sajátos, „polgáris” társadalomfejlődését már a 15. század első felétől az északabbra fekvő kereskedővárosok, Kassa, Bártfa és Eperjes gazdasági érdekei és befektetései segítették elő. Két települése, Sárospatak és Sátoraljaújhely – korai királyi birtoklásuknak is köszönhetően – már a 14. században városias jelleggel bírtak. Így nem meglepő, hogy az itteni településekkel kapcsolatosan már 1526 előttről számos, a helyi öngazgatási szervek által kiadott – főleg szőlők adásvételével kapcsolatos – oklevél maradt ránk.

E településcsoport önkormányzatiságának jellemzésére, társadalmi hátterének és feladatainak bemutatására vállalkozott munkájában Gulyás László. A középkori Magyar Királyság északkeleti térségére fókuszáló munkásságának egyik legfontosabb publikációja ez a könyv, amely a Debreceni Egyetemen 2008-ban megvédett doktori értekezésének átdolgozott változata.

A kötet – a Magyar Nemzeti Levéltár más kiadványaihoz hasonlóan – tipográfiaileg igényes, szép kiállítású munka. Bár a sötét borító elsőre nem túl csábító, és a középkori oklevelek borítóképként való felhasználása elcsépett megoldásnak számít, személy szerint ötletesnek tartom az elő- és hátlapon megjelenő fekete-fehér oklevélfotók szövegében a kötetben fontos szerepet játszó jogszokásokhoz, illetve a mezővárosi testülethez kapcsolódó kifejezések piros színnel való kiemelését. (A borító Magyarosi Ádám munkája.) A belíven az egyetlen zavaró tipográfiai elem az, hogy a páros oldali fejlécen a szerző neve és a főcím fut végig az egész kötetben. Hasznosabb lett volna, ha a főfejezetek mellett inkább az alfejezetek címeit tüntetik fel.

Gulyás munkája előszóból, öt fejezetből, utószóból, függelékben közölt mellékletekből, valamint irodalomjegyzékből és (dicséretes módon) személy- és helynévmutatóból épül fel. A számozott alfejezetekre tagolt fejezetek jól áttekinthetőek. A jegyzetapparátus bőséges, sőt helyenként almerítő részletességű, az ott leírtak egy része akár a főszövegben is helyet kaphatott volna. A gondolatmenet a mezőváros-téma (I. 1. alfejezet) és maga a témaválasztás ismertetésével, illetve a vizsgálat indoklásával, a forrásbázis településenkénti és típusonkénti jellegzetességeinek bemutatásával kezdődik (I. 2. alfejezet). Ezt követi a kissé hosszasan taglalt birtoklástörténet, illetve a szőlőművelés és szőlőbirtoklás fontosságának bemutatása (II. 1–2. alfejezetek) a lakosság és a helyi elit társadalmi viszonyrendszerén (III. fejezet) keresztül. Majd a települések névtani elemzése után (IV. fejezet) Gulyás „késleltetve” jut el az önkormányzati szervezetek felépítésének (előrevéve a III. 1–2. alfejezet és a V. 1. alfejezet) és működésének jellemzéséig, pontosabban az írásbeliség révén dokumentálható feladatkörök (V. 2–3. alfejezet) elemző bemutatásáig. A könyv bizonyos fejezetei (a I. 1., a IV. és a V. 3.) korábban már napvilágot láttak nyomtatásban a *Valóságban* (2009/2. szám), a *Századokban* (2008/2. szám), valamint az *Agrártörténeti Szemlében* (2008/1–4. szám). Ezt a szerző a kötet megfelelő pontjain korrekten fel is tünteti.

Az első fejezetben a hagyományos hangvételű, a mezővárosok megítélésével és minősítésével kapcsolatos véleményeket áttekintő historiográfiai összefoglaló (11–23.) a kötet megértéséhez talán kevésbé szükséges. Az I. 2. alfejezet a hegyaljai mezővárosok középkori fejlődésének kutatási lehetőségeiről (23–38.) inkább csak a forrásbázis lelkiismeretes bemutatásáról szól, így a könyv valódi célja csak a második fejezet élén derül ki (39.). A forrásbázis részletes és táblázatos bemutatása helyett – ez utóbbi nyugodtan kerülhetett volna függelékbe – egy strukturáltabb, célratörőbb, akár „szájtörőbb” szöveget várna az olvasó, amelyből világosan kiderülnek a vizsgálat térbeli-időbeli keretei, valamint a szerző módszerei és kérdései.

A II. fejezet (*Az önkormányzat meghatározói a Hegyalján*) 1. alfejezete (39–73.) a helytörténeti háttérismertetek hosszadalmas, inkább Patakra és Újhelyre, illetve a 13–14. századra összpontosító közlése, amely három olyan tényezőt vizsgál, amelyek hatással voltak a települési önkormányzatokra (településtörténet és jogi kiváltságok, szőlőművelés, földesúr és helyi polgári közösség viszonya). Noha mindez lényeges a mondanivaló szempontjából, még mindig inkább mások eredményeinek összefoglalása. Saját okleveles korpuszának adataira Gulyás csak a II. 2. és 3. alfejezetben kezd támaszkodni. Előbbiben jó megállapításnak tartom, hogy a regionális joggyakorlat egységesülésének a szőlőművelést tekinti (78.). A 3. alfejezetben a hatalmaskodásokat emeli ki, a 4.-ben a polgárok önmegnevezési terminológiáján keresztül is próbál az állítólag ellentétben álló polgárság és földesúr viszonyára következtetni. Gulyás itt tér csak ki a helyi és országos szokásjog jelentőségére (90–92.), pedig ennek Tárkány Szücs Ernő munkásságának ismeretében már nagyobb hangsúlyt is adhatott volna – a *Magyar jogi népszokások* című munka (Bp. 2003. 2. kiadás) eredményeinek figyelembe vételével.

A III. fejezet (*A tanács és társadalmi háttére*) 1. és 2. alfejezete a mezővárosi testületek szerkezetéről, a 3. az ígért társadalmi háttérrel foglalkozik. Tartalmilag ezek használható részek, de szövegük monoton. A 3. alfejezetnél esetleg ötletesebben is lehetett volna a személyi összefonódásokat – mégoly töredékes – családfákkal is illusztrálni. A tanácslétszámok (105.) rövid szemléje csupán vázlatos, ennél jóval többet tudunk. A tisztélgelnevezésekkel (108–113.) Gulyásnak nincs egyszerű dolga, éppen a hegyaljai településeken számos, másutt elő nem forduló megnevezéssel is találkozhatunk. Nem meggyőző eljárás azonban ezek alapján folyamatosan változó tanácsszerkezetre és -létszámokra, illetve településenként alapvetően eltérő szervezeti formákra következtetni (113.). Az Iványi Béla által 1926-ban a gönci tanácsról írottak segíthettek volna a pataki és újhelyi intulációk értelmezésében: nem elkülönülten kétkamarás (külső és belső

tanács), hanem tagolt tanácsról (egy tanácsban esküdtek és vének) beszélhetünk, és ez a vizsgált anyagra ráillik.

A kötet legötletesebb egysége a IV. fejezet – amely az egyes települések okleveleinek intulációiban, tehát a tanácsnévsorokban feltűnő foglalkozásneveket vizsgálja –, ennek a többi résszel való összedolgozása azonban elmaradt. Találóak Gulyás megállapításai, amelyek arra vonatkoznak, hogy a nevek, különösen a magyar nyelvű foglalkozásnevek a középkor végére hogyan váltak vezetéknévvé (165., 170.).

Hogy a tanulmányozott forrásanyag milyen kérdések vizsgálatára és megválaszolására alkalmas, azt az V. fejezet (*A mezővárosi tanács hatásköre, illetékessége és feladatai*) bizonyítja. A területi és személyi illetékesség elvéből következő ügýtípusok és ügymenet bemutatása informatív, bár csak az írásos rögzítést igénylő ügyekről rendelkezünk érdemi adatokkal, és nem olvashatunk semmit a heti ülésnapok és törvénylító napok rendszeréről. Jól kidolgozott a fejezetnek az adásvételi szerződések időbeli és résztvevői alapján való megoszlásáról szóló szakasza (188–190.), valamint a megpecsételésről és a különleges jogszokásnak tekinthető pecsételési napról szóló alfejezet (207–226.) is. Ezzel szemben az összegzés helyett álló Utószóban (227–229.) a két felvetett alapkérdés – mennyiben különleges a Hegyalja mezővárosi fejlődése, illetve a feldolgozott források alapján van-e általános tanulsága a vizsgálatnak – megválaszolása sajnos kevésbé árnyalva sikerült.

A kötet célkitűzése és módszerei, vizsgálati szempontjai és forráskezelése között három ellentmondás is feszül. Ez a szerzőt a mű egyes pontjain magyarázkodásra készteti, de az ellentmondásokat végül nem sikerül feloldania. Munkáját Gulyás régiótörténeti megközelítésnek, nem helytörténeti összegzésnek tekinti, ennek fontosságát több helyen kiemeli (7., 227–228.). Márpedig, ha egy régiót vizsgálunk, akkor annak minden településével foglalkoznunk illene. Ezzel szemben a szerző a térségből csupán azon mezővárosok és falvak viszonyait veszi górcső alá, amelyek 1526 előttől rendelkeznek saját kiadvánnyal, Patakon és Újhelyen kívül további kilenc települést (Bekecs, Bodrogkeresztúr, Olaszliszka, Mád, Abaújszántó, Tállya, Tarcál, Tolcsva és Vámosújfalú). Nem találunk tehát a középkori kiadvánnyal nem bíró Tokaj vagy Szerencs önkormányzatára vonatkozó adatokat, pedig nyilván ezekről is lehetett volna valamit mondani, esetleg a kora újkori forrásokból visszakövetkeztetni. Ráadásul a Hegyalja körülhatárolása a munkában eléggé elmosódott (az elnevezés némileg anakronisztikus voltát a szerző persze taglalja, de a Hegyalja definíciója „elrejtve” szerepel a 25. oldal 46. és a 27. oldal 52. jegyzetében). Gulyás ugyanis négy további Abaúj megyei települést is – Szikszó és Gönc mezővárosokat, Hejce falut, illetve Telkibánya bányavárost, fennmaradt középkori okleveleik lévén, „hasonlósági alapon” (29.) – bevont vizsgálatába. E három említett település adatai azonban nem analógiaként, hanem egyenrangú információkként olvashatóak a monográfiában. Más térségek mezővárosi viszonyainak vagy a feltehetően mintát jelentő Kassa, Bártfa, Eperjes írásbeliségének utalásszerű bemutatása nem jellemző azonban a kötetre, és Gulyás a közeli, szintén bortermelő Miskolc okleveleit sem említi érdemben.

A másik ellentmondásnak azt látom, hogy noha a vizsgálat alapját képező fennmaradt oklevelek időbeli megoszlása egyenetlen, az egyes jelenségek taglalásakor az adatok időbeli súlyozása elsikkad. A két mezőváros, Patak és Újhely 14. századi anyaga jelentős, míg a 15. századból fennmaradt kiadványaik száma kisebb, a többi település viszont az 1480-as évektől bír anyaggal, a falvak egyenest csak a 16. század legelejéről. Gulyás azonban ezt (leszámítva a I. 2. alfejezetet) nem hangsúlyozza. A téma ugyanakkor természetes módon kínáltná magát a kora újkori források felhasználására, de a szerző néhány halvány, szakirodalomból átvett adaton és a Németh Gábor által kiadott, 16–17. századi hegyaljai statútumokon kívül forrásszinten mást nem hasznosított. A fejezeteken belül általában a jelentősebb és terjedelmesebb újhelyi és pataki anyagot veszi előre, majd a többiek következnek – mikor

mihez van adat. A tárgyalás ettől statikussá válik: nem látunk egy vagy kevés kiemelt adat köré csoportosított érvelést.

Harmadrészt, szerintem hiba egy térség településeinek fennmaradt kiadványait úgy ismeretnii, hogy közben nem definiáljuk: a falvak és mezővárosok alkotta mezőnyből melyik micsoda. Bár Gulyás a historiográfiái áttekintése végén hivatkozik a funkcionális városfogalomra, ezzel a szemponttal a továbbiakban nem él. Nem használja fel a Kubinyi András által a késő középkori települések központi hely mivoltának megállapítására kidolgozott és alkalmazott centralitási pontrendszert sem (ennek pontértékei Zemplén megyére doktori értekezése készültkor még nem álltak rendelkezésére). A II. 1. alfejezet végén megadja ugyan a vizsgált települések pontszámát (72–73.), de ezután e szempont sehol sem kerül elő, még az utószóban sem, pedig ez számos helyen világosabbá tehetné volna az okfejtést.

A fenti kritikai észrevételek ellenére a könyv komoly eredményeket mutat fel. A Hegyalja sajátos terület, kivételes jelenségekkel, amelyeket Gulyás László alaposan elemzett. A kötet fontos erénye a társadalmi háttér vizsgálata, illetve a tanácsok szervezeti és működési jellemzése, így például Sátoraljaújhely évi tisztújítási napjának a megállapítása, az ügyintézés menetének, valamint a pecsételési nap plasztikusan megfigyelhető szokásának a bemutatása, ami időtálló teljesítménynek bizonyul.

Lakatos Bálint

KIRCHE UND KULTURTRANSFER

Ungarn und Zentraleuropa in der Frühen Neuzeit

Szerk. Maria-Elisabeth Brunert – András Forgó – Arno Strohmeier

(Schriftenreihe zur neueren Geschichte 40.)

Aschendorff Verlag, Münster 2019. 258. oldal

Különös feladat egy nagyrészt magyar szerzők tollából származó, túlnyomórészt német nyelvű, német kiadónál megjelent tanulmánykötetet a magyar olvasók számára bemutatni, hiszen kinek jutna eszébe a könyvismertetésem olvasói közül németül átböngészni (tetszőlegesen választva) például Guitman Barnabás írását a 16. századi bártfai művelődés történetéről, amikor számára hozzáférhető arról a szerző tollából több magyar tanulmánya, sőt könyv terjedelemben is megismerkedhet a témával? Nem néztem utána minden egyes esetben annak, megjelent-e magyarul is az írás vagy valamilyen változata, de feltételezem, hogy azok a szerzők, akik idáig elmulasztották azt publikálni, néhány éven belül pótolni fogják. Erre nemcsak a tudományos közegben meglévő publikációs nyomás, teljesítményünk dokumentálásának kényszere szorít rá mindnyájunkat, hanem bölcsészettudományunk működésének logikája is. Általános tapasztalat ugyanis: ha azt szeretnénk, hogy magyar olvasók körében hasznosuljanak az eredményeink, jobban tesszük, ha azt magyarul is megjelentetjük. Így számunkra – a két nem magyar szerző, Maria-Elisabeth Brunert és Ludolf Pelizaeus munkáján kívül, amelyet az érdeklődőknek nagy valószínűséggel németül kell elolvasniuk – az lesz a legfontosabb kérdés a kötet áttekintésekor, hogy mely magyar témákról lehet mostantól német (illetve kisebb részben angol) nyelven olvasni, melyeknek nőtt meg ezzel a körettel radikálisan az esélyük arra, hogy beépüljenek a nemzetközi tudományosság közös tudásába.

A kötet alapjául egy 2012-ben, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem piliscsabai campusán rendezett konferencia szolgált, amelynek egyik fő szervezője Maximilian Lanzinner bonni pro-

fesszor volt – az ő hosszan tartó betegsége miatt került sor a tanulmányok viszonylagosan (bár a nemzetközi praxisban egyáltalán nem szokatlan mértékben) kései megjelenésére. Az „egyház és kulturális transzfer” témakör természetesen több tudományág jeles hazai szakértőit mozgatta meg, így a tanulmányok listája széles körű interdiszciplináris érdeklődést tükröz. A történetészek nyilván örülni fognak, hogy Guitman Barnabás fent említett munkáján kívül is számos értékes tanulmány hozzáférhető mostantól a nemzetközi tudományosság számára. Fazekas István áttekintése a Magyar Udvari Kancellária 16. századi főpap vezetőiről és Tusor Péter elemzése Lippay György 1640-es *ad limina* jelentéséről a szűkebb értelemben vett katolikus egyháztörténeten túlmutató, az állam és egyház összefonódásával, egymásra hatásával és ennek következményeivel számot vető írások, és még náluk is hangsúlyosabban a politikum területére koncentrál Forgó András írása Keresztély Ágost szász-zeitz herceg és kardinális tevékenységéről. A társadalmi spektrum másik végét vizsgálva tár fontos társadalomtörténeti eredményeket a nemzetközi közönség elé Gözsy Zoltán és Varga Szabolcs közös írása a pécsi egyházmegye papneveléséről.

Az irodalomtörténetészek közül Vizkelety András a többnyelvű magyarországi katekézis-irodalmat tekinti át, Sarbak Gábor a pálos rend konstitúcióiban megfigyelhető közvetlen római hatásokat mutatja be, Hargittay Emil pedig Pázmány Péter kortárs recepcióját és emlékezetét ismerteti – mindhárom téma egy-egy sokkal szélesebb kutatási irányra enged rálátást a külföldi olvasók számára. Ugyanez mondható el a könyvtörténetészek munkáiról (Szilágyi András magyarországi nyomtatványok illusztrált címlapjairól, Berzeviczy Klára a cisztercieknek a németországi enciklopédiák magyarországi terjedésében betöltött szerepéről írt), valamint az egyetlen kimondottan művészettörténeti tanulmányról, Golub Xénianak a 17. század végi posztbizánci művészet magyarországi jelenlétéről szóló cikkéről is. A spektrumot két olyan írás teszi teljessé, amelyek a magyarországi német irodalom történetéhez adnak fontos adalékokat: Lőkös Péter erdélyi szász történetírók munkáiban elemzi ön- és ellenséggépüket, míg Bogár Judit a 18. századi észak-magyarországi Buchholtz család szerepét tárta fel a német tudományos nyilvánosságban.

Azt hiszem, abban teljesen egyetérthetünk: fontos fejlemény, ha a magyar történettudomány eredményei megjelennek a nemzetközi fórumokon. Minél több ilyen kötet lát napvilágot, annál kevesebb olyan nagy történeti téma lesz, amelynek tárgyalásakor a nemzetközi közönségnek író szerző a mi régióink helyén csak egy információs fekete lyukat talál, így vagy teljesen kihagyja azt kutatásaiból, vagy – ami rosszabb – félinformációkra építve konfabulál róla. De még ha nagy, európai léptékű témákban nem is feltétlenül hasznosul majd minden egyes tanulmány, számos közép-kelet-európai, magyarul nem értő szakember számára lehet fontos kontrasztanyag vagy akár primer információforrás is saját témáinak feldolgozásakor. Ezt a célt szem előtt tartva magyar történészként kevésbé aggaszt az a probléma, amelyen német bölcsészként, miután a cím által inspirálva végigolvastam a kötetet, nyilván fennakadnék: hogy a kötet írásainak nagy része tulajdonképpen vajmi keveset tesz hozzá a kulturális transzfer jelenségének a német historiográfiában mostanában nagyon divatos vizsgálatához. A tanulmányok jó része egyszerű kapcsolat- vagy még inkább hatástörténetet nyújt, viszonylag kevés adalékkal szolgál azon kérdésekhez, amelyek vizsgálata a kulturális transzfer kutatóit megkülönbözteti a korábbi évtizedek hasonló témákat boncolgató szerzőitől. Ritkán kerülnek elő olyan aprólékos elemzések, amelyek megmutatnák, hogyan alakulnak át egyes kulturális elemek más közegbe kerülve, és a kultúrjavak nyugatról keletre irányuló áramlásának regisztrálásán kívül nem sűrűn találkozunk olyan kérdésfelvetésekkel, hogy mi történt a cserekapcsolat során az ellenkező irányban (márpedig a *Kulturtransfer* kutatása általában kölcsönösséget feltételez). Aligha véletlen, hogy a szerkesztők írásai e kivételes esetek közé tartoznak. Forgó András is kiemelt figyelmet fordít arra, hogy elmagyarázza,

milyen új elemekkel gazdagították 1712-ben a Németföldről érkezett esztergomi érsek saját korábbi tapasztalatai a magyarországi országgyűlések politikai kultúráját, de a megcélzott közeg olvasóinak elvárásait – cseppet sem meglepő módon – Marie-Elisabeth Brunert veszi leginkább figyelembe. Elemzése a pálos rend földrajzi mozgásáról és a kulturális transzferekben betöltött szerepéről egyben kiváló bevezetés a régióink határain kívül igen kevésbé ismert szerzetesrend történetébe.

A kulturális transzfer kutatási paradigmáját tehát egészen biztosan nem ez a kötet fogja megváltani, és valószínűleg lesz olyan német olvasó, aki módszertani újdonságokat várva, de legalább is a jelenséget a maga absztraktságában alaposabban megismerni kívánva, némi csalódottsággal teszi majd le a könyvet. Pedig a szerkesztők minden dicséretet megérdemelve próbálták közelíteni az írásokat a feltételezett közönségigényekhez. Feltűnő, hogy ebben nemcsak az Arno Strohmeier által jegyzett előszó vállal oroszlánrészt, de a tanulmányokat bevezető rezümék is számos helyen pregnánsabban kiemelik, mi az esettanulmány tanulsága az absztrakt általános témával kapcsolatban, mint maguk a szövegek. Azt, hogy ennél több erőfeszítés sem feltétlenül hozott volna megnyugtatóbb eredményt azok számára, akik kifejezetten a *Kulturtransfer*-kutatás irányából érkeznek majd a kötet olvasására, Ludolf Pelizaes írása demonstrálja: a szerző nagyon lelkiismeretesen használja ennek a kutatási trendnek a szókinszt, ám az általa közölt eredmények tulajdonképpen nem mennek túl egy klasszikus műgyűjtemény-történet keretein. Igaz, a szélesebb körben a régió iránt érdeklődő olvasó ezt egyáltalán nem bánja, hiszen az Eltz és Stadion családok vukovári kollektívájának történetével kapcsolatban így is számos izgalmas részlettel ismerkedhet meg.

A *Kulturtransfer* kutatásához való csatlakozás így a kötetben elsődlegesen azt a célt szolgálta, hogy a tanulmányok bekerülhessenek egy jó nevű német kiadó magas presztízzsel rendelkező sorozatába. Márpedig az Aschendorff a kora újkor kutatásában minden kétséget kizáróan a legmagasabb kategóriába tartozik, így a kötet minden jelentősebb német (és számos külföldi) könyvtárban is magától értetődően hozzáférhető lesz. Ha pedig arra vágyunk, hogy az absztraktabb kérdésfelvetésekhez való tényleges hozzászólásokat tartalmazó kötet szülessen, arra feltehetőleg egy több nemzeti historiográfiából érkező, szélesebb regionális merítéssel dolgozó, kimondottan a paradigma iránt érdeklődő szerzőgárdát mozgósító kötet adhatna lehetőséget.

Kármán Gábor

EGAN LAJOS NAPLÓJA

Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920)

Szerk., sajtó alá rend., bev., jegyz. Ordasi Ágnes

(Magyar történelmi emlékek. Elbeszélő források)

MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp. 2019. 376 oldal

A 2019 tavaszán Ordasi Ágnes alapos jegyzetekkel és bevezetőkkel ellátva közreadta Egan Lajos, fiumei kormányzóhelyettes naplóját az első világháborút lezáró impériumváltás időszakából. A napló 1918 és 1920 között mutatja be a város eseményeit, valamint a magyar elit és hivatalnokréteg menekülését, felszámolódását. Az Egan család bemutatásán és a Magyar Királyságot behálózó kapcsolatrendszerének fölvezetésén kívül Ordasi politika- és társadalomtörténeti tanulmányt is készített a kötet elejére, amelyben arra keresi a választ,

milyen okok, döntések, események és folyamatok voltak azok, amelyek Magyarországot és Fiumét egymástól távolították. Ahogy Ordasi írja, célja felvázolni azon változásokat, amelyek olyan messze görgették a magyar kormánytól „Szent István koronájának legszebb gyöngyét” (18.).

A napló jegyzetelésében részt vett Zsigmond Gábor, aki hadtörténeti kutatásai és publikációi révén Fiume múltjának egyik fiatal szakértője, valamint a magyar kereskedelmi tengerészet történetének kiváló ismerője is. 2018 decemberében Pelles Mártonnal közösen kiadott könyvükben angol és magyar nyelven mutatják be azokat az állami és magánvállalkozásokat, amelyek a dualizmus korában működtek Fiumében (*Pelles Márton – Zsigmond Gábor: A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története 1868–1918. Pécs 2018.*). Ordasiéhoz hasonlóan ez a kötet is az első világháborús centenáriumba készült.

Fiume ezen időszaka azért is különleges, mivel az 1918. november 3-án aláírt belgrádi szerződésnek megfelelően a békeszerződés aláírásáig a magyar közigazgatás megmaradhatott a városban. Egan Lajos naplója félhivatalos nézőpontból írja le napról napra az eseményeket. Személyes vonatkozású megjegyzéseket ugyan nem tesz, azonban ahogy Ordasi is felhívja rá a figyelmet, a sorok közül kiolvashatóak Egan személyes reakciói. A kormányzóhelyettes a napló írása közben esetenként cinikus, máskor felháborodott volt, vagy éppen megbotránkozásának adott hangot. Nagy lelkiismeretességgel végzett feljegyzéseit mindig közvetlenül az egyes események után készítette el, szóbeli és írásbeli forrásokra pontosan hivatkozva. A mindennapi gondokon túl kitért a béketárgyalások aktuális eredményeire, a fegyveres alakulatok és a lakosság viszonyára, valamint a magyarországi történésekre.

A forráskiadás szerkesztési elveinek ismertetésekor Ordasi felvázolja a napló keletkezésének, felépítésének, levéltári sorsának és felhasználásának történetét. Alapossága abban is megmutatik, hogy a több száz lábjegyzeten túl, hogy a naplóban szereplő valamennyi rövidítést feloldja, valamint tudatos és határozott elvek szerint rendezi sajtó alá a forrást.

Ordasi a kötetben megjelent átfogó tanulmányában összefoglalja Fiume társadalmi és politikai viszonyait Mária Terézia uralkodásától egészen 1920. május 29-ig, Egan Lajos Fiumében töltött utolsó napjáig. Ugyanakkor a kronologikus eseménytörténettől eltérően bemutatja a napló keletkezésének közegét, a Fiume városára jellemző társadalmi struktúrát, a történelmi kontextust, amelyek hatottak Eganra.

A családtörténeti és biográfiai háttér elemzésekor Ordasi generációról generációra írja le a felmenők karrierjét, házassági stratégiáját, s ebben Egan Lajost is elhelyezi, a családon belüli mobilitás és az asszimilációs folyamatok követésével erősítve az előző tanulmány társadalomtörténeti jellegét.

A naplóban a precíz hivatkozásoknak köszönhetően követhető a hivatal ügyiratsűrűsége, terheltsége az egyes időszakokra nézve. Jól látható, hogy Egan elhivatottsággal intézkedik saját hatáskörében. Hivatalviselésének ideje alatt folyamatosan szűkül a magyar fennhatóság Fiumében és az Adrián. Az írásból jól érezhető, látható a kormányzóság széthullása, aminek maga Egan is tudatában van. A tragikus történetben ugyanakkor az ő szakszerűsége, kiállása, a szöveg tényyszerűsége révén egy példaértékű hivatalnok életébe és munkásságába kapunk betekintést. A bejegyzések fontos pénzügyi, gazdasági információkat hordoznak a gyárak, a fizetések, árak feljegyzésével, egyben bemutatva a város és a benne élő emberek mindennapi életét, problémáit. Az egyes eseményeknél pontosan megnevezi az utcákat, köztereket, így a város akkori szerkezetét is dokumentálja.

Maga a napló a kötetben több mint 120 oldalt tesz ki, és bár minden nap dátuma, valamint a fejlécen az adott év is fel van tüntetve, a napló szerkesztői tagolása elősegíthetné az egyébként olvasmányos munka még könnyebb megértését, követhetőségét. A tartalomjegyzékben például

jelezni lehetett volna, hogy melyik oldalon melyik év kezdődik, a nagyobb folyamatok, fordulatok pedig egyben címadó fejezetekként is szerepelhettek volna.

A napló szerzője az 1918. október 23. és 1920. június 4. közötti időszakot jegyzi le nagy részletességgel, pontos adatokkal, feltételezhetően a felettesek részére, hivatkozási alapul a zavaros időkből. Ordasi ezt követően kronologikus sorrendben közli Egan Lajos naplóhoz fűzött mellékleteinek jegyzékét, valamint a fiumei képviselő-testület és a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács Intéző Bizottságának névsorát, végül pedig a fiumei magyar iskolákat és a legfontosabb gyárat is listázza, az egyes bejegyzésekhez kapcsolódóan.

Ordasi a függelékben közlésezi húsz fiumei olasz és magyar politikus, befolyásos személyiség, közjogi méltóság életrajzát, levéltári és szakirodalmi hivatkozásokkal is kitérve tevékenységükre, politikai beállítottságukra. Ezzel külön segítséget nyújt a mélyebb megértés és a jobb áttekinthetőség érdekében. Az informatív életrajzokat ugyanakkor érdemes lett volna a kötet elején már a tartalomjegyzékben is név szerint felsorolni, ezzel is kiemelve a legfontosabb városi személyiségeket a naplóban megemlített rengeteg egyéb szereplő közül. Kronologikus segítséget nyújt a szerkesztő azzal, hogy a kormányzók, kormányzói helyettesek, a podesták (polgármesterek) és az országgyűlési képviselők névsorát és hivatali idejüket szintén feltünteti a függelékben, valamint olasz és magyar nyelven közli az oktatási és nevelési intézmények neveit. Hasznos diagramokkal érzékelteti a naplóban feljegyzett adatok alapján a líra és az élelmiszerek változását a tárgyalt időszakra vonatkozóan.

A források és a felhasznált irodalom listája majdnem 15 oldalon keresztül sorjázik. Rengeteg olasz nyelvű munka is található itt a magyar nyelvű tételek között, de a levéltári, a kiadott és a magántulajdonban lévő források bőséges válogatását is szemügyre vehetjük. Az annotált névmutató – folytatva az életrajzi jegyzeteket – tovább térképezi a napló szereplőinek körét; szinte a fiumei közélet minden személyét megtalálhatjuk itt.

A kötet legvégén elhelyezett 35 darab képpel Ordasi a kronologikus áttekintést illusztrálja. A washingtoni Kongresszusi Könyvtár anyagától – a dualizmus kori Fiume utcai látképeitől és a kikötőről készült képeslapjaitól és fotóitól – a fiumei vállalkozások árjegyzékeinek, részvényeinek grafkáin és a fontos fiumei politikusok arcképein keresztül eljut az 1919-es hadiállapotról, a romokról készült képekig, majd legvégül az olasz napilapok impériumváltást éltető cikkei következnak, kiegészítve néhány felvétellel az eredeti Egan-naplóból.

A forráskiadvány más kutatásokhoz is tökéletesen alkalmazható kézikönyvként, mivel számos alapinformációt, definíciót tisztáz és foglal össze a függelék segítségével. Ezek könnyen kereshetőek és hivatkozhatóak bármilyen kutató számára. A nem szakmai céllal érdeklődő olvasók számára is élvezetes a könyv a bevezető tanulmányok miatt: az Egan család történetével és kapcsolati hálójának kibontásával Ordasi tovább gyarapította a kiadvány érényeit.

A kötet jóvoltából képet kaphatunk egy olyan felelősségteljes, lelkiismeretes kormányzó-helyettesről, akinek a feljegyzései révén közelebb kerülhetünk ahhoz a válságos és nehéz szituációhoz, amelyet a város és lakossága elszenvedett az első világháborúban és azt követő nagyhatalmi döntések folytán. Olvasás közben mindenki maga mérlegelheti az ebből adódó elvi, motivációs, lelki és nagyon is gyakorlati kérdéseket, amelyekkel Egan Lajos is napi szinten megküzdött.

Fekete Zsuzsanna

Béla Bodó

THE WHITE TERROR

Antisemitic and political violence in Hungary, 1919–1921

(Mass Violence in Modern History 5.)

Routledge, London–New York 2019. 333 oldal

Bodó Béla monográfiája több mint másfél évtizedes kutatás eredménye. A Bonni Egyetem Történettudományi Intézetének (Institut für Geschichtswissenschaft) professzora régóta kutatja a magyarországi fehérterror történetét és publikálja eredményeit – főleg angol nyelven. Jelen munkája azonban mégsem korábbi tanulmányainak összessége, hanem mikrotörténeti esettanulmányok láncára felfűzött erőszak-történeti monográfia. Művét tágabb kontextusba helyezve a szerző arra keresi a választ, hogy milyen gyökerei voltak az első világháborút követő paramilitáris erőszaknak, különösen pedig, hogy milyen összehasonlítási lehetőségek rejlenek a vörös- és fehérterror eseményei, valamint végrehajtóinak szerepfelfogása között. Csatlakozva a nemzetközi erőszak-történeti diskurzusokhoz, arra is kíváncsi: milyen szerepük volt az erőszak kialakulásában a különféle ideológiáknak, az ideológiai indoktrinációnak, a csoportnyomásnak, a csoporton belüli viszonyoknak, valamint a helyzeti tényezőknek, és megvizsgálja, hogy mind ebben milyen közvetlen és közvetett szerepet játszanak a politikai és kulturális elitiek. (xxii).

A könyvet egy több mint negyven oldalas esettanulmány vezeti be, amely a Fonyódon, 1919. augusztus 28-án lezajlott akasztások előzményeit és utóéletét tárgyalja. A szerző intenciója szerint ez a gazdagon illusztrált fejezet magában foglalja a fehérterror és antiszemitizmus minden, máshol is előforduló jegyeit, így a különböző antiszemita sztereotípiákat, a feljelentők és a bámészkodók bonyolult hálóját, valamint a helyi közigazgatás és az elit szerepét. A hasonló tartalmú, 2008-ban megjelent tanulmányának főbb gondolati egységein túl részletesen elemzi a tettesek motivációit és a változó emlékezet szerepét, majd bemutatja a civil elkövetők második világháborút követő felelősségre vonását és az eset kollektív emlékezetben betöltött helyét.

Az érzékletes, *Az erőszak ritmusa* címet viselő második fejezet a könyv valódi bevezető része. A szerző végigvezet az első világháborús, majd a Népköztársaság, a Tanácsköztársaság és a román megszállás alatti politikai erőszak főbb állomásain, végül a fehérterror kronologizálását nyújtja (66–79.). Bodó négy periódust különít el. Az első 1919 augusztusától 1920. március elejéig tartott, és önmagában több áldozatot követelt, mint a következő három együttesen. Itt kell megjegyezni, hogy a szerző 3000–5000 főre becsüli a fehérterror halálos áldozatainak a számát (68., 119.), ami azért különösen meglepő, mert ez három-ötszöröse a szakirodalomban jelenleg elfogadottnak (600–1200 fő). Később pedig már csak a magasabb, 5000-es számot használja, amiből szerinte – pusztán négy eset számaiból kiindulva – 1250–2500-ra tehető a zsidó áldozatok száma (94–95.). A szerző szerint az első periódusban az elkövetők legnagyobb része a Nemzeti Hadsereg magját képező tisztikülönítményekhez tartozott, a kisebb, lokális szinten szerveződő polgári paramilitáris egységek pedig szűk területen tevékenykedtek, de még így is több száz gyilkosságot követtek el és több tucat pogromot provokáltak. A Bodó Béla szerint ebben az időszakban Horthy még a tisztikülönítmények pártján áll – bár szerinte egyetlen egyéni atrocitást sem rendelt el –, ami egyrészt annak is betudható (s itt Bodó nemzetközi kitekintést is ad), hogy szüksége volt rájuk az általa fenyegetőnek vélt kommunista veszéllyel szemben (74.) Különös azonban, hogy a szerző miért nem tagolja jobban és mutatja be alaposabban ezt az általa is fontosnak tartott kezdeti, legitenzívebb időszakot, a fehérterror mageseményeit.

Bodó szerint az 1920 novemberéig, a különítményesek csendőrségbe történő beolvasztásáig tartó második időszakot a gyilkosságok számának csökkenése és az elkövetői bázis átstruktú-

rálódása jellemzi. Itt a tettesek immár az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) tagjai és a radikális szélsőjobboldali egyetemisták voltak (69., 77.). A harmadik periódus az 1921. októberi második királypuccsig tart, amely során ismét csökkent a gyilkosságok száma, és az erőszak más, kevésbé halálos kimenetelű alakot öltött. A negyedik szakaszt 1924 tavaszáig húzza, amit szerinte főleg a zsidók ellen elkövetett bombamerényletek jellemeztek.

A könyv harmadik fejezetében a fehérterrort mint a vörösterorra adott válasz teóriáját vizsgálja, majd arra jut, hogy igazából két teljesen eltérő forrásból táplálkozó és különböző ívet leíró eseménysorról van szó. A két erőszakhullámot intenzitása és területi eloszlása (95–103.), a bennük résztvevők társadalmi háttere (103–108.), a csoporthoz tartozás milyensége (108–114.) és nemzetközi összehasonlítás alapján is vizsgálja (115–118.). Bodó legfőbb – ám erősen vitatható – megállapítása, hogy a vörösteror áldozatainak – számukat 350 és 1000 közé teszi (119.) – negyötöde fegyvert fogott vagy összeesküdött (de legalábbis ezt állították róluk) a Tanácsköztársaság ellen. Így többségük azért halt meg, amit *tett*, és nem azért, *ami* volt (például arisztokrata, kapitalista). Bodó összesítése szerint az áldozatok csak egy kis része, mintegy 5%-a halt meg azért, ami volt. Ezzel szembeállítja a fehérterror áldozatait, akik közül szerint minden negyedik vagy ötödik (20–25%) zsidósága miatt halt meg (97–98.). Itt azonban önmagával kerül ellentmondásba, mert néhány oldallal feljebb még 25–50%-os zsidó áldozati számról írt. Azt is hozzáteszi, hogy a vörösteror jóval „szelektívebb” volt – vagyis kevesebb ártatlan civilt célzott – és áldozatainak 90%-a kivégzőosztag előtt halt meg, míg a fehérterror elkövetői az akasztást és más kegyetlenebb kivégzési módokat részesítettek előnyben (99., 280.). Bodónak a vörösterorra vonatkozó megállapításai nem állják meg a helyüket: az általa is hivatkozott Váry Albert-féle listát átböngészve a megadott szám helytelen. Azt is fontos hangsúlyozni, hogy az agyonlövéseket (és nem kivégzőosztag előtti kivégzéseket) sok esetben más fizikai atrocitás is megelőzhette. Bodó kiemeli, hogy a fehérterrornak nemcsak több áldozata volt, hanem „el-lenségeiket kegyetlenebb formában gyilkolták” meg (99.). Ez a többször visszatérő állítás túl általánosító, főleg annak figyelembe vételével, hogy a szerző a fenti – hibás – számadaton túl nem végezte el a kegyetlenkedések összehasonlító elemzését.

A negyedik fejezetben az erőszak tereinek vizsgálata következik. Az internálás helyeinek (katonai laktanyák, internáló táborok) bemutatását (130–153.) követően, a vidéki vasútvonalakon elkövetett gyilkosságokra (154–159.) és a budapesti erőszak helyszíneire (kávéházak, kabarek, futballpályák) tér ki (159–165.).

Az erőszak formái címet viselő ötödik fejezet a fehérterror első időszakának népítéleteit tárgyalja rendkívül röviden (179–182.), ezt követően a Tanácsköztársaság elfogott funkcionáriusainak börtönből való kihurcolásainak eseteit mutatja be leíró jelleggel, majd megállapítja, hogy ezekben az esetekben „majdnem lehetetlen” elkülöníteni, hogy a gyilkosságokat politikai okból vagy etnikai zavargás során követték-e el (187.). Pár oldallal odébb a szerző megemlíti azt is, hogy a pogromok és börtöngyilkosságok „kívülállók” (outsiders), vagyis a különítményes tisztek és a helyiek együttes munkája volt (195.). Bodó itt pont abban a kulcsfontosságú kérdésben nem foglal állást, hogy milyen utasításokkal indultak el Szegedről a különítményes alakulatok 1919 augusztusában. Mennyire volt célzott, központilag sugallt vagy legalábbis engedett a gyilkos erőszak? Különös, hogy míg más helyeken gyakran hivatkozik Prónay Pál feljegyzéseire, a gyilkosságokra lehetőséget adó 1919 augusztus eleji szóbeli utasítást nem hogy nem elemzi, de még csak meg sem említi a könyvében. A fejezet többi részében az antiszemita pogromokat és a falvakból történő csoportos kiűzéseket mutatja be, amelyek szerint kisebb-nagyobb intenzitással 1923 elejéig eltartottak, s amelyeket gyakran a Nemzeti Hadsereg „kívülálló” tisztjei kezdeményeztek (196–215.).

A szexualizált és szexuális erőszakot Bodó külön fejezetben ismerteti. A diszeli pogrom bemutatása során kiemeli, hogy miként merítettek erőt az erőszak első vonalban tevékenykedő

„artistái” (violence artists) a passzív szemlélődők jelenlétéből (220–224.). Bodó nemcsak a nők, hanem a férfiak szexualizált megalázását is bemutatja (224–229.), majd egy újabb esettanulmányban elemzi a Hamburger Sándorné ellen egy katonai laktanyában elkövetett nemi erőszak elkövetőinek motivációit (229–235.).

A mű hetedik fejezetében úgy érvel, hogy az erőszak, illetve az azzal való fenyegetés elsősorban a paramilitáris csoportok tagjai anyagi helyzetének és társadalmi pozíciójának javítását szolgálta, és bemutatja, hogy milyen társadalmi és etnikai összetételűek voltak a különböző katonai és polgári paramilitáris csoportok. Ebben a fejezetben bővül az elkövetők köre, s ahogy változik az erőszak formája, úgy új társadalmi csoportok csatlakoznak az immár főleg antiszemita motiváltságból elkövetett erőszakcselekményekhez (240–249.). Itt jelennek meg az egyetemi szélsőjobboldali mozgalmak, és a szerző az egyetemisták és az őket támogató politikai elit motivációit is elemzi (249–262.).

A katonai hierarchián és a társadalmi normákon kívül működő „farkasfalkák” (wolf packs) belső dinamikáját, tagjainak és vezetőinek nárcisztikus személyiségét vizsgálja a munka zárófejezete. Mik voltak az „antiburzoá burzoá lázadók” (anti-bourgeois bourgeois rebels) mozgatórugói, hogyan és miért működtek ezek az alakulatok? Végkövetkeztetése az, hogy az erőszak nemcsak eseti és véletlenszerű, hanem szisztematikus és szándékos is volt (292.).

Kötete epilógusában a szerző a második világháború végéig követi a katonai különítmények vezetőinek sorsát, majd röviden érinti a felelősségre vonások történetét és a paramilitáris szerveződések iránti nosztalgia újraéledését (300–308.).

A könyv levéltári forrásanyaga az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának vizsgálati dossziéira, a Hadtörténelmi Levéltárban található korabeli csapatanyagokra és a korabeli sértetti jegyzőkönyvekre épül. A gondosan és alaposan lábjegyzetelt könyvben egyedül a szege-di (Prónay) vadászászólóalra vonatkozó hivatkozások nehezen visszakövethetők. Itt ugyanis a szerző – szemben az összes többi levéltári hivatkozással – az egyes dobozokban sorrendben iktatott iratoknak nem adja meg a számát, csak a dobozok számát tünteti fel. Mindez rendkívül megnehezíti az utána jövő történész munkáját. Pontos jelzet nélkül ugyanis ezer és ezer lapot kell átnézni ahhoz, hogy megtaláljuk a hivatkozott iratot.

Összességében Bodó Béla könyve nemcsak azért kiemelkedő, mert az elmúlt száz év első olyan munkája, amelyik monografikus igénnyel dolgozza fel a fehérterror jelenségeit, hanem azért is, mert interdiszciplináris jelleggel és erős elméleti háttérrel megtámogatva mutatja be téziseit.

Gellért Ádám

JEWISH SOLDIERS IN THE COLLECTIVE MEMORY OF CENTRAL EUROPE

The Remembrance of World War I from a Jewish Perspective

Szerk. Gerald Lamprecht – Eleonore Lappin-Eppel – Ulrich Wyrwa

Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2019. 377 oldal

Érdekes kötetet jelentetett meg a Böhlau Verlag. A kelet-közép-európai zsidó katonai tapasztalatokkal, illetve az ezekkel kapcsolatos emlékezetpolitikákkal foglalkozó terjedelmes kiadvány jó érzékkel összeállított könyv benyomását kelti. Zsidó katonák modern kori történeteit ismertető, illetve főleg – a centenáriumi év okán – az első világháborúnak a zsidóságra gyakorolt hatását taglaló tudományos szümpozionok és kötetek születtek már. Ami

nagymértékben hiányzott, az a közép-európai rálátás, az a szemlélet, mely a lokális kutatók kulturális megértése, az egyes nemzeti nyelveken íródott források felhasználása nyomán alakul. A kötet tehát jól kiegészíti az eddig megjelentett ilyen tárgyú történeti munkákat, és régió szempontú bevezetést nyújt további vizsgálatok felé. Ugyanakkor érződik, hogy egy konferenciakötetről van szó, amely ha nem is az egyes földrajzi-politikai egységek tekintetében, de tematikailag esetlegessé is teszi az összeállítást, így bizonyos szerzők és témák kimaradtak belőle.

A kötet bevezető tanulmányokkal kezdődik, majd ezt követően öt nagyobb egységre tagolódik: a *Soldiers* (Katonák), a *Refugees* (Menekültek), a *New Loyalties* (Új lojalitások), *Antisemitism* (Antiszemizmus) és a *Memory* (Emlékezet) című részek követik egymást. Az első írás, melyet a szerkesztők, Gerald Lamprecht (Grazi Egyetem, Ausztria), Eleonore Lappin-Eppel (Ausztria) és Ulrich Wyrwa (Potsdami Egyetem, Németország) jegyeznék, a téma rövid historiográfiai áttekintését nyújtja, valamint áttekinti a kötet szerzőit és tanulmányait. Hillel J. Kieval, a cseh zsidóság világszerte ismert kutatója (Washington Egyetem, USA) nagyobb szabású bevezető tanulmányában arról a változásról ír, amely az első világháború során végbement a Monarchia zsidóságában, illetve körülötte. A zsidókat 1918 után az „egyetlen csehszlovákoknak” nevezték, jelezvén, hogy az egyetlen olyan csoportról van szó, mely egyértelműen azonosult az új állammal. Kieval leírja: soha nem volt annyi zsidó a különböző hadseregekben, mint az első világháborúban. A számítások szerint az antant oldalán 1055 besorozott zsidó katona, míg a központi hatalmak soraiban 450 500 fő szolgált. A zsidóságra óriási hatást gyakorolt a háború, hiszen a keleti fronton a harcok nagyjából zsidó (értsd: a zsidó lakosság által lakott) területeken zajlottak, az orosz invázió (vagy éppen a visszavonulás) pedig pogromokkal és a zsidó lakosság vándorlásával is együtt járt.

Ulrich Wyrwa azt a folyamatot elemzi, mely a régi, az első világháború előtti világból az újba vezetett a zsidókat illetően. A keleti és a nyugati zsidóság közötti különbség evidens és mindenki számára nyilvánvaló volt, ugyanakkor a különböző zsidóságok élményanyaga (olykor ugyanazon szövetségen belül is) más és más volt. Az új nemzetállamok általában teljesítették a zsidók titkos kívánságait, már ami a jogegyenlőségre vonatkozott, ugyanakkor a német zsidóság helyzete romlott: erősödött az antiszemizmus. A Balfour-deklaráció (1917) pedig mérföldkővet jelentett a cionista mozgalom számára, bár például a britek ellen küzdő osztrák–magyar–német cionisták kellemetlen helyzetbe kerültek ezáltal. Ez ismét annak paradox helyzetnek a következménye, melyet a szerző elemez.

A katonákról szóló részben Jason Crouthamel (Grand Valley Állami Egyetem, USA) a német zsidó katonák helyzetét vizsgálja az első világháború idején és megállapítja, hogy zsidó és nem zsidó katonák egyaránt megtapasztalták a harcot és a férfiaságot, mely a férfiúság és a németség érzését adta. Az írás éppen amellet érvel, hogy a korabeli és a későbbi antiszemizmus ellenére voltak kölcsönös, egységesítő tapasztalatok. Dieter J. Hecht osztrák történész (Kulturális Tanulmányok Intézete, Osztrák Tudományos Akadémia) az osztrák–magyar hadsereg katonai rabbijait mutatja be a korszakban, és különösen Bernard Dov Hausner esetét veszi górcső alá. A rabbi, aki a nagy háború alatt futott be figyelemreméltó karriert, egyszerre vált cionistává és lengyel hazafivá.

Schweitzer Gábor (Nemzeti Közszerzési Egyetem, Budapest) a „nagy háború” ideje alatti neológ rabbikról írt tanulmányt. Olyan nagyságok nevei tűnnek itt fel, mint Blau Lajos (1913-tól az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója), Guttmann Mihály (rabbi rabbinikus tudós, a breslaui rabbiképző és a jeruzsálemi héber egyetem egykori professzora, később az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója), de ugyanúgy olvashatunk Adler Illés budapesti főrabbról, aki 1916 tavaszán, Savuot ünnepe alkalmából foglalt állást a béke mellett. Schweitzer külön vizsgálja az Országos Rabbiegyesület tevékenységét (1915-ben 30 ezer

példányban adtak ki magyar–héber imakönyvet a katonák részére), valamint a háború alatt, de főleg a végén megjelenő antiszemitizmusról is részletesen ír. Balázs Eszter (Kodolányi János Egyetem, Budapest) a *Múlt és Jövő* zsidó kulturális folyóirat zsidó katona-értelmiségi képét vizsgálja. A cikk részletesen – és erős képanyaggal – elemzi az egyik legfontosabb zsidó kulturális lap katona-képét. Balázs véleménye szerint a halott katona-értelmiségi képét felváltotta egy kifejezetten cionista megközelítés, mely a hősök jelentőségét hangsúlyozta. A lapban megjelenített vélemények kezdetben a háborúra képtelen zsidó sztereotípiája ellen küzdöttek, majd a zsidó cselekedetek a (zsidó) öntudat megerősítését szolgálták, melyet az antiszemitizmus egyetlen ellenszerének, valamint a kialakuló zsidó nemzeti öntudat erkölcsi alapjának tartottak.

Eleonore Lapin-Eppel a bécsi zsidó sajtót vizsgálja, azokat az orgánumokat, melyek 1918 és 1938 között a zsidó háborús erőfeszítésekkel foglalkoztak. Véleményem szerint a könyv egyik legjobb tanulmányát olvashatjuk munkája révén, hiszen mind a történelmi előzmények sora, mind az akkori kontextus jól bemutatva, sajtóanyagok részletes elemzésével kerül elénk. Lapin-Eppel megállapítja, hogy a zsidóság nagy reményei hajótörést szenvedtek a háborús vereség miatt, és az antiszemita gyűlölködés elhomályosította az elesett bajtársak emlékezetét. A zsidó sajtó folyamatosan emlékeztette az olvasókat arra, hogy mennyit tettek a hazáért ezek a katonák. A háború után e sajtó helyreállította a zsidóságnak mint transznacionális közösségnek a képét, ugyanakkor az ellenséges országok zsidó katonái hősiességéről is szó esett (ami Németországban nem így történt). A háború végén a palesztinai Zsidó Légiót (mely angol katonai egység volt) zsidó hadseregként ünnepelte ez a sajtó Bécsben, csak a jobboldali cionisták (revizionisták) nem felejtették el felemlíteni azt, hogy ezek a katonák a Monarchiával ellenséges katonai tömb részei voltak. 1932-ben alapították meg Ausztriában a Bund Jüdischer Frontsoldaten (Zsidó Frontkatonák Szövetsége) nevű testületet, de ez a szervezet már a zsidóság növekvő fenyegetettségére való válaszként értelmezhető. Olaf Terpitz (Grazi Egyetem) zsidó írók háborúra vonatkozó írásait elemzi, elsősorban Shimon An-Sky jiddis művét (*togbukh fun khurbn*) és Simon Dubnov oroszul írt *Egy zsidó katona történetét*.

A *Refugees* című nagyobb tematikus egységben is számos kiváló írás található. Gintaré Malinauskaité (Mainzi Egyetem, Németország) a vándorló litván zsidó menekültekkel foglalkozik, elsősorban Hirs Abramowicz litván zsidó író, újságíró írásai alapján. 1915 márciusa és szeptembere között az Orosz Birodalomba behatolt német hadsereg (főleg a frontzónából) több mint félmillió zsidót űzött ki vagy tett menekültté. Maga a háború, melynek során a litván zsidóság minimum 75%-át elmozdították otthonából, megváltoztatta a különféle nemzetiségek addigi együttélését, állítja Abramowicz, aki bár reménykedett a régi szép idők visszatérésében, lánya nem véletlenül jegyezte meg: „nem sokat tudott (mármint az apa – N. A.) arról, mi fog még következni”. (201.)

Ines Koeltzsch (Cseh Köztársaság) a cseh-zsidó sajtót és irodalmat vizsgálja a galíciai és bukovinai zsidó menekültekről kialakított vélekedések tekintetében. A helyzet az volt, hogy a cseh zsidó szerzők elsősorban államuk iránt (ez jelentette a régit, de az újat is) voltak lojálisak. A hagyományos zsidó szolidaritás nem volt túl erős a kelet-európai zsidó menekültekkel kapcsolatban, álláspontjuk szerint nem maradhatnak tartósan cseh földön, vissza kell térniük oda, ahonnan elmenekültek.

A *New Loyalties* című nagyobb részben Nino Gude (Ausztria) az ukrán galíciai hadsereg zsidó katonáinak 1918–1919-es kettős lojalitását elemzi. Az ukrán galíciai hadseregben lévő zsidók és nem zsidók együttműködése nem volt konfliktusmentes, ugyanakkor a hadsereg fontos integratív szerepet is megpróbált betölteni. A besorozott zsidó katonák ukrán zsidóként definiálták magukat, a fontos célokat tekintve pedig azonosultak a hadsereg céljaival, az új ukrán állammal. Ana Ćirić Pavlović (Szerbia) a jugoszláv királyságban zajlott, a zsidók lojali-

tásáról szóló nyilvános vitákkal, beszédmódokkal foglalkozik. A képekkel is bőven illusztrált tanulmányból kiderül, hogy az új jugoszláv állam megpróbálta rendezni a zsidók helyzetét: a judaizmus 1929-ben az állam egyik hivatalos vallásfelekezetévé vált. A cionizmus – a többi európai országhoz képest – nagyobb elfogadottságnak örvendett, annak ellenére, hogy az osztrák–magyar hadseregben szolgált egykori zsidó katonák igényeivel és érdekeivel nem foglalkoztak. A szerb zsidók – akiket jó viszony fűzött az uralkodó szerb Karagyorgyevics családhoz – helyzete viszont erősödött.

Az *Antisemitism* című részben Thomas Stoppacher (Grazi Egyetem) az 1917–1920-as évek azon osztrák parlamenti vitáit veszi górcső alá, melyek a közös hadsereg zsidó katonáit érintették. A történész fontos írásában megállapítja, hogy az első világháború végén erősödött a politikai antiszemitizmus, mind a keresztényszociális, mind a különféle német nemzeti pártok révén. A zsidókat azzal vádolták (Magyarországon is hasonló volt a helyzet), hogy kibújtak honvédelmi kötelezettségeik alól és profitáltak a háborús gazdaságból. Ugyanakkor nemcsak az erre adott válaszok, de maguk a vádak sem cáfolhatták a zsidó katonák teljesítményét a háborúban. A zsidó delegátusok a parlamentben védekeztek az antiszemitizmus ellen, ugyanakkor ki voltak téve a Monarchia elkövetkezendő bukása látható és nem látható következményeinek.

Miloslav Szabó (Comenius Egyetem, Pozsony) az első csehszlovák köztársaság ideje alatt a zsidó tisztek ellen irányuló antiszemita támadásokkal foglalkozik. A szerző azt állítja – más véleményekkel szemben –, hogy nem volt komoly antiszemitizmus Szlovákiában, és csak az 1930-as években változott meg a helyzet. A zsidókat egyébként nemcsak azzal vádolták, hogy nyereszkeskednek, hanem azzal is, hogy „magyarosítanak” – ezek a fordulatok pedig a szlovák nemzeti mozgalom régi sztereotípiái közé tartoztak.

A *Memory* című utolsó, nagyobb részben Hildegard Frűbis (Humboldt Egyetem, Berlin) Max Liebermann, a német impresszionizmus vezető alakja és a frontharcos zsidó katonák kapcsolatáról ír, felelevenítve Liebermann ezzel kapcsolatos alkotásait.

Gerald Lamprecht (Grazi Egyetem) a zsidó katonáknak az osztrák kollektív emlékezetben betöltött szerepét vizsgálja 1914 és 1918 között. A zsidó és nem zsidó háborús emlékezet sok szempontból hasonlított egymásra, ugyanakkor a zsidó elvárások mások voltak. A zsidó háborús emlékezet mindig kötődött az antiszemitizmus elleni küzdelemhez, a társadalmi befo gadáshoz, a jogvédelemhez, így kifejezetten transznacionális irányban fejlődött tovább, amely – 1935-ben, egykori ellenségek részvételével – a Zsidó Háborús Veteránok Világszövetsége megalapításában kulminált.

Ljiljana Dobrovšak (Ivo Pilar Társadalomtudományi Intézet, Zágráb) az első világháború alatt elesett horvátországi zsidó katonákról ír, számba véve a háborús emlékhelyeket.

Szeghy-Gayer Veronika (Pavol Jozef Safarik Egyetem, Kassa) az eperjesi (Presov) hősi zsidó emlékmű létrejöttének körülményeit vizsgálja mint helyi közösségépítő vállalkozást. A projekt a helyi neológ és liberális zsidók együttműködéséből született; nincsen nyom arra vonatkozóan, hogy az ortodoxokat vagy a cionistákat bevonták volna. A háborúra való emlékezés a zsidóknál a béke eléréséért tett erőfeszítésekről és a helyi kultúráról szól, nem a hadi szolgálatot vagy a zsidó identitást ünnepelték ezzel. Mindez – ha nem is tudatosan, de – szembehelyezkedést jelentett a különféle nacionalista törekvésekkel is.

Végezetül egy kritikai megjegyzés: a magyar kutatók bevonása (bár jó írások születtek a hazai szerzők tollából) korlátozottnak tűnik, s ez nyilván összefüggésben áll a konferenciakötet jelleggel. Az Osztrák–Magyar Monarchia vonatkozásában szakértő Konrád Miklóstól, az első világháború és a zsidóság kapcsolatát jól ismerő Hatos Páltól, illetve az egymással szembenálló (askenázi) országok hadseregeiben szolgáló zsidó katonák vallásjogi (halachikus) problémáiban otthonos Turán Tamástól szívesen olvastunk volna tanulmányokat ebben a kötetben. Szintén

jó kiegészítés lehetett volna egy írás a magyar–izraeli Avigdor Hameiri héber íróról (1890–1970), Ady ismerőséről, akinek *A nagy örület* című (héberül 1929-ben Palesztinában, magyarul először 1931-ban Pozsonyban megjelenő), első világháborús regényét nemrég kiadta a Múlt és Jövő Kiadó. Az említett jeles történészek és Hameiri szerepeltetése tovább emelhetné volna a kötet – így is magas – színvonalát, és fokozhatta volna hasznosságát is.

Novák Attila

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Büky Orsolya levéltáros

XX. Század Intézet, Budapest

Fekete Zsuzsanna PhD-hallgató

EKE Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger

Frank Tibor az MTA rendes tagja, professor emeritus

ELTE BTK Angol–Amerikai Intézet, Budapest

Gellért Ádám társ-ügyvezető

Clio Intézet, Budapest

Göncz László PhD, tudományos munkatárs

Inštitut za narodnostna vprašanja (Nemzetiségi Kutatóintézet), Ljubljana

Jankovich-Bésán Dénes kandidátus, ny. régész, Budapest

Kármán Gábor PhD, tudományos munkatárs

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet,
Budapest

Lakatos Bálint PhD, tudományos munkatárs

MTA–HIM–SZTE–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport,
Budapest–Szeged

Novák Attila PhD, tudományos főmunkatárs

Molnár Tamás Kutatóintézet, Eötvös József Kutatóközpont,
Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Budapest

Tóth Krisztina PhD, tudományos munkatárs

MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport,
Budapest–Róma

Tusor Péter az MTA doktora, tudományos tanácsadó, kutatócsoport-vezető

MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport,
Budapest–Róma

Zeidler Miklós PhD, egyetemi docens

ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

E szám írásai a szerzők jóváhagyásával
megjelennek a Századok internetes felületén és adatbázisában.

CONTENTS

PATHS TO TRIANON

<i>Miklós Zeidler</i> : The Daniélou Mission	675
<i>László Göncz</i> : The Slovenes of the Mura Region and the Situation along the Mura from the Fall of 1918 to the Declaration of the Hungarian Republic of Councils	725
<i>Tibor Frank</i> : Trianon and the Covenant of the League of Nations	773

ARTICLES

<i>Péter Tusor</i> : György Lippay before the Roman Congregation of Residence (1638–1642)	779
<i>Orsolya Búky</i> : Reception and Source Value. Minister of Religion and Education Bálint Hóman and the Darányi Papers	821
<i>Krisztina Tóth</i> : The Filling of the Episcopal See of Pécs in 1926	855

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Timár Péter</i> : Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára I–VI. (<i>Dénes Jankovich-Bésán</i>)	881
<i>Gulyás László Szabolcs</i> : Mezővárosi önkormányzat a középkori Hegyalján (<i>Bálint Lakatos</i>)	884
Maria-Elisabeth Brunert – András Forgó – Arno Strohmeyer (szerk.): Kirche und Kulturtransfer. Ungarn und Zentraleuropa in der Frühen Neuzeit (<i>Gábor Kármán</i>)	887
Ordasi Ágnes (szerk.): Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920) (<i>Zsuzsanna Fekete</i>)	889
<i>Béla Bodó</i> : The White Terror. Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921 (<i>Ádám Gellért</i>)	892
Gerald Lamprecht – Eleonore Lappin-Eppel – Ulrich Wyrwa (szerk.): Jewish Soldiers in the Collective Memory of Central Europe. The Remembrance of World War I from a Jewish Perspective (<i>Attila Novák</i>)	894

AUTHORS OF THIS ISSUE	667
-----------------------------	-----

